

Національний банк України
Українська академія банківської справи
Юридичний факультет

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

Видання 2-ге, перероблене і доповнене

За загальною редакцією
кандидата юридичних наук В.Д. Чернадчука

Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів

Університетська книга
Суми • 2009

УДК 346(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)404я73
Ч-49

Рекомендовано до друку вченою радою Української академії банківської справи НБУ. Протокол № 10 від 30.06.2006 р.

Рецензенти:

Фурса С.Я., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка;

Демченко С.Ф., кандидат юридичних наук, перший заступник голови Вищого господарського суду України;

Щербак С.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Української академії банківської справи НБУ

Гриф надано Міністерством освіти і науки України.

Лист № 1.4/18-Г-626 від 01.08.2006

Чернадчук В.Д., Сухонос В.В., Нагребельний В.П. та ін.

Ч-49 Господарське процесуальне право: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос (ст.), В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.

ISBN 978-966-680-425-2

Даний підручник є спробою систематизованого викладення курсу господарського процесуального права України на базі чинного господарського процесуального законодавства та наукових праць, присвячених окремим питанням господарського процесуального права.

Розглянуто інститути господарського процесуального права України, висвітлено проблеми, які існують на сьогодні в процесі розгляду і вирішення господарських спорів, проаналізовано чинне законодавство та судову практику, викладено процесуальні питання позасудового захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

Призначений для студентів вищих юридичних навчальних закладів, викладачів, юристів, усіх тих, хто цікавиться господарським процесуальним правом.

ББК 67.9(4Укр)404я73

ISBN 978-966-680-425-2

© В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос,
В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець,
2006

© ТОВ «ВТД «Університетська книга»,
2009

З М І С Т

Вступ	7
Глава 1. Організаційно-правові засади господарського судочинства	9
1.1. Принципи господарського судочинства	9
1.2. Організаційно-правові засади діяльності місцевих господарських судів	20
1.3. Організаційно-правові засади діяльності апеляційних господарських судів	25
1.4. Організаційно-правові засади діяльності Вищого господарського суду	28
1.5. Організаційно-правові засади діяльності Верховного Суду України у сфері господарського судочинства	32
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>40</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>40</i>
Глава 2. Поняття господарського процесуального права як галузі права, юридичної науки і навчальної дисципліни	42
2.1. Предмет, метод і функції господарського процесуального права	42
2.2. Норми господарського процесуального права	49
2.3. Господарські процесуальні правовідносини	56
2.4. Джерела господарського процесуального права	62
2.5. Господарське процесуальне право як наука і навчальна дисципліна	67
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>70</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>70</i>
Глава 3. Підвідомчість та підсудність справ господарським судам	73
3.1. Підвідомчість господарських справ	73
3.2. Підсудність господарських справ	84
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>89</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>89</i>

Глава 4. Учасники господарського судового процесу	91
4.1. Поняття та склад учасників судового процесу	91
4.2. Сторони в судовому процесі, їх права та обов'язки	95
4.3. Треті особи в судовому процесі. Правовий статус інших учасників судового процесу	98
4.4. Участь прокурора в судовому процесі	102
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>107</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>108</i>
 Глава 5. Докази та доказування в господарському судовому процесі	 110
5.1. Поняття та види доказів	110
5.2. Доказування в судовому процесі	120
5.3. Запобіжні заходи	127
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>131</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>131</i>
 Глава 6. Судові витрати. Процесуальні строки	 134
6.1. Поняття та склад судових витрат	134
6.2. Державне мито	136
6.3. Інші судові витрати	141
6.4. Процесуальні строки	144
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>149</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>150</i>
 Глава 7. Позов у господарському судовому процесі	 151
7.1. Поняття й елементи позову. Форма і зміст позовної заяви	151
7.2. Порядок подання позовної заяви. Відзив на позовну заяву	156
7.3. Відмова в прийнятті і повернення позовної заяви	159
7.4. Об'єднання позовних вимог. Відмова від позову. Зустрічний позов	164
7.5. Забезпечення позову	167
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>173</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>173</i>
 Глава 8. Вирішення господарських спорів у першій інстанції	 175
8.1. Порядок вирішення господарських спорів у господарському суді ...	175
8.2. Відкладення, зупинення, поновлення і припинення судового розгляду	184
8.3. Порядок прийняття, форма і зміст рішення	191
8.4. Ухвала суду та її зміст. Додаткове рішення, ухвала	196
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>200</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>200</i>

Глава 9. Перегляд судових рішень в апеляційному порядку	203
9.1. Право апеляційного оскарження	203
9.2. Подання апеляційної скарги	206
9.3. Порядок розгляду апеляційної скарги	211
9.4. Постанова апеляційної інстанції	215
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>217</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>217</i>
 Глава 10. Перегляд судових рішень у касаційному порядку	 220
10.1. Право касаційного оскарження	220
10.2. Подання касаційної скарги	222
10.3. Порядок розгляду касаційної скарги	226
10.4. Постанова касаційної інстанції	230
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>232</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>232</i>
 Глава 11. Перегляд рішення, ухвали, постанови господарського суду за нововиявленими обставинами	 234
11.1. Поняття нововиявлених обставин та підстави перегляду судового рішення	234
11.2. Порядок і строк подання заяви (внесення подання) про перегляд судового рішення	237
11.3. Особливості перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами	239
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>243</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>243</i>
 Глава 12. Виконання рішення, ухвали, постанови	 245
12.1. Загальна характеристика інституту виконання судових рішень	245
12.2. Наказ господарського суду і порядок його виконання	249
12.3. Відстрочка або розстрочка виконання судового рішення. Зупинення виконання судового рішення. Поворот виконання рішення, постанови	253
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>256</i>
<i>Список рекомендованих джерел</i>	<i>257</i>
 Глава 13. Особливості провадження у справах про банкрутство	 259
13.1. Учасники провадження у справах про банкрутство	259
13.2. Строки провадження у справах про банкрутство	268
13.3. Порядок порушення провадження у справах про банкрутство	271

13.4. Судові процедури, які застосовуються щодо боржника	276
<i>Питання для самоконтролю</i>	285
<i>Список рекомендованих джерел</i>	285

ДОДАТКИ	287
<i>Додаток 1. Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам</i>	288
<i>Додаток 2. Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України</i>	304
<i>Додаток 3. Про затвердження Порядку оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ, та їх розмірів (витяг)</i>	316
<i>Додаток 4. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України</i>	321
<i>Додаток 5. Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову</i>	342
<i>Додаток 6. Про судові рішення</i>	346
<i>Додаток 7. Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України</i>	355
<i>Додаток 8. Про деякі питання практики застосування розділу XII¹ Господарського процесуального кодексу України</i>	362
<i>Додаток 9. Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами</i>	370

ВСТУП

Однією з необхідних умов успішного функціонування всіх елементів створюваного в Україні ринкового механізму є законність і дисципліна в діяльності суб'єктів господарювання. У процесі здійснення господарської діяльності між суб'єктами цієї діяльності виникають, функціонують і припиняються різноманітні господарські відносини. Здійснення господарської діяльності не може проходити без конфліктів, що призводить до суперечностей і, відповідно, до виникнення господарських спорів, які є предметом розгляду та вирішення господарського суду.

Господарський суд – одна з гілок судової влади, на яку Конституцією України і чинним законодавством покладено здійснення правосуддя в господарських відносинах. Утворення системи господарських судів відображає процес становлення в Україні незалежної судової влади. В Україні сформовано систему господарських судів, і що зумовило необхідність теоретичного усвідомлення діяльності цих судів та практики реалізації господарського процесуального законодавства.

Здійснюючи судочинство в господарських відносинах, господарські суди як спеціалізована ланка судової системи України покликані не лише розглядати справи у спорах із метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин, але й сприяти зміцненню законності в господарських правовідносинах. Тому цілком природно, що господарські суди відіграють значну роль у системі інститутів судової влади.

Організація і діяльність господарських судів визначається Конституцією України, Законом України «Про судоустрій України», Господарським процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами, а також міждержавними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Таким чином, навчальна дисципліна «Господарське процесуальне право України» набуває важливого значення в підготовці фахівців за спеціальністю «Правознавство». Сприяти успішному засвоєнню знань із цієї дисципліни покликаний підручник, підготовлений авторським колективом. У ньому зроблено спробу

проаналізувати чинне господарське процесуальне законодавство, судову практику і розглянути підходи, що склалися в науковій юридичній літературі з тих чи інших питань господарського судочинства.

Автори ставили за мету в невеликому за обсягом підручнику розглянути найбільш важливі питання господарського процесуального права і зробити акцент саме на тих особливостях, які відображають характеристики цієї галузі права. Також здійснено аналіз чинного господарського процесуального законодавства, виявлено недоліки в правовому регулюванні вирішення господарських спорів, визначено напрямки подальшого розвитку господарського судочинства, розглянуто підходи, що склалися в науковій літературі з тих чи інших питань, зокрема в працях сучасних українських учених-правознавців В.Е. Бесянєвича, С.В. Васильєва, В.К. Мамотова, Д.М. Притики, М.І. Тітова, В.С. Щербини та ін.

Вивчення господарського процесуального права передбачає засвоєння не лише наукової та навчальної літератури, але й практики господарських судів, узагальненої в рекомендаціях, роз'ясненнях, листах і оглядах Президії Вищого господарського суду України. Тому підручник має додатки, які містять останні й найважливіші акти Вищого господарського суду.

У підручнику відображені останні зміни в господарському процесуальному законодавстві, пов'язані з прийняттям Закону України «Про судоустрій України» та Господарського процесуального кодексу України та внесенням змін до них.

Підручник містить матеріал в обсязі, передбаченому програмою навчальної дисципліни на юридичному факультеті Української академії банківської справи Національного банку України, який викладено в стислій, систематизованій і доступній для студентів формі. Однак сподіваємося, що він буде корисним не тільки для студентів юридичних вищих навчальних закладів, а й для всіх, хто цікавиться юриспруденцією.

Підручник підготовлено авторським колективом у складі: Чернадчук В.Д., канд. юрид. наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ «УАБС НБУ» (вступ, глави 2, 6–8, 11, 13); Сухонос В.В. (ст.), канд. юрид. наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін ДВНЗ «УАБС НБУ» (глави 4, 9–10); Нагребельний В.П., канд. юрид. наук, член-кор. АПРН України, заст. директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (глави 1, 3, 12); Лук'янець Д.М., докт. юрид. наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін ДВНЗ «УАБС НБУ» (глава 5).

Організаційно-правові засади господарського судочинства

1.1. Принципи господарського судочинства

Господарське судочинство є врегульованим нормами господарського процесуального права порядком провадження в господарських спорах, який визначається системою взаємопов'язаних господарських процесуальних прав та обов'язків, процесуальних дій, якими вони реалізуються, і суб'єктами – судом і особами, які беруть участь у процесі¹. Воно базується на певних принципах.

За загальним уявленням принципи є керівними ідеями, що відображають зміст. Термін «принцип» у перекладі з латинської означає «основа, база, засади». *Принципами господарського судочинства* є основні правові ідеї, на яких побудовано господарське судочинство і які визначають таку його організацію, яка забезпечила б винесення законних і обґрунтованих судових рішень.

У юридичній літературі принципи господарського судочинства визначаються також як основні правила діяльності господарського суду, основна база, за допомогою якої будується господарський процес і відносини, що виникають у галузі судочинства.

У принципах господарського судочинства сконцентровані погляди законодавця на характер і зміст господарського судочинства, і саме в них виражається сутність судочинства. Зміст цих принципів викладено й закріплено в Законі України «Про судоустрій України» та Господарському процесуальному кодексі України. Кожний з цих принципів знаходить своє відображення, як правило, не в одній, а в кількох правових нормах, і найчастіше в процесуальних,

¹ Штефан М.Й. Теоретичні основи арбітражного процесуального права України // Правосуддя – гарант законності у сфері економічних правовідносин / За ред. А.І. Комарової, Д.М. Притики, В.В. Медведчука, М.О. Потебенька та ін. – К., 2000. – Т. 21 (2). – С. 23.

які характеризують зміст даного принципу. Тому для правильного розуміння змісту певного принципу потрібно проаналізувати всі правові норми, у яких містяться основні положення господарського судочинства¹.

У законодавстві принцип виражає в загальній формі об'єктивно визначену вимогу до учасників суспільних відносин, яка слугує засобом самообмеження державної влади й системи управління з метою досягнення цілей правового регулювання. Отже, виконання завдань господарського судочинства залежить від правильного застосування господарським судом норм матеріального й процесуального права.

Проблема принципів господарського судочинства є однією з центральних проблем, що досліджувалися наукою господарського (раніше – арбітражного) процесуального права. У юридичній літературі висловлюються різні думки стосовно поняття, кількості, класифікації, назви та змісту принципів господарського процесу як основних положень, що у своїй сукупності характеризують найсуттєвіші риси процесу, а також зміст і призначення його основних інститутів².

Досить часто принципи господарського судочинства ототожнюють з принципами господарського процесу. Під принципами господарського процесу розуміють основні засади (загальні керівні положення), що визначають характер організації господарського суду та його діяльності щодо здійснення правосуддя в господарських відносинах³.

Проте існує думка, згідно з якою під принципами господарського процесу розуміють закріплені в законодавстві про господарські суди загальні керівні положення, що відображають найбільш важливі якісні особливості цієї процесуальної системи, визначають сутність і призначення всіх її основних інститутів і правил судового розгляду спорів⁴. За своєю юридичною природою принципи господарського процесу є нормами права, які відрізняються від звичайних норм більш загальним характером.

¹ Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Орієнтир, 2001. – С. 33.

² Васильєв С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учебное пособие. – Х.: Эспада, 2001. – С. 23–40.

³ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навчальний посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 26.

⁴ Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 25.

Принципи знаходять свій прояв і реалізацію у всій діяльності господарських судів, на всіх етапах господарського процесу. Вони регулюють найбільш важливі сторони правозастосовчої діяльності господарських судів. Тому дійсний зміст кожного з цих принципів та їх значення можуть бути розкриті лише в результаті аналізу відповідних норм законодавства про господарські суди та практики їх застосування. Водночас правильне уявлення про сутність і зміст кожного принципу, а також про всю їх систему в цілому допомагає зрозуміти сутність і значення багатьох правил господарського процесу та, відповідно, обґрунтованого застосування їх на практиці.

Знання принципів забезпечує системний аналіз норм чинного господарського процесуального законодавства. Вони є відправними пунктами при тлумаченні процесуальних норм із недостатньо визначеним змістом, при виправленні недоліків у праві, дозволяють знайти правильне вирішення того чи іншого процесуального питання, якщо в чинному законодавстві відсутня відповідна норма. Принципи також є орієнтиром у нормотворчій діяльності: вони визначають основні напрями, перспективи розвитку господарського судочинства, служать критерієм оцінки обґрунтованості пропозицій щодо змін та доповнень до чинного законодавства.

Удосконалення принципів господарського судочинства відбувається шляхом не тільки збагачення їхнього змісту, а й встановлення нових принципів. Останнє зумовлене як необхідністю оптимізації процесуального законодавства, так і загальною потребою зміцнення правового становища сторін, інших осіб, що беруть участь у справі, а відтак зміцнення і розширення гарантій захисту їх прав. Закріплення в Господарському процесуальному кодексі України нових принципів має на меті підняти авторитет суду, створити йому кращі умови для дослідження й оцінки доказів та винесенням обґрунтованих рішень¹.

Принципи господарського судочинства тісно пов'язані між собою і утворюють одну логічну систему, яка, проте, не заперечує в межах цієї цілісності їх класифікації.

У юридичній літературі існує кілька підходів щодо класифікації принципів. Зокрема, їх поділ на принципи законності, функціональні принципи (диспозитивність, змагальність, процесуальна рівність сторін, безперервність), організаційно-функціональні (незалежність

¹ Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук / Х., 2003. – С. 22.

суддів, підкорення їх Конституції України і законам, одноособовість та колегіальність, рівність перед судом і законом, державна мова судочинства)¹.

На нашу думку, заслуговує на увагу класифікація принципів залежно від об'єкта регулювання, згідно з якою розрізняють:

- принципи, що визначають організацію та устрій господарського суду (організаційні принципи);
- принципи, які регулюють діяльність господарського суду (функціональні принципи)².

До організаційних принципів належать:

1. *Принцип призначення суддів господарських судів вищими органами державної влади.* Судді обираються Верховною Радою України безстроково в порядку, встановленому Законом України «Про статус суддів». Перше призначення на посаду судді здійснюється Президентом України строком на п'ять років.

2. *Принцип одноособового і колегіального розгляду справи.* Відповідно до ст. 4–6 ГПК України справи в місцевих господарських судах розглядаються суддею одноособово. Будь-яка справа, що належить до підсудності цих судів залежно від категорії й складності справи може бути розглянута судом у складі трьох суддів. Перегляд в апеляційному порядку рішень місцевих господарських судів здійснюється апеляційними господарськими судами – колегією в складі трьох суддів. Перегляд у касаційному порядку рішень місцевих і апеляційних господарських судів здійснюється Вищим господарським судом України – колегією суддів у складі трьох суддів або більшої непарної їх кількості.

3. *Принцип самостійності судів, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону.* Цей принцип закріплений в ст. 129 Конституції України та в ст. 14 Закону України «Про судоустрій України» і означає, що суд є незалежним у здійсненні правосуддя від органів законодавчої та виконавчої влади і підкоряється тільки закону.

Гарантії незалежності суддів детально закріплені в главі III Закону України «Про статус суддів». Відповідно до ст. 11 цього Закону незалежність суддів забезпечується перш за все встановленим законом порядком їх обрання, зупинення їх повноважень і звільнення з посади. Органи та посадові особи державної влади, органи

¹ Більш докладно питання класифікації принципів див.: Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 261–281.

² Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – С. 27.

місцевого самоврядування, їхніх посадові особи, громадяни та їх об'єднання, а також юридичні особи зобов'язані поважати незалежність суддів і не посягати на неї.

Незалежність суду забезпечується також і передбаченою законодавством відповідальністю за неповагу до суду чи судді. Стаття 14 Закону України «Про статус суддів» містить норму, згідно з якою прояв неповаги до суду або суддів з боку осіб, які беруть участь у справі або присутні в судовому засіданні, і так само вчинення поза судовим засіданням будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду чи судді у зв'язку з їхньою службовою діяльністю, тягнуть за собою відповідальність згідно із законом. Аналогічна норма міститься і в ч. 5 ст. 14 Закону України «Про судоустрій України».

Як неповагу до суду, на думку деяких учених, можна кваліфікувати неподання у встановлений строк затребуваних господарським судом матеріалів, а також ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону¹, за що п. 5 ст. 83 ГПК України передбачено стягнення в дохід Державного бюджету України з винної сторони штрафу в розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Незалежність суддів забезпечується також правом судді на відставку, недоторканністю суддів, створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності суддів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їхнього статусу, а також особливим порядком фінансування суддів і системою органів суддівського самоврядування. Частиною 7 ст. 14 Закону України «Про судоустрій України» встановлено гарантії самостійності судів і незалежності суддів, до яких віднесено, зокрема, незмінюваність суддів та їх недоторканість (ст. 15 Закону України «Про судоустрій України»), заборона втручання в здійснення правосуддя, відповідальність за неповагу до суду чи судді тощо.

4. *Принцип мови судочинства.* У загальному вигляді цей принцип закріплено в Конституції України, ст. 10 Закону України «Про судоустрій України» та в ст. 3 ГПК України, відповідно до норм яких судочинство здійснюється державною мовою. Учасникам процесу, які не володіють державною мовою, надане право ознайомлення з матеріалами справи, участі в судових діях через перекладача і право на виступ у суді рідною мовою. Судові документи ведуться мовою судочинства і надаються особам, що беруть участь у справі, за їх вимогою у перекладі на мову, якою вони користувалися в суді.

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес. – Ч. II. – С. 30.

5. Принцип гласності й відкритості господарського процесу. Цей принцип закріплений в п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України, і в подальшому його розвинуто в ст. 9 Закону України «Про судоустрій України». Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його справи.

Розгляд справи відбувається відкрито, крім випадків, передбачених процесуальним законом. Учасники судового розгляду та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові нотатки. Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускається з дозволу суду, у порядку, установленому процесуальним законодавством. Розгляд справи в закритому судовому засіданні допускається за рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законодавством. Відповідно до ст. 4-4 ГПК України розгляд справ у господарських судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам про охорону державної, комерційної чи банківської таємниці або коли одна зі сторін обґрунтовано вимагає конфіденційного розгляду справи і подає відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті. Наявність хоча б однієї з цих ознак тягне за собою обмеження дії принципу гласності. Про розгляд справи в закритому засіданні або про відхилення клопотання з цього приводу виноситься ухвала. Судовий процес фіксується технічними засобами й відображається в протоколі судового засідання.

Проте, на думку В.С. Щербини, якщо стосовно державної, комерційної чи банківської таємниці, дотримання якої забезпечується державою шляхом відповідного правового регулювання, такі обмеження є цілком зрозумілими й виправданими, то ще одна ознака – наявність обґрунтованих заперечень однієї чи обох сторін – суперечить принципу гласності, який за цих умов втрачає своє значення. Суб'єктивний характер, невизначеність цього критерію ускладнюють його застосування на практиці, тому від нього, на думку автора, варто було б відмовитися¹.

До функціональних принципів належать такі:

1. *Принцип законності*, який є конституційним, оскільки в ч. 2 ст. 19 Конституції України зазначається, що органи державної влади (до яких належить і господарський суд) зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, передбачений

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес. – Ч. II. – С. 35.

Конституцією та законами України. Принцип законності як основну засаду судочинства встановлено також і в п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Законність у судочинстві має свої специфічні риси, обумовлені завданнями й засобами правосуддя. Завдання полягає в гарантуванні незалежності суддів та судів (ст. 126 Конституції України, ст. 14, 15 Закону України «Про судоустрій України», ст. 11 Закону України «Про статус суддів») і їх підкоренні тільки закону, а також у забезпеченні умов, виключаючи сторонній вплив на суддів. Засобом правосуддя є принцип здійснення правосуддя в точній відповідності із законами. Особливості дії принципу законності в господарському судочинстві полягають, передусім, у зобов'язаннях:

- розглядати всі спори, неухильно дотримуючись господарсько-процесуальних норм;
- вирішувати господарські спори та інші віднесені до компетенції господарських судів питання в чіткій відповідності до закону та інших нормативних актів, які регулюють спірні відносини. Причому господарський суд має право визнати недійсним повністю або у відповідній частині договір, який суперечить законодавству, а також відмовити в задоволенні вимог сторін, якщо вони ґрунтуються на акті органів державного управління, який не відповідає чинному законодавству.

Реалізація принципу законності в господарському судочинстві забезпечується процесуальними гарантіями. До них належать, насамперед, гарантії, що складають зміст інших принципів, наприклад: незалежність суддів господарського суду та підпорядкованість їх лише Конституції і закону, рівність перед законом і судом, змагальність процесу і рівноправність сторін, гласність розгляду в господарських судах, безпосередність і безперервність судового розгляду¹.

Важливою гарантією забезпечення цього принципу є те, що рішення, постанови, ухвали господарського суду можуть бути перевірені в апеляційному та касаційному порядку за заявою сторони або за поданням прокурора, як це передбачено ГПК України. Керуючись принципом законності, господарські суди вивчають і узагальнюють господарську судову практику, вносять пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Вищий господарський суд України

¹ Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – С. 268–269.

з метою забезпечення однакового вирішення спорів і суворого дотримання законів дає керівні роз'яснення.

Гарантіями реалізації принципу законності є можливість відведення судді, участь прокурора у справі, участь у судовому процесі державних органів, органів місцевого самоврядування, а точніше – їх представників, можливість сторони мати свого представника, регламентація форми і змісту позовної заяви.

2. Процесуальна рівність усіх учасників судового процесу. Цей принцип закріплений у п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ст. 7 Закону України «Про судоустрій України», ст. 4-2 ГПК України, де зазначено, що правосуддя в господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, та в розділі IV ГПК України (зокрема, ч. 1 ст. 22 встановлює, що сторони користуються рівними процесуальними правами). Останнє положення означає, що закон встановлює рівні можливості сторін і гарантує їм право на захист своїх інтересів. Реалізація зазначеного принципу передбачає, що, по-перше, суд при вирішенні господарських спорів застосовує норми матеріального права щодо всіх учасників однаковою мірою безвідносно до того, між якими сторонами розглядається спір; по-друге, правовий статус учасників господарського процесу визначається лише процесуальними положеннями.

Обумовлений демократизмом процесуальної форми, принцип рівності учасників є важливим засобом захисту їх прав і законних інтересів, що виключає будь-який тиск однієї сторони на іншу, ущемлення будь-чиїх процесуальних прав. Це дозволяє сторонам вчиняти встановлені законодавством процесуальні дії, реалізовувати надані їм законом права й виконувати покладені на них обов'язки.

3. Змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості. Відповідно до даного принципу сторонам у господарському процесі забезпечуються широкі можливості у відстоюванні зайнятих ними в спорі позицій. Сторони мають право наводити юридичні факти, які обґрунтовують їх вимоги й заперечення, а також надавати докази на підтвердження цих фактів. Вони мають право знати аргументи, вимоги і заперечення іншого учасника спору, знайомитися з матеріалами справи, висловлювати з їх приводу свої аргументи, брати участь в обговоренні зібраних у справі доказів, їх перевірку, заявляти у зв'язку з цим різні клопотання, ставити одне одному та іншим учасникам процесу питання.

Цей принцип закріплений у п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України (змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості) та в ст. 4-3 ГПК України. З метою забезпечення реалізації цього принципу ч. 3 ст. 4-3 ГПК України передбачено, що господарський суд створює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, необхідні умови для встановлення фактичних обставин і правильного застосування законодавства.

Зазначений принцип тісно пов'язаний з процесуальною рівністю сторін і забезпечує повноту фактичного й доказового матеріалу, наявність якого є важливою умовою з'ясування обставин справи. Засади змагальності передбачають:

- залежність дій суду від вимог позивача й заперечень відповідача, суд вирішує справу в обсязі вимог, заявлених сторонами;
- можливість вільного використання засобів доказування;
- право кожної сторони доводити факти, які обґрунтовують її вимоги та заперечення;
- можливість надання сторонами додаткових доказів на пропозицію господарського суду.

Принцип змагальності діє на всіх стадіях господарського процесу.

Однак, розглядаючи закріплення цього принципу як позитивне й прогресивне явище, слід зазначити непослідовність законодавця у вирішенні цього питання, яку можна пояснити недоліками законодавчої техніки. У класичному розумінні принцип змагальності означає, що суд не повинен зі своєї ініціативи збирати докази на користь однієї чи іншої сторони в разі, коли доказів, наданих сторонами, недостатньо для вирішення спору, а має розглядати справу за наявними доказами. Але ст. 38 ГПК України зобов'язує господарський суд витребувати від підприємств та організацій незалежно від їх участі у справі документи й матеріали, необхідні для вирішення спору. Очевидно, що витребування подібних доказів є можливим лише за клопотанням сторін у випадках, коли сторони з різних причин не спроможні подати ті чи інші докази.

Принцип змагальності забезпечує швидке надходження до господарського суду необхідного фактичного матеріалу і всебічне, об'єктивне його дослідження, створює надійні гарантії для захисту порушених прав та інтересів суб'єктів господарювання, підвищує виховне значення діяльності господарських судів¹.

¹ Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К.: «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 279.

4. *Принцип об'єктивної істини.* Цей принцип означає, що господарський суд має приймати рішення у справі після того, як у судовому засіданні будуть встановлені дійсні взаємини сторін і фактичні обставини. Принцип об'єктивної істини нерозривно пов'язаний із принципом законності, оскільки рішення господарського суду законне лише тоді, коли у справі встановлена об'єктивна істина. Відповідно до цього принципу кожна сторона має довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 1 ст. 33 ГПК України). Спрямованою на запобігання можливій упередженості судді чи іншого недобросовісного ставлення до розгляду справи є норма щодо відводу судді, за якою суддя не може брати участь у розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо він є родичем осіб, які беруть участь у судовому процесі, або буде встановлено інші обставини, що викликають сумнів у його неупередженості (ч. 1 ст. 20 ГПК України). На реалізацію цього принципу спрямовані й інші правові інститути та норми ГПК України: перегляд рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами та перегляд їх в апеляційному і касаційному порядку; право господарського суду виходити за межі заявлених вимог тощо.

5. *Принцип диспозитивності.* Сутність принципу диспозитивності полягає в нерозривній єдності двох елементів – свободи вибору варіанту захисту порушеного права і свободи розсуду сторони при обранні варіантів поведінки в процесі захисту права¹. Цей принцип безпосередньо не закріплений у законодавстві, хоча його дія в господарському судочинстві не викликає сумнівів і заперечень. Зазначений принцип певним чином отримав свій розвиток у господарському процесуальному законодавстві, що закріплює право сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вільно здійснювати в господарському суді свої матеріальні і процесуальні права².

Таким чином, сутність зазначеного принципу полягає у можливості учасників господарського процесу, і в першу чергу сторін, розпоряджатися своїми матеріальними і процесуальними правами, активно впливати на процес із метою захисту своїх прав і інтересів. Так, позивач має право до прийняття рішення у справі змінити підставу або предмет позову, збільшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову або зменшити розмір позовних вимог. Відповідач

¹ Плешанов А.Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. – М.: Изд-во «НОРМА», 2002. – С. 37.

² Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – С. 272.

має право визнати позов повністю або частково чи не визнати його взагалі. Особливістю дії цього принципу в господарському процесі є його певна обмеженість, зумовлена тим, що господарські спори, які вирішуються господарським судом, частково зачіпають не лише приватно-правові, а й публічно-правові інтереси. Тому господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права й охоронювані законом інтереси (ч. 6 ст. 22 ГПК України).

6. Принцип солідарності господарських інтересів сторін. Господарським процесуальним кодексом України передбачено, що окремі категорії спорів, які визначені ч. 1, 2 ст. 5 цього Кодексу, можуть бути передані на розгляд господарського суду за умови додержання сторонами встановленого для даної категорії спорів порядку їх досудового врегулювання.

7. Принцип обов'язковості виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду. Цей принцип сформульовано в ст. 11 Закону України «Про судоустрій України». Судове рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян, іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Відповідно до ст. 115 ГПК України рішення, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили, є обов'язковими на всій території України і виконуються в порядку, установленому ГПК України та іншими законодавчими актами. Гарантією забезпечення реалізації цього принципу є встановлення відповідальності за ухилення від виконання рішення, ухвали, постанови особами, яким пред'явлено для виконання.

8. Принцип оперативності. Цей принцип характеризує діяльність господарського суду як судового органу, спроможного в короткі, визначені Господарським процесуальним кодексом України строки відновити порушені контрагентами права суб'єктів господарювання. Сутність цього принципу полягає в тому, щоб при вирішенні справи в господарському суді найбільш повно, доцільно та своєчасно використовувати всі встановлені законом засоби для правильного й швидкого вирішення спору та усунення недоліків у господарській діяльності, які виявлені при розгляді справи. Значення цього принципу полягає в тому, що в поєднанні та взаємодії з іншими принципами він забезпечує правильне й своєчасне вирішення

господарським судом своїх завдань у короткі строки при мінімальному витрачанні коштів як господарського суду, так і учасників спору.

9. Принцип безперервності судового розгляду. Судове засідання з кожної справи має відбуватися безперервно, до закінчення розгляду початої справи або до відкладення її розгляду суд не повинен розглядати інші справи. Якщо в ході судового розгляду виникає необхідність відкласти або призупинити розгляд справи, має бути розпочате нове засідання.

Безперервність у розгляді однієї судової справи має певне значення для формування внутрішнього суддівського переконання, забезпечує врахування судом усіх обставин справи та цілісність вражень суду від матеріалів справи, зосереджує увагу суддів тільки на одній справі та її обставинах.

1.2. Організаційно-правові засади діяльності місцевих господарських судів

Побудова ефективної системи господарських судів залежить від вирішення фундаментальних питань:

- удосконалення системи господарських судів як елементу системи судової влади в цілому;
- удосконалення всієї системи судової влади, з одного боку, як системоутворюючого елементу для системи господарських судів, з іншого – як системного елементу державної влади¹.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судоустрій України» державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи судової влади здійснюють свої повноваження виключно на підставах, у межах та порядку, передбачених Конституцією України та законами. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі.

Система господарських судів, які здійснюють судову владу шляхом вирішення господарських та інших справ, віднесених до їх ведення, ґрунтується на загальних принципах і положеннях судоустрою та судочинства.

¹ Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук / Х., 2003. – С. 20.

Відповідно до Конституції України в системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди.

Основними завданнями господарського суду, що визначають зміст його діяльності є:

- захист прав і законних інтересів учасників господарських правовідносин;
- сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин;
- унесення пропозицій, спрямованих на удосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Господарські суди мають розглядати весь комплекс питань правового регулювання економічних відносин, що виникають між суб'єктами господарського права. Ураховуючи комплексний характер таких відносин, предметом судового захисту мають бути суб'єктивні права і законні інтереси суб'єктів господарської діяльності (суб'єктивна ознака обсягу судового захисту), предметом судової діяльності мають бути економічні спори (об'єктивна ознака обсягу судового захисту). Отже, основним у діяльності місцевих господарських судів є розв'язання господарського (економічного) спору¹.

Господарські суди становлять єдину систему спеціалізованих судів, яка складається з місцевих господарських судів, апеляційних господарських судів та Вищого господарського суду України.

Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. Місцевий господарський суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені Господарським процесуальним кодексом України до його підсудності, а саме: справи, що виникають з господарських правовідносин та інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції всі справи, підвідомчі господарським судам. Основним у діяльності місцевих господарських судів є розв'язання господарського (економічного) спору, вирішення справи по суті. У чинному господарському процесуальному законодавстві відсутнє визначення економічного спору. Тому, на думку Д.М. Притики, потрібно вести

¹ Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – С. 244.

мову про господарські спори, які можна визначити як спори, що виникають між суб'єктами господарювання в процесі і у зв'язку із здійсненням ними їх статутних прав та обов'язків¹.

Відповідно до ст. 12 ГПК України господарським судам підвідомчі:

- 1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також у спорах про визнання недійсними актів з підстав, зазначених у законодавстві, крім:
 - спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов;
 - спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;
 - інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України, міждержавних договорів та угод віднесено до відання інших органів;
- 2) справи про банкрутство;
- 3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції.

Місцевий господарський суд складається із суддів місцевого господарського суду, голови та заступника голови суду. У місцевому господарському суді, в якому кількість суддів перевищує п'ятнадцять, може бути призначено більше одного заступника голови суду.

Голова місцевого господарського суду:

- 1) здійснює організаційне керівництво діяльністю господарського суду;
- 2) визначає обсяг обов'язків заступника (заступників) голови суду;
- 3) на підставі акта про призначення на посаду судді чи обрання суддею безстроково або припинення повноважень судді видає відповідний наказ;
- 4) приймає на роботу і звільняє працівників апарату суду, призначає їм ранги державного службовця у встановленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;

¹ Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – С. 244.

- 5) організовує ведення судової статистики;
- 6) організовує роботу щодо підвищення кваліфікації працівників апарату суду;
- 7) представляє суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;
- 8) здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова місцевого господарського суду з питань, що належать до його повноважень, видає накази та розпорядження.

Правовий статус судді господарського суду закріплено Конституцією України, Законами України «Про статус суддів», «Про судоустрій України», «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», Господарським процесуальним кодексом України та іншими законодавчими актами. Суддею господарського суду є посадова особа, наділена повноваженнями здійснювати правосуддя щодо господарських відносин.

Судді, відповідно до ст. 1 Закону України «Про статус суддів» є носіями судової влади в Україні, які здійснюють правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади та посадовими особами судової влади, які відповідно до Конституції України наділені повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції. Судді мають необхідні для здійснення правосуддя повноваження, передбачені законами України.

На посаду судді місцевого господарського суду може бути рекомендований кваліфікаційною комісією суддів громадянин України, не молодший за двадцять п'ять років, який має вищу юридичну освіту й стаж роботи в галузі права не менше ніж три роки, а також проживає в Україні не менш ніж десять років і володіє українською мовою. Суддя місцевого господарського суду здійснює:

- правосуддя в порядку, встановленому господарським процесуальним законодавством;
- процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи;
- контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постановлених під його головуванням;
- інші передбачені законодавством повноваження.

Суддя обіймає посаду безстроково, крім суддів, які призначаються на цю посаду вперше. Уперше призначений суддя в урочистій обстановці приймає присягу, зміст якої визначено ч. 2 ст. 10 Закону України «Про статус суддів». Присяга судді складається

перед Президентом України. Судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької і творчої.

Суддя господарського суду зобов'язаний:

- при здійсненні правосуддя дотримувати Конституції та законів України, забезпечувати повний, всебічний та об'єктивний розгляд судових справ з дотриманням встановлених законом строків;
- додержуватися вимог, передбачених ст. 5 Закону України «Про статус суддів», службової дисципліни та розпорядку роботи суду;
- не розголошувати відомості, що становлять державну, військову, службову, комерційну та банківську таємницю, таємницю нарадчої кімнати та інші відомості, про які вони дізналися під час розгляду справи в судовому засіданні, для забезпечення нерозголошення яких було прийнято рішення про закрите судове засідання;
- не допускати вчинків та будь-яких дій, що порочать звання судді і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності.

Необхідною умовою для зайняття посади судді є складання кваліфікаційного екзамену. Ця умова не поширюється на осіб, які мають відповідний стаж роботи на посаді судді, давність якого не перевищує 11 років.

Судді у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежними, підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні. Незалежність суддів забезпечується:

- встановленим законом порядком їх обрання (призначення), зупинення їх повноважень та звільнення з посади;
- передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя;
- таємницею прийняття судового рішення й заборонаю її розголошення;
- заборонаю під загрозою відповідальності втручання у здійснення правосуддя;
- відповідальністю за неповагу до судді;
- правом судді на відставку;
- недоторканністю суддів;
- створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу;

- особливим порядком фінансування судів;
- системою органів судового самоврядування.

Суддя господарського суду звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- закінчення строку, на який його призначено;
- досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- порушення суддею вимог щодо несумісності;
- порушення суддею присяги;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- припинення його громадянства;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
- його смерті.

Про наявність підстав для припинення повноважень судді господарського суду та про висунення кандидатур для обрання суддею голова суду, в якому працює суддя, або голова вищого суду повідомляє орган, який призначив або обрав суддю, у строк не більше одного місяця з дня виникнення підстав, передбачених Законом. До повідомлення додаються документи, які свідчать про наявність підстав для припинення повноважень судді.

Вплив на суддю в будь-якій формі з метою перешкодити всебічному, повному і об'єктивному розгляду конкретної справи тягне за собою відповідальність за законодавством України.

1.3. Організаційно-правові засади діяльності апеляційних господарських судів

Мережа апеляційних господарських судів утворена за апеляційними округами відповідно до указу Президента України від 11.07.2001 р. № 511/2001 і включає: Дніпропетровський апеляційний господарський суд (Дніпропетровська, Кіровоградська області); Донецький апеляційний господарський суд (Донецька область); Житомирський апеляційний господарський суд (Вінницька, Житомирська, Хмельницька області); Запорізький апеляційний господарський суд (Запорізька, Херсонська області); Київський апеляційний господарський суд (Чернігівська область та місто Київ); Київський міжобласний господарський апеляційний суд (Київська, Полтавська, Черкаська області); Луганський апеляційний господарський

суд (Луганська область); Львівський апеляційний господарський суд (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області); Одеський апеляційний господарський суд (Миколаївська, Одеська області); Севастопольський апеляційний господарський суд (Автономна Республіка Крим, місто Севастополь); Харківський апеляційний господарський суд (Сумська, Харківська області).

Апеляційні господарські суди:

- 1) розглядають справи в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону;
- 2) ведуть та аналізують судову статистику, вивчають і узагальнюють судову практику;
- 3) надають методичну допомогу в застосуванні законодавства місцевим судам;
- 4) здійснюють інші повноваження, передбачені законом.

До президії апеляційного господарського суду входять голова суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначається рішенням загальних зборів суддів цього суду. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Президія апеляційного суду:

- 1) розглядає питання організації діяльності апеляційного господарського суду, судових палат та апарату суду;
- 2) за поданням голови апеляційного господарського суду затверджує персональний склад судових палат, визначає кількість заступників голів судових палат;
- 3) заслуховує інформацію голів судових палат щодо діяльності судових палат;
- 4) розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;
- 5) розглядає питання організаційного забезпечення діяльності апеляційного господарського суду та виробляє пропозиції щодо його поліпшення;
- 6) розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату суду та підвищення їх кваліфікації;
- 7) заслуховує інформацію голів місцевих господарських судів щодо організації діяльності цих судів;
- 8) надає методичну допомогу місцевим господарським судам з метою забезпечення правильного застосування ними законодавства;
- 9) забезпечує виконання рішень зборів суддів відповідного суду;
- 10) здійснює інші передбачені законом повноваження.

Засідання президії апеляційного господарського суду проводяться не рідше ніж один раз на місяць. Засідання президії є повноважним, якщо на засіданні присутні не менше від двох третин її складу. Постанови президії апеляційного господарського суду приймаються відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів її членів, які брали участь у засіданні, і підписуються головою суду чи його заступником, який головував на засіданні.

Голова апеляційного господарського суду:

- 1) здійснює організаційне керівництво діяльністю апеляційного господарського суду;
- 2) розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
- 3) на підставі акта про обрання (призначення) суддею чи припинення повноважень судді видає відповідний наказ; утворює судові палати та вносить на затвердження президії апеляційного господарського суду їх персональний склад;
- 4) організовує роботу президії суду, вносить на її розгляд питання і головує на засіданнях президії;
- 5) організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики, має право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
- 6) приймає на роботу та звільняє працівників апарату апеляційного господарського суду, присвоює їм ранги державного службовця в порядку, встановленому законом, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;
- 7) організовує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату апеляційного господарського суду;
- 8) подає в установленому порядку пропозиції щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;
- 9) представляє апеляційний господарський суд у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та організаціями;
- 10) вносить пропозиції Голові Верховного Суду України чи голові Вищого господарського суду України щодо кандидатур для призначення на посади голів місцевих господарських судів та їх заступників;
- 11) здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова апеляційного господарського суду з питань, що належать до його повноважень, видає накази і розпорядження.

Голова апеляційного господарського суду має першого заступника та заступників голови суду – голів судових палат. Голова апеляційного господарського суду призначається на посаду і звільняється

з посади в порядку, встановленому ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» і може бути призначений на цю посаду повторно. У разі відсутності голови апеляційного господарського суду його обов'язки виконує перший заступник голови, а за його відсутності – старший за віком заступник голови апеляційного господарського суду – голова судової палати.

Суддею апеляційного господарського суду може бути громадянин України, який досяг на день обрання 30 років, має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менш ніж п'ять років, у тому числі не менш ніж три роки на посаді судді. Суддя апеляційного господарського суду здійснює:

- 1) правосуддя в порядку, встановленому господарським процесуальним законодавством;
- 2) процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи;
- 3) контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участі судових рішень;
- 4) інші передбачені законодавством повноваження.

1.4. Організаційно-правові засади діяльності Вишого господарського суду

Вищий господарський суд України є вищим судовим органом у системі господарських судів, який утворений Президентом України в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України» і складається із суддів, обраних на посаду безстроково, голови суду та його заступників. У ньому можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ за визначеною спеціалізацією в межах відповідної спеціальної судової юрисдикції. Склад цих судових палат формується за поданням голови Вишого господарського суду в порядку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 43 Закону України «Про судоустрій України». Для вирішення організаційних питань Вишого господарського суду діє президія суду у складі голови суду, його заступників, заступників голів палат, а також суддів даного суду, обраних до складу президії. Для вирішення загальних питань діяльності Вишого господарського суду України у ньому діє Пленум вишого господарського суду.

Вищий господарський суд України:

- 1) розглядає в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції, а також інші справи у випадках, визначених Господарським процесуальним кодексом України;

- 2) веде та аналізує судову статистику, вивчає й узагальнює судову практику;
- 3) надає методичну допомогу апеляційним та місцевим господарським судам з метою однакового застосування норм Конституції України та законів у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції;
- 4) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Розгляд справ у Вищому господарському суді здійснюється колегіально.

До президії Вищого господарського суду України входять голова вищого господарського суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначається Пленумом вищого господарського суду. Судді обираються до складу президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Президія вищого господарського суду:

- 1) розглядає питання організації діяльності суду, судових палат і апарату вищого господарського суду;
- 2) за поданням голови Вищого господарського суду України затверджує склад кожної з судових палат;
- 3) заслуховує інформацію голів судових палат про діяльність судових палат;
- 4) розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;
- 5) розглядає питання організаційного забезпечення діяльності вищого господарського суду і виробляє пропозиції щодо його поліпшення;
- 6) розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату вищого господарського суду та підвищення їх кваліфікації;
- 7) заслуховує інформацію голів апеляційних та місцевих господарських судів щодо організації роботи цих судів;
- 8) опрацьовує пропозиції щодо кількості суддів у відповідних місцевих та апеляційних господарських судах;
- 9) надає методичну допомогу апеляційним та місцевим господарським судам для забезпечення правильного застосування ними законодавства;
- 10) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Засідання Президії Вищого господарського суду України проводяться не рідше ніж один раз на два місяці. Засідання президії є повноважним за присутності не менше від двох третин її складу. Постанови

президії приймаються відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів членів президії, присутніх на засіданні, і підписуються головою суду чи його заступником, який головував на засіданні.

Голова Вищого господарського суду України:

- 1) здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;
- 2) розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
- 3) на підставі акта про обрання суддею вищого господарського суду або припинення повноважень судді цього суду видає відповідний наказ; утворює судові палати та вносить на затвердження президії суду пропозиції щодо їх персонального складу;
- 4) організовує роботу президії вищого господарського суду, вносить на її розгляд питання та головує на її засіданнях; скликає Пленум Вищого господарського суду України, вносить на його розгляд питання та головує на його засіданнях; може головувати в судових засіданнях колегій суддів вищого господарського суду при розгляді будь-якої справи, що належить до юрисдикції даного суду;
- 5) керує організацією роботи судових палат, здійснює керівництво роботою апарату вищого господарського суду;
- 6) організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики, має право витребувати з відповідного господарського суду справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
- 7) приймає на роботу та звільняє працівників апарату суду, присвоює їм ранги державного службовця в порядку, встановленому законом, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення;
- 8) погоджує подання щодо утворення та ліквідації відповідних місцевих та апеляційних господарських судів;
- 9) вносить подання про призначення та обрання безстроково суддів відповідних місцевих і апеляційних господарських судів, вищого господарського суду, а також про звільнення їх з посад;
- 10) вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади в порядку, встановленому Законом України «Про судоустрій України»;
- 11) затверджує штатний розпис і кошторис витрат на утримання вищого господарського суду;
- 12) організовує підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату вищого господарського суду;
- 13) подає в установленому порядку пропозиції щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;

- 14) інформує Пленум Верховного Суду України про діяльність вищого господарського суду;
- 15) представляє вищий господарський суд та систему господарських судів у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами й організаціями, органами влади та організаціями інших держав;
- 16) здійснює інші передбачені законами повноваження.

Голова вищого господарського суду з питань, що належать до його повноважень, видає накази та розпорядження. Він призначається на посаду з числа суддів Вищого господарського суду і звільняється з посади за поданням Голови Верховного Суду України в порядку, встановленому ст. 20 Закону України «Про судоустрій України». Та сама особа може бути призначена на цю посаду повторно. Голова Вищого господарського суду України має першого заступника та заступників голови суду. У разі відсутності голови вищого спеціалізованого суду його обов'язки виконує перший заступник голови суду, а за його відсутності – один із заступників голови цього суду відповідно до розподілу обов'язків.

Відповідно до с. 43 Закону України «Про судоустрій» Президія Вищого господарського суду України розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації, а відповідно до ст. 44 цього закону Пленум Вищого господарського суду України дає роз'яснення з питань застосування господарськими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції.

Основним завданням Вищого господарського суду України як суду касаційної інстанції є перевірка правильності застосування, на підставі встановлених фактичних обставин справи, судом першої чи апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, тобто здійснення юрисдикційних функцій судового органу. Здійснивши системний аналіз повноважень Вищого господарського суду України, А.Й. Осетинський, зробив висновок про те, що головна роль касаційної інстанції полягає у формуванні єдиної практики здійснення господарського судочинства шляхом забезпечення одноманітного тлумачення норм матеріального та процесуального права¹.

Таким чином, Закон України «Про судоустрій України» визначає два види актів: рекомендації Президій Вищого господарського

¹ Осетинський А.Й. Правові позиції Вищого господарського суду України з питань застосування податкового законодавства: Навч.-практ. посібник. – К.: Концерн Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – С. 8.

суду України та роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду України. Крім того, Вищий господарський суд України видає інформаційні листи, хоча закон не визначає окремо такого виду актів, їх слід розглядати як такі, що видані на виконання повноваження з надання методичної допомоги судам нижчого рівня з метою однозначного застосування норм Конституції України та законів¹.

Суддею Вищого господарського суду України може бути громадянин України, не молодший 30 років, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менш ніж сім років, у тому числі не менш ніж п'ять років на посаді судді. Суддя Вищого господарського суду України:

- 1) здійснює правосуддя в порядку, визначеному господарським процесуальним законодавством;
- 2) провадить процесуальні дії та здійснює організаційні заходи, необхідні для забезпечення своєчасного та якісного розгляду справ;
- 3) здійснює відповідно до закону контроль за своєчасним зверненням до виконання постановлених за його участю судових рішень;
- 4) здійснює інші передбачені законодавством повноваження.

Суддя Вищого господарського суду України має помічника, яким може бути громадянин України, що має вищу юридичну освіту.

1.5. Організаційно-правові засади діяльності Верховного Суду України у сфері господарського судочинства

Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України, який здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 Закону України «Про судоустрій України» *Верховний Суд України*:

- 1) переглядає справи у зв'язку з винятковими обставинами в порядку, встановленому процесуальним законом; переглядає справи в касаційному порядку у випадках, встановлених законом; у випадках, передбачених законом, розглядає інші справи, пов'язані з виключними обставинами;
- 2) дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової

¹ Беяневич В.Е. Про види актів Вищого господарського суду України // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 4. – С. 143.

- статистики; у разі необхідності визнає нечинними роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду України, зазначені в п. 1 ч. 2 ст. 44 Закону України «Про судоустрій України;
- 3) дає висновок щодо наявності чи відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; надає за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
 - 4) звертається до Конституційного Суду України у випадках виникнення в судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів;
 - 5) веде та аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, знайомиться в судах з практикою застосування законодавства;
 - 6) у межах своїх повноважень вирішує питання, що впливають з міжнародних договорів України; представляє суди загальної юрисдикції у зносинах з судами інших держав.

Голова Верховного Суду України:

- 1) організовує діяльність Верховного Суду України;
- 2) розподіляє обов'язки між заступниками Голови Верховного Суду України;
- 3) організовує роботу Президії та скликає Пленум Верховного Суду України, вносить питання на їх розгляд і головує на їх засіданнях;
- 4) може головувати в судових засіданнях колегій суддів Верховного Суду України при розгляді будь-якої справи;
- 5) погоджує відповідно до Закону України «Про судоустрій України» подання щодо утворення та ліквідації судів загальної юрисдикції;
- 6) вносить подання про призначення та обрання, а також звільнення з посади суддів відповідно до Закону України «Про судоустрій України»; вносить подання про призначення суддів на адміністративні посади у випадках і порядку, передбачених законом; вносить подання до відповідної кваліфікаційної комісії про надання висновку щодо можливості обрання або призначення суддів на посади;
- 7) на підставі актів про обрання суддею Верховного Суду України або припинення повноважень судді видає відповідний наказ;
- 8) вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України пропозиції щодо кількості суддів у складі Президії Верховного Суду України та у складі судових палат Верховного Суду

- України; вносить пропозиції Президії Верховного Суду України щодо персонального складу судових палат;
- 9) вносить подання до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про проведення кваліфікаційної атестації суддів відповідних судів;
 - 10) вносить Президенту України подання про затвердження переліку штатних посад військових суддів та відповідних цим посадам військових звань, а також про присвоєння відповідно до закону військових звань військовим суддям;
 - 11) організовує фінансування та здійснює керівництво організаційним забезпеченням діяльності Верховного Суду України, затверджує штатний розпис і кошторис витрат на утримання Верховного Суду України;
 - 12) затверджує положення про структурні підрозділи Верховного Суду України;
 - 13) керує організацією роботи судових палат; здійснює керівництво роботою апарату Верховного Суду України, приймає на роботу та звільняє працівників апарату, присвоює їм ранги державного службовця в установленому законом порядку, застосовує щодо них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення відповідно до законодавства;
 - 14) інформує Пленум та Президію Верховного Суду України про діяльність Верховного Суду України;
 - 15) представляє Верховний Суд України та систему судів загальної юрисдикції у зносинах з іншими органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями;
 - 16) здійснює інші передбачені законом повноваження.
 - 17) видає накази та розпорядження з питань, що належать до його повноважень.

Президія Верховного Суду України діє в складі Голови Верховного Суду України, його заступників, голів судових палат, секретаря Пленуму Верховного Суду України та суддів Верховного Суду України, кількісний склад яких визначається Пленумом Верховного Суду України.

Президія Верховного Суду України:

- 1) розглядає питання організації діяльності Верховного Суду України, судових палат та апарату Верховного Суду України;
- 2) затверджує персональний склад судових палат; заслуховує інформацію голів судових палат і Військової судової колегії про їх діяльність;
- 3) розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації;

- 4) розглядає питання фінансування та організаційного забезпечення діяльності Верховного Суду України і виробляє пропозиції щодо їх поліпшення; схвалює пропозиції до проекту Державного бюджету України щодо фінансування діяльності Верховного Суду України;
- 5) розглядає питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату Верховного Суду України та підвищення їх кваліфікації;
- 6) затверджує положення про преміювання суддів і працівників апарату Верховного Суду України, про надання матеріальної допомоги; встановлює надбавки до посадових окладів суддів, які займають адміністративні посади;
- 7) заслуховує інформацію голів апеляційних загальних судів, Касаційного суду України та вищих спеціалізованих судів щодо організації роботи цих судів;
- 8) виробляє пропозиції щодо кількості суддів у відповідних судах на основі нормативів навантаження суддів у судах усіх рівнів;
- 9) вирішує питання щодо заснування друкованих видань Верховного Суду України та заслуховує звіти про роботу редакційних колегій цих органів; затверджує за поданням Голови Верховного Суду України положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді України та її персональний склад;
- 10) вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України питання відповідно до його Регламенту;
- 11) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Засідання Президії Верховного Суду України проводиться не менш ніж один раз на два місяці і є повноважним за умови присутності на ньому не менш ніж двох третин її складу. Постанови Президії приймаються відкритим чи таємним голосуванням більшістю голосів членів Президії, присутніх на засіданні, та підписуються Головою Верховного Суду України або його заступником, який головував на засіданні. У засіданнях Президії, на яких розглядаються питання діяльності спеціалізованих судів, беруть участь голови вищих спеціалізованих судів.

Для підготовки проектів постанов Пленуму Верховного Суду України, вивчення окремих питань, пов'язаних із удосконаленням здійснення правосуддя, Президія Верховного Суду України може створювати робочі групи з числа суддів та фахівців у відповідних галузях права.

Пленум Верховного Суду України є колегіальним органом, повноваження якого визначаються Конституцією України та цим

Законом. До складу Пленуму Верховного Суду України входять усі судді Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, їх перші заступники, голова Касаційного суду України та голова Апеляційного суду України.

Пленум Верховного Суду України:

- 1) відповідно до Конституції України обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Голову Верховного Суду України, а також здійснює призначення та звільнення суддів з інших адміністративних посад у Верховному Суді України в порядку, установленому Законом України «Про судоустрій України»;
- 2) утворює судові палати Верховного Суду України, визначає їх кількісний склад, призначає голів судових палат та їх заступників;
- 3) визначає кількісний склад суддів Президії Верховного Суду України та обирає їх у порядку, передбаченому Законом України «Про судоустрій України»;
- 4) призначає на посаду з числа суддів Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України та звільняє з посади секретаря Пленуму Верховного Суду України;
- 5) заслуховує інформації Голови Верховного Суду України, голів судових палат Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, Касаційного суду України та апеляційних судів щодо організації роботи судових палат та діяльності відповідних судів;
- 6) дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає нечинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів;
- 7) приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів;
- 8) відповідно до Конституції України схвалює висновок щодо наявності чи відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину, а також ухвалює подання до Верховної Ради України про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- 9) затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду України;
- 10) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Пленум Верховного Суду України приймає з розглянутих питань постанови. Постанови Пленуму Верховного Суду України підписуються головуючим на засіданні Пленуму та секретарем Пленуму і публікуються в офіційному друкованому органі Верховного Суду України.

Склад Верховного Суду України відображає систему судів та їх спеціалізацію. У складі Верховного Суду України діє Судова палата в господарських справах, яка складається із голови Судової палати, заступників та суддів цієї палати. Судова палата Верховного Суду України:

- 1) здійснює судочинство в справах, віднесених до їх відання, у порядку, установленому процесуальним законом;
- 2) аналізує судову статистику та вивчають судову практику;
- 3) готує проекти постанов Пленуму Верховного Суду України;
- 4) здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Судова палата Верховного Суду України утворюється за рішенням Пленуму Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України. Судову палату Верховного Суду України очолює голова Судової палати.

Голова Судової палати:

- 1) організовує роботу Судової палати в господарських справах;
- 2) формує колегії суддів для розгляду судових справ, головує в судових засіданнях або призначає для цього суддів;
- 3) організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики в справах юрисдикції Судової палати; має право витребувати з відповідних судів справи, судові рішення в яких набрали законної сили;
- 4) інформує Президію Верховного Суду України про діяльність Судової палати;
- 5) вносить на розгляд Пленуму Верховного Суду України пропозиції щодо необхідності роз'яснення судам окремих питань застосування законодавства в судовій практиці;
- 6) забезпечує надання методичної допомоги відповідним судам нижчого рівня з метою правильного застосування законодавства;
- 7) здійснює інші передбачені законом повноваження.

Голова Судової палати Верховного Суду України призначається на посаду за рекомендацією Президії Верховного Суду України з числа суддів Верховного Суду України строком на п'ять років та звільняється з посади Пленумом Верховного Суду України шляхом таємного голосування.

Голова Судової палати має заступника, який забезпечує організацію розгляду справ у судових засіданнях, виконує інші доручення голови палати щодо організації діяльності Судової палати, а також виконує обов'язки голови Судової палати за його відсутності. Заступник голови Судової палати призначається на посаду з числа суддів Верховного Суду України та звільняється з посади в порядку, передбаченому для призначення голови Судової палати. Пропозиція про звільнення судді з посади голови Судової палати чи його заступника може бути внесена Головою Верховного Суду України або не менш ніж половиною складу суддів відповідної палати за їх підписами. Голова Судової палати та його заступник можуть бути призначені на адміністративні посади повторно. При Судовій палаті діє група наукових консультантів Верховного Суду України.

Суддя Верховного Суду України:

- 1) здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) здійснює необхідні процесуальні та організаційні заходи з метою забезпечення своєчасного та якісного розгляду справ;
- 3) бере участь у розгляді питань, що вносяться на засідання Судової палати в господарських справах та Пленуму Верховного Суду України;
- 4) вивчає в судах нижчого рівня стан організації здійснення судочинства і надає їм методичну допомогу;
- 5) аналізує судову практику, вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її поліпшення та удосконалення законодавства;
- 6) здійснює інші передбачені законом повноваження.

Суддя Верховного Суду України має помічника. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше ніж три роки.

Верховний Суд України переглядає в касаційному порядку постанови чи ухвали Вищого господарського суду України у випадках, коли вони оскаржені:

- 1) з мотивів застосування Вищим господарським судом України закону чи іншого нормативно-правового акта, що суперечить Конституції України;
- 2) в разі їх невідповідності рішенням Верховного Суду України чи Вищого суду іншої спеціалізації з питань застосування норм матеріального права;
- 3) внаслідок виявлення різного застосування Вищим господарським судом України одного й того самого положення закону чи іншого нормативно-правового акта в аналогічних справах;

- 4) з мотивів невідповідності постанов чи ухвал міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- 5) на підставі визнання постанов чи ухвал міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, такими, що порушують міжнародні зобов'язання України.

Верховний Суд України за результатами розгляду касаційної скарги, касаційного подання Генерального прокурора України на постанову чи ухвалу Вищого господарського суду України має право:

- 1) залишити постанову чи ухвалу без змін, а скаргу (подання) без задоволення;
- 2) скасувати постанову та передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції або скасувати ухвалу та передати справу на розгляд до Вищого господарського суду України;
- 3) скасувати постанову чи ухвалу й припинити провадження в справі.

Підставами для скасування постанов чи ухвал Вищого господарського суду України є їх невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права.

За результатами розгляду касаційної скарги, касаційного подання Генерального прокурора України на постанову чи ухвалу Вищого господарського суду України більшістю голосів суддів, які брали участь у перегляді постанови чи ухвали Вищого господарського суду України, ухвалюється постанова Верховного Суду України. Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає. Вона надсилається сторонам у справі в п'ятиденний строк з дня її ухвалення.

Указівки, що містяться в постанові Верховного Суду України, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді справи та для Вищого господарського суду України при розгляді матеріалів касаційної скарги чи касаційного подання.

Постанова Верховного Суду України за результатами перегляду в касаційному порядку постанови чи ухвали Вищого господарського суду України не може містити вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, переваги одних доказів над іншими, про те, яку норму матеріального чи процесуального права повинно бути застосовано і яке рішення має бути ухвалено в разі нового розгляду справи.

Питання для самоконтролю

1. Які принципи господарського судочинства є організаційними?
2. Які принципи господарського судочинства віднесено до функціональних?
3. Які повноваження мають місцеві господарські суди?
4. Які повноваження має голова місцевого господарського суду?
5. Які повноваження має голова апеляційного господарського суду?
6. Якими законодавчими актами визначено статус судді господарського суду?
7. Чим забезпечується незалежність судді господарського суду?
8. У яких випадках суддя господарського суду звільняється з посади?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Закон України «Про судоустрій України» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2002. – № 7–8. – С. 2–25.
3. Закон України «Про статус суддів» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2001. – № 29–30. – С. 14–21.

Юридична література

1. Беяневич В.Е. Про види актів Вищого господарського суду України // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 4. – С. 140–145.
2. Борденюк В.І. Судова влада як складова механізму держави та державного управління // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 151–162.
3. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
4. Жуковский А.Г. Закон Украины «О судоустройстве Украины»: Комментарий / Под ред. д.ю.н., проф. Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2003. – 232 с.

5. Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 328 с.
6. Притика Д.М. Сучасний стан та перспективи розвитку господарського судочинства // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 7–15.
7. Татьков В.І. Актуальні проблеми судової практики та організації судочинства // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 2. – С. 124–128.
8. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.
9. Шацький І.Б. Формування системи господарських судів в Україні // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 1. – С. 209–215.
10. Шацький І.Б. Правосуб'єктність місцевого господарського суду як органу судової влади // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 145–150.
11. Янукович В.Ф. Арбітражне судочинство в умовах економічного зростання й удосконалення господарських відносин // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 132–134.

Поняття господарського процесуального права як галузі права, юридичної науки і навчальної дисципліни

2.1. Предмет, метод і функції господарського процесуального права

Проблема поняття і змісту господарського процесуального права протягом тривалого часу була предметом наукових дискусій. Матеріали цих дискусій та обговорень дозволяють дійти попереднього висновку, який надає можливість для змістовного обговорення зазначеної проблеми. Навряд чи без усвідомлення змісту, опису правових конструкцій можна вирішити питання щодо галузевої належності господарського процесуального права. Більш того, питання щодо наявності чи відсутності ознак галузі права видається важливим, але все ж вторинним з погляду соціально-економічного призначення права, його ефективності, оскільки це питання є за своєю правовою природою техніко-юридичним і його вирішення необхідне передусім правознавцям. Тому видається доцільним розглянути основні проблеми та підходи до визначення поняття та місця господарського процесуального права в системі права. Але слід зауважити, що проблема галузевої структури права ніколи не може бути вирішена остаточно.

До прийняття Господарського процесуального кодексу України діяв Арбітражний процесуальний кодекс України, і, відповідно, йшлося про арбітражний процес чи арбітражне процесуальне право. Але з часу прийняття в червні 2001 року Господарського процесуального кодексу України мова йде про господарський процес, господарське судочинство або господарське процесуальне право.

Термін «арбітраж» у перекладі з французької означає «третейський суд». У широкому розумінні цей термін застосовується також

і в назвах органів, що не входять до системи господарських (арбітражних) судів, але реалізують судову владу в державі, наприклад, Міжнародний комерційний арбітраж при Торгово-промисловій палаті України, Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України. Останні вирішують господарські спори згідно зі своїми правилами та регламентами. Таким чином, їх діяльність не охоплюється поняттям господарський (арбітражний) процес. Однак у юридичній літературі зустрічаються випадки, коли діяльність цих органів розглядається як арбітражний (господарський) процес.

Господарське процесуальне право як галузь права можна визначити насамперед за предметною ознакою, тобто за сукупністю суспільних відносин, що регулюються нормами господарського процесуального права. Як уже зазначалося, тривалий час ця дисципліна визначалася як «арбітражний процес» або «арбітражне процесуальне право». Тому видається доцільним проаналізувати існуючі в юридичній літературі підходи до предмету, методу та поняття господарського процесуального права (раніше – арбітражного процесуального права).

У юридичній літературі тривалий час дискусійними були питання щодо змісту поняття «арбітражний процес», а також щодо правової природи державного арбітражу. Усе це не могло не позначитися на визначенні представниками юридичної науки галузевої належності правових норм, які регулювали організацію та діяльність арбітражу.

За радянської доби не існувало єдиного погляду стосовно галузевої належності норм, але твердження щодо існування арбітражного процесуального права, яке охоплює норми процедурного характеру у сфері управлінської діяльності, з'явилося в наукових працях у 70-ті роки. Але, незважаючи на це, у юридичній літературі відсутнє загальноприйняте й чітке визначення поняття «господарський (арбітражний) процес».

Одні автори (В.М. Гапеев, А.О. Добровольський, І.М. Зайцев, П.В. Логінов) визначали арбітражний процес як діяльність арбітражного суду щодо розгляду й вирішення господарських спорів, яка нерозривно пов'язана з арбітражними правовідносинами. Інші автори (наприклад, Т.Є. Абова) визначали арбітражний процес як порядок вирішення арбітражем, третейським судом спорів, що виникають між організаціями при укладенні, зміні та розірванні господарських договорів чи з інших підстав, а також порядок безпосереднього врегулювання цих розбіжностей учасниками господарських відносин¹.

¹ Абова Т.Е. Арбитражный процесс в СССР: понятие, основные принципы. – М.: Юридическая литература, 1985. – С. 59.

Але з таким підходом не погоджувався М.К. Треушников, який вважав, що діяльність таких органів, як міжнародні комерційні арбітражні суди та морські арбітражні комісії при торгово-промислових палатах, біржові арбітражі, що за своєю природою є третейськими судами, не входять до поняття арбітражного процесу¹.

М.С. Шакарян, виходячи з управлінської природи державного арбітражу, вважає, що правові норми, які регулюють порядок організації та діяльності одного з органів управління – арбітражу, не можуть бути визнані не чим іншим, як частиною адміністративного права².

А.Т. Боннер, ураховуючи чинне на той час законодавство, також вважав, що арбітражні процесуальні норми є складовою галузі радянського адміністративного права. Деякі вчені розглядали порядок вирішення спорів в арбітражі як одну з форм господарського управління або господарського керівництва і тому норми, які регулювали процес, представники цієї точки зору відносили до сфери господарського права. І.М. Зайцев, Н.Б. Зейдер, Р.Ф. Каллістратова, В.М. Щеглов намагались ототожнювати арбітражний процес з цивільним процесом, вважаючи, що цивільне процесуальне право містить у собі й норми, які регулюють діяльність арбітражу. Ще одна група вчених-процесуалістів (Д.М. Чечот, В.Д. Сорокін) висловлювала думку про те, що арбітражний процес є частиною адміністративного процесу.

А.О. Добровольський, піддаючи критиці погляди вищезазначених авторів, послідовно відстоював думку про те, що сукупність процесуальних норм, які регулюють діяльність арбітражу щодо вирішення господарських спорів, слід називати арбітражним процесуальним правом, яке є самостійною галуззю права. Свою позицію автор пояснював тим, що норми арбітражного процесуального права досить повно формулювали принципи арбітражного провадження, його цілі та завдання, права й обов'язки арбітрів і осіб, які брали участь у справі, підвідомчість господарських спорів тощо.

У подальшому існування арбітражного процесуального права як самостійної галузі права підтверджувалося всім ходом перетворення арбітражу в арбітражні суди, а надалі – у господарські суди й розвитком законодавства про господарське судочинство. І сьогодні існування господарського (раніше – арбітражного) процесуального

¹ Арбитражный процесс: Учебник для вузов / Под ред. проф. М. Треушникова. – М., 1993. С. 11.

² Арбитраж в СССР / Под ред. М.С. Шакарян. – М.: Юридическая литература, 1981. – С. 23–24.

права як самостійної галузі права об'єктивно підтверджується такими чинниками:

- чітко визначеною законодавством правовою природою господарського суду як органу правосуддя;
- правовими нормами, що регулюють їх діяльність і мають свій суб'єкт, об'єкт регулювання та зміст;
- ці норми закріплюють постадійний розвиток процесу, вони об'єднані в окремі інститути і складають певну систему;
- наявністю самостійних джерел права, що містять організаційно-правові (Закон України «Про судоустрій України») та процесуально-правові (Господарський процесуальний кодекс України) норми.

Розкриваючи поняття «господарський процес», слід зазначити, що термін «процес» у перекладі з латинської означає хід, рух уперед. Визначаючи поняття господарського процесу, необхідно зауважити, по-перше, що це встановлений нормами господарського процесуального права постійний рух справи, який виник у сфері господарської діяльності між особами, визначеними Господарським процесуальним кодексом, а по-друге, це встановлена нормами господарського процесуального права форма діяльності господарських судів, спрямована на захист оспорюваних чи порушених прав організацій та громадян, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.

Предметом господарського процесу є господарські та інші спори, які розглядають господарські суди в межах установленої для них підвідомчості та підсудності. Установлені нормами господарського процесуального права порядок порушення провадження у справі, розгляд і вирішення спорів, їх перегляд, а також виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду називається *господарською процесуальною формою*. Її значення полягає в тому, що вона забезпечує захист прав суб'єктів господарської діяльності та гарантує прийняття законних і мотивованих рішень. Процесуальна форма є інструментарієм, за допомогою якого досягається законність у діяльності господарських судів¹.

Існує думка, що предметом господарського процесуального права як форми діяльності суду є господарські спори або інші справи, віднесені до компетенції господарських судів. Установлений нормами господарського процесуального права порядок порушення процесу, підготовки справи до розгляду, розгляду й вирішення

¹ Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – С. 24–25.

справ, оскарження і перегляду рішень господарського суду, а також виконання рішень господарського суду називається господарською процесуальною формою¹. Господарська процесуальна форма є нормативно встановленим порядком здійснення правосуддя, який притаманні такі ознаки:

- нормативність, яка полягає в тому, що процесуальна форма встановлюється законодавством, а це забезпечує єдність нормативного регулювання господарського процесу і неможливість регулювання вказаної сфери підзаконними нормативно-правовими актами;
- безперечність, що означає обов'язковість дотримання форм реалізації процесуальних норм у діяльності учасників господарського процесу;
- системність, яка відображає необхідність структурувати господарський процесуальний регламент в єдине ціле;
- універсальність, що відображає застосування господарської процесуальної правової форми до вирішення різних справ, підвідомчих господарським судам без будь-якої істотної диференціації.

Для забезпечення форми процесуальної діяльності ГПК України визначає коло суб'єктів, які мають право звертатися до господарського суду за захистом (ст. 1 ГПК України), встановлює коло справ, підвідомчих господарським судам (ст. 12 ГПК України), правила підсудності справ у системі господарських судів (ст. 13, 15, 16 ГПК України), склад учасників господарського процесу (розділ IV ГПК України), розкриває поняття й види доказів, правила їх оцінки тощо.

В.В. Ярков визначає предмет господарського процесуального права як юридичні процесуальні дії суду і заінтересованих осіб при здійсненні правосуддя у справах, віднесених до відання господарських судів. Таким чином, на думку автора, предмет господарського процесуального права більшою мірою являє собою неюридичне, об'єктивне поняття, оскільки знаходиться поза площиною права, таке, як сукупність системи дій та відносин у зв'язку із здійсненням цієї діяльності².

Господарське процесуальне право визначається як сукупність та система правових норм, предметом регулювання яких є суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у справах, що виникають

¹ Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 24.

² Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – С. 25.

із спірних господарських правовідносин з підстав, зазначених законодавством¹.

Розглядаючи дискусії з приводу галузевої належності норм, також слід звернути увагу на висловлену понад двадцять років тому позицію І.Г. Побірченка, який у своїх працях запропонував і обґрунтував концепцію господарського процесуального права. За цією концепцією, підтриманою деякими вченими, предметом господарського процесуального права було визначено суспільні відносини, що складаються в процесі безпосереднього врегулювання господарських спорів підприємствами й організаціями, розгляду і вирішення їх органами арбітражу та органами господарського керівництва. Звичайно, на сьогодні таке визначення предмету господарського процесуального права є певною мірою застарілим, оскільки воно не відповідає існуючій системі органів, що вирішують господарські спори в Україні. Тому, ураховуючи реальний стан існування та функціонування органів господарської юрисдикції в Україні, а також зміст законодавства, що регулює порядок створення й діяльності цих органів, до **предмету господарського процесуального права** як самостійної галузі процесуального права доцільно було б віднести, на думку В.С. Щербини, відносини у сфері безпосереднього врегулювання розбіжностей і спорів між підприємствами, організаціями, а також відносини, що складаються при здійсненні правосуддя в господарських спрах між ними, а також розгляді справ про банкрутство господарськими судами².

У цьому контексті можна вести мову про господарський процес у більш широкому розумінні, на відміну від арбітражного процесу, оскільки господарський процес охоплює не тільки форми вирішення господарських спорів (досудове врегулювання, позовне провадження), але й розгляд справ про банкрутство та справ за заявами органів Антимонопольного комітету України й інших органів.

Господарський процес – це порядок, який опосередковує захист майнових прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, порядок, за допомогою якого реалізуються норми матеріального (господарського) права. Тому господарський процес можна визначити як систему послідовно здійснюваних процесуальних дій, які здійснюють господарський суд та інші учасники господарського

¹ Штефан М.Й. Теоретичні основи арбітражного процесуального права України // Правосуддя – гарант законності у сфері економічних правовідносин / За ред. А.І. Комарової, Д.М. Притики, В.В. Медведчука, М.О. Потебенька та ін. – К., 2000. – Т. 21 (2). – С. 15.

² Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 24.

судочинства у зв'язку з підготовкою до розгляду, розглядом і вирішенням конкретної господарської справи, кінцевою метою якого є відновлення порушеного права суб'єкта господарювання або учасника господарських відносин. Господарський процес являє собою послідовний, поступовий рух, який складається зі стадій. **Стадія господарського процесу** – це сукупність процесуальних дій щодо конкретної справи, об'єднаних однією спільною метою або спрямованих до однієї певної мети. Кожна стадія має свій зміст і мету: вирішення спору по суті, перевірка правильності прийнятого рішення, приведення його до виконання тощо.

Наука господарського процесуального права питання методу цієї галузі права відносить до недосліджених. Але, виходячи з того, що під методом правового регулювання розуміють різноманітні способи правового впливу на певні суспільні відносини, на думку В.С. Щербини, можна констатувати, що для господарського (арбітражного) процесуального права основними методами є метод субординації (централізоване, імперативне регулювання, за якого регулювання зверху донизу здійснюється на владно-імперативних засадах) та метод координації (децентралізоване, диспозитивне регулювання, при якому регулювання визначається також знизу, на його хід і процес впливає активність учасників суспільних відносин)¹.

Інші автори методом господарського процесуального права визнають імперативний метод за наявності диспозитивних елементів. Таке сполучення зумовлено тим, що, з одного боку, господарський процес є владною діяльністю господарського суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права, яке припускає владні засади в механізмі господарського регулювання, а з іншого – формою примусового здійснення суб'єктивних прав в основному в тих галузях права, які базуються на рівності та диспозитивності їх суб'єктів².

Імперативні засади методу господарського процесуального права проявляються у тому, що:

- норми господарського процесуального права забезпечують головуюче положення господарського суду;
- основними юридичними фактами є владні процесуальні дії господарського суду;
- норми господарського процесуального права забезпечують господарському суду право контролю за діями сторін, а

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 23–24.

² Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 28.

також наділяють господарський суд повноваженнями щодо керівництва процесом;

- господарський процес здійснюється в певній процесуальній формі правосуддя – господарській процесуальній формі.

Диспозитивні засади методу господарського процесуального права полягають у тому, що:

- рівність сторін господарського процесу в межах, наданим їм для захисту своїх прав та інтересів;
- свобода користування цими правами, оскільки суб'єкти на власний розсуд користуються чи не користуються наданими ним правами;
- наявність системи гарантій прав суб'єктів господарського процесуального права.

Таким чином, *господарське процесуальне право* – це сукупність правових норм, що регулюють діяльність господарського суду та інших заінтересованих суб'єктів, пов'язану із здійсненням правосуддя у справах, віднесених до відання господарських судів. Іншими словами, господарське процесуальне право є сукупністю правових норм, що регулюють порядок здійснення господарського судочинства.

2.2. Норми господарського процесуального права

Норми господарського процесуального права є різновидом правових норм і мають ознаки, властиві будь-яким нормам права: вольовий характер, формальну визначеність, загальнообов'язковість, неперсоніфікованість, неодноразовість дії, встановлюються (санкціонуються) та забезпечуються примусовою силою держави. Вони є масштабом (мірою) поведінки суб'єктів господарських процесуальних відносин. Призначення цих норм у правовому регулюванні полягає в регламентації поведінки суб'єктів.

Однак поряд з цими ознаками вони мають властиві їм особливості, які зумовлені предметом правового регулювання. По-перше, категоричний характер їх приписів, які адресуються в основному суб'єктами, наділеним владними повноваженнями у сфері охоронної діяльності держави. Однак це не виключає диспозитивних засад у судовому процесі у випадках, передбачених господарським процесуальним законодавством.

По-друге, основною формою їх реалізації є виконання, тобто здійснення активних дій, спрямованих на реалізацію зобов'язуючих норм права.

По-третє, у переважній більшості вони мають процедурний характер. Норми господарського процесуального права описують не тільки дії учасників судового процесу, а й способи, порядок, послідовність їх здійснення, а також форму закріплення результатів цих дій. Складна конструкція норм господарського процесуального права зумовлена чисельністю учасників процесуальної діяльності, між якими одночасно виникає взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємообмеження, що потребує відображення та закріплення послідовності дій кожного із учасників стосовно інших. У судовому процесі здійснюється правозастосування, яке передбачає специфічний вид пізнання в процесі доказування. Результати правозастосовчої діяльності мають бути певним чином ззовні об'єктивованими, що впливає на структуру та вид диспозицій норм господарського процесуального права та потребує численних статей, які регламентуватимуть ті чи інші процесуальні дії.

У процесуальній літературі звертається увага на таку особливість, як зв'язок суб'єктивного права з юридичним обов'язком. Однак ця особливість на має абсолютного характеру¹. Відповідно до ст. 59 ГПК України відповідач має право після одержання ухвали про порушення справи надіслати господарському суду відзив на позовну заяву і всі документи, що підтверджують заперечення проти позову, та позивачу, іншим відповідачам, а також прокурору, який бере участь у судовому процесі, – копію відзиву. Проте згідно з ч. 2 ст. 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» до дати проведення підготовчого засідання боржник зобов'язаний подати до господарського суду та заявнику відзив на заяву про порушення справи про банкрутство. Отже, за загальним правилом, передбаченим ГПК України надіслати відзив є правом, а при провадженні в справі про банкрутство – обов'язком, але обов'язком лише боржника.

Норми господарського процесуального права – це встановлені чи санкціоновані державою та забезпечені засобами державного примусу визначені правила поведінки у сфері здійснення господарського судочинства.

Правова норма є специфічною системою, яка складається з елементів між якими існують зв'язки. Такими елементами є гіпотеза, диспозиція і санкція.

Гіпотеза норми визначає умови, за яких у суб'єктів можуть виникати передбачені нормою господарського процесуального права

¹ Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. – М.: НОРМА, 2003. – С. 168–169.

юридичні права й обов'язки, тобто вказує на умови дії диспозиції правової норми. Найчастіше гіпотеза має складну форму і містить чітко сформульовані умови, за наявності яких потрібно здійснити певні дії чи надається право на здійснення таких дій. Гіпотеза норми господарського процесуального права не тільки містить вказівку на конкретні життєві обставини, за наявності яких діє норма, вона надає цим життєвим обставинам юридичного значення, перетворюючи їх у юридичні факти.

Гіпотеза норми господарського процесуального права може бути:

- *простою*, коли встановлюється одна умова, за наявності якої суб'єкт може керуватися диспозицією норми господарського процесуального права. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 17 ГПК України, якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого належить справа, то Голова Вищого господарського суду України або його заступник мають право витребувати будь-яку справу, що є у провадженні місцевого господарського суду, та передати її на розгляд до іншого місцевого господарського суду;
- *складною*, коли встановлюються декілька життєвих обставин (умов), але суб'єкт може (має) застосувати диспозицію лише за наявності всіх обставин (умов), які перераховані в гіпотезі норми господарського процесуального права. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 43-1 ГПК України особа, яка має підстави побоюватися, що подача потрібних для неї доказів стане згодом неможливою або утрудненою, а також підстави вважати, що її права порушені або існує реальна загроза їх порушення, має право звернутися до господарського суду із заявою про вжиття запобіжних заходів до подання позову;
- *альтернативною*, якщо вона визначає декілька життєвих обставин (умов) і за наявності хоча б однієї із них суб'єкт може (має) керуватися диспозицією норми. Наприклад, ч. 1 ст. 43-5 ГПК України, згідно з якою суддя, встановивши, що заяву про вжиття запобіжних заходів подано без дотримання вимог, викладених у ст. 43-3 кодексу, або не оплачено державним митом, виносить ухвалу про залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк для виправлення недоліків.

За формою вираження гіпотеза норми господарського процесуального права може бути *абстрактною*, тобто мати узагальнюючий характер сформульованих життєвих обставин (умов) або

конкретною, тобто містити конкретні, індивідуалізовані життєві обставини (умови), за наявності яких застосовується диспозиція правової норми.

Диспозиція норми господарського процесуального права вказує, якою має бути поведінка учасників за наявності передбачених гіпотезою фактичних обставин, тобто встановлює зміст самого правила поведінки. Диспозиція може бути:

- *простою*, тобто у вигляді вказівки на той чи інший однозначний варіант поведінки учасника. Наприклад, ч. 2 ст. 4-3 ГПК України передбачено, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги і заперечення поданими судом доказами;
- *описовою*, коли правило поведінки учасників правовідносин формулюється системою оціночних понять, різних характеристик і ознак. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про судоустрій України» спеціалізованими судами є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як спеціалізовані суди. Відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України «Про судоустрій України» місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- *посилочною (відсильною)*, якщо в самій нормі господарського процесуального права не міститься правило поведінки, а адресат відсилається до правила поведінки, що міститься в іншій нормі. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 38 ГПК України господарський суд може витребувати докази також до подання позову як запобіжний захід у порядку, встановленому статтями 43-1–43-10 цього Кодексу;
- *невизначеною*, якщо формулюється у вигляді, наприклад, «у порядку, встановленому законом», «відповідно до вимог закону» тощо. Наприклад, ч. 4 ст. 3 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлено, що досудова санація державних підприємств провадиться відповідно до законодавства;
- *банкетною (відкритою)*, тобто правилом, яке може бути сприйнятим з інших джерел права. Наприклад, відповідно до ч. 10 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» порядок виконання в Україні рішень судів іноземних держав у справах про банкрутство визначається відповідними міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

За формою вираження диспозиція може бути *абстрактною*, якщо правило має узагальнюючий характер сформульованого правила або *конкретною*, якщо правило сформульовано за допомогою конкретних, індивідуальних ознак.

За способом викладення диспозиція норми господарського процесуального права може бути:

- *альтернативною*, якщо визначає декілька можливих варіантів поведінки. Наприклад, ч. 10 ст. 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» передбачено, що господарський суд в ухвалі про порушення справи про банкрутство може зобов'язати боржника подати аудиторський висновок або провести аудит. Якщо в боржника немає для цього коштів, господарський суд може призначити проведення аудиту за рахунок кредитора лише за згодою останнього;
- *безальтернативною*, якщо нею передбачається лише один варіант поведінки. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 35 ГПК України обставини, визнані господарським судом загальновідомими, не потребують доказування;

За ознакою зв'язку з іншими елементами норми господарського процесуального права диспозиція може бути *захищеною*, тобто пов'язаною з елементом (або усією нормою), який визначає негативні наслідки для суб'єкта, що порушив диспозицію правової норми, або *незахищеною*, тобто такою, що не має попередньо визначеної санкції.

Санкція норми господарського процесуального права передбачає настання негативних наслідків порушення диспозиції норми. Санкція норми господарського процесуального права вказує на несприятливі наслідки, що виникають унаслідок порушення диспозиції норми, застосування учасниками диспозиції всупереч гіпотези норми господарського процесуального права.

Санкція правової норми має виражати здатність держави примушувати учасників дотримуватися приписів норм господарського процесуального права, запобігати їх порушенню, відновлювати порушене право. Якщо гіпотеза окреслює межі (обсяг) дій і застосування правової норми, а диспозиція – спосіб її регулюючого впливу на поведінку учасників правовідносин, то в санкції виражено спосіб охорони правової норми від порушень.

Санкція норми господарського процесуального права може бути:

- *абсолютно визначеною*, тобто такою, в якій конкретно виражено міру відповідальності. Наприклад, господарський суд, приймаючи рішення, має право відповідно до п. 5 ч. 1

- ст. 83 ГПК України стягувати в дохід Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону;
- *альтернативною*, тобто такою, в якій використовуються сполучники «або», «чи» і господарському суду надано право застосування тієї чи іншої міри покарання. Наприклад, господарський суд, приймаючи рішення, має право відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 83 ГПК України стягувати в дохід Державного бюджету України зі сторони, що порушила строки розгляду претензії, штраф у розмірі, встановленому ст. 9 цього Кодексу або у відповідності із законами, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів у конкретних право-відносинах;
 - *відсилочною*, тобто такою, що не містить конкретно виражену санкцію, а відсилає до санкції іншого закону.

Норми господарського процесуального права є досить різноманітними, що обумовлене складним і комплексним характером правового регулювання здійснення господарського судочинства. Кращому усвідомленню їх особливостей і ролі сприяє класифікація, яку можна здійснювати за різними підставами.

Залежно від способу впливу на учасників господарських процесуальних відносин, що визначає характер їх юридичних прав та обов'язків, норми господарського процесуального права поділяються на уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі.

Уповноважуючі норми господарського процесуального права встановлюють права учасників господарських процесуальних відносин на здійснення певних дій у передбачених законодавством межах. Відповідно до ч. 2 ст. 22 ГПК України сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у господарських засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи та міркування з усіх питань, що виникають під час судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому Кодексом порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм Господарським процесуальним кодексом України.

Зобов'язуючі норми господарського процесуального права приписують учасникам здійснювати певні дії, передбачені господарським процесуальним законодавством. Відповідно до ч. 3 ст. 31 ГПК України судовий експерт зобов'язаний за ухвалою господарського

суду з'явитися на його виклик і дати мотивований висновок щодо поставлених йому питань.

Забороняючі норми господарського процесуального права містять заборону здійснювати певні дії та встановлюють обов'язок учасників утримуватися від їх здійснення. Відповідно до ч. 6 ст. 22 ГПК України господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права й охоронювані законом інтереси.

За функціональним призначенням норми господарського процесуального права поділяються на первинні, похідні та спеціальні.

До первинних норм господарського процесуального права належать норми, які мають найбільш загальний характер та відрізняються більш високим ступенем абстрагування, за допомогою яких визначаються мета, завдання, принципи, межі, напрями правового регулювання, а також закріплюються правові поняття та терміни. Первинні норми господарського процесуального права неоднорідні за своїм характером. Серед них виділяються норми-дефініції, норми-принципи, норми-завдання тощо. *Норми-дефініції* містять визначення термінів та понять господарського процесуального законодавства. Наприклад, доказами в справі, відповідно до ст. 32 ГПК України, є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутності обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору. *Норми-принципи* – це нормативні приписи, які виражають і закріплюють принципи господарського судочинства, господарського процесуального права або окремих його інститутів. Норми-принципи закріплені, зокрема, ст. 4-2-4-7 ГПК України.

До похідних норм господарського процесуального права належать регулятивні та охоронні норми. *Регулятивні* норми господарського процесуального права спрямовані на врегулювання господарських процесуальних правовідносин, надання учасникам цих відносин прав і покладання на них обов'язків. *Охоронні* норми господарського процесуального права починають діяти у випадках невиконання учасниками правовідносин вимог регулятивних норм і спрямовані на реалізацію заходів впливу на неналежних учасників господарських процесуальних правовідносин, а також на реалізацію санкцій за порушення приписів нормативно-правових актів.

До спеціальних норм господарського процесуального права належать норми-презумпції, норми-фікції, оперативні та колізійні норми.

Норма-презумпція – це правова норма, якою встановлюється припущення щодо існування (наявності чи відсутності) будь-яких юридичних фактів, які заздалегідь визнаються достовірними та існуючими.

Норма-фікція – це правова норма, яка проголошує неіснуючий (існуючий у дійсності факт чи обставину існуючою (неіснуючою)).

Оперативна норма – це правова норма, яка відмінює нормативний акт і вводить новий, поширюючи його норми на господарські процесуальні відносини.

Колізійна норма – це правова норма, спрямована на вирішення правових колізій, що виникають унаслідок застосування різних норм нормативно-правового акту чи норм різних нормативно-правових актів.

2.3. Господарські процесуальні правовідносини

Існування господарських процесуальних правовідносин зумовлено потребою упорядкування діяльності господарських судів при розгляді та вирішенні господарських спорів. Ці відносини виникають між господарським судом та іншими учасниками судового процесу при розгляді та вирішенні господарських спорів, перегляді рішень господарського суду та їх виконанні.

Господарські процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами господарського процесуального права відносини, що виникають між господарським судом та іншими учасниками судового процесу при розгляді і вирішенні господарських спорів, процесі перевірки законності та обґрунтованості прийнятих судових рішень та їх виконанні¹. Господарсько-процесуальні правовідносини, на думку Д.М. Притики, визначають процесуальний порядок позовного провадження (судочинства) у справах у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також процесуальний порядок провадження у справах про банкрутство².

¹ Васильєв С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – С. 16–17.

² Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 241.

У юридичній літературі звертається увага на те, що господарські процесуальні правовідносини існують між господарським судом та іншими учасниками процесу за конкретною справою, а між сторонами (третіми особами та стороною), тобто між суб'єктами, що знаходяться у спірних відносинах, існують регулятивні (матеріальні) відносини, а не процесуальні. Процесуальні відносини безпосередньо між учасниками процесу не виникають¹.

Господарські процесуальні правовідносини, як і будь-яке інше органічно цілісне правове утворення, мають свою структуру, тобто сукупність взаємопов'язаних його елементів: суб'єкт, об'єкт та зміст правовідносин.

Суб'єкт господарських процесуальних правовідносин – це реальний учасник цих правовідносин, який є носієм суб'єктивних прав та обов'язків. Суб'єктами господарських процесуальних правовідносин є господарський суд, з одного боку, а з іншого – сторони та інші учасники господарського процесу. Саме господарський суд є обов'язковим суб'єктом господарських процесуальних правовідносин. Владні повноваження суду проявляються в його правах та обов'язках, реалізуючі які господарський суд здійснює численні процесуальні дії. Між іншими учасниками господарського спору як суб'єктами виникають матеріальні правовідносини. Саме через порушення матеріальних прав у сторін виникає господарський спір і необхідність його вирішення в господарському суді.

Цілісне уявлення щодо структури правовідносин неможливе без розгляду об'єкта цих відносин. Об'єктом господарських процесуальних правовідносин є те, з приводу чого виникають відносини, на що спрямовані дії їх учасників.

У широкому розумінні об'єктом господарських процесуальних правовідносин є економічні спори суб'єктів господарювання², які віднесені ст. 12 Господарського процесуального кодексу України до підвідомчості господарських судів:

- а) спори, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна та з інших підстав, крім:
 - спорів про приватизацію державного житлового фонду;
 - спорів, що виникають при погодженні стандартів і технічних умов;

¹ Арбитражный процесс Украины: Учебник / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – С. 39.

² Там само. – С. 40.

- спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;
- спорів, що виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції Конституційного Суду України і адміністративних судів;
- інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів;

б) справи про банкрутство;

в) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції;

г) справи, що виникають з корпоративних відносин у справах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Ураховуючи те, що господарський суд має розглядати господарські, економічні спори, а чинне законодавство не містить їх визначень, Д.М. Притика запропонував такі їх визначення. Економічний спір є спором у сфері економічних відносин¹. Господарський спір – це спір, що виникає між суб'єктами господарювання внаслідок здійснення ними їх прав і обов'язків у процесі господарської діяльності та має високий рівень конфліктності інтересів і не отримав розв'язання в позасудових формах².

У юридичній літературі також висловлено думку про те, що об'єктом господарських процесуальних правовідносин є результати дій учасників судового процесу, які задовольняють процесуальний інтерес осіб, заінтересованих у розгляді справи (осіб, які мають матеріальний та процесуальний інтерес у справі)³.

Учасники господарських процесуальних правовідносин діють відповідно до приписів господарського процесуального законодавства,

¹ Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К.: «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 67.

² Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: Автореф. дис.... д-ра юрид. наук / Х., 2003. – С. 8.

³ Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. – М.: Изд-во «НОРМА», 2003. – С. 227.

виконуючи його приписи та, в остаточному підсумку, створюючи межі поведінки, які з позиції держави найкращим чином будуть відповідати цілям і завданням господарського судочинства.

Реалізація норм господарського процесуального права у правомірній поведінці суб'єктів господарських процесуальних правовідносин здійснюється в чотирьох формах: дотримання, використання, виконання і застосування.

Дотримання – це форма реалізації норм господарського процесуального права, за якої суб'єкти господарського процесуального права утримуються від здійснення заборонених господарським процесуальним законодавством дій.

Використання – це реалізація суб'єктами господарського процесуального права наданих прав у сфері господарського судочинства. Права суб'єктів реалізуються за власним бажанням, на власний розсуд і власними діями.

Виконання – це здійснення суб'єктами господарського процесуального права наданих ним прав у сфері господарського судочинства. Специфіка цієї форми реалізації полягає в тому, що суб'єкт здійснює дії, безпосередньо передбачені нормами господарського процесуального права.

Застосування – це прийняття господарським судом судового рішення, ухвали, постанови.

Матеріальним (фактичним) змістом господарських процесуальних правовідносин є діяльність господарського суду щодо дослідження обставин справи, її юридичної кваліфікації та винесення акту застосування права, а також дії заінтересованих у справі осіб у зв'язку із її розглядом та прийняттям рішення (поведінка суб'єктів цих відносин). Юридичний зміст господарських процесуальних правовідносин складають суб'єктивні юридичні права й обов'язки, що встановлені нормами господарського процесуального права. Суб'єктивне право – це міра дозволеної (можливої) поведінки суб'єкта, забезпечена юридичними обов'язками іншого суб'єкта. Саме обов'язки іншого суб'єкта, які містяться в правовій нормі, і є гарантією додержання прав володільця суб'єктивного права. Обов'язок іншого суб'єкта полягає у виконанні певних дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивного права або утримання від дій, що порушують суб'єктивне право суб'єкта-володільця цього права.

Юридичний обов'язок – це приписана зобов'язаному суб'єкту і забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якої має дотримуватися цей суб'єкт.

Виникнення та розвиток господарських процесуальних правовідносин пов'язане з юридичними фактами. Під юридичними

фактами розуміються конкретні соціальні обставини, що спричиняють відповідно до норм права настання певних правових наслідків – виникнення, зміну чи припинення правовідносин. І в цьому полягає їх головне завдання в механізмі правового регулювання. Вони забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків, що містяться в правовій нормі до конкретної поведінки суб'єктів правовідносин.

За вольовою ознакою юридичні факти поділяються на дії та події. **Юридична дія** – це вольова поведінка учасників господарських процесуальних правовідносин, зовнішній вираз їх волі та свідомості, результат волевиявлення учасників господарського судочинства.

До правомірних дій як вольової поведінки, що передбачена нормами господарського процесуального права, належать юридичні (індивідуальні) акти та юридичні вчинки.

Юридичний (індивідуальний) акт – це правомірна дія учасника господарських процесуальних правовідносин, із якою пов'язані юридичні наслідки, наприклад, подання до господарського суду позовної заяви, прийняття господарським судом рішення щодо судової справи.

Юридичний вчинок – це правомірна дія, з якою норма господарського процесуального права пов'язує юридичні наслідки в силу самого факту вольової дії, наприклад, учасник судового процесу заявляє про відвід судді господарського суду.

Юридична подія – це обставина, що не залежить від волі учасників господарських процесуальних правовідносин, але тягне за собою виникнення, зміну або припинення цих правовідносин. Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 62 ГПК України про відмову в прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка надсилається сторонам, прокурору чи його заступнику, якщо вони є заявниками, не пізніше п'яти днів із дня надходження заяви.

За наслідками юридичні факти поділяються на:

- *правостворюючі*, тобто такі, що є підставами для виникнення господарських процесуальних правовідносин;
- *правозмінюючі*, тобто такі, що змінюють господарські процесуальні правовідносин;
- *правоприпиняючі*, тобто такі, що припиняють господарські процесуальні правовідносини.

За характером дії юридичні факти поділяються на :

- *факти однократної дії*, тобто обставини, з якими норма господарського процесуального права юридичні наслідки тільки в даному конкретному випадку;

- *факти безперервної юридичної (факти-стани)*, тобто обставини, які існують тривалий час і безперервно або періодично породжують юридичні наслідки.

За походженням юридичні факти поділяються на:

- *первинні*, під якими розуміють факти, на підставі яких виникають та існують господарські процесуальні правовідносини. До них належать такі факти, які є базою, матеріалом для узагальнень на законодавчому рівні зведених, похідних юридичних фактів;
- *похідні*, під якими розуміють факти, які виникають на підставі первинних (походять від них), є їх узагальненням та систематизованим вираженням⁵.

Юридичний (фактичний) склад є сукупністю (системою) юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків (виникнення, зміни чи припинення господарських процесуальних правовідносин). За критерієм складності структури вони поділяються на:

- юридичні (фактичні) склади з незалежним накопиченням усіх елементів, тобто такі, що породжують правові наслідки за одночасною наявністю усіх елементів;
- юридичні (фактичні) склади з послідовним накопиченням елементів, тобто такі, що породжують правові наслідки за умови послідовної наявності елементів;
- юридичні (фактичні) склади з використанням різних структурних принципів побудови.

Юридичні факти та юридичні (фактичні) склади в господарському процесуальному праві мають відповідати вимогам:

- повноти, тобто містити елементи, що фіксують усі ймовірні варіанти розвитку фактичної ситуації;
- чіткості нормативного визначення, тобто чіткості визначення в господарському процесуальному законодавстві юридичного (фактичного) складу чи окремого юридичного факту для того, щоб не було різного їх розуміння учасниками судового процесу;
- урегульованості юридичного (фактичного) складу.

Господарські процесуальні правовідносини мають такі особливості:

- існують тільки в процесуально-правовій формі, не існують у формі фактичних відносин, поза господарського процесу, оскільки виникають унаслідок розгляду та вирішення економічних спорів;

¹ Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. – М., 1984. – С. 42.

- їх суб'єктами є господарський суд та суб'єкти господарювання, у тому числі фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності;
- підставою їх виникнення є порушення або оспорування одним суб'єктом прав або інтересів іншого суб'єкта господарювання;
- виникають переважно на підставі юридичних фактів-дій. Вирішальне значення для виникнення і розвитку господарських процесуальних правовідносин мають процесуальні акти уповноважених органів та посадових осіб, які реалізують свої суб'єктивні права та обов'язки, забезпечені державним захистом;
- суб'єкти пов'язані нормами господарського процесуального права, які створюють формалізований порядок їх відносин та дій при вирішенні господарських спорів;
- мають подвійну правову природу, оскільки опосередковують процес реалізації норм матеріального права і є результатом дій норм процесуального права.

2.4. Джерела господарського процесуального права

Джерелами господарського процесуального права є нормативно-правові акти, які містять правові норми, що регулюють суспільні відносини при здійсненні господарського судочинства. Господарське процесуальне право має відокремлені джерела, які містять організаційні норми, що закріплюють систему господарських судів (Закон України «Про судоустрій України»); загальні господарсько-процесуальні норми (Господарський процесуальний кодекс України) та спеціальні господарсько-процесуальні норми, які містяться в законах як матеріального-правового, так і процесуально-правового характеру (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»). До джерел господарського процесуального права належать і інші нормативно-правові акти, у яких містяться норми, що регулюють окремі питання здійснення правосуддя в господарських відносинах.

Головне місце серед джерел посідає Конституція України, у ст. 6 якої закріплений принцип здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Зазначено, що органи судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Статтею 8 Конституції України встановлено, що Конституція має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при

розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акту щодо відповідності Конституції та в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. Господарські суди безпосередньо застосовують Конституцію в таких випадках:

- якщо зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;
- якщо закон, який був чинним до прийняття чи введення в дію Конституції, після цього суперечить їй;
- якщо правовідносини, що розглядаються судом, законом не врегульовано, а нормативний акт, прийнятий Верховною Радою або Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;
- якщо укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами під час вирішення конкретних судових справ, суперечать Конституції України.

Постановою пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначено: якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи має застосовувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції та не суперечить їй.

У розділі VIII Конституції закріплено принципи організації судів (територіальність і спеціалізація), незалежність і недоторканність суддів, вимоги щодо суддів і порядок їх призначення та обрання, основні засади судочинства, державне забезпечення функціонування судів, діяльність судів, засади правового статусу Вищої ради юстиції.

Коло інших законодавчих актів, що належать до джерел господарського процесуального права, є досить широким і має різне юридичне значення й спрямованість. Основними за значенням законами, які слід у першу чергу віднести до джерел, є Закон України «Про судоустрій України» та Господарський процесуальний кодекс України.

Закон України «Про судоустрій України» визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлює загальний

порядок забезпечення діяльності судів і регулює інші питання судоустрою. Цим Законом встановлено систему господарських судів та їх повноваження. Наприклад, ч. 2 ст. 21 Закону визначає місцеві господарські суди, ч. 3 ст. 22 – їх повноваження, ч. 3 ст. 25 – апеляційні господарські суди, а ст. 26 – їх повноваження, ч. 1 ст. 38 – встановлює, що Вищий господарський суд України є вищим судовим органом спеціалізованих судів, а ст. 39 визначає його повноваження.

Основним джерелом господарського процесуального права також є Господарський процесуальний кодекс України, який складається з 18 розділів.

Норми господарського процесуального права містяться в Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Норми цього закону передбачають особливості провадження справ про банкрутство і є спеціальними стосовно норм ГПК України.

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності – боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури, повного чи часткового задоволення вимог кредиторів. Однак відповідно до ч. 2 ст. 5 цього закону законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним (банкрутом) застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Відносини, пов'язані зі справлянням державного мита з позовних заяв і заяв кредиторів у справах про банкрутство, що подаються до господарських судів, урегульовані Декретом Кабінету Міністрів від 21.01.1993 р. № 7-93 «Про державне мито» з подальшими змінами і доповненнями, а також Інструкцією про порядок обчислення і справляння державного мита (затверджена наказом Головної державної податкової інспекції України від 22.04.1993 р. з наступними змінами та доповненнями).

Закон України «Про третейські суди» регулює порядок утворення та діяльності третейських судів в Україні та встановлює вимоги щодо третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб.

Законом України «Про міжнародне приватне право» визначено особливості провадження в справах за участю іноземних осіб,

підстави визначення підсудності справ судам України, питання виключної підсудності справ та інші питання.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» виходить із визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, та необхідності комплексно-го врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку, урахує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також у типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі та схваленому Генеральною асамблеєю ООН для можливого використання державам у своєму законодавстві. Цей закон застосовується до міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, однак окремі положення застосовуються і в тих випадках, коли місце арбітражу знаходиться за кордоном.

До джерел господарського процесуального права належать також широке коло законів, які вміщують окремі норми, що стосуються провадження в господарських судах. Переважно це акти, які визначають підвідомчість спорів господарському суду (Господарський кодекс України, Закони України «Про господарські товариства», «Про інвестиційну діяльність», «Про зовнішньоекономічну діяльність» тощо).

Відповідно до ч. 3 ст. 4 ГПК України господарський суд вирішує господарські спори також на підставі міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Наприклад, Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності (укладена в м. Києві 20.03.1992 р., ратифікована Верховною Радою України 19.12.1992 р.) регулює питання вирішення справ, що впливають із договірних та інших цивільно-правових відносин між суб'єктами господарювання, з їхніх відносин із державними та іншими органами, а також виконання рішень за цими справами.

У випадках, передбачених законом або міжнародним договором, господарський суд застосовує норми права інших держав. У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї.

Господарському суду згідно з ч. 7 ст. 4 ГПК України заборонено відмовляти в розгляді справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини, оскільки при розгляді господарських спорів у цьому випадку

необхідно застосовувати правила про аналогію закону та права. Під аналогією закону розуміється застосування до відносин, які не врегульовані нормами права, але мають бути ними врегульовані, закону, що регулює подібні відносини. За відсутності такого закону господарський суд вирішує справу, застосовуючи аналогію права, тобто виходить із загальних підстав і змісту законодавства (гуманізму, справедливості, рівності тощо). Слід брати до уваги, що аналогія закону й особливо аналогія права мають обмежену сферу використання.

Важливе значення для розгляду господарських справ, удосконалення правозастосовчої практики господарських судів мають керівні роз'яснення Вищого господарського суду України (до липня 2001 року – ВАСУ). Вищий господарський суд України, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 39 Закону України «Про судоустрій України» дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства України щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції. Ці роз'яснення можна віднести до нормативного тлумачення норм права. Вони надаються з метою запобігти в процесі розгляду господарських спорів неправильному розумінню та неоднаковому застосуванню правових норм щодо практики застосування положень окремих законодавчих актів, предметом регулювання яких є господарська чи підприємницька діяльність, оподаткування, орендні відносини, захист права власності, правовідносини, що виникають унаслідок банкрутства тощо.

Роз'яснення Вищого господарського суду не належать до офіційних тлумачень. Офіційне тлумачення – це сформульоване в спеціальному акті роз'яснення змісту й мети правових норм, яке здійснюється уповноваженим органом і має загальнообов'язкове значення. І тому офіційне тлумачення є, так би мовити, загальнообов'язковою вказівкою щодо правильного розуміння й застосування певної норми. Відповідно до ст. 147 Конституції України право офіційно тлумачити Конституцію та закони України надано лише Конституційному Суду України. Роз'яснення ж Вищого господарського суду України можна віднести до нормативного тлумачення норм права, яке має такі види:

- *автентичне*, за якого зміст норми права роз'яснює той самий орган, який її встановив;
- *легальне*, за якого загальнообов'язкове тлумачення змісту дає орган, який дану норму не встановлював, але відповідним чином на це уповноважений чинним законодавством.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 43 Закону України «Про судоустрій України» Президія Вищого господарського суду України розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймає відповідні рекомендації.

2.5. Господарське процесуальне право як наука і навчальна дисципліна

Господарське процесуальне право розглядається не тільки як галузь права, але і як наука та навчальна дисципліна.

Господарське процесуальне право як наука є сукупністю правових знань, що накопичуються та постійно розширюються внаслідок спеціальних наукових досліджень та узагальнень судової практики. Наукові знання відображаються у правових доктринах, концепціях, науково-практичних коментарях, рекомендаціях законодавцю та господарським судам. У матеріалізованій формі вони знаходять своє закріплення у формулюваннях норм господарського процесуального права, конструкціях законодавчих актів, у наукових працях. Правильність висновків та пропозицій представників науки господарського процесуального права підтверджується або спростовується правозастосовчою практикою. Інколи до правових ідей, що були спростовані під час розроблення та прийняття законів, повертаються знову внаслідок прихильності до цієї правової ідеї¹.

Господарське процесуальне право як юридична наука являє собою сукупність правових знань щодо організації та діяльності господарських судів та інших органів, що вирішують господарські спори. Тому система науки багато в чому збігається із системою господарського процесуального права як галуззю права. Проте система науки охоплює також і інші питання, які не становлять предмета галузі чи навчальної дисципліни. Це, зокрема, питання розвитку господарського процесуального законодавства, організації господарських судів, правового статусу суддів господарських судів, загальної характеристики органів господарської юрисдикції в державах – членах СНД та інші питання, що мають загальнотеоретичне значення.

Як юридична наука, господарське процесуальне право має свій предмет і об'єкт дослідження. *Предметом науки* є система нормативно-правових актів, за допомогою яких здійснюється правове

¹ Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Гордец-издат», 2002. – С. 40–41.

регулювання процедур господарського судочинства, тобто правове регулювання процесуальної діяльності, механізм якої передбачає формування та реалізацію господарського процесуального законодавства, а також охоплює питання історичного розвитку законодавства про господарське судочинство, організацію господарських судів, правового статусу суддів господарських судів, загальної характеристики органів господарської юрисдикції та інші питання, що мають загальнотеоретичне значення. Іншими словами, предметом науки господарського процесуального права є господарське процесуальне право в нерозривному зв'язку з іншими суспільними явищами в його історичному розвитку і практичному застосуванні.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають під час вирішення господарських спорів. Як наука, господарське процесуальне право має *мету* – теоретичне відображення всіх основних проявів правового регулювання, здійснення господарського судочинства, а також досудового врегулювання господарських спорів.

Соціальне призначення, місце і роль науки господарського процесуального права в суспільстві, гуманітарних та юридичних науках найбільш повно і конкретизовано розкриваються через *функції*, які виконує галузева наука. Наука господарського процесуального права здійснює як загальнонаукові функції, що властиві будь-якій науці (пізнавальна, інтерпретаційна, прогностична, евристична, комунікативна, прикладна, ідеологічна, виховна), так і спеціальні юридичні функції. Спеціально-юридичні функції розкривають ті особливості призначення науки господарського процесуального права, які зумовлені їх спрямованістю на дослідження держави і права як особливих соціальних явищ, що мають власну природу і тенденції розвитку. До цих функцій належать:

- *правоорієнтуюча функція*, яка відображає роль господарського процесуального права як частини юриспруденції у визначенні правових орієнтирів, правових цінностей, правових ідей і принципів, шляхів удосконалення господарського процесуального законодавства, правового регулювання вирішення господарських спорів, створення надійних правозахисних механізмів тощо;
- *практикозабезпечуюча (інструментальна) функція*, яка визначає значення цієї галузевої науки як інструмента суспільства і держави щодо наукового забезпечення державно-правової практики, наприклад, на державне замовлення вчені досліджують певні правові проблеми практичного

характеру, опрацьовують відповідні рекомендації, створюють нові технології державно-правової практики, розробляють нові методи та засоби її здійснення;

- *критично-експертна функція*, яка означає, що господарським процесуальним правом як галуззю юриспруденції не тільки пізнаються загальні закономірності й тенденції державно-правового розвитку чи визначаються правові орієнтири, прогнози, а й критично осмислюється стан господарського процесуального законодавства, організації та діяльності господарських судів, їх відповідність загальноприйнятим правовим і демократичним принципам, проводиться наукова експертиза проектів нормативно-правових актів та державної й правової практики.

Створення системи господарських судів як органів, що здійснюють правосуддя в господарських відносинах, спрямоване, у першу чергу, на вдосконалення процедури розгляду господарських справ. Це потребує глибоких наукових досліджень ролі і місця господарських судів у судовій системі України; проблем організації господарських судів і вдосконалення їх системи; шляхів створення реальних гарантій забезпечення незалежності суддів; процесу завершення перетворення колишніх державних арбітражів у повноцінні органи правосуддя – господарські суди; основних засад здійснення правосуддя в господарських відносинах; актуальних аспектів процесуальної та поза процесуальної діяльності господарського суду тощо.

Предметом господарського процесуального права як навчальної дисципліни є система норм, що регулюють організацію і діяльність господарського суду та інших органів господарської юрисдикції, які здійснюють правосуддя в господарських відносинах та вирішують господарські спори. *Об'єктом* вивчення є також концепції, правові погляди, історичні факти з проблем господарського (арбітражного) процесу, які накопичені правовою наукою.

Таке визначення, надане в посібнику «Арбітражний процес», є досить загальним і не охоплює всього кола питань, що становлять предмет навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право», структура якої в основному відповідає Господарському процесуальному кодексу України¹.

¹ Більш докладно див.: Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – С. 40–42; Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 45–46.

Питання для самоконтролю

1. Чим об'єктивно підтверджується існування господарського процесуального права?
2. Що є предметом господарського процесуального права?
3. Навести існуючі в юридичній літературі підходи до визначення господарського процесуального права як галузі права?
4. Які існують класифікації норм господарського процесуального права?
5. Які мають особливості господарські процесуальні відносини?
6. Яке місце в системі джерел господарського процесуального права посідають роз'яснення Вищого господарського суду України?
7. Охарактеризуйте сучасний стан науки господарського процесуального права.

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Закон України «Про судоустрій України» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2002. – № 7–8. – С. 2–25.
3. Закон України «Про статус суддів» // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2001. – № 29–30. – С. 14–21.

Юридична література

1. Абова Т.Е. Арбитражный процесс в СССР: понятие, основные принципы. – М.: Юридическая литература, 1985.
2. Арбитражный процесс: Учебник для вузов / Под ред. проф. М. Треушникова. – М., 1993.
3. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996.
4. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
5. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
6. Балобанов А., Бианко Р. Очерки по гражданскому процессуальному праву и арбитражу. – Одесса, 2001. – С. 52–53.

7. Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.
8. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – 228 с.
9. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учебное пособие. – Х.: Эспада, 2001. – 368 с.
10. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
11. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Укладач В.Е. Беянович. – К.: Юстиніан, 2002. – 544 с.
12. Костенко О. Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя // Право України. – 2000. – № 6. – С. 34–36.
13. Оніщук М.В. Огляд проекту Господарського процесуального кодексу України // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 2. – С.121–123.
14. Осетинський А. Додержання законності при вирішенні господарських спорів // Право України. – 1999. – № 4. – С. 11–15.
15. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – 432 с.
16. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
17. Притика Д. Зміцнення законності та протидія проявам злочинності в економічній сфері // Право України. – 1999. – № 5. – С. 14–17.
18. Притика Д. Арбітражні суди України: завдання по удосконаленню організаційної роботи // Право України. – 2000. – № 4. – С. 3–7.
19. Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції // Право України. – 2000. – № 6. – С. 3–5.
20. Притика Д. Роль арбітражних судів у забезпеченні законності в економічних правовідносинах і протидії економічним правопорушенням // Право України. – 2001. – № 1. – С. 8–14.
21. Притика Д. Арбітражні суди в Україні, історія сьогодення, перспективи розвитку // Право України. – 2001. – № 3. – С. 7–14.
22. Притика Д. Арбітражні суди України: 10 років на стороні законності в господарських відносинах // Право України. – 2001. – № 6. – С. 13–16.

23. Руденко М. Арбітражний суд і прокуратура: історія становлення та сучасний стан взаємовідносин // Право України. – 2000. – № 2. – С. 58–60.
24. Смітюх А.В. Стратегематика господарського процесу // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 133–137.
25. Тітов М. До реформи господарського судочинства // Право України. – 2001. – № 2. – С. 120–125.
26. Фомченков Д. Господарські суди на захисті інтелектуальної власності // Право України. – 2001. – № 10. – С. 92–93.
27. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – С. 7–31.
28. Ющик О.І. Господарський кодекс у правовій системі України // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 135–140.

Підвідомчість та підсудність справ господарським судам

3.1. Підвідомчість господарських справ

Підвідомчість – певне коло питань, розгляд і вирішення яких віднесене законодавством до компетенції тих чи інших органів держави. Правове значення підвідомчості полягає в тому, що вона дозволяє розмежувати компетенції різних органів і встановити характер та межі розв’язання відповідних справ (спорів)¹.

За загальним уявленням інститут підвідомчості означає розмежування кола справ між судами (загальної юрисдикції та спеціалізованими), а також іншими юрисдикційними органами. Сукупність правових норм, які утворюють інститут підвідомчості, визначає властивості справ (характер правовідносин), у силу яких їх вирішення віднесено до компетенції того чи іншого органу.

В юридичній літературі існують різні погляди щодо розуміння підвідомчості господарських справ. Одні автори підвідомчість справ господарським судам розуміють як коло справ, віднесених до ведення цих органів у силу прямої вказівки закону². Інші вважають, що юридичні норми, сукупність яких утворює інститут підвідомчості, визначають не компетенцію певних юрисдикційних органів, а властивості (характер спірних правовідносин) справ, у силу яких їх вирішення віднесене до компетенції того чи іншого органу³. Підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до

¹ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ Видавництво «Юридична думка», 2007. – С. 623.

² Арбитражный процесс / Под ред. проф. М. Треушникова. – М., 1993. – С. 55.

³ Побирченко И.Г. Советский арбитражный процесс. – К., 1988. – С. 61.

їх компетенції¹. Таке розуміння підвідомчості дозволяє враховувати характер спірних правовідносин і відносити вирішення однокласових (однотипових) спорів до ведення того чи іншого органу. Це дозволяє не виходити лише з того, що вже встановлено в законодавстві, а вдосконалювати норми інституту підвідомчості. Таким чином, інститут підвідомчості використовується для визначення кола справ, віднесених саме до ведення господарського суду, і дозволяє відмежовувати їх від справ, віднесених до ведення інших органів.

На думку Л.А. Грось, критеріями, що визначають підвідомчість справ господарському суду, є суб'єктивний склад і характер діяльності суб'єкта (підприємницька діяльність)². Цей підхід поширений і в українській юридичній літературі. В основу визначення підвідомчості покладено два критерії – суб'єктивний (суб'єктивний склад) і об'єктивний (характер спірних матеріальних правовідносин).

Відповідно до першого критерію господарський суд вирішує всі господарські спори, що виникають між юридичними особами, а також громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності і ним, а у випадках, передбачених чинним законодавством, може вирішувати спори і розглядати справи за участю державних та інших органів, а також громадян, які не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Характер спірних правовідносин як критерій підвідомчості окреслює коло справ, які розглядаються в господарських судах. У юридичній літературі звертається увага на складність застосування цього критерію, оскільки характер правовідносин є оціночною категорією і його з'ясування пов'язане з оцінкою групи фактичних обставин³.

Економічний характер спору відображає зміст спірних правовідносин і характеризує сутність взаємовідносин сторін – спір виникає із підприємницької, господарської або іншої економічної діяльності.

Підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх

¹ Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 27.06.2007 р. № 04–5/120 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам».

² Арбитражный процесс: Учебное пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 50.

³ Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – С. 63.

компетенції. За об'єктивним критерієм – це коло справ, визначених ст. 12 ГПК України:

- 1) справи в спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна та з інших підстав, крім:
 - спорів про приватизацію державного житлового фонду;
 - спорів, що виникають при погодженні стандартів і технічних умов;
 - спорів про встановлення цін на продукцію, а також тарифів на послуги, якщо ці ціни й тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін;
 - спорів, що виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів;
 - інших спорів, вирішення яких відповідно до законодавства України, міждержавних договорів України віднесене до відання інших органів;
- 2) справи про банкрутство;
- 3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їхньої компетенції;
- 4) справи, що виникають із корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, крім трудових спорів.

Суб'єктивний та об'єктивний критерії дозволяють розмежовувати підвідомчість спорів між судами загальної юрисдикції та спеціалізованими судами. Отже, підвідомчість господарських спорів господарським судам і відмежування їх від підвідомчості іншим юрисдикційним органам проводиться на підставі правових ознак, а саме: характеру спірних правовідносин та суб'єктивного складу учасників спору.

Господарські суди розглядають справи в порядку позовного провадження, коли склад учасників спору відповідає приписам ст. 1 ГПК України, а правовідносини, з яких виник спір, мають господарський характер. У вирішенні питання про те, чи є правовідносини господарськими, а спір – господарським, слід виходити з визначень, наведених у ст. 3 Господарського процесуального кодексу України.

Господарський спір підвідомчий господарському суду, зокрема, за таких умов:

- а) участь у спорі суб'єкта господарювання;
- б) наявність між сторонами, по-перше, господарських відносин, урегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського і цивільного законодавства, і, по-друге, спору про право, що виникає з відповідних відносин;
- в) відсутність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції.

Таким чином, господарські суди на загальних підставах вирішують усі спори між суб'єктами господарської діяльності, а також спори, пов'язані з:

- утворенням суб'єктів господарювання, їх реорганізацією і ліквідацією, у тому числі спори про визнання недійсними установчих документів, припинення діяльності юридичної особи та скасування її державної реєстрації, крім відповідних спорів за позовами суб'єктів владних повноважень;
- приватизацією державного та комунального майна (крім спорів про приватизацію державного житлового фонду), у тому числі спори про визнання недійсними відповідних актів органів місцевого самоврядування та органів приватизації;
- захистом права власності, у тому числі з визнанням цього права;
- з використанням у господарському обороті об'єктів інтелектуальної власності, зокрема, спори за позовами суб'єктів господарювання до органів державної влади про визнання недійсними актів про видачу документів, що посвідчують право інтелектуальної власності.

Господарським судам підвідомчі також справи про визнання фактів, що мають для суб'єктів господарювання юридичне значення.

У господарських судах мають вирішуватися всі спори, що виникають з господарських договорів між суб'єктами господарювання та органами державної влади і місцевого самоврядування, зокрема, угоди, які укладаються шляхом проведення конкурсу, біржових торгів, аукціонів тощо. До таких договорів належать, зокрема, угоди: про відчуження об'єктів приватизації (крім приватизації державного житлового фонду); передачу державного або комунального майна в оренду; закупівлю товарів (робіт, послуг) для державних потреб.

Якщо в законодавчому акті підвідомчість спорів визначена альтернативно: суду чи господарському суду, або сказано про вирішення

спору в судовому порядку, господарському суду слід виходити із суб'єктного складу учасників спору та характеру спірних правовідносин.

Господарським процесуальним кодексом України не передбачена можливість об'єднання в одне провадження вимог, що підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства. Тому в разі подання позову, в якому такі вимоги об'єднано, господарський суд приймає позовну заяву в частині вимог, що підлягають розгляду господарськими судами, а в іншій частині з посиланням на п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України відмовляє у прийнятті позовної заяви. Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що провадження у відповідній частині порушено помилково, господарський суд припиняє провадження в справі в цій частині згідно з п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК України.

До компетенції господарських судів не належить розгляд справ у спорах:

- а) про оскарження рішень (нормативно-правових актів чи актів індивідуальної дії), ухвалених суб'єктом владних повноважень, яким останній зобов'язує суб'єкта господарювання вчинити певні дії, утриматись від вчинення певних дій або нести відповідальність за умови, коли оскаржуваний акт згідно з законодавством України є обов'язковим до виконання;
- б) про оскарження суб'єктом господарювання дій (бездіяльності) органу державної влади, органу місцевого самоврядування, іншого суб'єкта владних повноважень, їхньої посадової чи службової особи, що впливають з наданих їм владних управлінських функцій, якщо ці дії (бездіяльність) не пов'язані з відносинами, урегульованими господарським договором;
- в) між суб'єктами владних повноважень з приводу їхньої компетенції у сфері управління;
- г) з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;
- д) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, установлених законом.

Інші справи за участю суб'єктів господарювання та суб'єктів владних повноважень не мають ознак справ адміністративної юрисдикції і повинен розглядатися господарськими судами на загальних підставах. До таких справ належать усі справи в спорах про право, що виникають з відносин, урегульованих Цивільним Кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського та цивільного законодавства.

Угоди, укладені суб'єктами владних повноважень, їх посадовими чи службовими особами на реалізацію своїх повноважень, належать до адміністративних договорів. Згідно зі ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією зі сторін угоди. Тобто зі змісту адміністративного договору випливає наявність відносин влади і підпорядкування, що відрізняє його від цивільних угод. У разі ж укладання цивільної угоди між суб'єктом владних повноважень і суб'єктом господарської діяльності договірні відносини між сторонами ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності. Тому до адміністративних договорів не належать угоди, укладені за правилами Цивільного кодексу України, інших актів цивільного або господарського законодавства.

Частиною другою ст. 4 КАС України встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом установлений інший порядок судового вирішення. Закони України можуть передбачати вирішення певних категорій публічно-правових спорів у порядку іншого судочинства, у тому числі господарського. Такий інший порядок передбачено, зокрема, ч. 1 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції», відповідно до припису якої заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України повністю або частково до господарського суду. З огляду на зміст наведених норм, а також ст. 32 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» справи зі спорів про оскарження рішень (розпоряджень) органів Антимонопольного комітету України підвідомчі господарським судам і підлягають розглядові за правилами ГПК України. Це стосується й розгляду справ за позовами органів Антимонопольного комітету України про стягнення з суб'єктів господарювання сум штрафів та пені через порушення конкурентного законодавства, оскільки таке стягнення здійснюється саме згідно з рішеннями відповідних органів, прийнятими на підставі приписів названих Законів України. Водночас і п. 3 ч. 1 ст. 12 ГПК України встановлено, що справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції, підвідомчі господарським судам.

Якщо позов, який підлягає розгляду за правилами ГПК України, помилково поданий на підставі норм КАС України,

господарським судам слід перевіряти позовні матеріали на предмет їх узгодженості з приписами статей 54 і 57 ГПК України та в разі невідповідності цих матеріалів зазначеним приписам керуватися вимогами ст. 63 ГПК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 та ст. 12 ГПК України, справи у спорах, пов'язаних з приватизацією державного майна (крім спорів про приватизацію державного житлового фонду) та справи, що виникають з корпоративних відносин, підвідомчі господарським судам і в тому разі, якщо сторонами в судовому процесі виступають фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Справи, що виникають з корпоративних відносин, – це спори між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами), що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства. Предметом відповідних позовів можуть бути вимоги про визнання недійсними актів органів управління господарського товариства, припинення незаконних дій (бездіяльності) його посадових чи службових осіб, визнання недійсними установчих документів товариства або угод про відчуження майна, корпоративних прав тощо. Виняток становлять лише трудові спори за участю господарського товариства.

За змістом і направленістю Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів» його прийняття не виключає (до початку діяльності окружних та апеляційних адміністративних судів) розгляду місцевими і апеляційними господарськими судами у встановленому законом порядку справ у спорах про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права, охоронювані законом інтереси підприємств та організацій.

Господарському суду підвідомчі спори про визнання недійсними лише таких актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству, порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій і тягнуть для позивачів певні правові наслідки.

Господарські суди розглядають справи в спорах, що виникають із земельних відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, оскільки земля є об'єктом цивільних прав і обов'язків і використовується в господарській діяльності на підставі цивільно-правових угод. До таких справ слід відносити справи, пов'язані із

захистом права власності або користування землею, в яких, захищаючи свої цивільні права і охоронювані законом інтереси, беруть участь суб'єкти господарської діяльності.

Господарським судам підвідомчі спори щодо стягнення заборгованості з орендної плати за договором на користування земельною ділянкою, укладеним суб'єктом господарювання та органом місцевого самоврядування.

Якщо предметом спору є право власності на земельну ділянку або право користування нею, у тому числі відновлення порушеного права третьою особою, яка на підставі рішень владних органів претендує на спірну земельну ділянку, то такий спір є спором про право і незалежно від участі в ньому органу, яким земельна ділянка надана у власність або в користування, має вирішуватися в порядку господарського судочинства.

До компетенції господарських судів віднесено розгляд усіх справ про банкрутство, у тому числі порушених стосовно банківських установ. Зазначені справи відповідно до ч. 2 ст. 4-1 ГПК України розглядаються в порядку провадження, передбаченому Кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законами України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та «Про банки і банківську діяльність».

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» останнє є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи. Згідно з ч. 4 ст. 7 цього Закону в разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування в наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства питання вирішується судом. Рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або укладання договору оренди.

Статтею 8 Закону України «Про фермерське господарство» передбачено, що після одержання державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство підлягає державній реєстрації. Державна реєстрація фермерського господарства проводиться за наявності всіх необхідних документів протягом не більше п'яти робочих днів. Органи державної реєстрації зобов'язані протягом цього терміну внести дані з реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видати свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства.

Унаслідок цього спори, пов'язані з відмовою в наданні громадянину земельної ділянки для ведення фермерського господарства,

та спори щодо розподілу майна фермерського господарства, яке припинило свою діяльність, не підвідомчі господарським судам. Що ж до спорів, пов'язаних з наданням додаткової земельної ділянки фермерському господарству після його створення, а також спорів про припинення діяльності фермерського господарства та спорів про викуп земельних ділянок для суспільних потреб у фермерського господарства, то вони відповідно до статей 1 та 12 ГПК України підвідомчі господарським судам.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного майна» для спільної участі в приватизації громадяни можуть створювати господарські товариства, у тому числі з членів трудового колективу, у порядку, встановленому законодавством України. Справи в спорах за участю цих товариств за умови, що їх державну реєстрацію здійснено у встановленому порядку, підвідомчі господарським судам на загальних підставах.

За правилами господарського судочинства мають розглядатися справи зі спорів про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, у тому числі за позовами спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. На підставі ст. 67 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» не підлягають розгляду господарськими судами справи в галузі охорони навколишнього природного середовища, якщо хоча б одна зі сторін знаходиться за межами України.

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування» спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. За змістом статей 1 та 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи у відповідних спорах, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. Справи в усіх інших спорах, не зазначених у ч. 1 цієї статті, підлягають розгляду в судах та (або) у господарських судах України, або за домовленістю сторін у третейських судах, у тому числі за кордоном (ч. 2 ст. 26 названого Закону України «Про режим іноземного інвестування».

Відповідно до ч. 7 ст. 50 Закону України «Про нотаріат» спір про право, оснований на вчиненні нотаріальної дії, вирішується судом у позовному порядку. При вирішенні питань підвідомчості такого спору слід, крім суб'єктного складу спору, виходити з того, що виконавчий напис нотаріального органу не є актом державного чи іншого органу (статті 87–89 Закону України «Про нотаріат»).

Спiр про визнання вчиненого нотарiусом виконавчого напису таким, що не пiдлягає виконанню повнiстю або частково, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотарiуса вирiшується господарським судом за позовом боржника до стягувача, якщо суб'єктний склад сторiн спору вiдповiдає приписам ст. 1 ГПК України. Справи, пов'язанi з оскарженням виконавчого напису нотарiуса, не пiдвiдомчi господарським судам.

Згiдно зi ст. 17 Закону України «Про свободу совiстi та релiгiйнi организацiї» рiшення мiсцевих органiв державної виконавчої влади щодо володiння й користування культовими будiвлями та майном можуть бути оскарженi до суду в порядку, передбаченому Цивiльним процесуальним кодексом України. Отже, установивши, що позовна заява мiстить вимоги про визнання такого рiшення недiйсним, господарський суд має вiдмовити в її прийняттi з посиланням на п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України. Такий самий порядок застосовується i до заяви прокурора або органу, уповноваженого реєструвати статuti релiгiйних органiзацiй, про припинення дiяльностi релiгiйної органiзацiї (ст. 16 Закону України «Про свободу совiстi та релiгiйнi организацiї»). Не пiдлягають розгляду господарським судом також позови релiгiйних органiзацiй про витребування культової будiвлi та майна з чужого незаконного володiння (вiндикацiйний позов) або про усунення перешкод у користуванні ними (негаторний позов), якщо є рiшення вiдповiдного державного органу про передачу культової будiвлi чи майна релiгiйній органiзацiї у володiння або користування, оскiльки згiдно з п. 7 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» таке рiшення є виконавчим документом i пiдлягає виконанню Державною виконавчою службою.

Розгляд господарськими судами скарг у порядку ст. 121-2 ГПК України є однiєю з форм судового контролю щодо виконання рiшень, ухвал, постанов, а виконання рiшення, ухвали постанови господарського суду є невидiмною частиною судового процесу. Отже, зазначенi скарги щодо виконання рiшень, ухвал, постанов господарських судiв пiдлягають розгляду господарським судом, який розглянув вiдповiдну справу в першiй iнстанцiї, тобто тим господарським судом, який видав виконавчий документ (наказ чи ухвалу). Розгляд таких скарг здiйснюється господарськими судами за правилами ГПК України, хоча б скарги й було мотивовано посиланням на приписи КАС України.

Господарським судам пiдвiдомчi на загальних пiдставах справи зi спорiв, що пов'язанi з визнанням права на майно, на яке накладено арешт, i про звiльнення майна з-пiд арешту та з розглядом позовiв до юридичної особи, яка зобов'язана проводити стягнення

коштів з боржника в разі невиконання рішення з вини цієї юридичної особи (ст. 59 і 86 Закону України «Про виконавче провадження» – за умови, коли сторонами в судовому процесі є підприємства чи організації в розумінні ст. 1 ГПК України. Щодо скарг, які подаються до суду на підставі ст. 85 Закону та ст. 121-2 ГПК України, то за змістом останньої з названих норм їх розглядає виключно місцевий господарський суд, яким відповідну справу розглянуто в першій інстанції.

Відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів (ст. 1 Бюджетного кодексу України), не є господарськими; до відповідних відносин не застосовується також і Цивільний кодекс України. Отже, заяви в спорах, пов'язаних із зазначеними відносинами, не підлягають розгляду в господарських судах України.

Відповідно до ст. 116 ГПК України виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ видається стягувачеві або надсилається йому після набрання судовим рішенням законної сили. У наказі господарського суду згідно з ч. 1 ст. 117 ГПК України і ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» зазначається, зокрема, резолютивна частина рішення. Оскільки наказ господарського суду відтворює резолютивну частину рішення цього суду, оскарження наказу поза межами апеляційного чи касаційного перегляду рішення, на виконання якого такий наказ виданий, неможливе. Тому заінтересована сторона у справі може в установленому ГПК України порядку оскаржити лише рішення господарського суду, на підставі якого відповідний наказ виданий. Господарський суд має відмовляти в прийнятті позовної заяви про визнання наказу господарського суду недійсним або таким, що не підлягає виконанню, на підставі п 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України з огляду на те, що така позовна заява не підлягає розгляду в господарських судах. Заяви стягувачів або боржників про визнання наказу таким, що не підлягає виконанню, повністю або частково розглядаються господарськими судами в порядку, визначеному ст. 117 ГПК України.

Відповідно до ст. 124 ГПК України господарські суди розглядають справи за участю іноземних підприємств і організацій. Підвідомчість справ за участю іноземних підприємств і організацій визначається за правилами, встановленими ст. 12 ГПК України. Господарські суди мають право також розглядати справи за участю іноземних підприємств і організацій, якщо:

- 1) місцезнаходженням філії, представництва, іншого відособленого підрозділу іноземного підприємства чи організації є територія України;
- 2) іноземне підприємство чи організація має на території України нерухоме майно, щодо якого виник спір.

Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування» спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. За змістом ст. 1 та 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи у відповідних спорах, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. Справи в усіх інших спорах, не зазначених у ч. 1 ст. 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування», підлягають розгляду в судах та (або) господарських судах, або за домовленістю сторін у третейських судах, у тому числі за кордоном.

3.2. Підсудність господарських справ

На відміну від підвідомчості, яка визначає розмежування повноважень господарських судів та інших органів, у тому числі загальних судів, щодо розгляду господарських справ *підсудність* означає розмежування компетенції між різними ланками господарських судів та між окремими судами однієї ланки. Підсудністю називається розмежування компетенції стосовно розгляду справ між окремими господарськими судами¹. Таке розмежування здійснюється за двома ознаками:

- *родовою ознакою*, тобто родом справи, її предметом. За допомогою родової підсудності можна встановити, якій судовій ланці підсудна конкретна справа. Загальні положення родової підсудності визначено в ст. 13 ГПК України;
- *територіальною ознакою*, тобто за місцезнаходженням сторін. Територіальна підсудність дозволяє розмежовувати компетенцію господарських судів одного рівня. Територіальна підсудність справ господарському суду визначена ст. 15 ГПК України. При встановленні територіальної підсудності необхідно керуватися рекомендаціями Вищого господарського суду України.

¹ Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 27.06.2007 р. № 04-5/120 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам».

Відповідно до ст. 13, 15 ГПК України підсудність справ визначається за предметними і територіальними ознаками. Виняток з цього правила становить виключна підсудність справ, що передбачена ст. 16 ГПК України.

Згідно з ч. 1 ст. 15 ГПК України справи в спорах, що виникають при укладенні, зміні та розірванні господарських договорів, справи у спорах про визнання договорів недійсними розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо.

Справи в спорах, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, а також справи про визнання недійсними актів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача.

Спри, пов'язані з укладанням, зміною умов, розірванням чи визнанням недійсними бартерних угод, підлягають вирішенню господарським судом за місцем знаходження однієї зі сторін, до якого звернувся заявник.

У вирішенні питання щодо визначення територіальної підсудності прав зі спорів про визнання договорів недійсними за позовами осіб, які не є сторонами в цих договорах (прокурорів, органів державної податкової служби тощо), коли відповідачами зазначено обидві сторони того чи іншого договору, слід виходити з того, що територіальна підсудність має визначатися згідно з ч. 3 ст. 15 ГПК України, а тому розгляд справи здійснюється тим господарським судом, до якого звернувся позивач.

Господарським судам слід мати на увазі, що права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову про визнання недійсною угоди, в якій така особа не є стороною. Захист прав такої особи можливий шляхом подання виндикаційного позову.

У вирішенні питання щодо визначення територіальної підсудності справ зі спорів про визнання договорів недійсними за позовами осіб, які не є сторонами в цих договорах (прокурорів, органів державної податкової служби тощо), коли відповідачами зазначено обидві сторони того чи іншого договору, слід виходити з такого. У відповідних випадках територіальна підсудність має визначатися згідно з ч. 3 ст. 15 ГПК України. Згідно з цією статтею справи в спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача.

Справи в спорах за участю боржника і стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню,

або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Якщо юридичну особу представляє уповноважений нею відособлений підрозділ, територіальна підсудність спору визначається з урахуванням ч. 1-3 ст. 15 ГК України залежно від місцезнаходження відособленого підрозділу. Територіальна підсудність справи за участю відособленого підрозділу юридичної особи визначається відповідно до вимог ст. 15 ГПК України за місцем знаходження відособленого підрозділу, якому надано право здійснювати повноваження сторони від імені юридичної особи. Оскільки відособлений підрозділ юридичної особи діє в межах наданих йому повноважень, то подання позову за місцем знаходження цього підрозділу правомірне лише тоді, коли спір впливає саме з його діяльності. У разі відсутності у відособленого підрозділу відповідних повноважень та/або коли спір не пов'язаний з діяльністю цього підрозділу, позовні матеріали або справа надсилаються за підсудністю до господарського суду за місцем знаходження юридичної особи. У вирішенні питань, пов'язаних з участю в судовому процесі відособлених підрозділів юридичних осіб, необхідно також урахувувати викладене в роз'ясненні президії Вищого арбітражного суду України від 28.07.1994 р. № 02-5/492 «Про участь у судовому процесі відособлених підрозділів юридичних осіб» (з подальшими змінами і доповненнями).

Місце розгляду справи з господарського спору, у якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд.

Справи про банкрутство розглядаються за місцезнаходженням боржника.

При вирішенні питання про підсудність зустрічних позовних заяв у справах, що віднесені до виключної підсудності господарських судів відповідно до ч. 4 ст. 16 ГПК України, слід виходити з того, що за змістом ч. 1 ст. 60 ГПК України зустрічний позов завжди розглядається спільно з первісним позовом у тому самому суді, у провадженні якого перебуває справа за первісним позовом, у тому числі випадки, коли відповідач за зустрічним позовом є організацією, зазначеною в ч. 4 ст. 60 ГПК України.

Справа, яку прийняв господарський суд до свого провадження, має бути ним розглянута по суті. Коли через певні обставини справа не може бути розглянута господарським судом, ст. 17 ГПК України

встановлює правила передачі матеріалів справи з одного господарського суду до іншого.

Якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого належить справа, то Голова Вищого господарського суду України або його заступник мають право витребувати будь-яку справу, що є в провадженні місцевого господарського суду, і передати її на розгляд до іншого місцевого господарського суду.

Підсудність справи про стягнення іноземної валюти визначається розділом III ГПК України, виходячи з ціни позову у національній валюті України – еквіваленті іноземної валюти згідно з офіційним курсом, встановленим Національним банком України на день подання позову.

З територіальної підсудності зроблено три винятки, які охоплюються поняттям виключної підсудності. *Виключна підсудність* має місце тоді, коли категорія справ законом віднесена до підсудності конкретного суду, що виключає можливість розгляду цих справ у будь-якому іншому суді. Так, справи в спорах, що виникають з договору перевезення, в яких одним із відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу.

Статтею 16 ГПК України встановлено виключну підсудність справ господарському суду в спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном; такі справи розглядаються за місцезнаходженням майна. Місцезнаходження майна має бути достовірно встановлено і підтверджено документально. У разі неможливості подання позивачем такого підтвердження підсудність справи визначається на загальних підставах, тобто згідно зі ст. 15 ГПК України. Якщо відповідачем у справі зі спору про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном є органи, зазначені у ч. 4 ст. 16 ГПК України, то такі справи підлягають розглядові у господарському суді міста Києва.

Справи у спорах про порушення майнових прав інтелектуальної власності розглядаються господарським судом за місцем вчинення порушення.

Частина четверта ст. 16 ГПК України відносить справи зі спорів, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, до підсудності

господарського суду міста Києва. З огляду на це у вирішенні питання про визначення підсудності відповідних справ у разі, коли позивач зазначає центральний орган виконавчої влади або державну адміністрацію як відповідача поряд з іншими відповідачами без достатніх на це підстав, необхідно враховувати такі обставини. Якщо позивач з певних причин вважає, що одним із відповідачів зі справи має бути центральний орган виконавчої влади або державна адміністрація і унаслідок цього позовна заява подається до господарського суду міста Києва, або в разі передачі відповідної справи іншим господарським судом до цього суду, останній у процесі підготовки справи до розгляду за згодою позивача вправі вирішити питання про залучення до участі в справі іншого відповідача або про заміну неналежного відповідача. Якщо в такому випадку справа стала підсудною іншому господарському суду, вона згідно із ч. 3 ст. 17 ГПК України має бути розглянута господарським судом міста Києва. Справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом міста Києва.

Справи в спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарського товариства, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням господарського товариства згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Якщо справа не підсудна даному господарському суду, матеріали справи надсилаються господарським судом за встановленою підсудністю не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви або винесення ухвали про передачу справи, яка може бути оскаржена.

Якщо господарський суд, який прийняв справу до свого провадження з додержанням правил підсудності, залучив іншого відповідача чи замінив неналежного відповідача і внаслідок цього справа стала підсудною іншому господарському суду, питання про підсудність визначається за правилом ч. 3 ст. 17 ГПК України, за винятком випадків, коли наслідком змін на стороні відповідача стає виключна підсудність справи.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється підвідомчість від підсудності в господарському процесі?
2. Які критерії визначають підвідомчість справ господарському суду?
3. Які спори підвідомчі господарському суду?
4. Що означає підсудність господарських справ?
5. За якими ознаками здійснюється розмежування компетенції між різними ланками господарських судів?
6. У чому полягає сутність виключної підсудності?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання підвідомчості і підсудності спорів господарським судам. Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 27.06.2007 р. № 04-5/120.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 50–86.
2. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
3. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
4. Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.
5. Бевзенко В.М., Мінько С.М. Особливості визначення підвідомчості публічно-правових спорів // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 3. – С. 122–126.
6. Боровик С.С., Джуль В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – 228 с.
7. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
8. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За

заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.

9. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беянович. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
10. Кравчук В.М. Підвідомчість корпоративних спорів // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 4. – С. 69–76.
11. Кузнецова Н.С. Господарська і адміністративна юрисдикція: проблеми розмежування // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 77–79.
12. Лукач І.М. Деякі проблеми розмежування підвідомчості справ, що виникають з господарських та трудових відносин // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 68–72.
13. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
14. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
15. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.
16. Щербина В.С. Господарське право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 367–370.

Учасники господарського судового процесу

4.1. Поняття та склад учасників судового процесу

Учасники господарського процесу – це особи, які здійснюють при вирішенні господарських спорів господарським судом передбачені законом процесуальні дії¹. До складу учасників судового процесу належать сторони, треті особи, прокурор, інші особи, які беруть участь у процесі у випадках, передбачених ГПК України, зокрема судові експерти, перекладачі, посадові особи чи інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи.

Учасники господарського процесу – це суб'єкти, дії яких можуть сприяти правильному й швидкому розгляду спору, захисту прав і інтересів, що охороняються законом, суб'єктів господарювання. За змістом господарського процесуального права особами, які беруть участь у справі, вважаються ті учасники процесу, що безпосередньо зацікавлені в результаті розгляду справи, беруть участь у процесі від свого імені, здатні впливати на його перебіг, оскільки наділені комплексом прав, які надають їм таку можливість². Інші автори визначають учасників як таких осіб, що мають у справі юридичну зацікавленість і внаслідок зазначеного наділені правом впливати на рух господарського процесу³. Їхній інтерес у процесі може бути спрямований на захист своїх прав чи охоронюваних

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 63.

² Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 44.

³ Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 66.

законом інтересів або на захист прав і охоронюваних законом інтересів інших осіб у передбачених законом випадках. За цим критерієм виділяють матеріально-правовий інтерес та суспільний інтерес (державний, службовий, функціональний).

Інтерес кожного учасника в справі є юридичним, тобто таким, що є підставою для участі в справі, і в той самий час відрізняється від інтересу інших учасників, що передбачає наділення особи специфічним комплексом процесуальних прав і обов'язків. І цю обставину необхідно враховувати при вирішенні питання про місце в процесі тієї чи іншої особи.

Матеріально-правовий інтерес до процесу існує об'єктивно й означає можливість впливу судового рішення на права, обов'язки учасників. Відсутність можливості такого впливу свідчить про те, що особа не має юридичного інтересу до процесу і, відповідно, не може в ньому брати участь.

З усіх учасників судового процесу лише сторони, треті особи і прокурор, який бере участь у процесі, наділені правом заявити відвід судді за наявності підстав та в порядку, зазначених у ст. 20 ГПК України, у тому числі у випадках, коли суддя бере участь у перегляді в апеляційному чи в касаційному порядку рішення, ухвали, прийнятих ним або за його участю, а також у новому розгляді справи в разі скасування рішення, ухвали, прийнятих ним чи за його участю.

Склад учасників судового процесу визначено розділом IV ГПК України. Залежно від виконуваних у судовому процесі функцій і мети вступу або залучення до процесу учасників можна поділити на три групи:

- 1) особи, які вступають у процес із метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів (сторони, треті особи);
- 2) особи, які вступають у процес із метою захисту державних і суспільних інтересів (прокурор, державні та інші органи);
- 3) особи, які залучаються до процесу для надання пояснень і висновків (посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, експерт)¹.

У юридичній літературі залежно від правового стану учасників господарського процесу поділяють також на три групи. Перша група – господарські суди (судді), які безпосередньо вирішують

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 63.

господарську справу. Друга – учасники господарського процесу, яких закон визнає особами, що беруть участь у справі: сторони (позивач і відповідач), треті особи, які заявляють самостійні вимоги до предмета спору, треті особи, які не заявляють самостійних вимог до предмета спору, прокурор, державні та інші органи, які виступають на захист чужих інтересів у силу покладених на них законом функцій. Третя група – особи, які сприяють здійсненню правосуддя, вони не є учасниками господарського процесу, і закон визначає їх як інших осіб, які беруть участь у справі. Це посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи, судові експерти, перекладачі, представники та інші особи¹.

В.В. Ярков поділяє учасників на чотири групи: господарський суд як орган, що вирішує господарський спір; особи, які беруть участь у справі, захищаючи свої або інших осіб права та законні інтереси, і мають юридичну заінтересованість у судовому процесі; представники, які забезпечують особам, що беруть участь у справі, можливість їх участі у справі, представляючи їх інтереси; особи, які сприяють діяльності господарського суду внаслідок обов'язків щодо надання доказової інформації та в інших випадках (судові експерти, перекладачі тощо)².

Існують і інші підходи до класифікації учасників судового процесу, наприклад: сторони, треті особи, прокурор, державні та інші органи, які беруть участь у справі в силу покладених на них обов'язків, заявники та інші заінтересовані особи, що беруть участь у справах про встановлення фактів, які мають юридичне значення, а також у справах про банкрутство³.

Наведені підходи щодо класифікації учасників судового процесу не суперечать один одному, вони відображають одне й те саме правове явище, але відрізняються внаслідок різних підходів авторів.

Кожен учасник господарського процесу наділений правами і обов'язками відповідно до мети його участі в процесі. Серед учасників виокремлюються особи, без яких процес у конкретній господарській справі неможливий. Обов'язковими учасниками господарського процесу є господарський суд (суддя), який здійснює

¹ Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 44.

² Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – С. 86.

³ Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 67.

судову владу, і сторони. Саме наявність двох сторін, між якими виник спір щодо оспорюваного чи порушеного права, є характерною і визначальною ознакою судового провадження. Сторонами є особи, між якими виник спір з матеріальних господарських правовідносин. Як зазначалося вище, важливою ознакою сторін є юридична заінтересованість. Так, відповідно до ст. 2 ГПК України господарський суд порушує справи за позовними заявами підприємств та організацій, які звертаються до господарського суду за захистом своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Але законодавець не визначає, у чому може полягати цей інтерес. Досліджуючи категорію інтересу в праві, багато авторів доходять висновку про існування матеріально-правового інтересу і зумовленого ним процесуального інтересу¹, які у своїй єдності визначають юридичну заінтересованість особи в процесі².

Юридичну заінтересованість у процесі має не лише позивач, для якого вона полягає в отриманні того блага, яке принесе йому рішення господарського суду про задоволення позову (матеріально-правовий інтерес) і у винесенні господарським судом відповідного рішення про задоволення позову (процесуальний інтерес). Так само юридичну заінтересованість, але протилежну за змістом, має відповідач, для якого матеріально-правовий інтерес полягає у встановленні рішенням господарського суду відсутності будь-яких правових обов'язків перед позивачем, а процесуальний – у винесенні господарським судом рішення про відмову в позові. Стосовно правосуддя в господарських відносинах юридичну заінтересованість підприємств та організацій необхідно розглядати як об'єктивно існуюче явище, за яким права й обов'язки сторін залежать від рішення господарського суду. Саме в поширенні дії рішення господарського суду на права й обов'язки сторін і полягає сутність юридичної заінтересованості.

Для ефективної реалізації своїх функцій особи, які беруть участь у справі, наділені процесуальними правами, якими вони зобов'язані користуватися належним чином. Крім того, Господарським процесуальним кодексом України на них покладаються процесуальні обов'язки.

¹ Див.: Абова Т.Е., Тадевосян В.С. Разрешение хозяйственных споров. – М., 1968. – С. 17; Зайцев И.М. Арбитражное рассмотрение преддоговорных споров. – Саратов, 1973. – С. 62.

² Вукот М.А. Стороны – основные лица искового производства. – Саратов. 1968. – С. 6; Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. – М., 1960. – С. 30.

4.2. Сторони в судовому процесі, їх права та обов'язки

Господарське процесуальне законодавство не містить загального визначення поняття сторін судового процесу, але визначає коло осіб, які можуть ними бути. Сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути підприємства та організації, зазначені в ст. 1 ГПК України: підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності. У випадках, передбачених законодавчими актами України, до господарського суду мають право також звертатися державні та інші органи, громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Сторонами судового процесу є учасники спірного матеріального правовідношення, тобто особа, яка має право вимоги (кредитор) та особа, на яку покладається обов'язок виконати зобов'язання (боржник). У судовому процесі кредитор стає позивачем, а боржник – відповідачем¹.

Позивачами в господарському процесі є підприємства та організації, що подали позов або в інтересах яких подано позов про захист порушеного чи оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу. **Позивач** – це особа, яка передбачувано є володільцем спірного права або інтересу, що охороняється законом, і яка звертається до господарського суду за захистом, оскільки вважає, що її право порушено або необґрунтовано оспорується відповідачем. Таким чином, виходячи з аналізу ст. 1, 2 ГПК України, розрізняють:

- заінтересовані підприємства та організації, що звертаються до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів (цим поняттям охоплюються також і громадяни-підприємці);
- державні та інші органи, які звертаються до господарського суду у випадках, передбачених законодавчими актами України.

Відповідачами в господарському процесі є підприємства та організації, фізичні особи – підприємці, яким пред'явлено позовну вимогу. **Відповідач** – це особа, яка, за твердженням позивача, є або порушником його прав, або необґрунтовано оспорує його права,

¹ Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – С. 93.

вона внаслідок цього притягується до відповідальності за позовом і проти неї порушено справу. Чинне законодавство також передбачає, що відповідачами в господарському суді можуть бути, зокрема, державні та інші органи в разі подання заяви про визнання недійсними виданих ними актів.

Позивач і відповідач виступають як суб'єкти спірних матеріальних господарських правовідносин, але поки не прийнято рішення з приводу їх прав і обов'язків, господарський суд виходить з наявності спірного права в однієї сторони та обов'язків у іншій стороні. Тому сторони є тільки передбачуваними суб'єктами спірних матеріальних господарських правовідносин, які будуть предметом розгляду в господарському суді.

З метою захисту своїх матеріальних прав та законних інтересів сторони наділяються рівними процесуальними правами, які поділяються на дві групи. По-перше, це загальні процесуальні права, які, крім сторін, мають і інші учасники судового процесу. По-друге, це процесуальні права, які мають лише сторони судового процесу.

Рівність правових можливостей сторін полягає в тому, що вони мають однакові можливості щодо використання процесуальних засобів свого захисту. Так, позивач має право пред'явити позов (ст. 1, 54 ГПК України), а відповідач – звернутися до господарського суду із зустрічним позовом (ст. 60 ГПК України) або надати відзив на позовну заяву (ст. 59 ГПК України). Позивач має право подати клопотання про вжиття заходів забезпечення позову (ст. 66 ГПК України), а відповідач, у свою чергу, має право оскаржити ухвалу про вжиття заходів забезпечення позову (ст. 67 ГПК України). Такий порядок є логічним, оскільки відповідно до принципу змагальності кожна зі сторін повинна мати рівні юридичні та фактичні можливості щодо захисту своїх прав та законних інтересів.

Права та обов'язки сторін у господарському процесі визначає ст. 22 ГПК України, згідно з якою сторони користуються рівними процесуальними правами, мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи й міркування з усіх питань, що виникають під час судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому ГПК України порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм цим Кодексом. Рівність правових можливостей сторін полягає в тому, що вони мають

однакові можливості використання процесуальних засобів свого захисту.

Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

Крім загальних прав, якими наділені сторони, слід зауважити, позивач має право до прийняття рішення у справі змінити підставу або предмет позову, збільшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову чи зменшити розмір позовних вимог. Відповідач має право визнати позов повністю або частково. Але господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем, якщо ці дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права й охоронювані законом інтереси. У таких випадках господарський суд розглядає спір по суті.

Господарське процесуальне законодавство припускає можливість участі у справі кількох позивачів і відповідачів (ст. 23 ГПК України), що визначається в юридичній літературі як **процесуальна співучасть**. Кожен із позивачів чи відповідачів щодо іншої сторони виступає в судовому процесі самостійно.

Господарський суд за наявності достатніх підстав має право до прийняття рішення залучати за клопотанням сторони або за своєю ініціативою до участі у справі іншого відповідача.

Однак ст. 24 ГПК України не зобов'язує господарський суд задовольняти клопотання сторони про залучення до участі у справі іншого відповідача. Відхилення такого клопотання та задоволення позову за рахунок неналежного відповідача можуть бути підставою для скасування рішення згідно з ч. 3 ст. 104 ГПК України.

Господарський суд, встановивши до прийняття рішення, що позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, може за згодою позивача, не припиняючи провадження у справі, допустити заміну первісного відповідача належним відповідачем. При залученні іншого відповідача чи заміні неналежного відповідача виноситься ухвала та розгляд справи починається заново.

Від залучення іншого відповідача та заміни неналежного відповідача слід відрізнити **процесуальне правонаступництво**, тобто заміну сторони, яка вибула, її правонаступником (ст. 25 ГПК України). У разі вибуття однієї зі сторін у спірному або встановленому рішенням господарського суду правовідношенні внаслідок реорганізації підприємства чи організації господарський суд здійснює заміну цієї сторони її правонаступником, указуючи про це в рішенні або ухвалі. Усі дії, які вчинені в процесі до вступу правонаступника,

є обов'язковими для нього так само, як вони були обов'язковими для особи, яку він замінив. правонаступництво можливе на будь-якій стадії судового процесу. Процесуальне правонаступництво є завжди загальним: універсальний правонаступник продовжує брати участь у процесі правопопередника за повним обсягом його процесуальних прав та обов'язків незалежно від того, правонаступництво в матеріальному праві є універсальним чи сингулярним. Види правонаступництва в матеріальному праві мають значення лише як його підстава, тоді як заміна неналежного відповідача не передбачає будь-якого матеріально-правового зв'язку між особами, які змінюють один одного.

У справах про визнання боржника банкрутом процесуальне правонаступництво його неможливе. У разі ліквідації або реорганізації до порушення справи про банкрутство кредиторів слід відмовити в прийнятті заяви про визнання такого боржника банкрутом (п. 3 ст. 62 ГПК України), а якщо ліквідація або реорганізація підприємства боржника відбувалося після порушення провадження в справі, то треба його припинити на підставі п. 6 ст. 80 ГПК України.

4.3. Треті особи в судовому процесі. Правовий статус інших учасників судового процесу

У судовому процесі участь третіх осіб зумовлена багатосуб'єктністю матеріальних правовідносин та необхідністю участі у справі різних суб'єктів із метою захисту їх прав та законних інтересів. Процесуальною формою такої участі буде вступ у процес третьої особи. Господарський процесуальний кодекс України передбачає участь у процесі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору (ст. 26 ГПК України) і які не заявляють самостійних вимог на предмет спору (ст. 27 ГПК України).

Предметом спору є матеріальний об'єкт, з приводу якого існує спір. Критерієм допуску третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги, є правовий зв'язок зі спірним матеріальним правовідношенням, з предметом спору. Третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, характеризує більш опосередкований зв'язок з позивачем або відповідачем¹.

У процесі розгляду господарським судом спору між позивачем і відповідачем третя особа може вважати, що саме їй належить

¹ Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – С. 100.

право на предмет спору. З метою захисту свого права така юридична особа може звернутися до господарського суду, який розглядає справу, із заявою про вступ у справу як третя особа із самостійною вимогою. Вступ цієї особи у справу можливий на будь-якій стадії провадження справи в господарському суді, але до прийняття ним рішення. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи в справу виноситься ухвала. Вступ у справу третьої особи, яка має самостійні вимоги на предмет спору, можливий тільки на підставі її заяви, а не за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи господарського суду (ст. 26 ГПК України).

Господарський процесуальний кодекс України передбачає можливість участі в судовому процесі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, але рішення господарського суду зі спору може вплинути на права та обов'язки цієї особи щодо однієї зі сторін (ст. 27 ГПК України). Така третя особа виступає в процесі на боці тієї сторони, з якою в неї існують певні правові відносини. Відповідно до ст. 27 ГПК України така третя особа може бути притягнута до участі у справі за її заявою, а також за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи господарського суду. Допущення або притягнення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, до участі у справі вирішується ухвалою до прийняття господарським судом рішення з урахуванням того, чи є в цієї особи юридичний інтерес до даної справи.

Якщо треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору користуються всіма правами і несуть обов'язки позивача, то треті особи, які не заявляють самостійних вимог, користуються процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки сторін, крім права на зміну підстави і предмета позову, збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також на відмову від позову або визнання позову. Такий процесуальний порядок вважається виправданим, оскільки третя особа, яка не заявляє самостійних вимог не є позивачем і не може розпоряджатися предметом спору, здійснюючи відповідні повноваження позивача.

На підставі ст. 106 і 111-13 ГПК України ухвали про залучення до участі в справі третіх осіб або їх вступ у справу перегляду в апеляційному та в касаційному порядку не підлягають.

Справи юридичних осіб у господарському суді ведуть органи, що діють у межах своїх повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами, через свого представника. Процесуальним представництвом є виконання процесуальних дій однією особою від імені та в інтересах іншої. Метою представництва є необхідність забезпечення захисту прав і законних інтересів організацій та громадян як учасників судового процесу.

Питання представництва сторін і третіх осіб вирішено ст. 28 ГПК України. Керівники підприємств і організацій, інші особи, повноваження яких визначені законодавством або установчими документами, подають господарському суду документи, що посвідчують їхнє посадове становище. Представниками сторін можуть бути також інші особи, повноваження яких підтверджується довіреністю від імені підприємства, організації, яка видається за підписом керівника та посвідчується печаткою цього підприємства, організації.

У випадках, коли відособленим підрозділам створеними юридичними особами, статутом, положенням або довіреністю надане право здійснювати в господарському суді повноваження сторони в справі, такі відособлені підрозділи мають право від імені юридичної особи здійснювати всі процесуальні дії. Але стороною в справі є юридична особа, від імені якої діє підрозділ, і стягнення здійснюється господарським судом із юридичної особи або на її користь.

Громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку, набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, а також громадяни-кредитори у справах про банкрутство можуть вести свої справи в господарському суді особисто або через представників, повноваження яких підтверджується довіреністю.

У судовому процесі можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи. Ці особи мають право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, брати участь в огляді та дослідженні доказів. Зазначені особи зобов'язані з'явитися до господарського суду на його виклик, сповістити про знані їм відомості та обставини в справі, подати на вимогу господарського суду пояснення в письмовій формі.

Стаття 31 ГПК України визначає правовий статус експерта як учасника судового процесу. Але при встановленні його статусу слід також керуватись і Законом України «Про судову експертизу». Відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути особи, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче ніж спеціаліст, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта. Частина 3 цієї статті передбачає можливість залучення на визначених цією нормою умовах до проведення судових експертиз також судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

За загальним правилом доручати проведення судової експертизи можливо лише тим особам, яких атестовано відповідно до Закону і включено до державного Реєстру атестованих судових експертів, ведення якого покладено на Міністерство юстиції України.

Водночас за приписами ч. 2 ст. 9 і ч. 4 ст. 7 Закону для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, суд може доручити проведення судової експертизи іншим, крім атестованих судових експертів, фахівцям з відповідних галузей знань, але з обов'язковим дотриманням вимог законодавства щодо призначення судової експертизи.

Суд зобов'язаний перевірити повноваження експерта, наявність у підприємця ліцензії на право здійснювати експертну діяльність та свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною спеціалізацією в безпосереднього виконавця експертизи.

Судовий експерт має право:

- 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи, і подавати клопотання про надання додаткових матеріалів;
- 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- 3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;
- 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;
- 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;
- 6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом.

Судовий експерт зобов'язаний:

- 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;
- 2) на вимогу органу дізнання, слідчого, прокурора, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;
- 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі.

Особа набуває права та несе обов'язки експерта після оголошення (вручення) їй ухвали про призначення експертизи та попередження про відповідальність. Тільки за цих умов висновок

експерта набуває доказової сили. Невиконання цих вимог робить неможливим використання висновку експерта як доказу в справі. Тому не можуть розглядатися як висновок експерта і бути підставою для відмови у призначенні експертизи акти ревізії, калькуляції, інші висновки спеціалістів, навіть якщо вони надані на запит суду, адвоката, сторони. За необхідності з'ясування зазначених у таких документах обставин судом може бути призначена експертиза, яка буде вважатися первинною.

4.4. Участь прокурора у судовому процесі

Прокурорський нагляд в Україні є особливим видом державної діяльності, а в господарському судочинстві він здійснюється у формі участі прокурора в судовому процесі шляхом порушення позовного, апеляційного та іншого проваджень. Конституція України у ст. 121¹ і Закон України «Про прокуратуру» у ст. 5² визначили цю функцію як представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, встановлених законом. При цьому слід підкреслити, що ця функція є конституційною³. Відомо, що замість арбітражних судів в Україні запроваджено господарські суди, які є спеціалізованими судами в системі судів загальної юрисдикції. Отже, на відміну від арбітражних судів господарські суди становлять тепер триланкову систему, яка складається з місцевих господарських судів, апеляційних господарських судів і Вищого господарського суду України. Проте слід мати на увазі, що Верховний Суд України є касаційною інстанцією і для Вищого господарського суду України.

Усі господарські суди незалежно від рівня здійснюють правосуддя шляхом розв'язання господарських (економічних) спорів, розгляду інших справ, віднесених до їх компетенції законодавством України. Основним завданням зазначених судів під час розгляду підвідомчих спорів є захист порушених або таких, що оспорюються, прав і законних інтересів у сфері підприємницької чи іншої економічної діяльності, сприяння зміцненню законності та попередження правопорушень у сфері економіки.

Отже, звернення прокурора із заявою до господарського суду – це правовий засіб його реагування на встановлені порушення закону в

¹ Конституція України. – К.: Велес, 2007. – С. 35.

² Закон України «Про прокуратуру». – К., 2006. – С. 4.

³ Руденко М.В. Прокурор у господарському судочинстві: Навч. посібник. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 10.

процесі здійснення наглядових заходів. Не маючи права безпосередньо усувати порушення, прокурор звертається для цього до господарського суду та бере безпосередню участь у процесі, домагаючись як поновлення порушених інтересів держави або громадянина, так і притягнення в установленому законом порядку до відповідальності осіб, які припустили ці порушення.

Разом з тим слід визначити, що ж нового несе в собі функція представництва – новий правовий інститут або різновид представництва в праві¹, під яким розуміють правовідносини, за якими одна особа (представник) на підставі повноважень, які вона має, виступає від імені іншої (яку представляє), безпосередньо створюючи (змінюючи, припиняючи) для неї права та обов'язки². І все ж, не зважаючи на очевидність підпадання під зазначені ознаки, прокурорське представництво має свої специфічні риси, що й відрізняють його від представництв інших видів.

Перша особливість полягає в тому, що правове становище прокурора, яким він наділений у цивільному і господарському судочинстві, безпосередньо ґрунтується на Конституції як суб'єкта, що представляє інтереси громадян або держави в суді, тоді як представництва інших видів мають інші підстави, а саме: доручення, адміністративний акт, закон. Автору можуть заперечити, підкреслюючи, що прокурорське представництво подібне до представництва за законом, але ця ознака не є вирішальною, оскільки Конституцію, що має найвищу юридичну силу і є джерелом майже всіх законів, не можна ставити в один рівень із звичайним законом. Крім того, прокурорське представництво відрізняється й за іншими ознаками, у тому числі: складом представників, колом тих, чиї інтереси вони представляють, обсягом повноважень та формами їх реалізації. Наведене дає можливість зробити висновок, що Конституція поклала початок не представництву як новій функції прокуратури, а правовому представництву нового типу, тобто прокурорському представництву, що визначається в його конституційному статусі. У ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді полягає в здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом³.

¹ Суботін С., Чернова О., Марочкін І. Представницька функція прокурора // Право України. – 1997. – № 11. – С. 63–65.

² Юридический энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 365.

³ Закон України «Про прокуратуру». – К., 2006. – С. 19.

Разом з тим слід пам'ятати, що в науці цивільного процесу питання про завдання прокурора в господарському судочинстві вирішується по-різному¹. Проте ми вважаємо, що мета і завдання прокурора в цивільному процесі та його процесуальні повноваження, що визначені в різних нормах права, виступають правовими підставами для вирішення зазначеного питання, а саме: п. 2 ст. 121 Конституції України, Закон України «Про прокуратуру» (п. 1 ч. 2 ст. 19, ст.ст. 20, 35, 36-1, 37, 40) та декілька статей Господарського процесуального кодексу (ГПК), у тому числі 2, 29, 91–106, 107–111, 112–114, 115–121 та інші, ст. 37 Закону України від 25.06.1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища», ст.ст. 30–32 Закону України від 16.06.1992 р. «Про об'єднання громадян», ст. 13 Закону України від 05.10.1995 р. «Про боротьбу з корупцією» тощо².

Насамперед, прокурор, який бере участь у розгляді господарських справ у судах, відповідно до ст. 34 Закону України «Про прокуратуру» повинен сприяти дотриманню принципу незалежності суддів і виконання ними вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ та постановлення мотивованих судових рішень, що ґрунтуються на законі³.

Таким чином, ст. 35 Закону України «Про прокуратуру» та ч. 1 ст. 29 ГПК надають прокуророві право вступати в справу на будь-якій стадії процесу, якщо цього вимагає захист конституційних прав громадян, інтересів держави і суспільства, та зобов'язують його своєчасно вживати передбачених законом заходів щодо усунення порушень закону, від кого б вони не виходили. Він повинен також негайно реагувати на випадки необґрунтованої відмови в забезпеченні позову чи заяви. Однак, на жаль, суди інколи займають, на наш погляд, неправильну позицію щодо цього питання, вирішуючи за прокурора питання про достатність підстав для його представництва⁴. Тому з метою усунення суперечок доцільно було б передбачити в ГПК конкретну статтю, яка б надавала прокурору право самому судити про наявність відповідних підстав.

¹ Штефан. М.Й. Цивільний процес. – К., 2001. – С. 115–116.

² Руденко М.В. Прокурор у господарському судочинстві: Навч. посібник. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 230–231; Прокуратура України: Академічний курс: Підручник / В.В. Сухонос, В.П. Лакизюк, Л.Р. Грицаєнко, В.М. Руденко; За заг. ред. к.ю.н., доцента В.В. Сухоноса. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 566 с.

³ Закон України «Про прокуратуру». – К., 2006. – С. 18.

⁴ Роз'яснення Вищого господарського суду України від 22.05.2002 № 04-5/570 «Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам».

Отже, завданням прокурорського представництва є захист інтересів громадян і держави. Проте складовою частиною цього завдання слід вважати і захист законних інтересів суспільства, оскільки порушення останніх неминуче позначиться на інтересах громадян, що, у свою чергу, не може не зачепити інтересів держави, оскільки «права і свободи людини та їх гарантії визначають захист і спрямованість діяльності держави» (ст. 3 Конституції). Таким чином, можна дійти висновку, що участь прокурора в господарському процесі спрямована на:

- захист прав і законних інтересів громадян та інтересів держави;
- сприяння суду у виконанні вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ та постановлення судових рішень, що ґрунтуються на законі;
- своєчасне вживання заходів щодо усунення порушень закону, від кого б вони не виходили, за умови дотримання при цьому принципів законності, незалежності суддів, рівності всіх перед законом і судом.

Згідно з Наказом Генерального прокурора України від 07.05.2004 р. № 6/3-гн «Про організацію роботи по представництву прокурором інтересів громадянина або держави в суді» основним завданням представництва слід вважати:

- захист прав і законних інтересів неповнолітніх, інвалідів, інших осіб, які неспроможні з будь-яких причин самостійно захистити свої права або реалізувати процесуальні повноваження невизначеного кола осіб, права яких одночасно порушуються, а також захист майнових та інших інтересів держави, що порушуються чи можуть бути порушені внаслідок протиправних діянь фізичних або юридичних осіб;
- притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, які винні в порушенні прав і законних інтересів людини, громадянина або держави;
- поновлення порушених прав та законних інтересів людини, громадянина й держави, усунення причин та умов, що сприяли їх порушенню (п.п. 1.1, 1.2, 1.3 Наказу).

Першочергову увагу в роботі з представництва інтересів громадян або держави в суді запропоновано вважати пріоритетним напрямком наглядової діяльності, визначеної Наказом Генерального прокурора від 15.04.2004 № 6-гн «Про організацію наглядової діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і

свобод громадянина та інтересів держави»¹, насамперед, щодо реалізації прав на працю, її оплату та охорону; охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування, соціальне і пенсійне забезпечення; щодо соціального захисту пільгових категорій громадян; захисту прав споживачів; міграції населення та біженців; міжнаціональних та міжконфесійних відносин; захисту суспільної моралі; захисту прав неповнолітніх; прав громадян при притягненні їх до адміністративної відповідальності; запобігання наркоманії; інформаційної діяльності; запобіганні та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; викриття корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією; охорони власності, земельних ресурсів; природного середовища; щодо здійснення приватизації державного майна; банківської, митної та зовнішньоекономічної діяльності; бюджетної діяльності, оподаткування та енергозбереження. Виходячи зі змісту п.п. 2.3 і 2.4 Наказу Генерального прокурора № 6-гн, першочергове значення слід надавати захисту прав учасників війни, інвалідів, осіб похилого віку та інших осіб, які потребують соціального захисту та державної підтримки.

У зазначеному Наказі Генеральний прокурор України прямо вказав, що представництво прокурорами інтересів громадян або держави в суді є однією з важливих гарантій забезпечення захисту їх прав та інтересів. Приводом для такого представництва, як правило, є:

- звернення до прокуратури громадянина;
- звернення до прокуратури приватних і посадових осіб, інтереси яких були порушені;
- повідомлення в засобах масової інформації;
- безпосереднє виявлення прокурором фактів порушення прав громадянина або держави.

Відповідно до ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» підставами представництва в суді інтересів громадянина для прокурорів є його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізовувати процесуальні повноваження, а інтересів держави – наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів унаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або державою².

¹ Наказ Генерального прокурора від 29.11.2006 № 6-гн «Про організацію представництва прокурором в суді інтересів громадянина або держави та їх захисту при виконанні судових рішень».

² Закон України «Про прокуратуру». – К., 2006. – С. 19

Визначаючи особливу процесуальну роль прокурора в суді, яка обумовлюється здійсненням представницької функції щодо забезпечення інтересів людини і громадянина, слід звернути увагу на те, що в таких випадках його дії носять правозахисний характер. Тобто прокурор, як уже зазначалося, представляє інтереси не всіх громадян, а лише тих, які неспроможні через свій фізичний чи матеріальний стан або з інших поважних причин самотійно захищати свої порушені чи оспорювані права або реалізовувати процесуальні повноваження, а також державні інтереси, коли є порушення або загроза порушення економічних, політичних чи інших державних інтересів внаслідок протиправних дій або бездіяльності фізичних чи юридичних осіб. Проте слід зазначити, що представництво прокурором інтересів держави в суді відрізняється від інших видів представництва і колом суб'єктів, інтереси яких вони представляють, і формами їх реалізації.

Таким чином, представництво прокурором інтересів громадянина і держави в суді можна визначити як «правовідносини, де прокурор, реалізуючі повноваження, що стосуються захисту громадянина або держави, проводить у судах певні процесуальні дії». Ці дії відповідно до ст. 2 ГПК України містять у собі звернення прокурора до суду з позовною заявою, участь при розгляді справи, порушеної за його заявою у випадках, прямо передбачених законом або визначених необхідних судом, або за ініціативою прокурора, якщо цього вимагає захист інтересів як громадянина, так і держави.

На сучасному етапі прокуратура України становить собою єдину централізовану систему органів та установ, які не належать до жодної з гілок влади, займають в її структурі самотійне місце, активно взаємодіючи з усіма органами влади. Діючи в межах своєї компетенції тільки їй притаманними методами і засобами (не підміняючи інші органи), вона посідає важливе місце в системі державних органів щодо зміцнення законності, захисту прав громадян та інтересів держави й суспільства в цілому в межах усієї України. Отже, можна стверджувати, що інститут прокурорського представництва став важливою гарантією як прав громадян на судовий захист своїх прав, так і законних інтересів держави.

Питання для самоконтролю

1. Як співвідносяться поняття «учасник господарського судового процесу», «сторона господарського судового процесу» та «інші учасники господарського судового процесу»?
2. У чому полягає інтерес учасника господарського судового процесу?

3. Які особи можуть бути позивачами в господарському судовому процесі?
4. Які особи можуть бути відповідачами в господарському судовому процесі?
5. Які права та обов'язки мають позивачі?
6. Які права та обов'язки мають відповідачі?
7. Які права та обов'язки має судовий експерт?
8. Які особливості участі прокурора в господарському судовому процесі?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності. Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 29.03.2005 р. № 04-576 // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 19–23.
3. Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам. Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 22.05.2002 р. № 04-5/570 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 95–98.
4. Про практику Верховного Суду України щодо застосування норм законодавства про підвідомчість справ господарським судам. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 26.03.2004 р. № 01-8/534 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 3. – С. 100–110.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 50–86.
2. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
3. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – 480 с.
4. Балук І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.
5. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни,

2001. – 228 с.
6. Васильев Г. Представительство прокурором интересов держави і господарюючих суб'єктів в арбітражі // Право України. – 1997. – № 9. – С. 43–46.
 7. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
 8. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
 9. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
 10. Дегтярев С.Л. Возмещение убытков в гражданском и арбитражном процессе: Учеб.-практ. пособие. – М.: Изд-во «БЕК», 2001. – С. 72–161.
 11. Іоннікова І.А. Участь прокурора в господарському процесі: проблемні питання та судова практика // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 1. – С. 12–17.
 12. Ковальова В. Про процесуальні форми проведення судових експертиз // Право України. – 2000. – № 8. – С. 73–75.
 13. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров: Науч.-практ. пособие. – Х.: Эспада, 2001. – С. 153–217.
 14. Погорельский В.М. Треті особи в арбітражному процесі // Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 2. – С. 163–167.
 15. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
 16. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
 17. Пушай В.І. Треті особи в арбітражному процесі // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 90–95.
 18. Руденко М. Арбітражний суд і прокуратура: історія становлення та сучасний стан взаємовідносин // Право України. – 2000. – № 2. – С. 58–60.
 19. Руденко М. Представительство прокуратурою України інтересів держави у господарському суді: проблеми теорії та практики // Право України. – 2001. – № 11. – С. 49–52.
 20. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.

Докази та доказування в господарському судовому процесі

5.1. Поняття та види доказів

Повнота судового пізнання фактичних обставин справи означає, з одного боку, залучення всіх необхідних доказів, з іншого – виключення зайвих, що загромаджують цей процес. Загальновизнаним є положення про те, що прийняття доказів, які не мають значення для справи, містять загрозу судової помилки. Отже, для правильного вирішення господарського спору, прийняття законного і обґрунтованого рішення господарський суд повинен встановити дійсні взаємовідносини сторін із цього спору, перевірити обґрунтованість вимог позивача та заперечень відповідача. Суд має з'ясувати, чи було насправді порушення прав і інтересів позивача і чи існує дійсно обов'язок відповідача щодо відновлення порушених прав. Усі ці обставини, що стосуються даного спору, можуть бути з'ясовані господарським судом шляхом вивчення доказів, які містять інформацію щодо відповідних фактів.

Серед учених-правознавців триває дискусія щодо визначення поняття «докази». Початок наукової дискусії знаходимо в російській дореволюційній літературі. Так, А.Х. Гольмстен визначив докази як дані, які сторона надає суду з метою переконати його в істинності факту. Окремі автори розглядають докази в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні доказом є встановлення істини, тобто відповідності між твердженням і дійсністю. У вузькому – тільки те, що впливає на переконання судді в істинності твердження сторін в суді. Такий вплив на свідомість судді складається з трьох елементів:

- засобів, що використовують сторони для переконання суду в істинності своїх тверджень;

- підстав визнання судом тих чи інших тверджень, що знаходяться поза межами спору;
- процесу доказування, що сприяє досягненню вказаної мети¹.

На думку С.В. Курильова, сутність доказу полягає у зв'язку відомого нам факту-доказу з невідомим позовним фактом. При цьому, зазначає автор, відомі явища, за допомогою яких суд, ґрунтуючись на знанні об'єктивних зв'язків, явищ, пізнає невідоме, виступають засобом встановлення об'єктивної істинності наявності чи відсутності певних фактів, тобто доказами².

Однак, цей підхід не набув широкої підтримки, оскільки С.В. Курильовим не було враховано тієї обставини, що факти без процесуальних засобів доказування не можуть бути втягнуті (залучені) до процесу. А.Ф. Клейман, оцінюючи тривалу наукову дискусію, зауважив, що вдалим підсумком цієї дискусії щодо поняття та сутності судових доказів став перебіг наукової думки, яка вбачала в судовому доказі діалектичну єдність форми та змісту. І саме тому, на думку вченого, ці два елементи характеризують судовий доказ: якщо засіб доказування не містить відомостей про факти (фактичних даних), то він нічого не доказує; якщо відомості про факти не мають встановленої процесуальним законом форми, тобто не отримані з передбачених законом засобів доказування, то вони не можуть бути використані як судові докази³.

Звідси об'єктивно можна дійти висновку, що ні відомості про факти окремо від засобів доказування, ні засоби доказування окремо від фактів не можуть бути доказами. Окремі процесуалісти відстоювали подвійне розуміння судових доказів і вважали доказами, по-перше, фактичні дані, по-друге, засоби доказування. Так, на думку Д.М. Чечота, судовими доказами є всі фактичні дані (факти, відомості про факти), а також засоби доказування, які в передбачених процесуальним законом формах використовуються в суді для всебічного та повного дослідження обставин й винесення законного й справедливого рішення⁴. Але, на думку С.В. Васильєва, з таким визначенням досить важко погодитися. Автор вважає, що судові докази є єдиним поняттям, у якому взаємопов'язані фактичні дані й засоби доказування як зміст і процесуальна форма.

¹ Гамбаров Ю.С. Гражданский процесс. – Ч. 2. – М., 1894–1895. – С. 1.

² Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969. – С. 139.

³ Клейман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 56.

⁴ Гражданский процесс: Учебник / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. – М., 1996. – С. 187.

Відповідно до ст. 32 ГПК України доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги й заперечення сторін, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення цього спору. У юридичній літературі термін «фактичні дані» тлумачиться по-різному. За загальним уявленням фактичні дані – це інформація про факти, а не власне самі факти. Очевидно, застосовуючи цей термін, законодавець мав на увазі не факти і не будь-яку інформацію, а інформацію, що відповідає об'єктивній дійсності, фактичним обставинам справи, тобто об'єктивну, достовірну інформацію відповідно до фактів. Тому можна припустити, що фактичні дані є не що інше, як об'єктивна, достовірна інформація у філософському розумінні, вона й створює зміст доказів.

На думку Ю.К. Осипова, фактичні дані, які є судовими доказами, виступають у судовому процесі або у вигляді відомостей про факти, що цікавлять суд, отриманих за допомогою засобів доказування з джерел доказів, або у вигляді доказових фактів¹.

Співвідношення понять «фактичні дані», «джерела фактичних даних» та носії фактичних даних» потребують з'ясування. Визначаючи докази як відомості про факти, які отримано з належних джерел, Л.М. Карнеєва зазначає, що вони є тісно пов'язаними, але не створюють єдності².

На думку В.Я. Дорохова, фактичні дані та їхні джерела, взяті самі по собі відірваними одне від одного, не створюють судових доказів; перетворення інформації в самостійну субстанцію є не що інше, як ідеалізм, а зведення її до матеріальної форми (тобто визначення доказів як самих джерел відомостей про факти) є наївний матеріалізм; фактичні дані та їхні джерела об'єднані в єдиному понятті доказу як двох його необхідних елементів: докази є нерозірваною єдністю фактичних даних (зміст) та їх процесуальних джерел (форми)³. Безумовно, інформація не може існувати ні без джерел, ні без її носія. Але в цьому разі виникає питання: з джерелом чи з носієм інформації створюють єдність «фактичні дані» у визначенні поняття «доказ»?

К.І. Комісаров визначає судові докази як отримані в процесуальному порядку та за допомогою передбачених законом засобів про

¹ Осипов Ю.К. Судебные доказательства // Советское гражданское процессуальное право. – М.: Юридическая литература, 1965. – С. 145.

² Карнеева Л.М. Источники доказательств. – М.: Юридическая литература, 1985. – С. 7.

³ Дорохов В.Я. Понятие доказательств в современном уголовном процессе // Сов. гос-во и право. – 1964. – № 9. – С. 110–113.

факти або власне самі факти, на підставі яких суд встановлює обставини, що необхідні для правильного вирішення справи¹. Уявляється, що автор аргументує свою точку зору, виходячи з того, що пізнання фактів відбувається через їх відображення у свідомості людей. Відповідно, фактичні дані включають відомості про факти, але, крім цих відомостей, у поняття доказів мають входити й самі факти.

Так само, як між доказом та фактом реальної дійсності не можна поставити знак рівності, не можна прирівнювати відомості про доказові факти до самих фактів. І доказ, і відомості про доказові факти – це суть відображення об'єктивної реальності. Підставою для такого висновку є теорія відображення, згідно з якою факт об'єктивної реальності є об'єктом відображення, відомості про факти – образи (або подібності) цих фактів, що виникають унаслідок їх сприйняття. Об'єкт відображення та його образ не завжди є ідентичними, оскільки на процес відображення впливає низка обставин, у тому числі особливості джерела інформації².

Отже, на думку С.В. Васильєва, співвідношення факту і відомостей про факт розкривається таким чином. Факти – це явища об'єктивної соціальної дійсності, які існують незалежно від того, знають чи не знають про них особи, що здійснюють судовий розгляд справи. Відомості про факти – це інформація, за допомогою якої ми можемо пізнати факт. За допомогою істинної інформації можливість пізнання факту стає дійсністю, недостовірною ж інформація перешкоджає цьому.

Для визначення поняття судових доказів необхідним є виявлення й урахування ознак, притаманних їм. Але з цього питання в юридичній літературі висловлені різні точки зору. На думку М.К. Треушнікова, судові докази мають такі ознаки:

- 1) зміст, тобто інформацію про певні факти (юридичні, доказуванні тощо), яким притаманна властивість відносності;
- 2) процесуальну форму, що визначається законами як засоби доказування;
- 3) визначений процесуальний порядок отримання і дослідження доказової інформації самих засобів доказування³.

Іншої думки дотримується П.П. Гуреев, який виділяє чотири ознаки судових доказів:

¹ Комиссаров К.И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства. – Свердловск, 1971. – С. 56.

² Решетникова И.В. Доказательственное право в гражданском судопроизводстве. – Екатеринбург, 1997. – С. 163.

³ Треушников М.К. Судебные доказательства. – М., 1997. – С. 82.

- 1) вони являють собою будь-які фактичні дані, тобто достовірні, істинні дані (відомості), зміст яких правильно відображає обставини, що мають значення для правильного вирішення справи;
- 2) вони є не просто фактичними даними, а такими, що стосуються справи;
- 3) вони являють собою фактичні дані, отримані судом з дотриманням встановленого законом процесуального порядку;
- 4) вони є фактичними даними, які отримані судом з передбачених законом засобів доказування, тобто пояснень сторін і третіх осіб, письмових та речових доказів, а також висновків експертів¹.

Ю.К. Осипов як ознаки доказів називає їх достовірність та достатність. На його думку, достовірність доказів – це відповідність їх дійсності. Переконатися в достовірності означає з'ясувати правдивість свідчень свідків, відповідність дійсності відомостей, що містяться в документах тощо. Для цього важливо в процесі дослідження кожного доказу вивчити властивості джерела, з якого отримані докази, обставини, за яких відбувалося їх формування; обставини, що могли вплинути на достовірність і повноту доказів. Достатність доказів або їх сукупність означає, що вони дозволяють дійти достовірного висновку щодо існування факту, на підтвердження якого їх зібрано. Якщо такого висновку неможливо дійти, то це вказує на недостатність доказів або їх сукупності. Недостатніми також будуть докази, що суперечать один одному, а також ті, достовірність яких є сумнівною².

Слід зазначити, що достовірність і достатність доказів за всієї їх важливості для справи стає такою тільки після їх оцінки і може бути встановленою тільки внаслідок їх дослідження в суді. І тому С.В. Васильєв вважає неможливим повною мірою погодитися з пропозицією Ю.К. Осипова та визнати достовірність і достатність обов'язковими ознаками доказів. На думку С.В. Васильєва, судовим доказам властиві такі ознаки:

- 1) судові докази – це відомості про факти;
- 2) судові докази – це відомості про факти, що належать встановленню при вирішенні конкретної цивільної справи;

¹ Гуреев П.П. Теория судебных доказательств в советском гражданском процессуальном праве // Курс советского гражданского процессуального права. – Т. 1. – М., 1981. – С. 374–382.

² Осипов Ю.К. Судебное доказывание и доказательства // Гражданский процесс: Учебник для вузов. – М.: БЕК, 1995. – С. 178–179.

- 3) судові докази – це відомості про факти, отримані за допомогою передбачених законом засобів доказування;
- 4) судові докази – це відомості про факти, що отримані у встановленому законом порядку¹.

На підставі викладеного *судові докази* можна визначити як відомості про факти, які належить встановити для вирішення конкретної господарської справи, які отримано в порядку, визначеному господарським процесуальним законодавством і належними засобами. Судові докази – це поняття, яке охоплює два взаємопов'язаних елементи: *фактичні дані* як зміст доказів (вони відтворюють факти реальної дійсності, є їх відображенням) і *засоби доказування* як процесуальну форму, за допомогою якої отримуються фактичні дані.

Важливого теоретичного та практичного значення набуває класифікація судових доказів. Практичне значення класифікації, зазначає Л.М. Ніколенко, полягає в тому, щоб виробити спільні для певних груп судових доказів правила їх отримання й оцінки. У науці господарського процесуального права існує три основних види класифікацій доказів. За джерелом отримання докази поділяються на особисті й речові (предметні). За процесом формування виділяються докази первинні й похідні. За характером зв'язків з шуканим фактом докази поділяються на прямі й непрямі. Крім того, звертає увагу науковець, існують також класифікації доказів, які не можуть належати до загальноприйнятих².

За способом (процесом) формування докази поділяються на:

- *первісні докази*, тобто докази-першоджерела;
- *похідні докази*, тобто докази, які відтворюють зміст іншого доказу³.

В одних випадках фактична обставина впливає на джерело доказу (свідомість людини, предмет) і певним чином відображається в ньому. В інших випадках на джерело доказу впливає не сам факт, що інтересує суд, а його відображення, інформація про факт, яку несе в собі інше джерело⁴. Тому первісним доказом буде свідчення

¹ Васильев С.В. Доказывание и доказательства по делам о возмещении вреда, причиненного личности. – Х.: Факт, 2000. – С. 12–13.

² Більш докладно див.: Ніколенко Л.М. Доказування в господарському судочинстві: Навчальний посібник. – Одеса: Фенікс; Суми ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 136–146.

³ Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969. – С. 180.

⁴ Иванов И.В. Судебные доказательства в гражданском процессе. – Иркутск, 1973. – С. 40.

свідка-очевидця, а свідчення свідка, який дізнався про факт від іншої особи, буде вважатися похідним доказом. Поділ доказів на первісні й похідні має значення для практики судового доказування:

- значення процесу формування тих чи інших доказів дозволяє правильно вести процес дослідження доказів в ході судового розгляду, правильно формулювати питання сторонам, свідкам, експерту та з'ясовувати відомості, які необхідні у справі;
- закон зобов'язує намагатися отримати первісні докази у випадку сумніву в достовірності похідних; при дослідженні доказів необхідне проведення перевірки умов формування похідних доказів та обставин, що впливають на їх достовірність;
- суд не може відмовити в приєднанні до справи доказів з причин, пов'язаних з їх першоджерелами. Достовірність як первісних, так і похідних доказів оцінюється судом шляхом співставлення тих чи інших з усіма матеріалами справи¹.

За характером зв'язку змісту доказів з тими фактами, які необхідно встановити в тій чи іншій справі, докази поділяються на *прямі* та *непрямі*. У процесуальній літературі містяться різні визначення понять прямих та непрямих доказів, а також різні критерії їх розмежування. На думку одних, прямим доказом вважається доказ, який, взятий окремо, надає можливість дійти лише одного певного висновку щодо істинного факту. Непрямим доказом вважається окремо взятий доказ, який надає підстави не для одного певного, а для кількох передбачуваних висновків, кількох версій відносно певного факту². На думку інших авторів, якщо доказ являє собою дані щодо юридичного факту, який входить у предмет доказування, то він є прямим. Доказ, який підтверджує чи не підтверджує обставини, що не належать до предмета доказування, але все-таки мають значення для правильного вирішення справи, є непрямими³. Автори єдині в думці стосовно того, що розмежування прямих і непрямих доказів здійснюється на підставі відмінності між однозначними та багатозначними зв'язками між фактом-доказом та обставинами, що підлягають доказуванню. Відповідно, на підставі прямого доказу можна дійти тільки одного висновку: щодо

¹ Треушников М.А. Судебные доказательства. – М., 1997. – С. 113.

² Сергун А.К. Судебные доказательства // Гражданское процессуальное право России. – М.: Былина, 1996. – С. 161.

³ Иванов И.О. Судебные доказательства в гражданском процессе. – Иркутск, 1973. – С. 40–41.; Тertiшник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств. – Х.: РИФ «АРСИС» ЛТД, 1998. – С. 13.

наявності чи відсутності доказуваного факту, оскільки зв'язок між доказом і фактом однозначний. Наприклад, прямими доказами в господарській справі можуть бути кредитний договір, акт прийняття продукції тощо.

Як зазначалося, непрямий доказ має з доказуваним фактом багатозначний зв'язок, що надає можливість суду дійти не одного, а кількох ймовірних висновків щодо факту. На підставі одного непрямого доказу не можна отримати достовірний висновок щодо певного факту, і тому на практиці вироблено такі правила їх застосування:

- 1) для того, щоб на підставі непрямого доказу дійти достовірного висновку, потрібно кілька непрямих доказів;
- 2) достовірність кожного із зазначених доказів не має викликати сумніву;
- 3) сукупність зазначених доказів має складати певну систему, яка надавала б підстави дійти єдиного можливого висновку щодо доказуваного факту¹.

Непрямі докази набули широкого застосування в судовій практиці як у випадках відсутності прямих доказів, так і у випадках, якщо прямих доказів недостатньо. За своєю переконливістю непрямі докази не поступаються прямим доказам, але застосовувати їх значно складніше.

Практичне значення поділу доказів на прямі та непрямі полягає в такому:

- відмінність між цими доказами враховується судом при зборі доказів. Непрямі докази мають бути зібрані в такому обсязі, щоб була можливість виключити всі передбачення, які можна зробити, за винятком одного;
- наявність прямих доказів не виключає можливості спростування їх змісту, і тому вимоги всебічного дослідження усіх обставин справи мають виконуватися судом і за наявності прямих доказів;
- природа прямих та непрямих доказів впливає на зміст судового доказування: використання непрямих доказів подовжує доказування, вводить для суду додаткові проміжні ступені на шляху вирішення основних питань справи;
- відмінності між прямими та непрямыми доказами потребують відповідного урахування їх характеристик при оцінці доказів. Прямі докази, як і непрямі, не мають заздалегідь

¹ Осипов Ю.К. Судебное доказывание и доказательства // Гражданский процесс. – М.: БЕК, 1995. – С. 171.

передбаченої сили для суду і повинні оцінюватися в сукупності з іншими доказами¹.

За джерелом отримання судові докази поділяються на *особисті* та *речові (предметні)* залежно від того, хто є джерелом доказів – людина чи матеріальний об’єкт. Якщо має місце предмет матеріального світу, впливаючи на який отримують відображення явища дійсності, то такий предмет буде джерелом речового доказу. Якщо явище відображається у свідомості людини, впливаючи на її органи відчуття, то джерелом відомостей завжди буде людина незалежно від того, яким чином вони будуть нею закріплені². До особистих доказів належать пояснення сторін, свідчення свідків, висновки експертів, до речових (предметних) – письмові та речові докази.

При класифікації доказів за їх джерелом окремі вчені, крім особистих та майнових, виділяють ще й змішані докази. Підставою для виділення цієї групи доказів є те, що процес формування змішаних доказів складається з двох частин і інформація щодо фактів вилучається з двох джерел – особистого та речового. Так, на думку С.В. Курильова, експерт спочатку досліджує речові докази, які йому надані, перегворює отримані з цього джерела докази й сам стає джерелом нового доказу – висновку експерта³.

До фактичних даних висуваються такі вимоги: вони мають бути здатними підтверджувати або спростовувати ті обставини справи, які цікавлять суд (причинно пов’язані з ними), а також знімати інформаційну невизначеність фактів, що підлягають встановленню, тобто стосуватися справи⁴. Зазначені дані встановлюються такими засобами:

- письмовими й речовими доказами, висновками судових експертів;
- поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. У необхідних випадках на вимогу судді пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі, мають бути викладені письмово.

¹ Треушников М.К. Судебные доказательства. – М., 1997. – С. 111.

² Коломыцев В.И. Письменные доказательства по гражданским делам. – М.: Юридическая литература, 1978. – С. 9.

³ Курылев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969. – С. 179.

⁴ Никишин С.В. Процессуальная форма судебных доказательств: Актуальные проблемы теории юридических доказательств. – Иркутск, 1984. – С. 90.

Господарський суд, вирішуючи справу, повинен встановити об'єктивну істину. Обґрунтованість позову, а також винесеного щодо нього судового рішення визначається наявністю чи відсутністю доказів. Тому в рішенні господарського суду наводяться докази, на підставі яких його прийнято, доводи, за якими господарський суд прийняв чи відхилив подані сторонами докази.

Факти, які має встановити господарський суд, є юридичними фактами, з якими закон пов'язує виникнення, зміну та припинення господарських правовідносин. Такі юридичні факти з'ясовуються та перевіряються господарським судом і встановлюються за допомогою доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 32 ГПК України доказами у справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги та заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для справи.

Частиною 2 ст. 32 ГПК України визначено *засоби доказування*, до яких належать письмові і речові докази, висновки судових експертів, пояснення учасників судового процесу. *Письмовими доказами* є документи й матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Частина 1 ст. 36 ГПК України не розкриває змісту поняття «документи» та «матеріали» і не надає хоча б приблизного переліку документів, оскільки він мав би досить значний обсяг. У судовій практиці це можуть бути установчі документи, договори, акти, довідки, розрахунки, накази, листи, платіжні документи, накладні тощо. Вони подаються до суду в оригіналі або в належним чином засвідченій копії. Якщо для вирішення господарського спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг із нього. Копії засвідчуються нотаріусом, але в судовій практиці, як правило, копії документів та інших письмових доказів засвідчуються уповноваженими посадовими особами чи громадянами-підприємцями, підписи яких скріплюються печаткою.

Якщо документи, підготовлені за допомогою електронно-обчислювальної техніки, мають значення для правильного вирішення спору й підписи на них, виготовлені стороною за допомогою будь-яких технічних засобів, то вони повинні прийматися господарським судом як письмові докази, досліджуватися й оцінюватися за загальними правилами, передбаченими ГПК України.

Оригінали документів подаються, коли обставини справи відповідно до законодавства мають бути засвідчені тільки такими документами, а також в інших випадках на вимогу господарського

суду, наприклад, якщо подані копії документів викликають сумніви в суду.

Від письмових доказів слід відрізнити *письмові пояснення* представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. Під іншими особами маються на увазі прокурор, представники третіх осіб, а також посадові особи та інші працівники підприємств, установ і організацій, коли їх викликано для давання пояснень, потреба в яких виникає під час розгляду справи. Відмінність цих засобів доказування від письмових доказів полягає в тому, що письмові пояснення є формою викладення так званих особистих доказів, джерелом яких є фізичні особи.

Відповідно до ст. 37 ГПК України *речовими доказами* є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору. Такими властивостями можуть бути зовнішній вигляд, внутрішні якості, місце знаходження та інші ознаки предмету. У судовій практиці господарських судів речові докази використовуються досить рідко.

У тих випадках, коли подання доказів ускладнюється, а це, як правило, стосується речових доказів, господарський суд може провести огляд і дослідження доказів у місці їх знаходження. За результатами огляду і дослідження складається протокол, який підписується суддею. Протокол приєднується до матеріалів справи.

Якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд зобов'язаний витребувати від підприємств та організацій, незалежно від їх участі в справі, документи і матеріали, необхідні для вирішення спору.

Порядок повернення письмових і речових доказів визначено ст. 40 ГПК України. Оригінали письмових доказів, що є в справі, за клопотанням підприємств та організацій повертаються їм після вирішення господарського спору та подання засвідчених копій цих доказів. Речові докази, які знаходяться в господарському суді, після вирішення спору повертаються підприємствам та організаціям, від яких вони були одержані, або передаються стороні, за якою господарський суд визнав право на речі.

5.2. Доказування в судовому процесі

Основним способом пізнання фактичних обставин справи, які підтверджують вимоги та заперечення сторін та інших обставин справи, що мають значення для правильного вирішення господарської справи, є їх встановлення за допомогою судових доказів,

тобто судове доказування. У теорії процесуального права відсутній єдиний підхід до питання сутності, мети, змісту діяльності щодо доказування, суб'єктів доказування, етапів доказування та елементів доказування.

Зміст судового доказування тісно пов'язаний з метою доказування, під якою розуміється досягнення істини. Однак питання щодо обсягу судової істини, того, які явища об'єктивної дійсності мають бути пізнані судом у процесі доказування, у теорії процесуального права вирішуються неоднозначно. У теорії цивільного процесуального права найбільшу підтримку одержало положення, згідно з яким вимога щодо досягнення істини стосується тільки обставин справи, які встановлюються доказуванням¹. Але існує й інша точка зору, згідно з якою до змісту істини включається й висновок щодо спірного правовідношення, прав та обов'язків сторін².

Розуміючи істину як мету судового доказування, деякі автори протиставляють поняття доказування і судового пізнання чи правозастосування³. При цьому доказування визначається як спосіб пізнання істини тільки стосовно фактичних обставин справи. Що ж стосується правової кваліфікації фактів і відносин, то як спосіб їх пізнання вказується не на доказування, а на судове пізнання. Але в той самий час судове доказування не може бути ні протиставлене судовому пізнанню, ні ототожене з ним, оскільки воно є способом судового пізнання.

За загальним уявленням судове доказування охоплює процесуальну діяльність усіх суб'єктів процесу, незважаючи на те, що їх функції в доказуванні різні. Крім того, правова оцінка фактів і рішення у справі є результатом процесуальної діяльності не тільки суду, а й інших осіб, що беруть участь у справі. Інший же підхід призведе до недооцінювання ролі інших осіб у процесі формування в господарського суду правильних висновків щодо правової кваліфікації фактів, а також і по суті справи. Обов'язком суду є встановлення дійсних фактичних обставин справи, виконанню цього обов'язку сприятиме активна діяльність усіх інших суб'єктів доказування. І тому судове доказування є різновидом пізнання, що передбачає діяльність суду та осіб, що беруть участь у справі.

¹ Курьлев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. – Минск, 1969. – С. 35

² Гурвич М.А. Судебное решение (теоретические проблемы). – М., 1976. – С. 49–54.

³ Наприклад: Ванеева Л.А. Судебное познание в советском гражданском процессе. – Владивосток, 1972. – С. 38.

Загальновідомо, що в судовому доказуванні органічно поєднуються дві рівноцінні сторони – логічна і практична. Логічна сторона доказування підпорядковується законом логічного мислення, а практична (процесуальна діяльність) – приписам правових норм (заснована на них). Норми права приписують здійснення таких процесуальних дій, які створюють найкращі умови для того, щоб процес мислення став істинним. А законодавство, у свою чергу, не може суперечити законам, правилам пізнання та логіки.

Зважаючи на зазначене, можна визначити доказування як логічну й процесуальну діяльність господарського суду та інших учасників господарського процесу, спрямовану на встановлення істини в конкретній справі й вирішення спору між сторонами.

Судове доказування як спосіб пізнання реалізується в практичній діяльності господарського суду й осіб, що беруть участь у справі щодо встановлення фактів, за наявності чи відсутності яких закон пов’язує виникнення, зміну чи припинення господарських матеріальних та процесуальних правовідносин. Розглядаючи судове доказування як пізнавальну діяльність, слід вивчити його зміст, структуру, тобто встановити елементи, з яких складається діяльність щодо доказування.

Доказування – це пізнавальна і розумова діяльність суб’єктів доказування, яка здійснюється у врегульованому процесуальному порядку і спрямована на з’ясування дійсних обставин справи, прав і обов’язків сторін, встановлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, прийняття, збір, витребування, дослідження і оцінка доказів¹.

Судове доказування, на думку Л. М. Ніколенко, що є способом пізнання фактичних обставин справи, це не єдиний спосіб судового пізнання, предметом якого є як фактичні обставини справи, так і права й обов’язки сторін. Об’єктами судового пізнання є події, дії, що мають юридичне значення, обставини, знання про які може виконати доказову функцію, обставини, що стали причиною порушення законності, причиною недоліків у господарській діяльності підприємств, установ, організацій².

Доказування є логічним процесом, за допомогою якого суд доходить висновку про наявність або відсутність тих чи інших фактів, явищ, дій, відносин, зв’язків тощо. Це здійснювана на основі

¹ Штефан М.Й. Цивільний процес. Підручник. – К.: Ін Юре, 2001. – С. 268.

² Ніколенко Л.М. Доказування в господарському судочинстві: Навчальний посібник. – Одеса: Фенікс; Суми ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 21

процесуального закону діяльність суб'єктів щодо збирання, закріплення, перевірки й оцінки доказів, необхідних для встановлення істини у справі й вирішення завдань судочинства¹. На думку К. Юдельсона, під судовими доказуваннями слід розуміти діяльність суб'єктів процесу щодо встановлення за допомогою визначених законом процесуальних засобів і способів об'єктивної істинності наявності або відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами².

Інші автори під доказуванням розуміють діяльність, яка має на меті переконати суд в істинності фактів, що ним розглядаються. А.Ф. Клейнман під доказуванням у господарському процесі розуміє процесуальну діяльність тільки сторін, яка полягає в поданні доказів, спростуванні доказів іншої сторони, заяві клопотань, участі в дослідженні доказів³.

Але остання позиція, на думку деяких авторів, не підтверджується ні законодавством, ні практикою, оскільки відповідно до ст. 33 ГПК України кожна сторона має довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Та це не означає, що в господарському процесуальному законодавстві знайшла вираження концепція судового доказування як засобу переконання суду, оскільки термін «доказування» застосовується тільки щодо діяльності сторін, а не суду. Безперечно, суд бере активну участь у процесі судового доказування, зокрема, має право зажадати від сторін, осіб, що беруть участь у справі, подати необхідні докази, якщо визнає неможливим розглянути справу на підставі наявних доказів (ст. 38 ГПК України), провести огляд, дослідження письмових і речових доказів (ст. 39 ГПК України), призначити експертизу (ст. 41 ГПК України), здійснити інші дії, спрямовані на встановлення фактичних обставин справи.

Станом на сьогодні деякі докази позивач не може отримати без допомоги суду (наприклад, інформацію від банку про платоспроможність відповідача). Тому активна, координуюча роль суду полягає в наданні допомоги сторонам в отриманні достовірної та повної інформації у справі⁴.

¹ Муравин А.Б. Уголовный процесс. Вопросы Общей части. – Одесса, 1997. – С. 107.

² Юдельсон К.С. Проблемы доказывания в советском гражданском процессе. – М., 1953. – С. 33.

³ Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. – М., 1967. – С. 47.

⁴ Степанова Т. Поняття, сутність та предмет доведення в господарському процесі // Право України. – 2002. – № 2. – С. 50.

Одним із засобів доказування є висновок експерта. Господарський суд призначає судову експертизу для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору та потребують спеціальних знань. Проведення експертизи має бути доручено компетентним організаціям або безпосередньо спеціалістам, які мають необхідні для цього знання. Порядок призначення та проведення судової експертизи визначається Законом України «Про судову експертизу» і нормами Господарського процесуального кодексу України, зокрема, ст. 31 «Участь в судовому процесі судового експерта» та ст. 42 «Висновок судового експерта».

Частиною 1 ст. 34 ГПК України встановлено, що господарський суд приймає тільки ті докази, які мають значення для справи, що розглядається. Цю вимогу щодо належності доказів позивач має враховувати при складанні позовної заяви відповідно до ст. 54 ГПК України, а відповідач – при підготовці і надісланні відзиву на позовну заяву відповідно до ст. 59 ГПК України.

Підстави для звільнення від доказування визначені ст. 35 ГПК України, яка передбачає, що:

1. Обставини, визнані господарським судом загальновідомими, не потребують доказування.
2. Факти, встановлені рішенням господарського суду або іншого органу, який вирішує господарські спори під час розгляду однієї справи, не доводяться при вирішенні інших спорів, у яких беруть участь ті самі сторони.
3. Вирок суду з кримінальної справи, що набрав законної сили, є обов'язковим для господарського суду при вирішенні спору з питань, чи мали місце певні дії та ким вони вчинені.
4. Рішення суду з цивільної справи, що набрало законної сили, є обов'язковим для господарського суду щодо фактів, які встановлені судом і мають значення для вирішення спору.
5. Факти, які відповідно до закону вважаються встановленими, не доводяться при розгляді справи. Таке припущення може бути спростоване в загальному порядку.

Практичне значення принципу належності доказів полягає в тому, що витребування й аналіз доказів, які не стосуються справи, уповільнює процес і призводить до зайвих витрат коштів. З іншого боку, відсутність необхідних для розгляду справи доказів призводить до неможливості встановити істину і до винесення незаконного і необґрунтованого рішення. Тому важливе значення має стадія підготовки матеріалів до розгляду на засіданні господарського суду, на якій суддя в разі необхідності викликає представників сторін для уточнення обставин справи і з'ясує, які матеріали можуть

бути подані додатково; витребує від сторін та інших підприємств і організацій документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження; вирішує питання про проведення судової експертизи; проводить огляд і дослідження письмових і речових доказів у місці їх знаходження (ст. 65 ГПК України).

Обставини, що мають значення для справи, можуть бути підтверджені будь-якими доказами, передбаченими ГПК України. Проте для певного кола суб'єктів матеріальних правовідносин у встановлених законодавством випадках такі обставини мають бути підтверджені лише за допомогою певних засобів доказування. Тому в ч. 2 ст. 34 ГПК України зазначається, що обставини справи, які відповідно до законодавства мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Так, відповідно до ст. 129 Статуту залізниць України обставини, що можуть бути підставою для матеріальної відповідальності залізниці, вантажовідправника, вантажоодержувача під час залізничного перевезення, засвідчуються комерційними актами або актами загальної форми, які складають станції залізниць.

Рішення з господарського спору мають прийматися відповідно до норм матеріального і процесуального права та фактичних обставин справи, з достовірністю встановлених судом. Тому, розглядаючи справу, суд з'ясовує, зокрема, чи мали місце обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у процесі, та якими доказами вони підтверджуються. Рішення господарського суду може ґрунтуватися лише на тих доказах, які були предметом дослідження й оцінки судом.

Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді в господарському суді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. При цьому жодні докази не мають для господарського суду заздалегідь встановленої сили. Унаслідок цього саме пізнання визначає сутність судового доказування в господарському процесі. Установлення істини в процесі розгляду господарських спорів, хоча і є одним із різновидів загального процесу пізнання та виражає всі його істотні межі, має також і свої особливості та специфіку:

- воно обмежене певними строками, тобто не можна нескінченно або протягом невизначеного часу пізнавати подію правопорушення, – процесуальний закон установив жорсткі й чіткі строки, протягом яких має бути прийняте рішення у справі;

- пізнається подія минулого, тобто об'єкт дослідження має так званий ретроспективний характер;
- поєднує пізнавальний і посвідчувальний характер, оскільки результати пізнання в господарському процесі мають бути вміщені у встановлену законом процесуальну форму;
- обов'язково завершується прийняттям рішення, що має правові наслідки¹.

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що визначення достовірності й сили доказів здійснюється самим судом, що закон не містить вказівок відносно того, який з доказів має більшу силу, який – меншу, який доказ є більш, а який менш достовірним. Закон надає можливість суду самому оцінювати кожен доказ, і критерієм при цьому є внутрішнє переконання судді (суддів). Подібний підхід до оцінки доказів забезпечує пошук істини, оскільки неможливо в законі заздалегідь правильно визначити достовірність і силу того чи іншого доказу, оскільки це залежить від кожного конкретного випадку.

У судовому процесі мають місце випадки, коли одна сторона визнає фактичні дані й обставини, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення. Проте, як зазначається в ч. 3 ст. 43 ГПК України, таке визнання фактичних даних і обставин для господарського суду не є обов'язковим, хоча в разі згоди суду інша сторона звільняється від обов'язку доводити визнані обставини.

Вирішення завдань господарського процесуального доказування зумовлюється чітким і точним уявленням про предмет доказування – систему фактичних обставин, що підлягають доказуванню у справі з метою її правильного вирішення. Предмет доказування має свій обсяг і межі, якими окреслюються межі дослідження, що визначаються як межі доказування. Межі доказування – це необхідна й достатня сукупність доказів, яка, будучи збіраною у справі, забезпечує її правильне вирішення. Правильне визначення меж має значення для забезпечення об'єктивного, повного й всебічного дослідження обставин справи, для вирішення завдань встановлення об'єктивної істини².

¹ Степанова Т. Поняття, сутність та предмет доведення в господарському процесі // Право України. – 2002. – № 2. – С. 50.

² Степанова Т. Поняття, сутність та предмет доведення в господарському процесі // Право України. – 2002. – № 2. – С. 49–52; Степанова Т. Поняття і значення належності судових доказів у господарському процесі // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 1. – С. 17–19.

5.3. Запобіжні заходи

Відповідно до ст. 43-1 ГПК України особа, яка має підстави побоюватися, що подача потрібних для неї доказів стане згодом неможливою або утрудненою, а також підстави вважати, що її права порушені або існує реальна загроза їх порушення, має право звернутися до господарського суду із заявою про вжиття запобіжних заходів до подання позову.

Господарський процесуальний кодекс України не містить визначення поняття запобіжних засобів. Але аналіз норм кодексу дозволяє їх визначити як заходи, спрямовані на забезпечення збереження доказів до звернення особи до господарського суду. Запобіжні заходи як правова категорія потребують ґрунтовного дослідження, практика їх застосування породжує низку проблемних питань, які потребують свого вирішення.

Запобіжні заходи можна розглядати як заходи, які спрямовані на запобігання господарському правопорушенню, вони є профілактичними заходами, що здійснюються з метою попередження порушень прав юридичних та фізичних осіб та усунення перешкод для здійснення цих прав. Якщо позовна заява – це захист та поновлення вже порушеного права, то заява про вжиття запобіжних заходів – це охорона права, попередження правопорушення та забезпечення можливості подальшого захисту порушених прав¹.

У Господарському процесуальному кодексі України підстави застосування запобіжних засобів визначені нечітко. Аналіз ст. 43-1 ГПК України дає можливість такими підставами вважати:

- 1) побоювання особи щодо неможливості й утрудненості подачі потрібних для неї доказів;
- 2) припущення особи щодо порушення її прав або існування реальної загрози їх порушення.

І в першому, і в другому випадку особа має намір звернутися до господарського суду із позовом. Отже, відсутність наміру звернення з позовом до господарського суду унеможливило застосування запобіжних засобів. Однак визначення наведених підстав є досить суб'єктивним, вони є описовими, оцінними категоріями, що дозволяє тлумачити їх неоднозначно.

Особа, яка звертається до суду із заявою щодо застосування запобіжних засобів, має довести їх обґрунтованість.

¹ Бояринцева М.А. Проблеми теорії та практики вжиття запобіжних засобів // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С. 209.

На практиці господарські суди стикаються із необґрунтованістю і недоведеністю заяв про вжиття запобіжних заходів, не завжди є підстави та необхідність щодо їх застосування. Як свідчить судова практика, позивачі дуже часто просять суд вжити заходи щодо забезпечення позову (відповідно до ст. 66, 67 ГПК України) і, як правило, необґрунтовано. Крім того, введення запобіжних засобів призведе до збільшення звернень до суду та навантаження на суддів¹.

Статтею 43-2 ГПК України передбачені такі види запобіжних заходів:

- 1) витребування доказів;
- 2) огляд приміщень, у яких відбуваються дії, пов'язані з порушенням прав;
- 3) накладення арешту на майно, що належить особі, щодо якої вжиті запобіжні заходи, і знаходиться в неї або в інших осіб.

Для вжиття запобіжних заходів подається заява, яка має містити:

- 1) найменування господарського суду, до якого подається заява;
- 2) найменування заявника і особи, щодо якої просять вжити запобіжних заходів, їх поштові адреси; документи, що підтверджують за заявником-громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- 3) вид і суть запобіжного заходу;
- 4) обставини, якими заявник обґрунтовує необхідність вжиття запобіжних заходів;
- 5) перелік документів та інших доказів, що додаються до заяви;
- 6) підпис заявника або його представника, якщо заява подається представником.

До заяви про вжиття запобіжних заходів додаються документи, які підтверджують сплату державного мита у встановлених законом порядку і розмірі, а також її копії відповідно до кількості осіб, щодо яких просять вжити запобіжних заходів. Розмір державного мита за подання заяви визначений Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито». При цьому нормами ст. 43-3 ГПК України не передбачаються сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу. Статтею 43-3 ГПК України не передбачений обов'язок заявника повідомляти контрагента (особу, щодо якої заявник просить вжити запобіжних заходів) про подання заяви до господарського суду, але встановлено необхідність надати суду копії заяви відповідно до кількості осіб, щодо

¹ Бояринцева М.А. Проблеми теорії та практики вжиття запобіжних засобів // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С. 209.

яких просить вжити запобіжні заходи. До обов'язку господарського суду не входить надсилання копії заяви, а повідомлення про вжиття запобіжних заходів відбувається шляхом надсилання копії ухвали про вжиття запобіжних заходів відповідно до ч. 5 ст. 43-4 ГПК України.

Заявник повинен подати відповідну позовну заяву протягом десяти днів з дня винесення ухвали про вжиття запобіжних заходів. Після подання заявником позовної заяви запобіжні заходи діють як заходи забезпечення позову.

Заява про вжиття запобіжних заходів розглядається не пізніше двох днів з дня її подання господарським судом, у районі діяльності якого належить провести ці процесуальні дії, з повідомленням заінтересованих осіб. Однак неявка їх не перешкоджає розгляду заяви.

У разі обґрунтованої вимоги заявника заява про вжиття запобіжних заходів розглядається лише за його участю без повідомлення особи, щодо якої просять вжити запобіжні заходи.

Господарський суд має право вимагати від заявника додати до заяви будь-який наявний у нього доказ про порушення або загрозу порушення його прав.

Господарський суд може зобов'язати заявника забезпечити його вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню запобіжними заходами, яка вноситься на депозит господарського суду. Розмір застави визначається господарським судом з урахуванням обставин справи, але не має бути більшим від розміру заявленої шкоди.

Про вжиття запобіжних заходів господарський суд виносить ухвалу, в якій зазначає обрані запобіжні заходи, підстави їх обрання, порядок і спосіб їх виконання, розмір застави, якщо така призначена. Копії ухвали надсилаються заявнику та особі, щодо якої мають бути вжиті запобіжні заходи негайно після її винесення. У разі винесення ухвали за участю заявника без повідомлення особи, щодо якої просять вжити запобіжні заходи, копія ухвали надсилається особі, щодо якої вжито запобіжні заходи, негайно після її виконання.

У разі відсутності підстав, встановлених ст. 43-1 ГПК України, а також невиконання вимог, передбачених ч. 3 ст. 43 ГПК України, господарський суд виносить ухвалу про відмову в задоволенні заяви про вжиття запобіжних заходів.

Суддя, встановивши, що заяву про вжиття запобіжних заходів подано без додержання вимог, викладених у ст. 43-3 ГПК України, або не оплачено державним митом, виносить ухвалу про залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк

для виправлення недоліків. Коли заявник відповідно до вказівок судді у встановлений строк не виконає всі перелічені в ст. 43-3 ГПК України вимоги та не сплатить державне мито, заява вважається неподаною і повертається заявнику, про що суддя виносить мотивовану ухвалу.

Ухвала про вжиття запобіжних заходів виконується негайно в порядку, установленому для виконання судових рішень. У разі забезпечення вимог заявника заставою ухвала про вжиття запобіжних заходів виконується негайно після внесення застави в повному розмірі.

На ухвалу про вжиття запобіжних заходів, винесену за участю заявника без повідомлення особи, щодо якої вжито запобіжні заходи, остання протягом десяти днів з дня отримання копії ухвали може подати заяву про її скасування. Подання заяви про скасування ухвали про вжиття запобіжних заходів не зупиняє виконання ухвали про вжиття запобіжних заходів. Заява про скасування вжиття запобіжних заходів розглядається протягом трьох днів господарським судом, який виніс ухвалу про їх вжиття. Неявка заінтересованих осіб не перешкоджає розглядові заяви. За результатами розгляду заяви господарський суд виносить ухвалу про залишення без змін ухвали про вжиття запобіжних заходів або її зміну чи скасування.

На ухвалу про вжиття запобіжних заходів, ухвалу про відмову в задоволенні заяви про вжиття запобіжних заходів, а також на ухвалу про залишення без змін ухвали про вжиття запобіжних заходів або її зміну чи скасування може бути подано апеляційну скаргу. Подання апеляційної скарги на ухвалу про вжиття запобіжних заходів не зупиняє виконання відповідної ухвали. Подання апеляційної скарги на ухвалу про скасування запобіжних заходів або їх заміну зупиняє виконання відповідної ухвали.

Запобіжні заходи припиняються в разі:

- 1) неподання заявником відповідної позовної заяви в строк, установлений ч.3 ст. 43-3 ГПК України;
- 2) відмови господарським судом у прийнятті позовної заяви з підстав, передбачених ч.1 ст. 62 ГПК України;
- 3) невиконання позивачем вимог, передбачених ст. 63 ГПК України;
- 4) винесення господарським судом ухвали про скасування ухвали про вжиття запобіжних заходів.

При припиненні запобіжних заходів та поверненні заяви відповідно до п. 1 ст. 43-9 ГПК України заява повертається заявникові, але постає питання про повернення державного мита. Вважається, що державне мито не має повертатися, оскільки судом були вчинені

процесуальні дії, вжито запобіжні заходи та припинено їх у результаті бездіяльності заявника.

У випадку припинення запобіжних заходів, або відмови заявника від позову, або набрання законної сили рішенням щодо відмови в задоволенні позову особа, щодо якої вжито запобіжних заходів, має право на відшкодування шкоди, завданої вжиттям цих заходів.

У разі внесення заявником застави відшкодування шкоди, завданої вжиттям запобіжних заходів, у першу чергу здійснюється за рахунок цієї застави. Застава повертається заявникові повністю, якщо господарський суд задовольнив позов заявника, або якщо відповідачем було визнано позов, або якщо господарським судом затверджено мирову угоду сторін.

У випадках, передбачених пунктами 2–4 ст. 43-9 ГПК України, а також у разі розгляду справи по суті господарський суд може вирішити питання щодо відшкодування шкоди, завданої вжиттям запобіжних заходів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає значення принципу належності доказів?
2. Які існують класифікації доказів?
3. Які передбачено підстави звільнення від доказування?
4. Охарактеризуйте види запобіжних заходів.
5. Що повинна містити заява про вжиття запобіжних заходів?
6. Який порядок розгляду заяви про вжиття запобіжних заходів?
7. Які особливості оскарження ухвали про вжиття запобіжних заходів?
8. Який порядок виконання ухвали про вжиття запобіжних заходів?
9. Які підстави припинення запобіжних заходів?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності. Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 29.03.2005 р. № 04-5/76 // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 19–23.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 50–86.
2. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
3. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – 480 с.
4. Бабенко В.В. Актуальні проблеми доказування у господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 186–193.
5. Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.
6. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – 228 с.
7. Бояринцева М.А. Проблеми теорії та практики вжиття запобіжних засобів // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С. 209–212.
8. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
9. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
10. Господарський процесуальний кодекс України з постанетейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
11. Ковальова В. Про процесуальні форми проведення судових експертиз // Право України. – 2000. – № 8. – С. 73–75.
12. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров: Науч.-практ. пособие. – Х.: Эспада, 2001. – С. 153–217.
13. Ніколенко Л.М. Доказування в господарському судочинстві: Навчальний посібник. – Одеса: Фенікс; Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 415 с.
14. Петрик І.Й. Використання в якості доказів інформації, яка створена засобами електронно-обчислювальної техніки // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 1. – С. 76–79.
15. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
16. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.

17. Степанова Т.В. Деякі проблеми здійснення експертизи в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 212–216.
18. Степанова Т.В. Місце судових доказів у процесі розгляду господарських спорів // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 4. – С. 183–186.
19. Степанова Т.В. Поняття допустимості доказів у господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 2. – С. 230–233.
20. Степанова Т.В. Речові докази як засоби доведення й особливий вид доказів у господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 1. – С. 202–205.
21. Фомченков Д. Господарські суди на захисті інтелектуальної власності // Право України. – 2001. – № 10. – С. 92–93.
22. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.

Судові витрати. Процесуальні строки

6.1. Поняття та склад судових витрат

Судові витрати – це пов’язані із розглядом справи в господарському суді витрати, що складаються з державного мита і витрат, пов’язаних із розглядом справи¹. Судові витрати – це витрати, пов’язані із розглядом та вирішенням справ у порядку господарського судочинства, що покладаються на сторони, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги з метою їх відшкодування державі, спонукаючи їх до врегулювання господарського спору без втручання держави².

Судові витрати – це відповідні грошові кошти, які витрачаються в зв’язку з розглядом та вирішенням справ у порядку господарського судочинства і покладаються на сторони, третіх осіб із самостійними вимогами з метою відшкодування витрат державі та спонукання заінтересованих осіб до врегулювання спорів згідно з законом без залучення суду.

Наявність інституту судових витрат обумовлена такими причинами. По-перше, при організації діяльності господарських судів щодо вирішення господарських спорів та здійснення судової діяльності потребуються значні державні видатки, які складаються з витрат на утримання системи господарських судів та матеріально-технічного забезпечення судової діяльності. До того ж у сферу господарського судочинства залучаються особи, які сприяють суду в здійсненні правосуддя: експерти, перекладачі тощо, діяльність яких

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – С. 99.

² Арбитражний процес: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Гордец-издат», 2002. – С. 205.

потребує грошової компенсації, здійснюються дії, які також потребують грошових витрат. І тому законодавством покладається обов'язок частково компенсувати видатки на осіб, які беруть участь у розгляді справи.

По-друге, такий обов'язок умовно покладається на недобросовісну сторону – позивача, який звертається до господарського суду з необґрунтованими вимогами або на відповідача, який добровільно не виконав свого обов'язку перед іншою стороною.

Стаття 44 ГПК України встановлює склад судових витрат, які складаються з державного мита, сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, оплати послуг перекладача, адвоката, витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи. До інших витрат належать суми, які підлягають сплаті особам, викликаним до господарського суду для дачі пояснень із питань, що виникають під час розгляду справи (ст. 30 ГПК України); за проведення огляду і дослідження доказів у місці їх знаходження (ст. 39 ГПК України) тощо.

Отже, судові витрати, перераховані ст. 44 ГПК України містять:

- державне мито – обов'язковий платіж за дії, які здійснює господарський суд за розглядом, вирішенням, переглядом господарських справ. Розмір державного мита визначається Декретом Кабінету Міністрів «Про державне мито» і залежить від характеру та ціни позову;
- інші судові витрати (затрати) – суми, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, призначеної господарським судом, за відшкодування витрат, пов'язаних з оглядом і дослідженням доказів у місці їх знаходження, оплатою послуг перекладача, адвоката, витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інших витрат, пов'язаних із розглядом господарської справи. Розмір судових витрат не прямо залежить від характеру спору і визначається окремо в кожній конкретній справі залежно від фактично здійснених витрат. Грошові суми судових витрат виплачуються особам, яким вони призначені.

6.2. Державне мито

Державне мито справляється з первісних та зустрічних позовних заяв майнового і немайнового характеру, у тому числі із заяв про визнання недійсними повністю або частково актів з підстав, зазначених у законодавстві; про відшкодування моральної (немайнової) шкоди; зі спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні господарських договорів чи визнанні їх недійсними; заяв кредиторів про порушення справ про банкрутство та кредиторів, які звертаються з майновими вимогами до боржника після опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство; апеляційних і касаційних скарг на рішення та постанови та про перегляд рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами.

Одним із реквізитів позовної заяви є ціна позову, яку вказує позивач і з якої обчислюється державне мито. Ставки державного мита встановлені ст. 3 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито»¹.

Якщо позивачем у заяві не наведений обґрунтований розрахунок ціни позову або його не додано до позовної заяви, остання підлягає поверненню на підставі п. 3 ч. 1 ст. 63 ГПК України.

Якщо державне мито сплачено у встановленому розмірі за позивача (заявника) іншою особою, господарський суд має виходити з того, що державне мито фактично надійшло до державного бюджету, і отже, немає підстав для повернення позовної заяви (заяви) за мотивом сплати державного мита неналежною особою.

У разі збільшення розміру позовних вимог недоплачена сума державного мита сплачується чи стягується згідно з ціною нового позову. До заяви про збільшення розміру позовних вимог додається документ, що підтверджує сплату державного мита в установлених порядку й розмірі, за винятком звільнення від сплати цього мита, відстрочки або розстрочки його сплати.

У разі якщо позивач відповідно до ч. 4 ст. 22 ГПК України до прийняття рішення зі справи збільшив розмір позовних вимог і не сплатив державне мито зі збільшеної суми, господарський суд стягує з позивача суму недоплаченого державного мита в дохід державного бюджету. Якщо позивачем завищено ціну позову, або в процесі розгляду спору він зменшив свої позовні вимоги, або господарський суд відмовив у стягненні певних сум, державне мито в цій частині не повертається.

¹ ВВРУ. – 1993. – № 13. – Ст. 113.

У разі об'єднання господарським судом в одне провадження кількох справ відповідно до ст. 58 ГПК України, а також у випадках подання позовної заяви кількома позивачами до одного або кількох відповідачів державне мито обчислюється із загальної суми позову та сплачується позивачами пропорційно до вимог кожного з них. Сплата всієї суми державного мита одним позивачем у цьому разі неможлива, за винятком випадків, коли позивачі претендують на один і той самий предмет позову.

У випадках об'єднання в одній заяві вимог як майнового, так і немайнового характеру державне мито згідно з законодавством підлягає сплаті за ставками, установленими для позовів майнового характеру, а також за ставками, установленими для розгляду позовних заяв зі спорів немайнового характеру.

Якщо в позовній заяві об'єднано дві або більше вимог немайнового характеру, пов'язаних між собою підставами виникнення, державне мито сплачується як за подання однієї заяви немайнового характеру. У випадках, коли в позовній заяві альтернативно викладені майнові або немайнові вимоги, господарський суд визначає предмет спору і вирішує питання про сплату позивачем державного мита в установленому розмірі або стягнення його за рішенням суду. За наявності підстав для повернення чи відмови в прийнятті позовної заяви в частині однієї з вимог господарський суд порушує провадження в справі щодо альтернативної вимоги. У таких випадках питання стягнення державного мита вирішується за загальними правилами.

Оскільки треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, відповідно до ст. 26 ГПК України користуються всіма правами і несуть усі обов'язки позивача, обов'язок сплатити державне мито із заяви про вступ у справу, або про перегляд судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку, або про його перегляд за нововиявленими обставинами покладається також і на них.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, вступають або залучаються до участі у справі без сплати державного мита. Проте в разі вчинення ними окремих дій, що мають юридичне значення, наприклад, подання заяви про перегляд рішення господарського суду, на них покладається обов'язок сплатити державне мито на загальних підставах.

У випадках здійснення господарським судом заміни сторони її правонаступником за правилами ст. 25 ГПК України державне мито сплачується правонаступником або стягується з нього господарським судом, якщо воно не було сплачене первісним позивачем.

Платіжне доручення на безготівкове перерахування державного мита, квитанція установи банку про прийняття платежу готівкою додаються до позовної заяви (заяви) і мають містити відомості про те, яка саме позовна заява (заява) сплачується державним митом. У разі безготівкового перерахування державного мита з рахунку платника відповідальний виконавець установи банку зобов'язаний на лицевій чи зворотній стороні останнього примірника платіжного доручення, який видається платнику, зробити відповідний напис (помітку) про зарахування державного мита до державного бюджету. Цей напис скріплюється першим і другим підписами посадових осіб і відтиском круглої печатки кредитної установи із зазначенням дати виконання платіжного доручення. Відсутність відповідних реквізитів не є підставою для повернення позовної заяви, апеляційної (касаційної) скарги або заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без розгляду, оскільки платіжне доручення вважається достатнім доказом сплати державного мита, якщо воно не повернуто Державним казначейством України. Якщо позивач сплатив державне мито готівкою, то в такому разі не передбачається вчинення кредитною установою будь-яких написів, крім встановлених формою квитанції. У цьому випадку до позовної заяви додається оригінал квитанції кредитної установи, яка прийняла платіж.

Оскільки однією з основних умов, за якої господарський суд приймає заяву до розгляду, є факт надходження державного мита до державного бюджету України, господарський суд у разі виникнення сумнівів щодо надходження та зарахування державного мита державного бюджету може і повинен витребувати від позивача або особи, що подала апеляційну (касаційну) скаргу чи заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами відповідне підтвердження територіального органу казначейства, якому державне мито перераховане, що зазначається в ухвалі про порушення провадження у справі або про прийняття апеляційної (касаційної) скарги до провадження чи прийняття заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами.

Платіжні документи подаються до господарського суду тільки в оригіналі. Ксерокопії чи фотокопії платіжних документів не можуть бути доказом сплати державного мита.

Державне мито сплачується до територіальних органів Державного казначейства України. Платники державного мита в платіжних дорученнях на перерахування державного мита до державного бюджету мають у рядку «одержувач» зазначити найменування територіального органу казначейства за місцем знаходження платника

та номер рахунка, який відкритий казначейству в установі банку. Якщо стороною не подані докази сплати державного мита у встановлених порядку та розмірі або документів, що свідчать про звільнення від його сплати, заява до розгляду не приймається і господарський суд з посиланням на п. 4 ч. 1 ст. 63 ГПК України зобов'язаний повернути її заявникові без розгляду. З цих самих підстав повертаються позовні заяви з платіжними дорученнями на перерахування державного мита не до державного бюджету України. Про повернення позовної заяви виноситься ухвала.

У випадках, коли господарським судом розглядається кілька справ за позовними заявами одного і того самого позивача, останній має право сплатити державне мито за їх розгляд одним платіжним документом, який долучається господарським судом до однієї зі справ. У решті справ робиться позначка про суму державного мита, сплаченого за розгляд справи, та зазначається номер справи, у якій знаходиться платіжний документ. Така сама позначка робиться у справах у разі повернення державного мита.

Зазначений порядок подання доказів сплати державного мита має бути дотриманий і в тих випадках, коли державне мито сплачується за позивача (заявника) іншою особою.

Категорії осіб, що звільняються від сплати державного мита, визначені ст. 4 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито». Але слід пам'ятати, що, якщо зазначені в цій статті органи звертаються до господарського суду не з приводу виконання своїх повноважень, вони зобов'язані сплачувати державне мито в загальному порядку. Якщо громадянин на передбачених законом підставах звільнений від сплати державного мита, то це не означає звільнення його від сплати як суб'єкта підприємницької діяльності. Стаття 4 Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» надає громадянам пільги щодо сплати державного мита залежно від їх особистого статусу чорнобильців чи інвалідів, а не підприємців, тому громадяни-підприємці, які беруть участь у судовому процесі, мають сплачувати державне мито за загальними правилами.

Якщо позивач завищив ціну позову, або у процесі розгляду спору зменшив позовні вимоги, або господарський суд відмовив у стягненні певних сум, державне мито в цій частині не повертається.

Згідно зі ст. 47 ГПК України державне мито підлягає поверненню у випадках і в порядку, встановлених законодавством. Відповідно до ст. 8 Декрету КМУ «Про державне мито» сплачене державне мито підлягає поверненню частково або повністю у разі:

- 1) внесення мита в більшому розмірі, ніж передбачено законом;
- 2) відмови платника від подання позовної заяви;
- 3) повернення або відмови в прийнятті позовної заяви, а також заяви про перегляд рішення в апеляційному чи касаційному порядку чи перегляд за нововиявленими обставинами;
- 4) припинення провадження в справі або залишення заяви без розгляду, якщо справа не підлягає розгляду в господарському суді;
- 5) скасування у встановленому порядку рішення, ухвали, постанови господарського суду, якою державне мито було стягнене в доход державного бюджету.

Сплачене заявником державне мито підлягає поверненню повністю також у випадку, коли сторона звертається до господарського суду із заявою про перегляд в апеляційному або касаційному порядку ухвал, можливість оскарження яких не передбачена Господарським процесуальним кодексом України.

Повернення державного мита проводиться на підставі заяви платника. Застосовуючи ст. 47 ГПК України, необхідно виходити з того, що господарський суд самостійно чи за заявою сторони в ухвалі, рішенні чи постанові, а в тих випадках, коли процесуальні документи не виносилися – у відповідній довідці зазначає обставини, які є підставою для повного або часткового повернення державного мита. Така довідка за заявою сторони видається господарським судом першої інстанції.

Державне мито покладається:

- у спорах, що виникають при укладенні, зміні та розірванні договорів, на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття пропозицій іншої сторони, або на обидві сторони, якщо господарським судом відхилено частину пропозицій кожної зі сторін;
- у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, – на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Якщо спір виник через неправильні дії сторони, господарський суд має право покласти на неї державне мито незалежно від результатів вирішення спору.

Державне мито, від сплати якого позивач у встановленому порядку звільнений, стягується з відповідача в доход бюджету пропорційно розміру задоволених вимог, якщо відповідач не звільнений від сплати державного мита.

Стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд відшкодовує мито за рахунок другої сторони і в тому разі, якщо друга сторона звільнена від сплати державного мита.

Суми, які підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, адвоката, витрати на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інші витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються:

- при задоволенні позову – на відповідача;
- при відмові в позові – на позивача;
- при частковому задоволенні позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог.

Розмір сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи (аудиту) та розподіл цих витрат мають визначатися господарським судом з урахуванням ставок і окладів, встановлених експертною установою.

6.3. Інші судові витрати

Статтею 47-1 ГПК України встановлено, що розмір витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу визначається Кабінетом Міністрів України за поданням Вищого господарського суду України. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2005 р. № 1258 затверджено Порядок оплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судових процесів, пов'язаних із розглядом цивільних та господарських справ, та їх розміри¹. Цей Порядок визначає механізм здійснення оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ. Витрати оплачують фізичні та юридичні особи, що звертаються до суду з позовними заявами, заявами про відкриття справ окремого провадження, клопотаннями про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, та скаргами.

З метою перерахування коштів для оплати витрат у графі платіжного доручення «Призначення платежу» зазначається «Інформаційно-технічне забезпечення судового процесу», а також найменування суду, до якого особа звертається з позовною заявою, скаргою, заявою про відкриття окремого провадження у справі, клопотанням про видачу дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню. Документ про оплату витрат додається до позовної заяви, заяви, клопотання, скарги, яку особа подає до суду відповідно до процесуального законодавства.

¹ Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3301.

Документом про оплату витрат є квитанція установи банку або відділення поштового зв'язку, які прийняли платіж, платіжне доручення, підписане уповноваженою посадовою особою і скріплене печаткою установи банку з позначкою про дату виконання платіжного доручення. У разі, коли оплата витрат здійснюється шляхом перерахування коштів з рахунка вкладника, відкритого в установі банку, додається довідка, засвідчена підписом контролера, скріпленим печаткою фінансової установи.

Повернення коштів, внесених для оплати витрат, здійснюється у випадках та в розмірі, передбачених процесуальним законодавством, шляхом їх перерахування на рахунок платника, відкритий в установі банку, грошового переказу через іншу фінансову установу або відділення поштового зв'язку після звернення особи. Повернення зазначених коштів здійснюється в порядку, передбаченому для повернення державного мита (судового збору).

Постановою передбачені такі розміри витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом господарських справ: для позивачів, у встановленому порядку звільнених від сплати державного мита, – за нульовою ставкою; для всіх інших позивачів – за ставкою 118 гривень.

Витрати, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи, послуги перекладача, визначаються господарським судом. Судовим експертам і перекладачам відшкодовуються витрати, пов'язані з явкою до господарського суду, у розмірах, установлених законодавством про службові відрядження. Витрати, що підлягають сплаті за послуги адвоката, визначаються в порядку, установленому Законом України «Про адвокатуру».

Експертам, перекладачам, іншим особам, викликаним до господарського суду для дачі пояснень, відшкодовуються вартість проїзду до місця виклику і назад залізничним, автомобільним, водним і повітряним транспортом; страхові платежі за державне страхування на транспорті; вартість попереднього продажу проїзних документів; проїзд автомобільним транспортом (крім таксі) до залізничної станції, аеропорту, якщо вони знаходяться за межею населеного пункту; найом жилого приміщення, а також добові в розмірах, установлених законодавством про службові відрядження, та згідно з поданими документами, що підтверджують розмір цих витрат. Якщо проїзні документи не подані, відшкодовується мінімальна вартість проїзду між місцем проживання і місцем виклику.

Витрати, пов'язані з викликом до суду, відшкодовуються після виконання експертами, перекладачами та іншими особами своїх

обов'язків у розмірі, що визначається в рішенні господарського суду. Розподіл між сторонами сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи (аудиту), послуги перекладача, а також інших судових витрат проводиться за правилами розподілу державного мита.

Витрати позивачів та відповідачів, пов'язані з оплатою ними послуг адвокатів, адвокатських бюро, колегій, фірм, контор та інших адвокатських об'єднань з надання правової допомоги щодо ведення справи в господарському суді, розподіляються між сторонами на загальних підставах, визначених ст. 49 ГПК України.

Відшкодування цих витрат здійснюється господарським судом шляхом зазначення про це в рішенні, ухвалі, постанові за наявності документального підтвердження витрат, як-от: угоди про надання послуг щодо ведення справи в суді та/або належно оформленої довіреності, виданої стороною представникові її інтересів у суді, і платіжного доручення або іншого документа, який підтверджує оплату відповідних послуг.

Витрати, пов'язані з перекладом документів, а також з оплатою за вручення їх за кордоном відповідно до Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах (до якої приєдналася Україна), під час судового розгляду має нести заінтересована сторона. Після закінчення розгляду справи такі витрати розподіляються господарським судом на загальних підставах згідно з ч. 5 ст. 49 ГПК України.

В основу розподілу судових витрат покладено принцип відповідальності за шкоду тієї особи, яка цю шкоду заподіяла. Тому судові витрати несе особа, яка виявилася неправою в спорі. Розподіл судових витрат проводиться згідно зі ст. 49 ГПК України. Вирішуючи питання про розподіл судових витрат, господарський суд має враховувати, що розмір відшкодування названих витрат, крім державного мита, не має бути неспіврозмірним, тобто явно завищеним. За таких обставин суд з урахуванням обставин конкретної справи, зокрема, ціни позову може обмежити цей розмір з огляду на розумну необхідність судових витрат для даної справи.

Якщо суддя не прийняв рішення щодо розподілу судових витрат чи повернення державного мита з державного бюджету, то за заявою сторони або прокурора, який брав участь у судовому процесі, а також з власної ініціативи він на підставі ст. 88 ГПК України має право прийняти додаткове рішення чи ухвалу зі справи.

6.4. Процесуальні строки

Розглядаючи господарські справи, господарські суди забезпечують не тільки правильне, але й своєчасне їх вирішення. Цьому сприяє встановлення процесуальних строків, тобто періоду часу, протягом якого має бути вчинена певна процесуальна дія господарським судом, сторонами, іншими учасниками господарського процесу. Встановлення процесуальних строків є гарантією забезпечення якнайшвидшого відновлення порушених прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин. Значення процесуальних строків полягає в тому, що вони забезпечують стабільність і визначеність господарських процесуальних правовідносин, реальність судового захисту прав суб'єктів, які беруть участь у справі, можливість підготуватися й виконати певні процесуальні дії. Тому правове регулювання строків розгляду і вирішення справ у господарських судах, виконання рішень суду, здійснення певних процесуальних дій набувають важливого значення. Отже, важливим засобом забезпечення захисту прав під час розгляду справи господарським судом є період часу, протягом якого здійснюється судовий розгляд або певні процесуальні дії, які називаються процесуальними строками.

Під строком у праві розуміють певний період, із закінченням якого закон пов'язує виникнення тих чи інших юридичних наслідків. *Процесуальний строк* – це проміжок часу, протягом якого господарський суд, сторони та інші учасники процесу повинні виконати певні процесуальні дії¹. Процесуальний строк також визначається як встановлений законом або господарським судом проміжок часу, протягом якого повинна або може бути здійснена та чи інша процесуальна дія або закінчена певна частина провадження у справі.

За загальним правилом, закріпленим у ст. 50 ГПК України, процесуальні дії вчиняються в строки, встановлені Господарським процесуальним кодексом України. У тих випадках, коли процесуальні строки не встановлені, вони призначаються господарським судом.

Строки для вчинення процесуальних дій визначаються точною календарною датою, зазначенням події, що має неминуче настати, чи періодом часу. В останньому випадку дію може бути вчинено протягом усього періоду. Перебіг процесуального строку починається з

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 123.

дня, наступного після календарної дати або настання події, якими визначено його початок. Він триває безперервно, до нього зараховуються і неробочі дні, крім випадків, передбачених ст. 51 ГПК України.

Перебіг процесуального строку, який обчислюється роками, місяцями або днями, починається наступного дня після календарної дати або настання події, якими визначено його початок.

У юридичній літературі виділяють два види строків:

- 1) *строки господарського судочинства* – строки, які звернені до суду та які встановлюють періоди часу, протягом якого здійснюються певні частини провадження у справі в господарському суді;
- 2) *строки окремих процесуальних дій* – розрізняються за суб'єктами, які здійснюють певні дії. Так, строки, протягом яких мають бути здійснені окремі процесуальні дії, встановлюються законом і мають на меті надання провадженню в господарському суду оперативності.

Господарським процесуальним кодексом України встановлені такі процесуальні строки:

- п'ятиденний строк для надсилання матеріалів справи за встановленою підсудністю (ч. 1 ст. 17 ГПК України);
- п'ятиденний строк для винесення й надсилання ухвали про відмову в прийнятті позовної заяви (ч. 2 ст. 62 ГПК України);
- п'ятиденний строк для винесення й надсилання ухвали про повернення позовної заяви і доданих до неї документів без розгляду (ч. 2 ст. 63 ГПК України);
- п'ятиденний строк для винесення й надсилання ухвали про порушення провадження в справі (ч. 1 ст. 64 ГПК України);
- двомісячний строк для вирішення спору (ч. 1 ст. 69 ГПК України);
- місячний строк для вирішення спору про стягнення заборгованості за опротестованим векселем (ч. 2 ст. 69 ГПК України);
- місячний строк для продовження строку вирішення спору у виняткових випадках. Рішення приймає голова господарського суду або його заступник (ч. 3 ст. 69 ГПК України);
- п'ятиденний строк для розсилання рішень та ухвал господарського суду (ст. 87 ГПК України);
- десятиденний строк подання апеляційної скарги або внесення апеляційного подання з дня прийняття рішення місцевим господарським судом, а в разі, коли в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частину рішення – із дня підписання рішення, оформленого відповідно до ст. 84 ГПК України (ч. 1 ст. 93 ГПК України);

- п'ятиденний строк для надсилання місцевим господарським судом одержаної апеляційної скарги або подання разом зі справою відповідному апеляційному господарському суду;
- тримісячний термін із дня прийняття рішення місцевим судом для відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги (ч. 2 ст. 93 ГПК України);
- двомісячний строк для розгляду апеляційної скарги (подання) на рішення місцевого господарського суду з дня надходження справи разом з апеляційною скаргою (поданням) в апеляційну інстанцію (ст. 102 ГПК України);
- п'ятиденний строк для надсилання сторонам постанови апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) із дня її прийняття (ч. 4 ст. 105 ГПК України);
- п'ятиденний строк для надсилання скарги (подання) разом із справою місцевим господарським судом або апеляційним господарським судом, який прийняв оскаржуване рішення або постанову до Вищого господарського суду України (ч. 2 ст. 109 ГПК України);
- місячний строк для подання (внесення) касаційної скарги (подання) із дня набрання рішенням місцевого господарського суду чи постановою апеляційного господарського суду законної сили (ст. 110 ГПК України);
- двомісячний строк розгляду касаційної скарги (подання) Вищим господарським судом України з дня надходження справи разом із касаційною скаргою (поданням) до Вищого господарського суду України (ст. 111-8 ГПК України);
- п'ятиденний строк для надсилання сторонам у справі постанови касаційної інстанції з дня її прийняття (ч. 4 ст. 111-11 ГПК України);
- місячний строк для подання касаційної скарги, касаційного подання Генерального прокурора України на постанову Вищого господарського суду України до Верховного Суду України через Вищий господарський суд України (ч. 1 ст. 111-16 ГПК України);
- десятиденний строк для надсилання Вищим господарським судом України касаційної скарги (подання) разом із справою до Верховного Суду України з дня надходження скарги (подання);
- місячний строк для порушення за згодою не менш ніж п'яти суддів Верховного Суду України провадження з перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського Суду України з дня надходження касаційної скарги чи касаційного подання (ч. 1 ст. 111-17 ГПК України);

- п'ятиденний строк для надсилання сторонам постанови Верховного Суду України з дня її ухвалення (ч. 4 ст. 111-10 ГПК України);
- двомісячний строк для перегляду за нововиявленими обставинами за заявою сторони, поданням прокурора судового рішення господарського суду з дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення (ст. 113 ГПК України);
- місячний строк для розгляду господарським судом заяви, подання прокурора про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами з дня її надходження (ч. 3 ст. 114 ГПК України);
- п'ятиденний строк для надсилання сторонам, прокурору рішення, ухвали, постанови за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами з дня їх прийняття (ч. 6 ст. 114 ГПК України);
- тримісячний строк для пред'явлення стягувачем наказу до виконання з дня прийняття рішення, ухвали, постанови або закінчення строку, встановленого в разі відстрочки виконання судового рішення або після винесення ухвали про поновлення пропущеного строку. У цей строк не зараховується час, на який виконання судового рішення було зупинене (ст. 118 ГПК України);
- десятиденний строк для розгляду за заявою сторони, державного виконавця, за поданням прокурора чи його заступника або за своєю ініціативою в разі наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим у судовому засіданні з викликом сторін, прокурора чи його заступника й у виняткових випадках, залежно від обставин справи суд може прийняти рішення відстрочити або розстрочити виконання рішення, ухвали, постанови, замінити спосіб та порядок їх виконання (ч. 1 ст. 121 ГПК України);
- десятиденний строк для подачі стягувачем до господарського суду скарги на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарського суду з дня вчинення оскаржуваної дії, або з дня, коли зазначеним особам стало про неї відомо, або з дня, коли дія мала бути вчинена (ч. 1 ст. 121-1 ГПК України).

Крім Господарського процесуального кодексу України, окремі процесуальні строки встановлено також Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

У деяких випадках процесуальний строк визначається шляхом зазначення певної події, до настання якої можливе вчинення тієї

чи іншої процесуальної дії. Так, згідно з ч. 4 ст. 20 ГПК України відвід судді може заявлятися до початку вирішення спору. Згідно з ч. 4 ст. 22 ГПК України позивач вправі до прийняття рішення у справі змінити підставу або предмет позову. Згідно з ч. 1 ст. 24 ГПК України господарський суд має право за наявності достатніх підстав до прийняття рішення залучити за клопотанням сторони або за своєю ініціативою до участі у справі іншого відповідача.

Процесуальні дії, строк вчинення яких законодавством не встановлений, здійснюються в строки, призначені господарським судом, що встановлено ч. 1 ст. 50 ГПК України. Визначаючи процесуальні строки в таких випадках, господарський суд має виходити з конкретних обставин справи, з реальності встановлених строків для вчинення процесуальних дій.

Закінчення процесуальних строків визначено ст. 51 ГПК України. Строк, який обчислюється роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року строку. Строк, який обчислюється місяцями, закінчується у відповідне число останнього місяця строку. Якщо кінець строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що не має відповідного числа, строк закінчується в останній день цього місяця.

У випадках, коли останній день строку припадає на неробочий день, днем закінчення строку вважається перший наступний за ним робочий день. Частина 3 ст. 51 ГПК України не визначає, як бути у випадку, якщо останній день строку виявиться неробочим не для всіх учасників господарського процесу, наприклад, для господарського суду – неробочий, а для сторін – робочий. На думку авторів науково-практичного коментарю, слід вважати, що в цій частині йдеться про неробочий день саме для господарського суду. Якщо в останнього цей день неробочий, то ні господарський суд, ні заінтересовані особи не мають можливості виконати в цей день будь-які процесуальні дії¹.

Процесуальна дія, для якої встановлено строк, може бути вчинена до 24-ї години останнього дня строку. Якщо позовну заяву, відзив на позовну заяву, заяву про перегляд рішення та інші документи здано на пошту чи телеграф до 24-ї години останнього дня строку, строк не вважається пропущеним.

Згідно зі ст. 52 ГПК України перебіг усіх незакінчених процесуальних строків зупиняється із зупиненням провадження у справі, відповідно до ст. 79 ГПК України. Зупинення провадження у справі

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 125.

зупиняє й усі поточні процесуальні строки, що не закінчилися до того часу, коли настала подія, через яку господарський суд зупиняє провадження у справі. Зупинення триває до усунення тієї обставини, що була підставою зупинення провадження у справі. Такими обставинами можуть бути неможливість розгляду господарської справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи органом, що вирішує господарські спори, або відповідного питання – компетентними органами. Господарський суд може зупинити провадження у справі і в деяких випадках, передбачених ст. 79 ГПК України, як за своєю ініціативою, так і за клопотанням сторони чи прокурора, який бере участь у судовому процесі.

З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується. Про поновлення провадження у справі виноситься ухвала, і перебіг строків продовжується з дня її винесення, тобто з дня поновлення провадження у справі.

Стаття 53 ГПК України передбачає можливість поновлення процесуальних строків. За заявою сторони, прокурора чи зі своєї ініціативи господарський суд може визнати причину пропуску встановленого законом процесуального строку поважною і відновити пропущений строк, про що зазначається в рішенні, ухвалі чи постанові господарського суду. Відмінність продовження від відновлення полягає в тому, що:

- можуть бути продовжені лише строки, призначені господарським судом;
- питання продовження процесуального строку господарський суд може вирішувати за заявою сторони, прокурора чи з власної ініціативи як до його закінчення, так і після.

Якщо строки встановлені законом, то господарський суд не може змінити їх тривалість, а може відновити за наявності підстав.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під судовими витратами?
2. Який порядок сплати державного мита?
3. Які передбачено наслідки несплати державного мита?
4. У яких випадках повертається державне мито?
5. Що розуміється під іншими судовими витратами?
6. Який порядок сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу?
7. Яке значення мають процесуальні строки?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2005 р. № 1258 « Про затвердження Порядку оплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судових процесів, пов'язаних із розглядом цивільних та господарських справ, та їх розмірів » // Офіційний вісник України. – 2005. – № 52. – Ст. 3301.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 50–86.
2. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
3. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – 480 с.
4. Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.
5. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – 228 с.
6. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
7. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
8. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беяневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
9. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
10. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
11. Степанова Т. Щодо відстрочки оплати державного мита в арбітражних судах // Право України. – 2000. – № 12. – С. 49–52.
12. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.

Позов у господарському судовому процесі

7.1. Поняття і елементи позову. Форма і зміст позовної заяви

Діяльність господарського суду щодо розгляду та вирішення господарських спорів здійснюється у встановленій господарським процесуальним правом формі, яка, з одного боку, забезпечує заінтересованим у вирішенні господарського спору сторонам певні правові гарантії правильності розгляду спору, рівність процесуальних прав і обов'язків, а з іншого – зобов'язує господарський суд розглянути і вирішити цей спір відповідно до норм господарського процесуального права (а також норм господарського права), установити суттєві для справи обставини, а також прийняти законне та обґрунтоване судове рішення.

Позов у господарському процесі є процесуальним засобом захисту порушеного права. Щоб він виконував цю функцію, його необхідно подати до господарського суду для розгляду в передбаченому законодавством порядку, оскільки господарське судочинство ці питання вирішує тільки в порядку позовного провадження за винятком справ про банкрутство.

Право на судовий захист у господарському процесі реалізується через право на позов. Перелік осіб, які мають право звертатися за захистом своїх порушених або оспорюваних прав та охоронюваних законом інтересів, наданий у ст.ст. 1, 2 ГПК України. Під правом на позов розуміється не саме порушене суб'єктивне право, а можливість отримання захисту у визначеному процесуальному порядку, у визначеній процесуальній формі і разом із тим у примусовій його реалізації.

З точки зору матеріального права, право на позов виникає з дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого

права або про особу, яка його порушила, а також у інших випадках відповідно до ст. 261 ЦК України.

Позов – це спрямована через суд вимога позивача до відповідача про захист порушеного або оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі¹. Інші автори під позовом у господарському процесі розуміють вимогу до господарського суду заінтересованої особи про здійснення правосуддя в господарській справі на захист прав та інтересів, порушених чи оспорюваних іншою особою. Позов втілює в собі право заінтересованої особи на порушення справи в господарському суді і судову діяльність на захист порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу суб'єктів права звернення².

Позовом у господарському процесі слід вважати спірну правову вимогу однієї особи до іншої, що виходить із матеріальних господарських правовідносин, засновану на юридичних фактах і пред'явлену до господарського суду для розгляду та вирішення у встановленому процесуальному порядку³. Позов є єдиним поняттям, що має пов'язані між собою дві сторони – матеріальну та процесуальну, без кожної з яких не може бути позову.

Матеріально-правова сторона позову (вимога позивача до відповідача) хоча й виникає ще до порушення провадження у справі, але тільки з порушенням провадження у справі в господарському суді набуває господарсько-процесуального характеру як складова частина позову. **Матеріально-правова сторона позову** – це спірна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка вказана у позовній заяві і підлягає розгляду по суті у встановленому законом порядку.

Процесуально-правова сторона позову – це звернення до господарського суду з проханням щодо вирішення господарського спору по суті і захисту порушеного або такого, що оспорюється правом чи охоронюваного законом, інтересу.

Для того щоб позов мав можливість виконати роль засобу порушення судового провадження, він повинен мати певні складові частини (елементи). Ці елементи позову визначають зміст судової

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес. – Х.: Консум, 2001. – С. 63–118. – С. 118.

² Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – С. 123.

³ Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Гордец-издат», 2002. – С. 146.

діяльності та індивідуалізують позов. За ними проводиться класифікація позовів на види, встановлюються межі судового розгляду й предмет доказування. Елементи позову мають важливе значення для вирішення суддею питання про прийняття заяви, для організації захисту відповідача проти позову, що є важливим для забезпечення реалізації принципу змагальності сторін у судовому процесі. Вони також визначають суть вимог, на які суд повинен дати відповідь у рішенні.

Позов складається з трьох частин (елементів):

1. *Предмет позову*. Це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, відносно якої суд має винести рішення. Така вимога повинна мати правовий характер, а також бути підвідомчою господарському суду. Правильне визначення предмета позову має важливе практичне значення, а саме: визначає суть вимоги, на яку суд має дати відповідь у своєму рішенні, підвідомчість цієї справи, проводить класифікацію на окремі категорії справ.

2. *Підстава позову*. Це обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Такі обставини складають юридичні факти, які тягнуть за собою певні правові наслідки. Підстава позову складається з таких юридичних фактів, які підтверджують наявність спірних взаємовідносин, належність сторін до цієї справи та привід до позову. Правильне встановлення підстави позову визначає межі доказування, є гарантією прав відповідача на захист проти позову.

Підставу позову становлять фактична й правова підстави. **Фактична підстава позову** – це юридичні факти, на яких ґрунтуються позовні вимоги позивача до відповідача. Як правило, підстава має складний фактичний склад. Юридичні факти та фактичні обставини складають фактичну підставу позову. **Правова підстава позову** – це посилання в позовній заяві на закони та інші нормативно-праві акти, на яких ґрунтується вимога позивача.

3. *Зміст позову*. Це вид судового захисту, якого потребує позивач від суду. Відповідно до ст. 20 ГК України позивач може просити суд про визнання наявності чи відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними угод з підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі;

відшкодування збитків; застосування штрафних санкцій; установа, зміну та припинення господарських правовідносин тощо.

Усі елементи позову знаходяться між собою в тісному зв'язку. Юридичні факти, які підтверджують суб'єктивне матеріальне право і є підставою позову, визначають у той самий час юридичну природу матеріально-правової вимоги, яка становить предмет позову. Водночас матеріально-правова вимога зумовлює процесуальну форму захисту – зміст позову.

Відповідно до ч. 1 ст. 54 ГПК України позовна заява подається до господарського суду в письмовій формі і підписується повноваженою посадовою особою позивача або його представником, прокурором чи його заступником, громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності або його представником. Дотримання відповідної форми позовної заяви та відповідність її змісту вимогам закону має суттєве значення для підготовки справи до розгляду, а також подальшого правильного та швидкого її розгляду.

Частина 2 статті 54 ГПК України встановлює, що позовна заява має містити:

- найменування господарського суду, до якого подається заява;
- найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), ідентифікаційні коди суб'єкта господарської діяльності за їх наявності (для юридичних осіб) або індивідуальні ідентифікаційні номери за їх наявності (для фізичних осіб – платників податків). Господарський процесуальний кодекс України передбачає обов'язкову вимогу про повне найменування сторін, оскільки в п. 2 ч. 1 ст. 63 Кодексу передбачено, що суддя повертає позовну заяву, якщо в ній не зазначене повне найменування сторін. Якщо позов подається до кількох відповідачів, слід вказувати повне найменування та поштову адресу кожного з них.

Згідно зі ст. 93 ЦК України місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені. Місцем проживання фізичної особи згідно з ч. 1 ст. 29 ЦК України є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Частиною 6 ст. 29 ЦК України передбачено, що фізична особа може мати кілька місць проживання. Водночас

громадянин визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 ГПК України. Таким чином, у випадках, передбачених ст. 56 ГПК України, місцезнаходження (місце проживання) відповідача визначається за даними його державної реєстрації як суб'єкта господарювання:

- документів, що підтверджують за громадянином статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- зазначенням ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; суми договору (у спорах, що виникають при укладенні, зміні та розірванні господарських договорів);
- змістом позовних вимог; якщо позов подано до кількох відповідачів – змістом позовних вимог щодо кожного з них. Позовна вимога, указана в позовній заяві, – це обраний позивачем згідно із законодавством засіб захисту права, про що він порушує клопотання перед судом. Засоби захисту прав передбачені ст. 20 ГК України. Якщо позов подається до кількох відповідачів, то в позовній заяві має бути виділена позовна вимога щодо кожного з них. В одній позовній заяві можуть бути об'єднані кілька вимог до одного чи кількох відповідачів, але вони мають бути пов'язані між собою підставами виникнення або поданими доказами. В іншому випадку позовна заява підлягає поверненню без розгляду відповідно до п. 5 ст. 63 ГПК України;
- викладом обставин, на яких ґрунтуються позовні вимоги; зазначенням доказів, що підтверджують позов; обґрунтованим розрахунком сум, що стягуються чи оспорується; законодавством, на підставі якого подається позов. Обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, – це юридичні факти, що призвели до виникнення спірних правовідносин (наприклад, невиконання умов договору). У позовній заяві перераховуються докази, які підтверджують ці юридичні факти з викладенням їх суті. Розрахунок стягуваної або оспорованої суми надається із зазначенням застосованих методів, платіжних і товарно-розпорядчих документів із розрахунком за періодами і підписується посадовими особами, які його склали. Законодавство, на підставі якого подається позов, вказується у вигляді посилання на конкретні положення відповідних нормативних актів;
- відомостями про вжиття заходів досудового врегулювання спору, якщо такі проводилися;
- відомостями про вжиття запобіжних заходів відповідно до розділу V-1 цього Кодексу;

- переліком документів та інших доказів, що додаються до заяви, відповідно до ст. 57 ГПК України.

Господарським процесуальним кодексом України передбачено, що в позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, якщо вони необхідні для правильного вирішення спору. Наприклад, про третіх осіб, чії права можуть бути обмежені результатами розгляду справи. У позовній заяві може бути вказане клопотання про розстрочку, відстрочку, звільнення від сплати державного мита, відновлення строку позовної давності тощо.

7.2. Порядок подання позовної заяви. Відзив на позовну заяву

Відповідно до ст. 1 і 2 ГПК України господарський суд порушує справи за позовними заявами заінтересованих підприємств і організацій, у тому числі громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, державних та інших органів, що звертаються до господарського суду у випадках, передбачених чинним законодавством України, а також прокурорів чи їх заступників, які звертаються до господарського суду в інтересах держави. У встановлених законодавчими актами України випадках справу може бути порушено за заявою громадянина, який не є суб'єктом підприємницької діяльності. Господарський процесуальний кодекс України не надає органу управління права подавати до господарського суду позов в інтересах підпорядкованих йому підприємств і організацій, а також не наділяє господарський суд правом порушувати справу з власної ініціативи.

Справи позовного провадження в господарському суді порушуються шляхом подання позовної заяви. Подати позов означає звернутися до господарського суду із заявою, яка має містити прохання до господарського суду про розгляд спору про право. Але, якщо сторони домовилися між собою щодо окремих категорій спорів відповідно до ст. 5 ГПК України, тоді вони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору, і в цьому випадку для подання позову необхідним є дотримання правил досудового врегулювання спорів. Крім цієї вимоги, необхідно також ураховувати й правила щодо підвідомчості та підсудності господарських спорів згідно з розділом III ГПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 56 ГПК України позивач, прокурор чи його заступник зобов'язані при поданні позову надіслати сторонам копії позовної заяви та доданих до неї документів, якщо цих

документів у сторін немає. Такий самий обов'язок покладається на позивача в разі залучення до участі у справі іншого відповідача, заміни господарським судом неналежного відповідача.

Відповідно до ч. 1 ст. 57 ГПК України до позовної заяви додаються документи, які підтверджують:

- вжиття заходів досудового врегулювання господарського спору у випадках, передбачених ст. 5 ГПК України, з кожним із відповідачів (у спорах, що виникають при укладенні, зміні та розірванні договорів, – відповідно до договору, проект договору, лист, який містить вимогу про укладання, зміну чи розірвання договору, відомості про пропозиції однієї сторони й розгляд їх у встановленому порядку, відповідь другої сторони, якщо її одержано, та інші документи; у спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, – копія претензії, докази її надсилання відповідачеві, копія відповіді на претензію, якщо відповідь одержано);
- відправлення відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів;
- сплату державного мита у встановлених порядку й розмірі;
- сплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу;
- обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги.

До позовної заяви, підписаної представником позивача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача.

Для правильного оформлення позову необхідно чітко визначити ціну позову, яка визначається за правилами ч. 1 ст. 55 ГПК України:

- у позовах про стягнення грошей – стягуваною сумою або сумою, оспорованою за виконавчим чи іншим документом, за яким стягнення провадиться в безспірному (безакцептному) порядку;
- у позовах про витребування майна – вартістю майна, що витребується;
- у позовах, які складаються з кількох самостійних вимог, – загальною сумою всіх вимог;
- у позовах про стягнення іноземної валюти – в іноземній валюті та в гривнях відповідно до офіційного курсу, встановленого Національним банком України на день подання позову.

У ціну позову включаються також зазначені в позовній заяві суми неустойки (штрафу, пені), а якщо вони не вказані, – їх суми визначаються суддею. Ціну позову вказує позивач. Якщо в позовній заяві неправильно зазначена сума позову, то вона визначається суддею.

Відповідач має право після одержання ухвали про порушення справи надіслати:

- господарському суду – відзив на позовну заяву і всі документи, що підтверджують заперечення проти позову;
- позивачу, іншим відповідачам, а також прокурору, який бере участь у судовому процесі, – копію відзиву.

Відзив на позовну заяву належить до тих процесуальних засобів, за допомогою яких відповідач у справі має можливість захищати свої інтереси проти пред'явленого до нього позову. Право відповідача надати відзив на позов є свого роду реалізацією в господарському судочинстві принципів змагальності і процесуальної рівності, закріплених у Конституції України, Законі України «Про судoustрій України» та в Господарському процесуальному кодексі України. Відзив на позовну заяву належить до спеціальних засобів, які можуть бути використані тільки відповідачем.

Відзив підписується повноважною особою відповідача або його представником і має містити:

- найменування позивача й номер справи;
- мотиви повного або часткового відхилення вимог позивача з посиланням на законодавство, а також докази, що обґрунтовують відхилення позовної вимоги;
- перелік документів та інших доказів, що додаються до відзиву (у тому числі про надіслання копій відзиву і доданих до нього документів позивачеві, іншим відповідачам, прокурору).

До відзиву, підписаного представником відповідача, додається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника відповідача.

Відзив на позовну заяву відіграє важливу роль у господарському процесі, оскільки містить мотивовані пояснення відповідача, якими повністю або частково визнаються, відхиляються або спростовуються позовні вимоги, і це дає можливість:

- судді при підготовці справи до розгляду детально ознайомитися із запереченнями відповідача проти позову та визначитися з порядком ведення судового засідання;
- позивачу ознайомитися із запереченнями відповідача проти позову та визначитися, чи є доцільним надалі підтримувати позовні вимоги, чи є необхідність зміни підстави або предмета позову, зменшення розміру позовних вимог тощо.

Відповідно до ст. 61 ГПК України питання про прийняття позовної заяви вирішується суддею.

7.3. Відмова в прийнятті і повернення позовної заяви

Питання про прийняття позовної заяви вирішується суддею. Відповідно до ст. 62, ст. 63 та ч. 1 ст. 64 ГПК України суддя приймає рішення щодо порушення провадження у справі, або відмови в прийнятті позовної заяви, або її повернення в п'ятиденний строк.

Господарський процесуальний кодекс України передбачає підстави відмови у прийнятті позовної заяви, які встановлені ч. 1 ст. 62 ГПК України:

- заява не підлягає розгляду в господарських судах України; Так, на підставі п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо спір непідвідомчий господарському суду, зокрема, якщо його вирішення чинним законодавством віднесене до компетенції іншого органу;
- у провадженні господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішує господарський спір, є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав або є рішення цих органів із такого спору;
- позов подано до підприємства або організації, які ліквідовані.

Закріплення в ГПК України переліку обставин, за яких суд відмовляє в прийнятті позовної заяви, спрямоване на забезпечення процесуальних гарантій прав юридичних осіб та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності при зверненні з позовом до господарського суду.

Перелік підстав відмови у прийнятті позовної заяви, встановлений ст. 62 ГПК України, є вичерпним. Так, ГПК України не передбачає права судді на таку відмову за мотивом, що позов поданий до підприємства або організації, які згідно з чинним законодавством не можуть бути відповідачами з такого спору. Якщо ці обставини виявлені в процесі розгляду справи, позов задоволенню не підлягає. Суд не вправі повернути позовну заяву також з мотиву недодання документів, що є доказами, оскільки позивач може їх надавати, а суд – вимагати їх надання до закінчення розгляду справ.

У разі надходження заяв про визнання недійсними різного роду листів, інформацій, роз'яснень тощо, які надсилаються державними чи іншими органами на адресу підпорядкованих їм структур тощо з приводу конкретних ситуацій, господарський суд повинен відмовити в їх прийнятті з посиланням на п. 2 ч. 1 ст. 62 ГПК України.

У разі надходження заяв про визнання недійсними виконавчих написів нотаріусів господарський суд повинен відмовити в їх прийнятті з посиланням на п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України.

У разі надходження заяв про визнання недійсними актів ревізій, документальних перевірок, дій службових осіб, вчинених у процесі чи за результатами перевірок, суд повинен відмовити в їх прийнятті з посиланням на п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України.

У разі неподання свідоцтва (дубліката свідоцтва) про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи підприємцем – позивачем у справі господарський суд повинен відмовити в прийнятті позовної заяви на підставі п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України.

Господарські суди повинні відмовляти в прийнятті до розгляду скарг стягувача чи боржника на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби¹.

Про відмову в прийнятті позовної заяви виноситься ухвала, яка надсилається сторонам, прокурору чи його заступнику, якщо вони є заявниками, не пізніше п'яти днів з дня надходження позовної заяви. До ухвали про відмову в прийнятті позовної заяви, що надсилається заявникові, додаються позовні матеріали.

Ухвалу про відмову в прийнятті заяви може бути оскаржено. У разі скасування цієї ухвали позовна заява вважається поданою в день першого звернення до господарського суду.

Господарським процесуальним кодексом України передбачені умови, за наявності яких суддя не приймає позовну заяву і повертає її без розгляду. Ці умови свідчать не про відсутність у позивача права на подання позову, а лише про те, що позовна заява не може бути прийнята до розгляду господарським судом доти, доки не будуть усунені підстави, які зумовили повернення заяви. Суддя повертає позовну заяву і додані до неї документи без розгляду у випадках, передбачених ч. 1 ст. 63 ГПК України, а саме:

- якщо позовну заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказане. Коли до позовної заяви не доданий документ, що підтверджує повноваження посадової особи, яка її підписала, суддя повертає заяву без розгляду, а якщо він не зробив цього, то в процесі підготовки справи до судового розгляду пропонує позивачеві надати відповідний документ. У разі його неподання суд виносить ухвалу про залишення позову без розгляду. Якщо позовну заяву підписано особою на підставі виданої їй довіреності, до заяви має бути додано оригінал

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 140.

або належно завірену копію такої довіреності. Посилання в заяві лише на номер і дату довіреності є недостатнім, і така заява підлягає поверненню¹;

- у позовній заяві не зазначене повне найменування сторін, їх поштова адреса;
- у позовній заяві не зазначені обставини, на яких ґрунтується позовна вимога, докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, обґрунтований розрахунок стягуваної чи оспорюваної суми. Відповідно до ч. 2 ст. 57 ГПК України до заяви про визнання акта недійсним додається копія оспорюваного акта або засвідчений витяг із нього. Невиконання вказаної вимоги тягне за собою повернення господарським судом позовної заяви згідно з п. 3 ч. 1 ст. 63 ГПК України;
- не подано доказів сплати державного мита у встановлених порядку та розмірі. Якщо державне мито сплачене у встановленому порядку й розмірі за позивача іншою особою, господарський суд повинен виходити з того, що державне мито фактично надійшло до державного бюджету і, отже, немає підстав для повернення позовної заяви за мотивом сплати державного мита неналежною особою. Якщо стороною не подано доказів, що свідчать про звільнення його від сплати державного мита, заява до розгляду не приймається, і господарський суд із посиланням на п. 4 ч. 1 ст. 63 ГПК України зобов'язаний повернути її заявникові без розгляду. На цих самих підставах повертаються позовні заяви з платіжним дорученням на перерахування державного мита не до державного бюджету України;
- порушено правила поєднання вимог або об'єднання в одній позовній заяві кількох вимог до одного чи кількох відповідачів і сумісний розгляд цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво утруднить вирішення спору. У разі об'єднання вимог, пов'язаних із віндикацією та з визнанням угод недійсними, позовна заява підлягає поверненню заявникові без розгляду відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 63 ГПК України;
- не подано доказів надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів. У застосуванні цього пункту господарському суду необхідно враховувати таке. Розрахунковий документ, виданий відправникові поштового відправлення відповідно до п. 36 Правил надання послуг поштового зв'язку², може вважатися належним доказом

¹ Див.: Роз'яснення Вищого господарського суду № 04-5/609 від 31.05.2002 р.

² Див.: Правила надання послуг поштового зв'язку, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1155.

надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення позовної заяви, оскільки згідно з п. 78 Правил листи, бандеролі і посылки приймаються з таким описом лише за бажанням відправника, і у господарського суду відсутні правові підстави спонукати відправників до обов'язкового оформлення описів вкладення¹;

- до винесення ухвали про порушення провадження у справі від позивача надійшла заява про врегулювання спору. Відповідно до цього пункту господарський суд повертає позовну заяву, у тому числі заяву прокурора, якщо клопотання про її повернення надійшло до винесення ухвали про порушення провадження у справі. Таким чином, якщо клопотання прокурора про повернення його позовної заяви надійшло до господарського суду після винесення ухвали про порушення провадження у справі, спір підлягає вирішенню по суті. У тих випадках, коли прокурор, який подав позов, та позивач, в інтересах якого подано позов, відмовляються від позову, господарський суд має вирішувати спір залежно від підстав відмови від позову. Якщо позивач, в інтересах якого прокурором подано позов, не згоден з відмовою прокурора від позову, спір підлягає вирішенню по суті. Коли від позову відмовляється тільки позивач, в інтересах якого прокурором подано позов, а не прокурор, справа також підлягає вирішенню по суті;
- не подано доказів сплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу.

Якщо до позовної заяви відособленого підрозділу не доданий документ, що підтверджує відповідні його повноваження, господарський суд повертає позовну заяву на підставі п. 1 ч. 1 ст. 63 ГПК України.

Якщо в позовній заяві про відшкодування моральної шкоди не зазначені обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, господарський суд на підставі п. 3 ч. 1 ст. 63 ГПК України повертає таку позовну заяву і додані до неї документи без розгляду.

Якщо в позовній заяві є посилання на докази, що підтверджують викладені обставини, але самі докази до позовної заяви не додані, таку заяву не можна повертати з посиланням на ст. 63

¹ Див.: Роз'яснення Вищого господарського суду № 04-5/609 від 31.05.2002 р.; Рекомендації Президії Вищого господарського суду № 04-5/212 від 10.02.2004 р.

ГПК України. У цьому випадку суддя в процесі підготовки справи до розгляду ухвалою витребує ці докази від позивача чи відповідача.

Відповідно до Роз'яснення Вищого господарського суду № 04-5/609 від 31.05.2002 р. та Рекомендацій Президії Вищого господарського суду № 04-5/212 від 10.02.2004 р. господарським судам не слід допускати повернення позовних заяв та заяв кредиторів у справах про банкрутство в разі подання як доказу сплати державного мита платіжних доручень, що відповідають вимогам Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита¹. У разі виникнення сумнівів щодо надходження і зарахування державного мита до державного бюджету України суди мають право згідно з п. 4 ст. 65 ГПК України витребувати від позивача чи кредитора відповідне підтвердження територіального органу Державного казначейства України.

Якщо передбачені у п.п. 2, 3, 4, 5, 6 і 10 ч. 1 ст. 63 ГПК України підстави повернення позовної заяви виявлені господарським судом після прийняття позовної заяви до розгляду, справа підлягає розгляду по суті. У разі необхідності розгляд справи може бути відкладений відповідно до ст. 77 ГПК України, зокрема, з метою: витребування необхідних доказів чи обґрунтованого розрахунку стягваної (оспорюваної) суми; надіслання відповідачеві чи іншим особам, які беруть участь у справі, копій позовних матеріалів. Повне найменування та поштові адреси сторін можуть бути з'ясовані безпосередньо в судовому засіданні. Несплачені у встановленому порядку та розмірі суми державного мита і витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу можливо стягнути за результатами розгляду справи² (підпункт 3.3 доповнено абзацом згідно з Роз'ясненням Вищого господарського суду № 04-5/609 від 31.05.2002).

Щодо підстав повернення позову, зазначених у п. 1 і 3 ч. 1 ст. 63 ГПК України, у разі їх виявлення після прийняття позовної заяви позов з урахуванням конкретних обставин, підлягає залишенню без розгляду згідно з п. 1 ч. 1 ст. 81 ГПК України або ж провадження зі справи припиняється відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 80 ГПК України.

Суддя повертає позовну заяву не пізніше п'яти днів із дня її надходження, про що виносить ухвалу. Ухвалу про повернення

¹ Затверджена наказом Головної державної податкової інспекції України від 22.04.93 р. № 15 (з наступними змінами та доповненнями).

² Див.: Роз'яснення Вищого господарського суду № 04-5/609 від 31.05.2002.

позовної заяви може бути оскаржено. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню з нею до господарського суду в загальному порядку після усунення допущеного порушення. Тобто після усунення обставин, що зумовили повернення позовної заяви, позивач має право звернутися з цим позовом до господарського суду в загальному порядку. Якщо позивач після усунення зазначених обставин звертається з позовом до господарського суду, перебіг строку позовної давності обчислюється від дня виникнення права на позов.

Таким чином, правові наслідки відсутності права на подання позову й відсутність умов його здійснення (реалізації) є такими:

- у першому випадку за відсутності права на подання позову, тобто за відсутності передумов права на подання позову, суддя відмовляє в прийнятті позовної заяви і унеможливорює повторне подання такого позову;
- у другому випадку суддя надає можливість усунути недоліки і повторно звернутися до господарського суду.

7.4. Об'єднання позовних вимог. Відмова від позову. Зустрічний позов

Відповідно до ст. 58 ГПК України в одній позовній заяві може бути об'єднано кілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами. Прагнення позивачів об'єднати вимоги обумовлене переважно такими причинами:

- об'єднання сприяє економії процесуальних коштів і часу;
- спірні вимоги розглядаються одночасно одним і тим самим судом;
- оперативність провадження стосовно вирішення спору й зменшення судових витрат;
- правильність і одностайність розгляду та вирішення окремих позовних вимог.

Об'єднання кількох позовних вимог має на меті забезпечити належну організацію розгляду господарської справи, щоб суттєво не ускладнювати її розгляд, а також реалізацію принципу процесуальної економії.

При об'єднанні позовних вимог необхідно звертати увагу на те, що вони мають бути пов'язані між собою підставою виникнення або поданими доказами. В іншому випадку позовна заява підлягає поверненню без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 63 ГПК України.

Пов'язаними між собою підставою виникнення є ті вимоги, які впливають з одних і тих самих правовідносин. Не впливають на об'єднання позовних вимог ті обставини, що зміст об'єднаних вимог за характером різний: одних – про визнання, інших – про присудження.

Зв'язок однорідних вимог, які можуть бути об'єднані, обумовлюється особливостями спірних матеріальних правовідносин. Такі вимоги можуть впливати з одних цивільних правовідносин. Коли вимоги випливають з різних правовідносин, урегульованих різними галузями права, і спрямовані на досягнення різних цілей, особливо коли їх розгляд пов'язаний з різними методами дослідження, які ускладнюють процес розгляду та вирішення справи, тоді об'єднання видається недоцільним¹.

Суддя має право об'єднати кілька однорідних позовних заяв або справ, у яких беруть участь ті самі сторони, в одну справу, про що зазначається в ухвалі про порушення справи або в рішенні.

Таким чином, право на об'єднання кількох позовних вимог мають як позивач, так і суддя, але останній ще додатково має право на об'єднання кількох справ. Якщо позивач порушив правила поєднання вимог або поєднання цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи може суттєво ускладнити вирішення спору, суддя має право згідно з п. 5 ч. 1 ст. 63 ГПК України повернути позовну заяву.

Суперечить ст. 58 ГПК України об'єднання вимог про розірвання чи зміну умов договору та відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань. Однак ст. 58 ГПК України не виключає право позивача об'єднати в одній позовній заяві вимоги про визнання угоди недійсною з вимогою повернути одержане за цією угодою в натурі або про відшкодування в грошовій формі.

Упродовж розгляду судом позовної заяви позивач має право змінити предмет, підставу та зміст позову. Відмова позивача від позову, зменшення або збільшення розміру позовних вимог та визнання позову відповідачем викладаються в адресованих господарському суду письмових заявах, що додаються до справи.

До прийняття відмови позивача від позову господарський суд роз'яснює позивачеві процесуальні наслідки його дії, перевіряє, чи є повноваження на вчинення цих дій у представників сторін. Про прийняття відмови позивача від позову господарський суд виносить ухвалу, якою одночасно припиняє провадження у справі.

¹ Штефан М.Й. Цивільний процес. – К., 1997. – С. 296.

Поряд із визнанням позовних вимог відповідач у разі потреби має правову можливість захищатися дещо активніше. Правила такого захисту викладені у ст. 50 ГПК України.

Відповідач має право до прийняття рішення зі спору подати до позивача зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом. **Зустрічний позов** – це заявлена відповідачем до позивача у справі самостійна позовна вимога для спільного її розгляду з первісним позовом. Зустрічний позов має бути взаємопов'язаним із первісним. Подання зустрічного позову провадиться за загальними правилами подання позовів.

У юридичній літературі звертається увага на зв'язок зустрічного та первісного позовів. На думку авторів науково-практичного коментарю, зв'язок зустрічного позову з первісним можливий у різних формах. Зустрічний позов може бути поданий на той самий матеріальний об'єкт, що й первісний. Наприклад, первісному позову про усунення перешкод користування правом власності протиставляється аналогічна зустрічна позовна вимога. Зустрічний позов може бути пов'язаний з первісним позовом обставинами виникнення незалежно від різних умов вимог. Так, позову покупця про стягнення штрафу за несвоєчасну поставку продукції може бути протиставлений зустрічний позов про стягнення вартості відвантаженої продукції, від сплати якої позивач відмовляється, обґрунтовуючи це втратою інтересу до неї через несвоєчасну поставку¹.

Зв'язок зустрічного позову з первісним, на думку інших авторів, може бути зумовлений різними причинами і, відповідно, мати різний зміст:

- відповідач протиставляє вимогам позивача однорідну вимогу, строк якої настав, пред'являючи її для заліку первісної вимоги;
- задоволення зустрічного позову виключає повністю чи частково задоволення первісного позову;
- закон припускає й інші випадки взаємного зв'язку між первісним і зустрічним позовами, якщо їх спільний розгляд призведе до більш швидкого й правильного вирішення спору².

У практиці господарського судочинства відсутність обмежень для подання зустрічного позову в ході вже розпочатого господарського процесу дає відповідачу можливість необґрунтовано затягувати

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 137.

² Більш докладно див.: Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учебное пособие. – Х.: Эспада, 2002. – С. 150–151.

терміни розгляду первісного позову. Зокрема, позивач, одержавши зустрічний позов на одному з останніх судових засідань, відчувати-ме дефіцит часу для підготовки заперечень за ним, якщо зацікавлений вирішити спір у цілому в межах загальних строків, встановлених ст. 69 ГПК України. В аналогічній ситуації може опинитися й господарський суд, якому також знадобиться час для вивчення нових вимог і доказів, особливо, якщо справа є складною. А оскільки чинне законодавство не регламентує ні строки, ні кількість зустрічних позовів, що можуть бути заявлені в межах одного судового засідання, відповідач має можливість заявити їх не відразу, а послідовно, затягуючи тим самим розгляд первісного спору¹.

При прийнятті зустрічного позову до розгляду кожен із позовів (первісний та зустрічний) зберігає самостійне значення, і вони підлягають вирішенню господарським судом спільно в одному процесі. За кожним з них суд повинен дати відповідь у своєму рішенні про задоволення зустрічного позову або про відмову в позові повністю або частково.

Стаття 58 ГПК України не виключає право позивача об'єднати в одній позовній заяві вимогу про визнання угоди недійсною з вимогою повернути одержане за цією угодою в натурі або відшкодування в грошах. У цьому випадку відповідач має право подати зустрічний позов про витребування належного йому майна або відшкодування вартості останнього.

Як добросовісний, так і недобросовісний набувач майна, яке повертається власникові, вправі вимагати від останнього відшкодування зроблених необхідних витрат на майно з того часу, з якого власникові належать доходи від майна. До поняття «необхідні витрати» слід віднести тільки ті, що необхідні для забезпечення нормального стану і збереження майна з урахуванням його зношеності. Отже, інші витрати, тобто такі, що не є «необхідними», відшкодуванню не підлягають. Згадане право власника майна може бути реалізоване ним, зокрема, шляхом подання зустрічного позову.

7.5. Забезпечення позову

Господарський суд за заявою сторони, прокурора чи його заступника, який подав позов, або зі своєї ініціативи має право вжити заходів до забезпечення позову. Дії господарського суду щодо забезпечення позову здійснюються з метою забезпечення виконання

¹ Новицький В.В. Терміни пред'явлення зустрічного позову та критерії їх встановлення // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С. 213.

рішення господарського суду, але тільки в разі необхідності, оскільки безпідставне їх вжиття може призвести до порушень прав та інтересів відповідача, заподіяти йому матеріальну шкоду.

Засоби забезпечення позову розглядаються як такі, що забезпечують поновлення порушених прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. **Засоби забезпечення позову** – це застосування господарським судом процесуальних засобів тимчасового характеру, які гарантують можливість реалізації позовних вимог або сприяють збереженню існуючого положення між сторонами до винесення судового рішення¹.

Оскільки відповідно до ст. 66 ГПК України право звернутися до господарського суду із заявою про вжиття заходів забезпечення позову мають сторони, то виникає питання, у яких випадках може звертатися відповідач. Відповідач може реалізувати своє право тільки в тому разі, якщо він пред'явить зустрічний позов, тобто коли відповідач стає позивачем за зустрічним позовом². Заява про вжиття засобів забезпечення позову може бути подана відповідачем, щоб гарантувати стягування судових витрат відповідачем з позивача при необґрунтованому, на думку відповідача, позові³.

Пунктом 2 Роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову» від 23.08.1994 р. № 02-5/611 (у редакції Роз'яснення від 31.05.2002 р. № 04-5/609) визначено що забезпечення позову як засіб запобігання можливим порушенням майнових прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи може застосовуватись як за основним, так і за зустрічним позовом на будь-якій стадії процесу, включаючи перегляд рішення, ухвали, постанови (у подальшому – рішення) в апеляційному або в касаційному порядку.

Умовою застосування заходів щодо забезпечення позову є достатньо обґрунтоване припущення, що майно (у тому числі грошові суми, цінні папери тощо), яке є у відповідача на момент пред'явлення позову до нього, може зникнути, зменшитися за

¹ Булгакова І.В. Деякі питання забезпечення позову в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 197.

² Комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Отв. ред. М.С. Шакарян. – М.: Проспект, 2003. – С. 238.; Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 152.

³ Комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под. ред. В.В. Яркова. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 230.

кількістю або погіршитися за якістю на момент виконання рішення. Отже, найдоцільніше вирішувати питання забезпечення позову на стадії попередньої підготовки справи до розгляду.

Забезпечення позову допускається в будь-якій стадії провадження в справі, якщо невжиття таких заходів може ускладнити чи зробити неможливим виконання рішення господарського суду.

Законодавство не встановлює переліку господарських спорів або обставин, за яких вживаються заходи щодо забезпечення позову. Тому господарський суд у кожному конкретному випадку приймає відповідне рішення з цього приводу на основі всебічного аналізу всіх обставин справи.

Забезпечення позову як засіб запобігання ймовірним порушенням майнових прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи може застосовуватись як за основним, так і за зустрічним позовом на будь-якій стадії процесу.

Якщо заходів забезпечення позову не було вжито до прийняття рішення зі спору, то господарський суд згідно з ч. 2 ст. 121 ГПК України має право одночасно з вирішенням питання про відстрочку, розстрочку або зміну способу й порядку виконання рішення вжити заходів щодо забезпечення його виконання, про що зазначається в цій ухвалі. У разі незгоди сторони чи прокурора, який брав участь у процесі, з такими діями господарського суду вони вправі звернутись із заявою про перевірку винесеної ухвали в повному обсязі або з протестом.

Відповідно до ч. 1 ст. 67 ГПК України позов забезпечується:

- накладенням арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачеві. У разі накладання арешту на підставі винесеної ухвали видається наказ, який надсилається для виконання відповідним уповноваженим особам. При накладенні арешту відповідач позбавляється права розпоряджатися майном або грошовими коштами. Накладення арешту на майно може мати місце не тільки у випадках, коли це майно є предметом спору. У тих випадках, коли арешт накладається на майно, що є предметом спору, господарський суд в ухвалі обов'язково має вказати на його індивідуальні ознаки, які відрізняють саме це майно від іншого подібного. Накладаючи арешт на грошові кошти відповідача, суд має виходити із суми позовних вимог і можливих судових витрат. Арешт на майно громадянина-підприємця може бути накладений на загальних підставах за винятком майна, на яке згідно із цивільним процесуальним законодавством України не може бути звернене стягнення;

- заборорою відповідачеві вчиняти певні дії. Застосовується у випадках, коли невжиття таких заходів може призвести до псування майна, погіршення його якості або неможливості його використання за функціональним призначенням у подальшому. Наприклад, при розгляді справ, що виникають з орендних відносин, господарський суд має право заборонити орендодавцю укладати договори оренди майна з іншими особами до винесення судового рішення. Приймаючи ухвалу про заборону вчиняти певні дії, суд повинен точно визначити, які саме дії забороняється вчиняти;
- заборорою іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмету спору. Застосовується у випадках, коли спірне майно знаходиться в таких осіб на підставах, передбачених орендою, майновим наймом тощо. У разі безпідставного утримання спірного майна або користування ним, як правило, на це майно накладається арешт замість заборони вчиняти певні дії;
- зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється в безспірному порядку. Може мати місце лише при частково виконаному або взагалі невиконаному стягненні.

Про забезпечення позову виноситься ухвала, яка може бути оскаржена в порядку, визначеному ГПК України. Ухвала про вжиття заходів забезпечення позову може вноситися не тільки на підставі достовірно встановлених фактів, які свідчать про недобросовісність поведінки відповідача, але й за умови доведення високого ступеня вірогідності такої поведінки¹.

Згідно зі ст. 66, 67 ГПК України господарський суд має право за власною ініціативою вжити заходів щодо забезпечення позову в разі, якщо невжиття цих заходів може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду. До цих заходів належить і накладання арешту на майно або грошові кошти відповідача. При цьому відповідач позбавляється права розпоряджатися коштами та знімати їх на свій розсуд.

Аналіз практики застосування господарськими судами засобів забезпечення позову свідчить, що найчастіше застосовується накладення господарським судом арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачеві на праві власності. Застосовуючи арешт, господарський суд забороняє відповідачеві, а також іншим особам,

¹ Коментарій к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный / Под. ред. В.В. Яркова. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – С. 241.

у яких знаходиться майно відповідача, розпоряджатися ним: воно не може бути продане, передане в користування або управління іншим особам, обмінене, подароване, здане в оренду, заставлене тощо. Але накладення арешту, як правило, не є перепорою в користуванні майном, на яке такий арешт накладений, якщо це не тягне за собою знищення або зменшення його цінності¹.

Клопотання про забезпечення позову може бути подане також третіми особами із самостійними вимогами щодо предмету спору, оскільки ці особи користуються правами позивача в процесі. При цьому слід мати на увазі, що перелік осіб, які вправі порушувати питання про забезпечення позову, наведений у ст. 66 ГПК України, є вичерпним.

Клопотання про забезпечення позову, яке раніше було відхилене повністю або частково, може бути подано вдруге, якщо змінилися певні обставини. Тобто на заяви про забезпечення позову, у задоволенні яких було відмовлено, не поширюється заборона повторно звертатися до господарського суду. Про забезпечення позову господарський суд виносить ухвалу, яка надсилається органам Державної виконавчої служби, особам, яким заборонено вчиняти певні дії, або податковим органам, установам банків, кредитно-фінансовим установам, в яких знаходиться виконавчий документ. Наказ про вжиття заходів до забезпечення позову не видається.

Як вище зазначалося, про забезпечення позову господарський суд виносить ухвалу. У разі коли на майно або грошові суми, що належать відповідачеві, накладається арешт, на підставі винесеної ухвали має бути виданий наказ, який надсилається для виконання державному виконавцю за місцем знаходження майна або установі банку, який здійснює касово-розрахункове обслуговування відповідача.

У випадках застосування таких заходів, як заборона вчиняти певні дії або зупинення стягнення на підставі виконавчого або іншого документа, за яким стягнення здійснюється в безспірному порядку, наказ не видається, а відповідна ухвала господарського суду надсилається сторонам, особам, яким заборонено вчиняти певні дії, або установі банку, в якій знаходиться виконавчий документ.

Обираючи, який саме спосіб забезпечення позову слід застосовувати в тій чи іншій справі, господарський суд повинен виходити з такого:

¹ Булгакова І.В. Деякі питання забезпечення позову в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 201.

- у позовному провадженні при накладанні арешту на грошові суми відповідача слід обмежувати піддані арешту кошти розміром суми позову та ймовірних судових витрат. Накладення господарським судом арешту на рахунки боржника чинним законодавством не передбачене;
- за позовами про визнання права власності або витребування майна арешт може бути лише накладений на індивідуально визначене майно;
- за позовами про витребування майна в ухвалі про накладення арешту на майно боржника господарський суд має чітко охарактеризувати ознаки, за якими той чи інший предмет відрізняється від подібних. Не можна, наприклад, накладати арешт на автомобіль, не зазначивши його видових ознак («Волга», «Лада», «Москвич» тощо), державного реєстраційного номеру;
- у провадженні зі справ про банкрутство арешт може бути накладений на все належне боржникові (закріплене за ним) майно незалежно від поділу його на основні чи оборотні засоби.

Приймаючи ухвалу про заборону відповідачеві вчиняти певні дії, господарський суд повинен точно визначити, які саме дії забороняється вчиняти. Помилковими слід визнавати ухвали, які забороняють боржникам користуватися їхнім майном, якщо через особливості цього майна користування ним не тягне знищення або зменшення його цінності. За наявності підстав для застосування такого заходу щодо забезпечення позову господарський суд може заборонити витрачання майна на власні потреби, відчуження його в будь-який спосіб, у тому числі здійснення тих чи інших платежів або перерахування авансом певних сум тощо. Таке правило має застосовуватись і до інших осіб, яким на підставі ст. 67 ГПК України забороняється вчинення дій щодо предмета спору.

Ураховуючи, що забезпечення позову застосовується як гарантія задоволення законних вимог позивача, господарський суд не повинен скасовувати вжитих заходів до виконання рішення або зміни способу його виконання, за винятком випадків, коли потреба в забезпеченні позову з тих чи інших причин відпала або змінилася певні обставини, що спричинили застосування заходів щодо забезпечення позову.

У випадках коли відповідач або особи, яким господарський суд заборонив вчиняти дії, що стосуються предмета спору, порушили цю заборону, до них може бути застосована відповідальність, передбачена ст. 83 ГПК України.

Питання про скасування забезпечення позову вирішується господарським судом, що розглядає справу, із зазначенням про це в рішенні чи ухвалі. Ухвала надсилається сторонам, установам банку, державним виконавцям та іншим особам, які виконують ухвалу про забезпечення позову. У тих випадках, коли забезпечення позову скасовується при прийнятті рішення, про що зазначається в рішенні, вищезгаданим особам направляється копія такого рішення.

Питання для самоконтролю

1. З яких частин складається позов?
2. Які вимоги висуваються до позовної заяви?
3. Які документи додаються до позовної заяви?
4. Як визначається ціна позову?
5. Які наслідки відмови в прийнятті позовної заяви?
6. Які наслідки повернення позовної заяви?
7. Які передбачено заходи забезпечення позову?
8. Які умови застосування заходів забезпечення позову?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18.09.1997 р. № 02-5/289.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 87–99.
2. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
3. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
4. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах України. – К.: Оріяни, 2001. – 228 с.

5. Булгакова І.В. Актуальні проблеми застосування заходів забезпечення позову в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 6. – С. 14–18.
6. Булгакова І.В. Деякі питання забезпечення позову в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 197–203.
7. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
8. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
9. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Бесяневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
10. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров: Науч.-практ. пособие. – Х.: Эспада, 2001. – С. 218–341.
11. Новицький В.В. Терміни пред'явлення зустрічного позову та критерії їх встановлення // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 4. – С. 212–218.
12. Осетинський А. Додержання законності при вирішенні господарських спорів // Право України. – 1999. – № 4. – С. 11–15.
13. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
14. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
15. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.

Вирішення господарських спорів у першій інстанції

8.1. Порядок вирішення господарських спорів у господарському суді

Розгляд справ у місцевих господарських судах згідно з ч. 1 ст. 4–6 ГПК України здійснюється суддею одноособово. Будь-яку справу, що належить до підсудності цього суду, залежно від категорії та складності справи може бути розглянуто колегіально в складі трьох суддів.

Значення судового розгляду полягає в тому, що вирішується головне завдання – захист майнових та інших прав і законних інтересів організацій та підприємств, активний всебічний вплив на поліпшення їх діяльності. У процесі розгляду перевіряється обґрунтованість взаємних вимог і заперечень сторін; на підставі всебічного, повного та об'єктивного дослідження зібраних доказів встановлюються їх дійсні права та взаємовідносини, виявляються умови та причини, що породили спір. Значення цієї стадії полягає також і в тому, що на підставі аналізу та узагальнення матеріалів справи, досліджених у ході судового засідання, а також достовірно встановлених обставин справи господарський суд розробляє пропозиції, спрямовані на вдосконалення господарських відносин, господарського законодавства, а також усунення недоліків у діяльності організацій¹.

Спір має бути вирішений господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви (ч. 1 ст. 69 ГПК України). Тільки у виняткових випадках голова господарського суду чи його заступник мають право продовжити строк вирішення

¹ Васильєв С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – С. 159.

спору, але не більше як на один місяць, про що виноситься ухвала, яка не підлягає оскарженню в апеляційному та в касаційному порядку відповідно до ст. 106 і 111-13 ГПК України.

У разі залучення до участі іншого відповідача або заміни неналежного відповідача розгляд справи розпочинається заново і здійснюється в межах строків, передбачених ч. 1, 2 ст. 69 ГПК України. У разі необхідності голова господарського суду або його заступник можуть продовжити строк вирішення спору, але не більше ніж на один місяць.

У строк більше двох місяців суддя може вирішити спір, якщо про це є письмове клопотання обох сторін чи однієї сторони, погоджене з другою стороною. За наявності цих обставин у судді немає необхідності порушувати перед головою господарського суду або його заступником питання щодо продовження строку вирішення спору.

Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішений господарським судом у строк не більше одного місяця від дня одержання позовної заяви. Частина 3 ст. 69 ГПК України передбачає, що у виняткових випадках голова господарського суду чи його заступник має право продовжити строк вирішення спору, але не більше ніж на один місяць.

Суддя, прийнявши позовну заяву, не пізніше п'яти днів з дня її надходження виносить і надсилає сторонам, прокурору, якщо він є заявником, ухвалу про порушення провадження в справі, у якій вказується про прийняття позовної заяви, призначення справи до розгляду в засіданні господарського суду, про час і місце його проведення, необхідні дії щодо підготовки справи до розгляду в засіданні. Ухвала надсилається також іншим підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам у випадках, коли від них витребуються документи, відомості й висновки або їхні посадові особи викликаються до господарського суду. Ця ухвала виноситься з додержанням вимог ст. 86 ГПК України.

Особи, які беруть участь у справі, вважаються повідомленими про час і місце її розгляду, якщо ухвалу про порушення провадження у справі надіслано за поштовою адресою, зазначеною в позовній заяві. Тому при поверненні до господарського суду з позначкою пошти «адресат вибув» або «за даною адресою не знаходиться» усіх процесуальних документів господарський суд позбавлений можливості здійснювати розгляд справи за наявними в ній матеріалами відповідно до положень ст. 75 ГПК України, оскільки ухвала про порушення повернута до суду через відсутність відповідача за вказаною в позовній заяві адресою. Відповідач автоматично

позбавляється можливості надати суду свої доводи і заперечення по суті заявленого до нього позову. За таких обставин господарський суд зобов'язує позивача надати уточнені відомості про адресу відповідача та докази направлення відповідачеві за уточненою адресою копії позовної заяви й доданих до неї документів. До того ж суд за власною ініціативою у порядку, визначеному ст. 38 ГПК України, може витребувати необхідну інформацію у відповідних підприємств і організацій, незалежно від їх участі у справі, і, як правило, це запити до Державного реєстратора.

Питання встановлення місцезнаходження відповідача з точки зору особливостей господарського процесу є проблематичними:

- господарський суд відповідно до ст. 69 ГПК України повинен вирішити господарський спір у строк, що не перевищує двох місяців з дня одержання позовної заяви;
- господарське процесуальне законодавство не надає право господарському суду зупиняти провадження у справі й оголошувати відповідача в розшук, або направляти повідомлення податковому органу, або доручати розшук відповідача іншим органам.

За наявності в матеріалах справи документів, які свідчать про те, що відповідач належним чином не повідомлений про дату і місце розгляду справи, суд змушений вишукувати процесуальні форми вирішення господарського спору за відсутності відповідача в судовому процесі, що є проблематичним в умовах чинного господарського процесуального законодавства, оскільки проблема вирішення господарських спорів за відсутності відповідача обумовлена як об'єктивними труднощами, так і неоднозначністю судової практики. Якщо позивач на вимогу суду не надав витребуваних документів, то суд має підстави залишити позов без розгляду на підставі ч. 5 ст. 81 ГПК України, але вирішення ситуації ускладнюється у випадку, коли позивач виконав усі вимоги суду, а відповідач так і залишився належно не повідомленим про час і місце судового засідання¹.

З метою забезпечення правильного й своєчасного вирішення господарського спору суддя вчиняє в необхідних випадках такі дії щодо підготовки справи до розгляду (ст. 65 ГПК України):

- 1) вирішує питання про залучення до участі у справі іншого відповідача та про виключення чи заміну неналежного відповідача;

¹ Більш докладно див.: Литвинова А.П., Ребриста С.В. Проблеми процесуальних форм вирішення господарських спорів за відсутності відповідача в судовому процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 29–32.

- 2) викликає представників сторін (якщо сторони знаходяться в тому самому населеному пункті, що й господарський суд) для уточнення обставин справи і з'ясовує, які матеріали можуть бути подані додатково;
- 3) зобов'язує сторони, інші підприємства, установи, організації, державні та інші органи, їх посадових осіб виконати певні дії (звірити розрахунки, провести огляд доказів у місці знаходження тощо); вимагає від них документи, відомості, висновки, необхідні для вирішення спору, чи знайомиться з такими матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження;
- 4) вирішує питання про призначення експертизи;
- 5) провадить огляд і дослідження письмових та речових доказів у місці їх знаходження;
- 6) вирішує питання про визнання явки представників сторін на засідання господарського суду обов'язковою;
- 7) вирішує питання про виклик посадових та інших осіб для надання пояснень по суті справи;
- 8) вирішує питання про розгляд справи безпосередньо на підприємстві, в організації;
- 9) вирішує питання про вжиття заходів до забезпечення позову;
- 10) вчиняє інші дії, спрямовані на забезпечення правильного і своєчасного розгляду справи.

Про витребування доказів від сторони, а також від інших підприємств, установ, організацій, державних органів господарський суд зазначає в ухвалі про порушення провадження у справі.

Якщо в позовній заяві є посилання на докази, що підтверджують викладені обставини, але самі докази до позовної заяви не додані, таку заяву не можна повертати з посиланням на ст. 63 ГПК України. У цьому випадку суддя в процесі підготовки справи до розгляду ухвалою вимагає ці докази від позивача чи відповідача.

Підготовка справи до розгляду є самостійною обов'язковою стадією господарського процесу, яка здійснюється в кожній справі після її порушення з метою правильного розгляду і вирішення спору у встановлені процесуальним законом строки. Завданнями цієї стадії є:

- уточнення позовних вимог і обставин, що складають підставу позову;
- встановлення характеру правовідносин сторін і, відповідно, кола нормативних актів, які будуть застосовуватися при вирішенні спору;
- встановлення кола осіб, що беруть участь у справі;

- визначення кола доказів, які необхідні для вирішення спору по суті, і забезпечення їх надання до початку розгляду справи;
- повідомлення заінтересованих осіб про час і місце розгляду.

Вирішення спорів у господарських судах відкрите, за винятком випадків, коли це суперечить вимогам щодо охорони державної, комерційної чи банківської таємниці або коли сторони чи одна зі сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті. Про розгляд справи в закритому судовому засіданні або про відхилення з цього приводу виноситься ухвала.

Правосуддя в господарських відносинах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін і свободи в наданні ними доказів і в доведенні перед судом їх переконливості.

Процесуальний порядок провадження в судових справах визначається системою процесуальних дій, які виконуються судом і учасниками процесу; змістом, формою, умовами виконання процесуальних дій; системою процесуальних прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, які визначають зміст процесуальних дій; гарантіями реалізації процесуальних прав та обов'язків. У судовому процесі дії судді та учасників господарського процесу мають певний зміст і процесуальну форму вираження, вчинення і закріплення, провадяться в певній послідовності і порядку, визначеному нормами Господарського процесуального кодексу та іншими актами господарського процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 74 ГПК України порядок ведення засідання визначається суддею, а в разі розгляду справи трьома суддями – суддею, головуєчим у засіданні. Засідання господарського суду проводиться в залі засідань з дотриманням вимог господарського процесуального законодавства. Підготовкою засідання займається помічник судді господарського суду, який надсилає заінтересованим особам ухвали про дату і час розгляду спору, приймає від учасників процесу необхідні для розгляду справи докази і залучає їх до справи, а також виконує за дорученням судді інші дії. На початку судового засідання суддя або головуєчий оголошує склад господарського суду, перевіряє явку представників сторін та їх повноваження, роз'яснює учасникам судового процесу їхні права й обов'язки та сприяє в здійсненні належних їм прав, визначає порядок ведення засідання, з'ясовує надходження від учасників процесу заяв, клопотань, відводів складу суду, експертів тощо.

У засіданні заслуховуються представники позивача й відповідача та інші особи, які беруть у ньому участь. Суддя (головуючий) з'ясовує надходження від учасників господарського процесу доповнень до досліджених справою матеріалів. Після цього повідомляє про закінчення розгляду справи й оголошує рішення чи його резолютивну частину або те, коли буде прийняте повне рішення.

Статтею 75 ГПК України передбачено, що, якщо відзив на позовну заяву і витребувані господарським судом документи не подано, справу може бути розглянуто за наявними в ній матеріалами.

У роз'ясненнях Вищого арбітражного суду України¹ зазначається, що, розпочинаючи судовий розгляд, суддя має встановити, чи повідомлені про час і місце цього розгляду особи, які беруть участь у справі, але не з'явилися на засідання. Вищий господарський суд України звертає увагу на те, що розгляд справи за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду, є безумовною підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду² (п. 2 ч. 2 ст. 111-10 ГПК України). Особи, які беруть участь у справі, вважаються повідомленими про час і місце її розгляду судом, якщо ухвалу про порушення провадження у справі надіслано за поштовою адресою, зазначеною в позовній заяві. У випадку нез'явлення в засідання господарського суду представників обох сторін або однієї з них справа може бути розглянута без їх участі, тільки якщо неявка таких представників не перешкоджає вирішенню спору³.

У разі нез'явлення в засідання господарського суду позивача, якщо його присутність була визнана обов'язковою, суддя вправі притягти позивача до відповідальності, встановленої п. 5 ст. 83 ГПК України, або залишити позов без розгляду, або вжити обидва ці заходи одночасно, а щодо представника відповідача слід зазначити, що в разі нез'явлення його представника за викликом господарського суду останній має право відкласти розгляд справи (ст. 77 ГПК України), ужити заходів, передбачених п. 5 ст. 83 ГПК України або ст. 90 ГПК України, чи прийняти рішення за відсутності цього представника⁴.

¹ Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України» від 31.05.1997 р. № 02-5/289 зі змінами та доповненнями.

² У редакції Роз'яснення Вищого господарського суду від 31.05.2002 р. № 04-5/609.

³ Рекомендація Президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.

⁴ Роз'яснення Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609; із змінами, внесеними згідно з Рекомендаціями Президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.

Передбачені ч. 4 ст. 22 ГПК України права позивача змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову можуть бути реалізовані до прийняття рішення судом першої інстанції. Ця норма не застосовується під час розгляду справи в інших інстанціях. Зазначені права можуть бути використані позивачем також під час нового розгляду справи в першій інстанції після скасування рішення й передачі у встановленому порядку справи на новий розгляд суду першої інстанції.

Зміна предмету позову означає зміну матеріально-правової вимоги до позивача. Зміна підстави позову означає зміну обставин, якими позивач обґрунтовує свою вимогу до відповідача. Так, якщо вимога про визнання угоди недійсною замінюється вимогою про розірвання договору і наводяться інші підстави відповідної вимоги, то має місце зміна предмету і підстави позову. Під збільшенням розміру позовних вимог слід розуміти збільшення суми позову за тією самою вимогою, яку було заявлено в позовній заяві.

Згідно з ч. 4 ст. 78 ГПК України господарський суд виносить ухвалу про прийняття відмови позивача від позову, а відповідно до ч. 5 ст. 78 ГПК України приймає рішення про задоволення позову в разі визнання його відповідачем. Проте суд, який вирішує спір, не зв'язаний заявами позивача про відмову від позову, зменшення розміру позовних вимог та відповідача – про визнання позову. На підставі ч. 6 ст. 22 ГПК України в разі, якщо відповідні дії суперечать законодавству або порушують чиї-небудь права і охоронювані законом інтереси (у тому числі юридичної чи фізичної особи, яка не є учасником даного судового процесу), спір підлягає вирішенню по суті згідно з вимогами чинного законодавства¹.

Згідно зі ст. 60 ГПК України відповідач має право до прийняття рішення зі спору подати до позивача зустрічний позов для спільного розгляду з первісним позовом. Отже, відповідач не обмежується якимось терміном на подання ним зустрічного позову в межах строку вирішення спору. У разі подання відповідачем зустрічного позову і необхідністю внаслідок цього дослідження в стислі терміни додаткових доказів або проведення додаткових процесуальних дій судам рекомендується застосовувати положення ч. 3–5 ст. 60 ГПК України.

Статтею 79 ГПК України встановлений вичерпний перелік підстав зупинення провадження в справі, і тому зупинення провадження з інших підстав слід визнати неправомірним. За змістом цієї

¹ Роз'яснення Вищого господарського суду від 31.05.2002 р. № 04-5/609.

статті оскарження у встановленому порядку ухвал суду першої інстанції і, відповідно, надіслання матеріалів справи до апеляційної інстанції може бути підставою для зупинення ним позовного провадження або провадження у справі про банкрутство¹.

Отже, засідання господарського суду можна поділити на три частини: підготовчу, розгляд справи по суті (дослідження й оцінка доказів) і прийняття рішення у справі.

Підготовча частина судового розгляду є системою процесуальних дій, спрямованих на встановлення можливості розгляду справи по суті. На думку С.В. Васильєва, у цій частині необхідно вирішити два відносно самостійних завдання:

- 1) установити наявність або відсутність умов, які є необхідними для забезпечення правильного вирішення справи в судовому засіданні. Саме на це спрямовані вимоги закону, які передбачають здійснення процесуальних дій щодо перевірки явки учасників процесу і вирішення питання з розгляду справи за відсутності кого-небудь із них; щодо виявлення згоди на розгляд справи суддею одноособово; щодо вирішення питань про відвід; щодо відкладення розгляду справи;
- 2) створення необхідних умов для всебічного, повного та об'єктивного дослідження доказів у справі, для здійснення судочинства на основі змагальності й рівності сторін. На це, передусім, спрямовані вимоги закону, що регламентують процесуальні дії щодо роз'яснення учасникам їхніх процесуальних прав і обов'язків; щодо вирішення судом заяв і клопотань осіб, що беруть участь у справі².

У цій частині здійснюються такі процесуальні дії:

- 1) головуючий відкриває судові засідання й оголошує, яка справа підлягає розгляду;
- 2) встановлюються особи, які з'явилися на засідання;
- 3) головуючий оголошує склад суду, інших учасників розгляду (прокурор, експерт, секретар), роз'яснює особам, що беруть участь у справі, їхні права та обов'язки;
- 4) суд розглядає заяви осіб, які беруть участь у справі;
- 5) розглядає питання про відкладення розгляду справи (за наявністю підстав).

¹ Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

² Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – С. 161.

Основною частиною судового засідання є розгляд справи по суті, де вирішуються такі завдання:

- визначення обсягу та межі дослідження обставин справи в судовому засіданні;
- встановлення наявності чи відсутності підстав для припинення провадження у справі в стадії судового розгляду. Наприклад, головуючий здійснює процесуальні дії щодо виявлення бажання позивача відмовитися від своїх позовних вимог або бажання сторін укласти мирову угоду;
- дослідження доказів у справі, які входять до структури господарського процесуального доказування. До її складу також входять дії щодо встановлення предмета доказування, збору, надання та оцінки доказів.

Для цієї частини властиве здійснення таких процесуальних дій:

- 1) доповідь головуючого, з'ясування питань щодо підтримки позивачем своїх позовних вимог, визнання відповідачем вимог позивача, укладення мирової угоди;
- 2) встановлення порядку дослідження доказів;
- 3) заслуховування пояснень осіб, що беруть участь у справі;
- 4) дослідження письмових доказів;
- 5) дослідження речових доказів;
- 6) дослідження висновку експерта.

Провівши дослідження матеріалів справи і оцінивши всі наявні докази, господарський суд може дійти відповідного висновку по суті спору і прийняти рішення.

На судовому засіданні складається протокол.

У протоколі судового засідання зазначаються:

- 1) рік, місяць, число і місце судового засідання;
- 2) найменування суду, що розглядає справу, та склад суду;
- 3) номер справи і найменування сторін;
- 4) відомості про явку в судові засідання представників сторін, інших учасників судового процесу або про причини їх неявки;
- 5) відомості про роз'яснення господарським судом сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав і обов'язків, зокрема, права заявляти відводи, та попередження перекладача про відповідальність за завідомо неправильний переклад, судового експерта – за дачу завідомо неправильного висновку або відмову від дачі висновку;
- 6) усні заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі;
- 7) усні роз'яснення судовими експертами своїх висновків і відповіді на поставлені їм додаткові запитання.

Протокол веде секретар судового засідання. У триденний строк його підписують суддя (суддя – головуючий у колегії суддів) і секретар судового засідання.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право знайомитися з протоколами і протягом п'яти днів після їх підписання подавати письмові зауваження з приводу допущених у протоколах неправильностей або неповноти протоколу. Зауваження на протоколи у всіх випадках долучаються до матеріалів справи.

Господарський суд розглядає зауваження на протокол протягом п'яти днів з дня подання зауваження і за результатами розгляду виносить ухвалу, якою приймає зауваження або мотивовано відхиляє їх.

На вимогу хоча б одного учасника судового процесу в суді першої чи апеляційної інстанції при розгляді справи по суті або за ініціативою суду здійснюється фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу. Відтворення технічного запису судового процесу здійснюється в судовому засіданні при розгляді справи судом у першій інстанції, в апеляційному чи касаційному порядку, а також при розгляді зауважень на протокол судового засідання на вимогу сторін чи за ініціативою суду. Питання про видачу копії технічного запису учаснику процесу, про його відтворення поза судовим засіданням вирішуються головуючим у кожному окремому випадку залежно від обставин.

8.2. Відкладення, зупинення, поновлення і припинення судового розгляду

Відкладення розгляду справи полягає в перенесенні засідання на інший строк з тим, щоб забезпечити необхідні умови розв'язання спору. По своїй суті це організаційні заходи суду щодо забезпечення принципу всебічного, повного та об'єктивного розгляду позовних вимог. Нерідко це пов'язано з недоліками в підготовці справи до розгляду, які зумовлені діями сторін чи судді. Умовами для відкладення розгляду справи є такі обставини, які не дають можливості розглянути її в даному засіданні, але вони не можуть бути усунені господарським судом і особами, які беруть участь у справі, до наступного засідання. Нерідко відкладення розгляду справи є наслідком недоброякісної підготовки справи до розгляду, несвоєчасного відправлення ухвали учасникам процесу тощо. Проте навіть у разі належної підготовки справи до розгляду виникають обставини,

які не залежать від господарського суду і не дають можливості розглядати справу в даному засіданні¹.

Умовами для відкладення розгляду справи є такі обставини, які не дозволяють розглянути її в судовому засіданні, але вони можуть бути усунені господарським судом і особами, які беруть участь у справі до наступного засідання. Статтею 77 ГПК України передбачено, що господарський суд відкладає в межах строків, встановлених у ст. 69 ГПК України, розгляд справи, якщо через певні обставини спір не може бути вирішений у даному засіданні. Такими обставинами є:

- 1) нез'явлення на засідання представників сторін, інших учасників судового процесу. Якщо суддя вважає, що через таке нез'явлення не можна вирішити справу, то розгляд справи відкладається в межах строків, встановлених ст. 69 ГПК України;
- 2) неподання витребуваних доказів. Про витребування доказів від сторони, а також від інших підприємств, установ, організацій, державних органів господарський суд зазначає в ухвалі про відкладення розгляду справи. Приймаючи рішення, господарський суд має право за неподання у встановлений строк витребуваних доказів стягнути штраф з особи, яка повинна була їх надіслати;
- 3) необхідність витребування нових доказів. У процесі розгляду справи за клопотанням представників сторін або одного з них, інших учасників процесу, які мають на це право, а також з ініціативи суду може виникнути необхідність витребування нових доказів, без яких справу не можна вирішити, про що вноситься ухвала;
- 4) залучення до участі в справі іншого відповідача, заміна належного відповідача;
- 5) необхідність заміни відведеного судді, судового експерта. Клопотання про відвід має бути аргументованим і переконливим.

Про відкладення розгляду справи виноситься ухвала, в якій зазначаються причини відкладення, заходи, яких необхідно вжити для забезпечення розгляду справи в наступному засіданні господарського суду, а також час і місце проведення наступного засідання.

Аналіз господарського процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що ухвала про відкладення розгляду справи не може бути перевірена в апеляційному порядку, виходячи з того, що:

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ.коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 162–163.

- розгляд справи відкладається в межах строків вирішення спорів, передбачених ст. 69 ГПК України;
- розгляд справи відкладається на конкретну дату і час;
- ухвала про відкладення розгляду справи є проміжним процесуальним документом, і всі помилки, які ймовірно на цьому етапі господарського процесу, можуть бути усунені в разі перевірки рішення в порядку нагляду за цією справою.

Суддя має право оголосити перерву в засіданні в межах встановленого строку вирішення спору з наступною вказівкою про це в рішенні або ухвалі. У Господарському процесуальному кодексі України не визначені випадки оголошення перерви. На практиці це буває, наприклад, у разі розгляду складних справ.

Відкладення розгляду справи та оголошення перерви в засіданні не впливають на передбачений законом загальний строк розгляду цієї справи.

Під час провадження справи інколи виникають обставини, що перешкоджають подальшому її розгляду, і не можна встановити час їх усунення. У таких випадках розгляд справи зупиняється. Зупиненням провадження в справі є припинення процесуальних дій у справі на невизначений строк.

Зупинення провадження в справі – це тимчасове припинення здійснення процесуальних дій у справі з обставин, що не залежать від суду та сторін і перешкоджають подальшому руху справи.

Зупинення провадження в справі суттєво відрізняється від відкладення розгляду справи. Слухання справи відкладається на відповідний строк для здійснення судом або особами, які беруть участь у справі, певних процесуальних дій. У разі зупинення провадження в справі здійснення процесуальних дій припиняється, за винятком дій щодо забезпечення доказів або позову та дій, пов'язаних із самим призупиненням провадження або його поновленням. Строк зупинення провадження в справі не вказується, воно поновлюється лише за настання певних, передбачених законом умов.

Перелік підстав зупинення провадження у справі міститься у ст. 79 ГПК України, який є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Аналіз цієї статті дозволяє виділити два блоки підстав:

- 1) обов'язкові підстави, які вказані в Господарському процесуальному кодексі, за наявності яких господарський суд зобов'язаний зупинити провадження в справі. Відповідно до ч. 1 ст. 79 ГПК України господарський суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду даної справи до вирішення пов'язаної з нею іншої справи, що розглядається іншим судом;

2) необов'язкові (факультативні) підстави, тобто підстави, за наявності яких господарський суд має право (але не зобов'язаний) зупинити провадження в справі. Відповідно до ч. 2 ст. 79 ГПК господарський суд має право зупинити провадження в справі за клопотанням сторони, прокурора, який бере участь у судовому засіданні, або за своєю ініціативою у випадках:

- призначення господарським судом судової експертизи;
- надсилання господарським судом матеріалів до слідчих органів;
- заміни однієї зі сторін її правонаступником унаслідок реорганізації підприємства, організації.

Усунення причин, що перешкоджають розгляду справи, як правило, потребує тривалого часу. Строки розгляду господарських спорів обмежені ГПК України. І тому час, необхідний для усунення причин, що перешкоджають розгляду справи, має бути виключений із часу, відведеного господарському суду для розгляду спору. Однак здійснення окремих заходів може бути і в межах загальних строків розгляду господарських спорів. У цих випадках питання про зупинення розгляду справи є прерогативою суду, який може не зупиняти розгляд справи, а лише його відкласти.

Господарський суд поновлює провадження у справі після усунення обставин, що зумовили її зупинення. Про зупинення провадження у справі та його поновлення виноситься ухвала. Ухвалу про зупинення провадження може бути оскаржено.

Поновлення провадження у справі поновлює перебіг загального строку з урахуванням уже витраченого судом часу до виникнення обставин, за яких було зупинене провадження згідно із судовою ухвалою.

Залишення позову без розгляду – це форма закінчення господарської справи без винесення рішення, яка дає право на повторне звернення до господарського суду з такою самою заявою¹.

Залишення позову без розгляду характеризується тим, що до його розв'язання мають місце деякі передбачені законом перешкоди, які можуть бути усунуті. Залишення позову без розгляду є закінченням провадження у справі без винесення рішення, що не перешкоджає можливості повторного звернення до суду з аналогічним позовом. Перелік обставин, згідно з якими господарський суд залишає позов без розгляду, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Після усунення умов, які стали причиною для

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ.коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 171.

залишення заяви без розгляду, заінтересована особа має право знову звернутися до господарського суду в загальному порядку. Обставини залишення позову без розгляду, зазначені в ст. 81 ГПК України, можна поділити на дві групи:

- 1) обставини, які тягнуть за собою обов'язкове залишення (обов'язкові підстави);
- 2) обставини, які тягнуть за собою факультативне залишення позову без розгляду в господарському суді (факультативні або альтернативні обставини).

Господарський суд залишає позов без розгляду (ч. 1 ст. 81 ГПК України), якщо:

- 1) позовну заяву підписано особою, яка не має права підписувати її, або особою, посадове становище якої не вказане. Якщо позовна заява підписана особою, яка не має права підписувати, то це є обов'язковою підставою залишення позову без розгляду. У разі підписання заяви особою, становище якої не вказане, суд має можливість або залишити заяву без розгляду, або прийняти і розглянути позовну заяву, якщо є докази того, що ця особа має право підписувати позовну заяву;
- 2) у провадженні господарського суду або іншого органу, який діє в межах своєї компетенції, є справа з господарського спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Це може мати місце у випадках, коли законом встановлена альтернативна підвідомчість розгляду справ, за якої виникає можливість одночасного звернення з заявою до кількох судових органів;
- 3) позивач не звернувся до установи банку за одержанням із відповідача заборгованості, якщо вона відповідно до законодавства мала бути одержана через банк. Наприклад, при визнанні претензії відповідачем, а також в інших випадках, якщо сума може бути списана через банк згідно з чинним законодавством;
- 4) позивач без поважних причин не подав витребувані господарським судом матеріали, необхідні для вирішення спору, або представник позивача не з'явився на виклик у засідання господарського суду і його нез'явлення перешкоджає вирішенню спору. Застосування цього пункту можливе лише за наявності таких умов: додаткові документи вважаються витребуваними, тільки якщо про це зазначено у відповідному процесуальному документі; витребувані документи чи явка представника позивача дійсно необхідні для вирішення спору; позивач не подав витребувані документи чи не направив свого представника на засідання господарського суду

без поважних причин. Отже, перш ніж залишити позов без розгляду, господарський суд зобов'язаний з'ясувати причини невиконання його вимог позивачем і об'єктивно оцінити їх поважність. У разі нез'явлення на засідання господарського суду представника позивача, якщо його присутність була визнана обов'язковою, суддя вправі залишити позов без розгляду;

5) громадянин відмовився від позову, який був поданий у його інтересах прокурором.

У тих випадках, коли господарський суд помилково порушив справу без доказів надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів, а відповідач посиляється на те, що він не одержав копії позовної заяви і тому не може надіслати відзив на неї, справу слід відкласти й ухвалою запропонувати прокурору надати докази надіслання відповідачеві копії позовної заяви. Якщо прокурор не виконав вимоги суду, останній відповідно до п. 5 ст. 81 ГПК України залишає позов без розгляду. Якщо позовну заяву прокуророві помилково прийнято до провадження без додання доказів надіслання відповідачеві копії позовної заяви, однак відповідач надіслав суду відзив на неї, господарський суд має право вирішити спір по суті.

Про залишення заяви без розгляду виноситься ухвала, у якій можуть бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також про стягнення штрафів, передбачених у п.п. 4, 5 ст. 83 ГПК України. Ухвалу про залишення позову без розгляду може бути оскаржено. Після усунення обставин, що зумовили залишення позову без розгляду, позивач має право знову звернутися з ним до господарського суду в загальному порядку.

Якщо відкладання справи, зупинення провадження в ній, залишення позову без розгляду передбачають можливість розв'язання спору за умови усунення перешкоджаючих обставин, то принципово інші наслідки настають у разі припинення справи. **Припинення провадження у справі** – це форма закінчення господарської справи без винесення рішення, коли неможливе повторне звернення до господарського суду з тим самим позовом.

За загальним правилом провадження припиняється через неправомірність його порушення чи неможливість продовження внаслідок обставин, які виникли під час судового розгляду справи. У випадках припинення провадження у справі повторне звернення до господарського суду зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не припускається. Відповідно до ч. 1 ст. 80 господарський суд припиняє провадження в справі, якщо:

- 1) спір не підлягає вирішенню в господарських судах України. Провадження у справі підлягає припиненню з посиленням на п. 1 ч. 1 ст. 80 ГПК України, якщо при розгляді справи буде встановлено, що спір невідомий господарському суду; або позов подано в інтересах позивача іншими, крім органів прокуратури, юридичними особами, державними або іншими органами, або в позові викладені вимоги, що не підлягають судовому захисту; або позивач чи відповідач не володіють процесуальною правоздатністю;
- 2) відсутній предмет спору. Господарський суд припиняє провадження в справі через відсутність предмета спору в таких випадках: припинення існування предмету спору (наприклад, здійснене у встановленому порядку скасування оспорюваного акта), якщо між сторонами внаслідок цього не залишилося неврегульованих питань; якщо спір врегульовано самими сторонами шляхом перерахування боргу (передачі майна чи усунення перешкод у користуванні ним) після звернення кредитора з позовом за умови подання доказів такого врегулювання; а також у випадку визнання претензії боржником;
- 3) є рішення господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішив господарський спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Господарський суд також припиняє провадження в справі, якщо є рішення господарського суду або іншого органу, який у межах своєї компетенції вирішив господарський спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Як зауважується в науково-практичному коментареві, припинення провадження можливе тільки в разі, якщо в спорі беруть участь ті самі сторони; спір виник відносно того самого предмета або з тих самих підстав; прийняте рішення чи постанова набрали законної чинності, не змінені і не скасовані відповідно до чинного законодавства¹. Зміна хоча б однієї із перерахованих обставин або її відсутність надає право заінтересованим особам звернутися до господарського суду з повторним позовом;
- 4) позивач відмовився від позову і відмову прийнято господарським судом. Господарський суд також припиняє провадження у справі у випадку відмови від позову, якщо таку відмову згідно із ст. 78 ГПК України прийнято. У цьому випадку господарському суду слід керуватися ч. 6 ст. 22 ГПК

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 169–170.

- України, тобто перевіряти, чи не суперечить ця відмова законодавству та чи не порушує вона інтереси інших осіб;
- 5) сторони уклали угоду про передачу даного спору на вирішення третейського суду;
 - 6) підприємство чи організацію, які є сторонами, ліквідовано. Припиняється провадження в справі в разі ліквідації підприємства чи організації, які є сторонами в ній, оскільки в даному випадку не настає правонаступництво;
 - 7) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена господарським судом.

Про припинення провадження у справі виноситься ухвала, у якій мають бути вирішені питання про розподіл між сторонами судових витрат, про повернення державного мита з бюджету, а також можуть бути розв'язані питання про стягнення штрафів, передбачених у п.п. 4, 5 ч. 2 ст. 83 ГПК України. Ухвалу про припинення провадження у справі може бути оскаржено.

8.3. Порядок прийняття, форма і зміст рішення

Відповідно до ч. 1 ст. 82 ГПК України при вирішенні господарського спору по суті (задоволення позову, відмова в позові повністю або частково) господарський суд приймає *рішення*. В інших випадках – відкладення розгляду справи, зупинення, припинення провадження у справі, залишення позову без розгляду тощо (ч. 1 ст. 86 ГПК України) – господарський суд виносить *ухвалу*. Рішення викладається в письмовій формі та підписується всіма суддями, які брали участь у засіданні. У разі розгляду справи трьома суддями суддя, не згодний з рішенням, зобов'язаний викласти в письмовій формі свою окрему думку, яка додається до справи. Проте рішення (ухвала, постанова) суду даних про наявність окремої думки судді містити не повинна. Відповідний документ, який складається в довільній письмовій формі, під час оформлення матеріалів справи господарського суду вміщується працівником канцелярії в окремий конверт, що прикріплюється до внутрішнього боку обкладинки відповідної справи. Конверт опечатується, і на ньому робиться позначка «Окрема думка судді (прізвище, ініціали)». До опису матеріалів справи вносяться відповідні дані. Цей конверт може бути відкритий лише суддями, які переглядають рішення (ухвалу, постанову) в апеляційному чи в касаційному порядку. Після закінчення такого перегляду документ, що містить окрему думку судді, знову законвертовується в такому самому порядку.

На підставі ст. 124 Конституції України та ч. 1 ст. 84 ГПК України судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими на всій її території.

Рішення господарського суду має прийматися відповідно до норм матеріального і процесуального права та фактичних обставин справи, із достовірністю встановлених господарським судом. Зокрема, рішення господарського суду має ґрунтуватися на повному з'ясуванні:

- чи мали місце обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у процесі, та якими доказами вони підтверджуються;
- чи не виявлено в процесі розгляду справи інших фактичних обставин, що мають суттєве значення для правильного вирішення спору, і доказів на підтвердження цих обставин;
- яка правова кваліфікація відносин сторін, виходячи з фактів, з'ясованих у процесі розгляду справи, та яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору.

Законодавець наділив господарський суд досить широкими правами, якими він може скористатися, приймаючи рішення. Відповідно до ст. 83 ГПК України господарський суд має право:

- 1) визнати недійсним повністю чи в певній частині пов'язаний з предметом спору договір, який суперечить законодавству. Якщо, вирішуючи господарський спір, господарський суд встановить, що зміст договору суперечить чинному законодавству, він, керуючись ч. 1 ст. 83 ГПК України, повинен з власної ініціативи визнати цей договір недійсним повністю або в певній частині;
- 2) виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів або третіх осіб, із самостійними вимогами на предмет спору, і про це є клопотання заінтересованої сторони. Приймаючи рішення зі спору, пов'язаного з відшкодуванням шкоди, господарський суд вправі вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів потерпілої особи, і стягувати збитки в розмірі, обчисленому на день вирішення спору;
- 3) зменшувати у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені), яка підлягає стягненню зі сторони, що порушила зобов'язання. Вирішуючи питання про зменшення розміру неустойки, яка підлягає стягненню зі сторони, що порушила зобов'язання, господарський суд повинен об'єктивно оцінити, чи є даний випадок винятковим, а також виходити з інтересів сторін, що заслуговують на увагу, ступеня виконання зобов'язання, причин неналежного виконання чи невиконання зобов'язання, наслідків порушення

договору тощо. При вирішенні питання щодо зменшення розміру слід ураховувати, що ст. 205 ЦК України не містить посилання на майновий стан сторін як на підставу зменшення розміру неустойки, що підлягає стягненню зі сторони, винної в порушенні зобов'язань;

- 4) стягувати в дохід Державного бюджету України зі сторони, що порушила строки розгляду претензії, штраф у розмірі, встановленому ст. 9 ГПК України, або відповідно до законів, що регулюють порядок досудового врегулювання спорів у конкретних правовідносинах. Цей штраф підлягає стягненню незалежно від обґрунтованості претензійних вимог. Стягуючи штраф, господарський суд не вправі застосовувати п. 3 ч. 2 ст. 83 ГПК України, у якому йдеться про неустойку (штраф, пеню) лише за порушення матеріально-правового зобов'язання;
- 5) стягувати в дохід Державного бюджету України з винної сторони штраф у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за ухилення від вчинення дій, покладених господарським судом на сторону;
- 6) відстрочити або розстрочити виконання рішення.

Рішення господарського суду складається з чотирьох частин:

- *вступна частина*, де зазначаються найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, найменування сторін, ціна позову, прізвище судді (суддів), представників сторін, прокурора та інших осіб, які брали участь у засіданні, посади цих осіб. Якщо справа розглядається у підприємстві чи організації, про це також вказується у вступній частині;
- *описова частина*; має містити стислий виклад вимог позивача, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень і клопотань сторін та їх представників, інших учасників судового процесу, опис дій, виконаних господарським судом (огляд та дослідження доказів і ознайомлення з матеріалами безпосередньо в місці їх знаходження);
- *мотивувальна частина*; вказуються обставини справи, встановлені господарським судом; причини виникнення спору; докази, на підставі яких прийнято рішення; зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто; доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання й докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін; законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення; обґрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення;
- *результативна частина*; має містити висновок про задоволення позову або відмову в позові повністю або частково за

кожною із заявлених вимог. Висновок не може залежати від настання якихось обставин (умовне рішення).

При задоволенні позову в результативній частині рішення вказується:

- найменування сторони, на користь якої вирішено спір, і сторони, з якої здійснено стягнення грошових сум або яка зобов'язана виконати відповідні дії, строк виконання цих дій, а також строк сплати грошових сум при відстрочці або розстрочці виконання рішення;
- розмір сум, що підлягають стягненню (основна заборгованість за матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги, неустойки, штрафи, пені та збитки, а також штрафи, передбачені п.п. 4 і 5 ст. 83 ГПК України);
- найменування майна, що підлягає передачі, і місце його знаходження (у спорі про передачу майна);
- найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку (у спорі про визнання цього документа як такого, що не підлягає виконанню), а також сума, що не підлягає списанню.

При розгляді, що виник при укладенні або зміні договору, у результативній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, із посиланням на поданий позивачем проект договору.

У результативній частині рішення вказується про визнання договору недійсним у випадках, передбачених п. 1 ст. 83 ГПК України. При задоволенні заяви про визнання акта недійсним у результативній частині вказуються найменування акта і органу, що його видав, номер акта, дата його видання, чи визнається акт недійсним повністю або частково (у якій саме частині).

У результативній частині вказується про розподіл господарських витрат між сторонами, про повернення державного мита з бюджету.

Якщо в справі беруть участь кілька позивачів і відповідачів, у рішенні вказується, як вирішено спір щодо кожного з них. При розгляді первісного й зустрічного позовів у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

Приймаючи рішення зі спору, господарський суд згідно з ч. 2 ст. 4 ГПК України не застосовує акти державних та інших органів, якщо ці акти не відповідають законодавству України. Актами, що не відповідають законодавству України, можуть бути акти центральних органів виконавчої влади, місцевих державних

адміністрацій, органів місцевого самоврядування або інших органів, які за своїм статусом не є державними. За змістом цієї статті до актів, які підлягають застосуванню господарськими судами, не належать судові рішення судів загальної юрисдикції. У процесі здійснення господарського судочинства з конкретної справи господарські суди керуються судовими рішеннями судів загальної юрисдикції виключно на підставі, у межах та порядку, передбачених ст. 35 ГПК, тобто у встановленні преюдиціальних фактів.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 у справі № 1-2/2002 (про досудове врегулювання спорів) положення ч. 2 ст. 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. Отже, з дати оприлюднення зазначеного рішення Конституційного Суду України місцеві господарські суди мають у порядку, передбаченому ГПК України, приймати до свого провадження як позови з вимогами, що ґрунтуються на визнаних претензіях позивача, так і позови, щодо вимог яких не подано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору. З огляду на викладене суди з цієї дати не мають права застосовувати п. 7 ч. 1 ст. 63, п. 3 ч. 1 ст. 80, п. 3 ч. 1 ст. 81 та п. 4 ст. 83 ГПК України.

Виходячи в разі необхідності за межі позовних вимог (п. 2 ст. 83 ГПК України), господарський суд одночасно повинен вирішувати питання про стягнення недоплаченого позивачем державного мита¹.

Згідно зі ст. 85 ГПК України господарський суд, розглянувши справу по суті, у тому самому судовому засіданні оголошує рішення з додержанням вимог ст. 84 цього Кодексу. Суддя може оголосити в судовому засіданні тільки вступну та резолютивну частини рішення за наявності згоди на це представників як позивача, так і відповідача, присутніх у засіданні, а в разі присутності представника лише

¹ Роз'яснення Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, в редакції Рекомендацій Президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

однієї зі сторін – за згодою цього представника. За відсутності відповідної згоди суд згідно з ч. 3 ст. 77 ГПК України може оголосити перерву в засіданні з метою виготовлення повного тексту рішення.

Мотивоване рішення і раніше оголошені вступна та резолютивна його частини підписуються всіма суддями, які беруть участь у його прийнятті. Вступна і резолютивна частини мотивованого рішення мають дослівно відповідати вступній і резолютивній частинам рішення, оголошеним після закінчення розгляду справи. До справи долучаються як оголошені вступна і резолютивна частини рішення, так і рішення, складене в остаточній формі.

Рішення господарського суду набирає законної сили після закінчення десятиденного строку з дня його прийняття, а в разі, коли в судовому засіданні було оголошено лише вступну і резолютивну частини рішення, воно набирає законної сили після закінчення десятиденного строку з дня підписання рішення, оформленого відповідно до ст. 84 ГПК України.

У разі подання апеляційної скарги або внесення апеляційного подання рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційною інстанцією.

Частиною першою ст. 20 ГПК України передбачено, що суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участі в новому розгляді справи в разі скасування рішення, ухвали, прийнятої за його участю. У застосуванні цієї норми процесуального права господарським судам необхідно враховувати таке. У разі скасування апеляційною або касаційною інстанцією ухвал, які не стосуються суті спору, як-от: про передачу справи за підсудністю, забезпечення позову, зупинення провадження у справі, залишення позову без розгляду окремої ухвали – справу може бути передано у встановленому порядку на розгляд суддів, якими винесено відповідні ухвали¹.

8.4. Ухвала суду та її зміст. Додаткове рішення, ухвала

У випадках, якщо господарський спір не вирішується по суті (відкладення розгляду справи, зупинення, припинення провадження у справі, залишення позову без розгляду тощо), господарський суд виносить ухвалу.

¹ Рекомендації Президії Вищого господарського суду України № 04-5/26 від 01.02.2005 р. № 04-5/26 (із змінами, внесеними згідно з Рекомендаціями Президії Вищого господарського суду України від 25.04.2005 р. № 04-5/144).

Відповідно до ч. 2 ст. 86 ГПК України ухвала господарського суду повинна містити:

- 1) найменування господарського суду, номер справи і дату винесення ухвали, найменування сторін, ціну позову, вимогу позивача, прізвища судді (суддів), представників сторін, прокурора, інших осіб, які брали участь у засіданні (із зазначенням їхніх посад);
- 2) стислий виклад суті спору або зміст питання, із якого виноситься ухвала;
- 3) мотиви винесення ухвали з посиланням на законодавство;
- 4) висновок із розглянутого питання;
- 5) вказівку на дії, що їх мають вчиняти сторони, інші підприємства, організації, державні та інші органи та їх посадові особи у строки, визначені господарським судом.

Ухвали розсилаються сторонам, прокурору, який брав участь в судовому процесі, третім особам не пізніше п'яти днів після їх прийняття або вручаються їм під розписку, якщо інше не передбачено Господарським процесуальним кодексом.

Важливу роль у сприянні зміцненню законності у сфері господарських відносин відіграють *окремі ухвали*. Господарський суд виносить окрему ухвалу за наявності умов, передбачених ч. 1 ст. 90 ГПК України, тобто виявивши при вирішенні господарського спору порушення законності або недоліки в діяльності підприємства, установи, організації, державного чи іншого органу. Виходячи з вимог ст.ст. 86, 90 ГПК України, результатів теоретичних досліджень та набутого судовою практикою досвіду, можна визначити вимоги, яким повинна відповідати окрема ухвала господарського суду, з тим, щоб її профілактичний ефект був максимальний.

До цих вимог відносять:

1. *Законність*. Окрема ухвала має ґрунтуватися на нормах чинного законодавства, прийматись у передбачених законом випадках, за встановленою процедурою, відповідати вимогам щодо змісту. Господарський процесуальний кодекс України не містить спеціальних вимог щодо змісту окремої ухвали, тому він визначається, виходячи із загальних вимог, зазначених у ст. 86 ГПК України.
2. *Обґрунтованість*. Окрема ухвала повинна бути переконливою та мотивованою. Переконливість окремої ухвали обумовлюється ясністю і послідовністю викладення, високою юридичною і загальною культурою документа.
3. *Конкретність*. Описова частина повинна вказувати на негативні обставини, встановлені господарським судом, а

резолютивна – містити конкретні рекомендації щодо їх усунення. При цьому не має бути рекомендацій, що стосуються оперативно-господарської діяльності підприємства чи організації, для надання яких господарський суд не встановив необхідних даних або які виходять за межі його компетенції. При зазначенні на порушення закону має вказуватися, яка саме правова норма порушена і в чому полягає порушення її вимог.

4. *Достовірність*. Викладені в окремій ухвалі факти мають бути встановлені господарським судом у результаті всебічного, повного та об'єктивного дослідження в судовому процесі всіх обставин справи в сукупності.

Підставою надсилення окремої ухвали є виявлення господарським судом порушень законодавства або недоліків у діяльності підприємств чи організацій. Відповідно до ч. 2 ст. 90 ГПК України окрема ухвала надсилається відповідним підприємствам, установам, організаціям, державним та іншим органам, посадовим особам, які несуть відповідальність за ухилення від виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 119 ГПК України. Окрему ухвалу може бути оскаржено в установленому порядку.

Прийняття окремої ухвали як процесуального документа:

- підвищує його юридичну силу і зумовлює обов'язковість виконання;
- створює підставу для застосування заходів майнової відповідальності за ухилення від її виконання;
- дає можливість перевірити законність та обґрунтованість цього документа за заявою підприємства, установи, організації, державного чи іншого органу, яким надіслано ухвалу, в порядку нагляду.

Окрема ухвала господарського суду розглядається як дійовий процесуальний засіб усунення причин та умов, що сприяють виникненню господарських правопорушень. Однак виконувати це призначення вона зможе лише тоді, коли в ній міститься глибокий і ґрунтовний аналіз спірних правовідносин, причин і умов правопорушень, конкретні пропозиції та рекомендації щодо їх усунення, а також коли суддя, який надіслав ухвалу, здійснює принциповий, послідовний контроль за тим, щоб вона виконувалася в строк і в повному обсязі.

Якщо при вирішенні господарського спору господарський суд виявить у діяльності працівників підприємств і організацій порушення законності, що містять ознаки дії, переслідуваної в кримінальному

порядку, господарський суд надсилає про цей факт повідомлення органам внутрішніх справ чи прокуратури.

За загальним правилом господарський суд, який виніс рішення, не має права його змінити або скасувати. Лише у виняткових випадках, прямо зазначених у законодавстві, судові рішення можуть бути виправлені тим самим господарським судом, який виніс рішення. Одним із передбачених законодавством способів виправлення недоліків рішення, яких припустився господарський суд, є прийняття додаткового рішення, ухвали. Згідно зі ст. 88 ГПК України господарський суд має право за заявою сторони, прокурора, який брав участь у судовому процесі, або за своєю ініціативою прийняти додаткове рішення, ухвалу, якщо:

- 1) за якоюсь позовною вимогою, яку було розглянуто в засіданні господарського суду, не прийнято рішення;
- 2) не вирішено питання про розподіл судових витрат або про повернення державного мита з бюджету.

Додаткове рішення, ухвала можуть бути оскаржені в установленому порядку.

Іншим способом виправлення допущених господарським судом помилок є роз'яснення й виправлення рішення, ухвали. Суддя за заявою сторони чи державного виконавця роз'яснює рішення, ухвалу, не змінюючи при цьому їх змісту, а також за заявою сторони або за своєю ініціативою виправляє допущені в рішенні, ухвалі описки чи арифметичні помилки, не зачіпаючи суті рішення. Про роз'яснення рішення, ухвали, а також про виправлення описок чи арифметичних помилок вноситься ухвала.

Роз'яснення рішення має стосуватися тільки питань, вирішених господарським судом, якщо висновки та міркування, що викладені в рішенні, недостатньо чіткі і тому ускладнюють виконання рішення, припускають різне тлумачення його змісту. А тому господарський суд не може під видом роз'яснення вносити в рішення виправлення, що змінюють кінцеві висновки, доповнюють рішення, або розглядати питання, які раніше не були вирішені.

Питання щодо виправлення описок або арифметичних помилок вирішується суддею одноособово. Оскільки зазначений вище порядок виправлення недоліків може застосовуватися лише у випадках, коли в тексті рішення допущено неточність або арифметичні помилки чи описки, то для виправлення допущених суддею фактичних помилок, наприклад, у випадку неправильного визначення ціни позову порядок не може бути використаний.

Питання для самоконтролю

1. Які передбачено підстави подовження строку розгляду спору господарським судом?
2. Які дії вчиняє суддя господарського суду з метою вирішення господарського спору?
3. За наявності яких обставин господарський суд відкладає розгляд спору?
4. У яких випадках позов залишається без розгляду?
5. Які вимоги пред'являються до протоколу судового засідання?
6. Якими правами наділений господарський суд при прийнятті рішення?
7. З яких частин складається рішення господарського суду?
8. У чому полягають особливості окремої ухвали?
9. Які передбачено способи виправлення недоліків судового рішення?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18.09.1997 р. № 02-5/289.
3. Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам. Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 22.05.2002 р. № 04-5/570 // Юридичний вісник України. – 2002. – № 30 (інформаційно-правовий банк). – С. 24–26.
4. Про деякі питання розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій. Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 05-4/608 // Юридичний вісник України. – 2002. – № 30 (інформаційно-правовий банк). – С. 26–30.
5. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з укладанням і виконанням кредитних договорів. Оглядовий лист Вищого арбітражного суду України від 31.01.2001 р. № 01-8/97 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 100–106.
6. Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства у вирішенні спорів. Інформаційний лист ВГСУ від 29.08.2001 р. № 01-8 034 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 4. – С. 121–126.

7. Про деякі питання, пов'язані із застосуванням частини другої статті 82 Господарського процесуального кодексу України. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 23.11.2001 р. № 01-8/1272 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 1. – С. 138.
8. Про деякі питання практики призначення судових експертиз у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності. Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 29.03.2005 р. № 04-576 // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 19–23.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учебное пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 87–99.
2. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – 480 с.
3. Боровик С.С., Джунь В.В., Мудрий С.М. Захист прав суб'єктів господарювання в арбітражних судах. – К.: Оріяни, 2001.
4. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учебное пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
5. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
6. Господарський процесуальний кодекс України з постійними матеріалами / Уклад. В.Е. Беянович. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
7. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров: Науч.-практ. пособие. – Х.: Эспада, 2001. – С. 218–341.
8. Литвинова А.П., Ребриста С.В. Проблеми процесуальних форм вирішення господарських спорів за відсутності відповідача у судовому процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 29–32.
9. Мельниченко О.І. Про практику застосування арбітражними судами конкурентного законодавства // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 2. – С. 38–52.
10. Немировська О. Змагальність: старе поняття, новий зміст // Право України. – 1999. – № 9. – С. 53–56.
11. Овечкін В.Е. Проблемні питання відправлення правосуддя у справах, пов'язаних із застосуванням законодавства про власність // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 42–49.

12. Осетинський А. Додержання законності при вирішенні господарських спорів // Право України. – 1999. – № 4. – С. 11–15.
13. Петрик І.Й. Використання в якості доказів інформації, яка створена засобами електронно-обчислювальної техніки // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 2000. – № 1. – С. 76–79.
14. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
15. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
16. Руденко М. Арбітражний суд і прокуратура: історія становлення та сучасний стан взаємовідносин // Право України. – 2000. – № 2. – С. 58–60.
17. Руденко М. Представництво прокуратурою України інтересів держави у господарському суді: проблеми теорії та практики // Право України. – 2001. – № 11. – С. 49–51.
18. Степанова Т.В. Деякі проблеми здійснення експертизи в господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 212–216.
19. Степанова Т.В. Місце судових доказів у процесі розгляду господарських спорів // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 4. – С. 183–186.
20. Фонова О.С. Зупинення провадження у справі в господарському процесі (перспективи законодавчого регулювання) // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 6. – С. 168–175.
21. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.
22. Юшко А. Розгляд судами спорів, викликаних реорганізацією підприємств // Право України. – 1998. – № 9. – С. 18–22.

Перегляд судових рішень в апеляційному порядку

9.1. Право апеляційного оскарження

Апеляція є одним із видів оскарження рішень суду, які не набрали законної сили і передбачає новий розгляд справи по суті судом другої (вищої) інстанції та винесення нового рішення у справі. У порядку апеляції суд вищої інстанції перевіряє суть рішення місцевого суду, повторюючи спочатку дослідження доказів, що є у справі, та знову поданих, після чого або затверджує оскаржуване рішення, або, відмінивши його, приймає нове¹.

Апеляційне провадження – це сукупність дій господарського суду апеляційної інстанції та осіб, які беруть участь у справі, що здійснюється з метою перевірки законності й обґрунтованості актів господарського суду першої інстанції, що не набрали законної сили і повторного розгляду справи по суті.

Метою апеляційного провадження, яке являє собою самостійну стадію судового процесу, є перевірка законності і обґрунтованості рішення місцевого господарського суду в повному обсязі (що зазначено в ч. 2 ст. 101 ГПК України), виправлення помилок, які допущено місцевим господарським судом.

В апеляційній інстанції перевіряється правильність встановлення місцевим господарським судом обставин справи, застосування норм матеріального права й норм процесуального права.

На думку І.М. П'ятишетьова, апеляційне провадження характеризується такими рисами²:

¹ Степанова Т.В. Окремі питання апеляційного оскарження в господарському судочинстві (стосовно перегляду рішень у разі відновлення пропущеного строку) // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 206.

² Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 151.

- 1) порушується за скаргами осіб, які беруть участь у справі (ст. 91 ГПК України);
- 2) апеляційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судових актів (ч. 2 ст. 101 ГПК України);
- 3) апеляційний суд не пов'язаний доводами скарги і перевіряє законність і обґрунтованість судових актів у повному обсязі (ч. 2 ст. 101 ГПК України);
- 4) апеляційний суд повторно розглядає справу по суті (ст. 99 ГПК України);
- 5) перегляд за апеляційною скаргою здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого суду (ст. 92 ГПК України).

Право апеляційного оскарження є правом на порушення діяльності суду апеляційної інстанції на предмет законності та обґрунтованості рішень місцевого господарського суду¹.

Під *правом апеляційного оскарження* рішення господарського суду слід розуміти право на порушення діяльності з перевірки рішення місцевого господарського суду, яке не набрало законної сили.

Згідно з ч. 1 ст. 91 ГПК України таке право надано сторонам у справі та прокурору. Особи, що не були залучені до участі у справі місцевим господарським судом, не мають права на подання апеляційної скарги навіть у випадках, якщо цей суд прийняв рішення про їх права та обов'язки. Однак відповідні особи мають право подати касаційну скаргу на підставі ст. 107 ГПК². Відповідно до ч. 3 ст. 106 ГПК України апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду можуть подавати сторони та інші учасники судового процесу, зазначені в ГПК України та Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Відповідно до ст. 92 ГПК України перегляд за апеляційною скаргою або апеляційним поданням прокурора рішення місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду. Такі території визначені Указом Президента України від 11.07.2001 р. № 511/2001 «Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України».

¹ Притика Д.М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 248.

² Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

У юридичній літературі звертається увага на те, що, визначаючи сторони суб'єктами права на апеляційне оскарження, закон не пов'язує це право з фактичною їх участю в місцевому господарському суді під час розгляду справи. Відповідно до ст. 22 ГПК України участь сторін у судовому засіданні є їх правом, а не обов'язком¹. Розглядаючи питання про підстави і форми участі прокурора, не можна не помітити суперечливості законодавства з цього питання. Згідно зі ст. 121 Конституції України прокурор представляє інтереси громадян або держави у випадках, передбачених законом. Отже, участь прокурора в господарському судочинстві обумовлюється винятково захистом публічних інтересів. Таким чином, прокурором може порушуватися апеляційне провадження, якщо його подання засноване на публічному інтересі.

Для реалізації апеляційного провадження необхідною умовою є наявність низки передумов об'єктивного та суб'єктивного характеру. Під *передумовами апеляційного оскарження* розуміють попередні умови реалізації права на апеляційне оскарження, до яких у першу чергу віднесено наявність об'єкта, з приводу якого подається апеляція.

Об'єктами права оскарження є рішення та ухвали, у тому числі додаткові та окремі, місцевого господарського суду, які не набрали законної сили відповідно до ч. 1 ст. 91 ГПК України. Згідно з ч. 1 ст. 106 ГПК України в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали місцевого господарського суду у випадках, передбачених ГПК України та Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Самостійним об'єктом права оскарження може бути як рішення в цілому, так і в його частині. У випадку оскарження частини рішення, частина, що не оскаржується, не набуває законної сили, оскільки згідно з ч. 2 ст. 101 ГПК України апеляційний господарський суд перевіряє рішення місцевого господарського суду в повному обсязі. Справа розглядається повторно за наявними в справі і додатково поданими доказами. Але додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання до суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього. В апеляційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, які не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Сторони у справі можуть вільно розпоряджатися своїм правом на оскарження. Вони можуть реалізувати це право або не скористатися

¹ Плевако В.І. Суб'єкти права апеляційного оскарження рішень господарського суду // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 201.

ним. Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право згідно зі ст. 100 ГПК України відмовитися від неї.

Реалізація права на апеляційне оскарження може бути здійснена за таких умов:

- забезпечено дотримання встановленого для подання апеляційної скарги або внесення апеляційного подання строку (ст. 93 ГПК України);
- скаргу подано уповноваженою особою (ст.ст. 91, 94 ГПК України);
- скаргу спрямовано тільки на рішення, яке підлягає оскарженню (ст. 85, 88, 90 ГПК України).

9.2. Подання апеляційної скарги

Апеляційна скарга подається, а апеляційне подання вноситься протягом десяти днів з дня прийняття рішення місцевим господарським судом, а в разі якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частину рішення – з дня підписання рішення, оформленого відповідно до вимог статті 84 ГПК України. Відновлення порушеного строку подання апеляційної скарги (подання) можливе протягом трьох місяців із дня прийняття рішення місцевим господарським судом. У разі пропуску строку для подачі апеляційної скарги він може бути відновлений судом за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, якщо причини пропуску будуть визнані судом поважними. Клопотання про це розглядається на засіданні апеляційного господарського суду.

Апеляційна скарга може бути подана на рішення місцевого господарського суду як у цілому, так і на його частину. При цьому суд не пов'язаний доводами апеляційної скарги і перевіряє рішення місцевого господарського суду в повному обсязі. Нові вимоги, які не були поставлені в суді першої інстанції, у суді апеляційної інстанції не приймаються і не розглядаються. Передумовами реалізації права на апеляційне оскарження є віднесення суб'єктів оскарження до кола осіб, яким законом надане право подати апеляційну скаргу на рішення суду, а також наявність винесеного місцевим господарським судом рішення, що не набрало законної сили¹.

¹ Більш докладно див.: Степанова Т.В. Окремі питання апеляційного оскарження в господарському судочинстві (стосовно перегляду рішень у разі відновлення пропущеного строку) // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 207.

Для здійснення права на апеляційне оскарження, крім процесуальних передумов (подання скарги на рішення, що підлягає оскарженню відповідно до закону; дотримання строку; подання скарги особою, що має право апеляційного оскарження), необхідним є також дотримання низки формальних умов. Однією з них є умова щодо відповідності апеляційної скарги (подання) визначеним у законі реквізітам.

Апеляційна скарга (подання) подається (вноситься) у письмовій формі і має містити:

- найменування апеляційного господарського суду, до якого подається скарга (подання);
- найменування місцевого господарського суду, який прийняв рішення, номер справи та дату прийняття рішення;
- вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу (подання), а також підстави, з яких порушено питання про перегляд рішення, з посиланням на законодавство й матеріали, що є у справі або подані додатково;
- перелік документів, доданих до скарги (подання).

Частиною 2 ст. 94 ГПК України передбачено, що апеляційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником. До скарги додаються докази сплати державного мита і надсилання копії скарги іншій стороні у справі.

Статтею 95 ГПК України встановлено, що особа, яка подає апеляційну скаргу, надсилає іншій стороні у справі копію цієї скарги і доданих до неї документів, які в сторони відсутні. Прокурор, який вносить апеляційне подання, надсилає сторонам у справі його копію й копії доданих до неї документів, які відсутні у справі.

Сторона у справі, отримавши апеляційну скаргу (подання), має право надіслати відзив на неї апеляційній інстанції й особі, яка подала скаргу (подання). Слід звернути увагу на те, що надсилання відзиву на апеляційну скаргу є правом, а не обов'язком сторони й відсутність відзиву на апеляційну скаргу (подання) згідно з ч. 2 ст. 96 ГПК України не перешкоджає перегляду рішення місцевого господарського суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 апеляційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається апеляційним господарським судом у таких випадках:

- 1) якщо апеляційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;
- 2) якщо до скарги (подання) не додано доказів надсилання її копій іншій стороні (сторонам);

- 3) якщо до скарги не додано документів, що підтверджують сплату державного мита у встановлених порядку і розмірі;
- 4) якщо скаргу (подання) подано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання про відновлення цього строку;
- 5) якщо до винесення ухвали про прийняття скарги (подання) до провадження, особа, яка подала скаргу, подала заяву про її відкликання.

Про повернення апеляційної скарги (подання) виноситься ухвала, на яку може бути подана касаційна скарга. Після усунення обставин, зазначених у п.п. 1–3 ч. 1 ст. 97 ГПК України (апеляційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено; до скарги (подання) не додано доказів надсилання її копій іншій стороні (сторонам); до скарги не додано документів, що підтверджують сплату державного мита у встановлених порядку і розмірах), сторона у справі має право повторно подати апеляційну скаргу, а прокурор внести апеляційне подання в загальному порядку.

Якщо апеляційний господарський суд приймає апеляційну скаргу (подання) до провадження, то він виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги (подання). Ця ухвала надсилається сторонам і прокурору, який брав участь у розгляді справи або вступив у розгляд справи.

Питання про прийняття або повернення апеляційної скарги вирішується колегією суддів без повідомлення прокурора і сторін, що беруть участь у справі. Якщо рішення місцевого господарського суду оскаржене в апеляційному порядку з дотриманням вимог ГПК України кількома особами, апеляційний господарський суд приймає до провадження всі апеляційні скарги, які відповідають вимогам ГПК України, та розглядає в одному апеляційному провадженні. За кожною з них виноситься ухвала про прийняття до провадження або про її повернення¹.

У разі надходження до місцевого господарського суду апеляційної та касаційної скарг (подань) на рішення (постанову), ухвалу суду першої інстанції цей суд згідно з вимогами ч. 3 ст. 91 ГПК України в п'ятиденний строк надсилає одержану апеляційну скаргу або подання разом зі справою відповідному апеляційному господарському суду. У той самий строк місцевий господарський суд

¹ Рекомендації Вищого господарського суду України від 17.12.2003 р. № 04-5/534.

надсилає касаційну скаргу касаційній інстанції і одночасно письмово повідомляє її про зазначені обставини¹.

Апеляційний господарський суд не вправі повертати апеляційну скаргу супровідним листом або в інший непередбачений законом спосіб. Її може бути повернуто виключно на підставах, визначених ч. 1 ст. 97 ГПК України. Отже, апеляційний господарський суд не має права повернути апеляційну скаргу, якщо її подано не через місцевий господарський суд.

У застосуванні п. 2 ч. 1 ст. 97 ГПК України господарському суду необхідно враховувати таке. Розрахунковий документ, виданий відправникові поштового відправлення відповідно до п. 36 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1155, може вважатися належним доказом надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення апеляційної скарги, оскільки згідно з п. 78 Правил листи, бандеролі і посилки приймаються з таким описом лише за бажанням відправника і в господарського суду відсутні правові підстави спонукати відправників до обов'язкового оформлення описів вкладення.

Суду апеляційної інстанції не слід допускати повернення апеляційних скарг у разі подання як доказу сплати державного мита платіжних доручень, що відповідають вимогам Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції від 22.04.1993 р. № 15 (з наступними змінами і доповненнями). У разі виникнення сумнівів щодо надходження й зарахування державного мита до державного бюджету України суд має право згідно з п. 4 ст. 65 ГПК України витребувати від сторони, яка подала апеляційну скаргу, відповідне підтвердження територіального органу Державного казначейства України².

Ухвалу про повернення апеляційної скарги може бути оскаржено в касаційному порядку. Після усунення обставин, які були підставою для повернення апеляційної скарги, її може бути подано повторно відповідно до ч. 4 ст. 97 ГПК України. Якщо первісню апеляційну скаргу повернуто судом апеляційної інстанції

¹ Рекомендації Вищого господарського суду України від 10.12.2004 р. № 04-5/3248.

² Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

не через порушення, що передбачене п. 2 ч. 1 ст. 97 ГПК України, то в разі повторного подання тієї самої скарги суд не має права вимагати від сторони подання доказів надсилення іншій стороні (сторонам) копії скарги¹.

Слід звернути увагу на пропущення строку апеляційного оскарження, який за клопотанням сторони поновлюється за наявності поважних причин. З клопотанням про поновлення строку звертаються лише ті особи, які мають право апеляційного оскарження. Клопотання може бути заявленим у вигляді письмової заяви або в скаргі, де потрібно зазначити причини пропущення строку на подання апеляційної скарги.

Подання апеляційної скарги після закінчення строку, встановленого ч. 2 ст. 93 ГПК України, або особою, яка не має права на її подання, внесення прокурором апеляційного подання з порушенням його компетенції, визначеної ст. 37 Закону України «Про прокуратуру», подання апеляційної скарги на ухвалу місцевого господарського суду, яка не підлягає оскарженню, виключають перегляд судових актів місцевого господарського суду в апеляційному порядку. У таких випадках апеляційний господарський суд повинен відмовити у прийнятті апеляційної скарги і винести з цього приводу відповідну ухвалу.

Статтею 93 ГПК України встановлено, що відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги можливе протягом трьох місяців із дня прийняття рішення місцевим господарським судом. Отже, якщо апеляційну скаргу повернуто через пропущення строку на подання такої скарги за відсутності клопотання про його відновлення, її може бути подано вдруге з клопотанням про відновлення строку тільки протягом трьох місяців із дня прийняття рішення місцевим господарським судом. З відповідним клопотанням можуть звертатися лише особи, що мають право на подання апеляційної скарги. Таке клопотання може бути викладене в скаргі чи в окремій заяві і має бути подане одночасно з поданням апеляційної скарги. Клопотання розглядається, якщо воно надійшло до винесення ухвали про повернення апеляційної скарги. Це клопотання розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, що беруть участь у справі, до вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до провадження. На практиці поважними причинами визнаються обставини непереборної сили, отримання стороною рішення місцевого господарського суду зі значним запізненням, що

¹ Рекомендаціями Президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

позбавило можливості подати апеляційну скаргу у встановлений строк, якщо пропуск був спричинений неправомірними діями суду, наприклад, у разі порушення терміну направлення рішення особам, які беруть участь у справі. За результатами розгляду клопотання про відновлення пропущеного строку виноситься ухвала, зміст якої може бути викладений в ухвалі про прийняття апеляційної скарги. Відповідно до ст. 53 ГПК України відновлення пропущеного строку здійснюється господарським судом за наявності поважної причини його пропущення. До кола поважних причин належить, зокрема, отримання заявником рішення місцевого господарського суду після закінчення зазначеного процесуального строку.

Зміст ухвали про відмову у відновленні пропущеного строку може бути викладений в ухвалі про повернення апеляційної скарги. Цю ухвалу може бути оскаржено у касаційному порядку на підставі ст. 53 ГПК України.

Якщо після прийняття апеляційної скарги виникають сумніви щодо наявності в особи, яка підписала скаргу, права на її підписання, суд пропонує заявникові надати відповідні докази. У разі неподання таких доказів скарга залишається без розгляду на підставі п. 1 ч. 1 ст. 81 ГПК України. У випадках, коли передбачені в пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 97 ГПК України підстави повернення апеляційної скарги виявлені судом після прийняття апеляційної скарги, суд вимагає від особи, яка подала скаргу, докази надсилання її копії іншій стороні (сторонам) та сплати державного мита у встановленому порядку й розмірі. У разі неподання таких доказів скарга залишається без розгляду на підставі п. 5 ч. 1 ст. 81 ГПК України.

Якщо після прийняття апеляційної скарги виявлено обставини, передбачені п. 5 ч. 1 ст. 97 ГПК України, апеляційний господарський суд припиняє перегляд судового рішення в апеляційному порядку на підставі п. 4 ч. 1 ст. 80 ГПК України.

9.3. Порядок розгляду апеляційної скарги

В апеляційній інстанції справи переглядаються за правилами розгляду цих справ у першій інстанції з урахуванням особливостей, передбачених у розділі XII ГПК України. Отже, правила, які встановлені тільки для розгляду справ у першій інстанції, застосуванню апеляційним судом не підлягають. Зокрема, не повинні застосовуватись апеляційним судом правила про об'єднання позовних вимог (ст. 58 ГПК України), про подання зустрічного позову (ст. 60 ГПК України) та видачу наказу (ст. 118 ГПК України). Положення розділів I–X ГПК України мають загальний характер і можуть

застосовуватись апеляційним судом з урахуванням конкретних обставин, оскільки під час розгляду справи в апеляційній інстанції суд відповідно до ч. 1 ст. 102 ГПК України повторно розглядає справу та згідно зі ст. 103 ГПК України має право скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення. На відміну від розгляду в місцевих господарських судах перегляд в апеляційному порядку рішень місцевих господарських судів здійснюється апеляційними господарськими судами колегією суддів у складі трьох суддів згідно з ч. 2 ст. 4–6 ГПК України.

Норми ГПК України щодо вчинення господарським судом першої інстанції певних процесуальних дій не застосовуються судом апеляційної інстанції у випадках, коли відповідною нормою ГПК України прямо передбачено, що процесуальна дія вчинюється лише до прийняття рішення судом першої інстанції, крім передбаченого ст. 24 ГПК права залучати до участі у справі іншого відповідача. Отже, суд апеляційної інстанції має право за своєю ініціативою залучити до участі у справі іншого відповідача, якщо суд першої інстанції прийняв рішення, що стосуються його прав і обов'язків.

Засідання суду апеляційної інстанції складається з трьох взаємопов'язаних частин: підготовчої, розгляду скарги (подання) по суті, винесення та оголошення постанови.

У призначений для розгляду час головуєчий відкриває засідання, оголошує склад суду, роз'яснює учасникам у справі їхні права та обов'язки, визначає порядок ведення засідання, з'ясовує, чи мають учасники процесу заяви, клопотання, відвід складу суду, експерта і перекладача, керує засіданням, сприяючи повному та всебічному з'ясуванню всіх обставин справи, забезпечує на засіданні належний порядок.

При розгляді справи в апеляційній інстанції господарський суд за наявними у справі та додатково наданими доказами розглядає справу по суті повторно. Суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги і перевіряє законність і обґрунтованість рішення в повному обсязі, як у частині рішення, що оскаржується, так і в неоскаржуваній частині, незалежно від доводів, викладених у апеляційній скаргі.

Відповідно до ч. 1 ст. 101 ГПК України апеляційний суд переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами. Додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання до суду першої інстанції з причин, що від нього не залежали. Додаткові докази, подані стороною в обґрунтування її відзиву на апеляційну скаргу, приймаються й розглядаються апеляційним судом без обмежень, встановлених ст. 101 ГПК

України. Без обмежень також приймаються додаткові докази, вистребувані апеляційною інстанцією відповідно до вимог ст. 38 ГПК України.

Згідно з вимогами ч. 2 ст. 101 ГПК України апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги і перевіряє законність і обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі.

В апеляційну інстанцію не приймаються і не розглядаються нові вимоги, які не були пред'явлені при розгляді справи в першій інстанції.

Повноваження апеляційної інстанції визначено ст. 103 ГПК України. Апеляційна інстанція за результатами розгляду апеляційної скарги (подання) має право:

- залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу (подання) без задоволення;
- скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення;
- скасувати рішення повністю або частково і припинити провадження у справі або залишити позов без розгляду повністю або частково;
- змінити рішення.

Апеляційний суд залишає рішення без зміни, а скаргу (подання) без задоволення, якщо внаслідок розгляду дійде висновку, що винесене місцевим господарським судом рішення відповідає вимогам законності та обґрунтованості, а мотиви скарги не містять даних, які спростовують обставини, встановлені судом, і при винесенні рішення не порушено закону.

Апеляційний суд скасовує рішення місцевого господарського суду або змінює його рішення, якщо при розгляді було виявлено підстави для цього, передбачені ч. 1 ст. 104 ГПК України:

- неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;
- недоведеність обставин, що мають значення для справи, які місцевий господарський суд визнав встановленими;
- невідповідність висновків, викладених у рішенні місцевого господарського суду, обставинам справи;
- порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права. Порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права може бути підставою для скасування або зміни рішення лише за умови, якщо це порушення призвело до прийняття неправильного рішення.

Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, якщо:

- 1) справу розглянуто господарським судом у незаконному складі колегії суддів;
- 2) справу розглянуто господарським судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про місце засідання суду. Стороною, не повідомленою належним чином про місце засідання суду, слід вважати сторону, стосовно якої судом першої інстанції не дотримано вимог ст. 64 ГПК України;
- 3) господарський суд прийняв рішення про права й обов'язки осіб, що не були залучені до участі в справі;
- 4) рішення не підписане будь-ким із суддів або підписане не тими суддями, які зазначені в рішенні;
- 5) рішення прийняте не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу;
- 6) рішення прийняте господарським судом із порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадків, передбачених у ч. 3 ст. 17 ГПК України.
- 7) рішення прийнято господарським судом з порушенням правил виключної підсудності.

Порушення норм процесуального права, зазначені у п.п. 1–6 ч. 3 ст. 104 ГПК України, є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, у тому числі й тоді, коли суд першої інстанції з'ясував обставини справи і дав їм правильну юридичну оцінку. У такому випадку апеляційний суд скасовує рішення місцевого господарського суду і згідно з п. 2 ст. 103 ГПК України приймає нове рішення.

Апеляційний суд має право сам змінити рішення місцевого господарського суду або винести нове. Рішення змінюється у випадках, якщо в прийняте місцевим господарським судом рішення можна внести ті чи інші виправлення без зміни рішення, ураховуючи, що кінцевий висновок про вирішення спору в цілому був правильним. Нове рішення виноситься у тих випадках, якщо кінцевий висновок місцевого господарського суду про задоволення або відмову в позові є неправильним і видається неможливим обмежитися тільки внесенням змін у рішення, а потрібно його замінити новим, яке відповідає матеріалам справи.

Статтею 103 ГПК України не передбачено можливості передачі справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Таке право надане апеляційній інстанції лише в разі скасування ухвал, зазначених у

ч. 4 ст. 106 ГПК України. Отже, якщо в процесі перегляду справи апеляційним господарським судом буде встановлено, що суд першої інстанції, приймаючи рішення, неправомірно відмовив у задоволенні частини позовних вимог, припинив провадження чи залишив без розгляду позов у певній частині або ж не розглянув одну чи кілька заявлених вимог, суд апеляційної інстанції повинен самостійно усунути відповідне порушення. Він не має права передавати справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції¹.

Апеляційний суд вправі прийняти додаткову постанову за заявою особи, яка бере участь у справі, або за своєю ініціативою в разі, якщо він скасував рішення господарського суду першої інстанції повністю або частково і прийняв нове рішення (п. 2 ст. 103 ГПК України). Додаткову постанову може бути прийнято апеляційним судом із підстав і в порядку, зазначеному в ст. 88 АПК України. Цю постанову може бути оскаржено в касаційному порядку.

Частиною 2 ст. 106 АПК України передбачено, що апеляційні скарги на ухвали місцевого господарського суду розглядаються в порядку, передбаченому для розгляду апеляційних скарг на рішення місцевого господарського суду.

9.4. Постанова апеляційної інстанції

Розгляд апеляційної скарги (подання) закінчується винесенням постанови апеляційної інстанції. Вона являє собою мотивований результат розгляду апеляційної скарги (подання).

При винесенні постанови суд зобов'язаний вирішити такі питання:

- чи повною мірою суд першої інстанції дослідив обставини, що мають значення у справі;
- чи доказані обставини, які визнані судом встановленими;
- чи відповідають викладені в рішенні висновки суду обставинам справи;
- чи не порушені норми матеріального та процесуального права, чи правильно вони застосовані;
- чи є обґрунтованими доводи апеляційної скарги.

Частиною 1 ст. 105 ГПК України передбачено, що за наслідками розгляду апеляційної скарги (подання) суд приймає постанову, а ч. 2 цієї статті встановлює, що в постанові мають бути зазначені:

¹ Рекомендації Вищого господарського суду України від 03.09.2004 р. № 04-5/1518.

- 1) найменування апеляційного господарського суду, який розглядав апеляційну скаргу, склад суду, номер справи й дата прийняття постанови;
- 2) найменування сторін і найменування особи, яка подала скаргу (подання);
- 3) найменування місцевого господарського суду, рішення якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, прізвища судді (суддів);
- 4) стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду;
- 5) підстави, з якими порушено питання про перегляд рішення;
- 6) доводи, викладені у відзиві на апеляційну скаргу (подання);
- 7) обставини справи, встановлені апеляційною інстанцією, доводи, за якими апеляційна інстанція відхиляє ті чи інші докази, мотиви застосування законів та інших нормативно-правових актів;
- 8) у разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду – доводи, за якими апеляційна інстанція не погодилася з висновками суду першої інстанції;
- 9) висновки за результатами розгляду апеляційної скарги (подання);
- 10) новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни судового рішення.

Постанова набирає законної сили з дня її прийняття і надсилається сторонам у п'ятиденний строк з дня її прийняття. Постанову апеляційної інстанції може бути оскаржено в касаційному порядку.

За змістом ст.ст. 116 і 117 ГПК України видавати накази мають право виключно місцеві господарські суди після вирішення ними спорів у першій інстанції. У разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду за результатами його перегляду в апеляційному порядку апеляційна інстанція в резолютивній частині своєї постанови має зобов'язати господарський суд першої інстанції видати відповідний наказ, зокрема, про поворот виконання рішення, постанови згідно з вимогами ст. 122 ГПК України.

Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови або ухвали апеляційної інстанції за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 121 ГПК України, вирішує сама апеляційна інстанція, якщо ці обставини стали їй відомі до винесення ухвали або постанови за результатами перегляду рішення господарського суду першої інстанції. У цих випадках припис про відстрочку або розстрочку, зміну способу та порядку виконання ухвали або постанови має міститись у резолютивній частині зазначеної ухвали або постанови.

Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови апеляційного суду та порядку її виконання вирішується апеляційним судом одночасно з прийняттям постанови за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається в постанові. Коли відповідну заяву про відстрочку або розстрочку виконання постанови апеляційного суду подано після прийняття постанови апеляційним судом, зазначені питання вирішуються господарським судом, який розглядав справу в першій інстанції, із винесенням ухвали на підставі ст. 121 ГПК України.

Згідно з вимогами ст. 121-1 зупиняти виконання судового рішення має право виключно суд касаційної інстанції. Тому суд апеляційної інстанції за будь-яких обставин не має права зупиняти виконання судового рішення суду першої інстанції.

Питання для самоконтролю

1. Які умови реалізації права на апеляційне оскарження?
2. Які вимоги ставляться до апеляційної скарги?
3. В яких випадках апеляційна скарга не приймається до розгляду?
4. Які особливості перегляду справи в апеляційній інстанції?
5. Як впливають на перегляд справи порушення місцевим господарським судом норм матеріального права?
6. Як впливають на перегляд справи порушення місцевим господарським судом норм процесуального права?
7. Що повинна містити постанова апеляційної інстанції?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам. Роз'яснення Президії ВСУ від 22.05.2002 р. № 04-5/570 // Юридичний вісник України. – 2002. – № 30 (інформаційно-правовий банк). – С. 24–26.
3. Про деякі питання розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій. Роз'яснення Президії ВСУ від 31.05.2002 р. № 05-4/608 // Юридичний вісник України. – 2002. – № 30 (інформаційно-правовий банк). – С. 26–30.
4. Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України. Роз'яснення

- Президії Вищого господарського суду України від 28.03.2002 р. № 04-5/366 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 84–87.
5. Про деякі питання практики застосування окремих норм чинного законодавства у вирішенні спорів. Інформаційний лист ВГСУ від 29.08.2001 р. № 01-8/034 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 4. – С. 121–126.
6. Щодо відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги. Лист Вищого господарського суду від 23.12.2002 р. № 05-2/1486 // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 1. – С. 60.
7. Про внесення доповнення до роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 28.08.2001 р. № 04-5/366 «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України. Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 03.09.2004 р. № 04-5/1518 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 4. – С. 102–103.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 151–158.
2. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
3. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
4. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
5. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
6. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
7. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров: Науч.-практ. пособие. – Х.: Эспада, 2001.
8. Плевако В.І. Суб'єкти права апеляційного оскарження рішень господарського суду // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 201–205.

9. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
10. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – 432 с.
11. Степанова Т.В. Окремі питання апеляційного оскарження в господарському судочинстві (стосовно перегляду рішень у разі відновлення пропущеного строку) // Вісник господарського судочинства. – 2003. – № 3. – С. 206–209.
12. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.

Перегляд судових рішень у касаційному порядку

10.1. Право касаційного оскарження

Касаційне провадження є однією з гарантій винесення господарськими судами законних судових актів і являє собою самостійну стадію судового процесу. З одного боку, касаційне провадження в господарському процесі обмежується перевіркою дотримання норм матеріального й процесуального права судами нижчого рівня. З іншого боку, до повноважень господарського суду касаційної інстанції віднесене право змінювати рішення суду першої інстанції, постанову апеляційної інстанції, а також відмінити їхнє рішення та приймати нове.

Касаційне провадження – це стадія господарського процесу, що передбачає перевірку господарським судом законності судових актів, які набрали законної сили.

Касаційне провадження має багато спільного з апеляційним провадженням, оскільки ці дві стадії судового процесу спрямовані на перевірку судових актів. У той самий час мають місце і деякі відмінності, викликані тим, що предметом апеляційного провадження є судові рішення місцевих господарських судів, які не набрали законної сили (ч. 1 ст. 91 ГПК України), а касаційного – рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, та постанови апеляційного господарського суду (ст. 107 ГПК України). Апеляційний господарський суд повторно розглядає справу за наявними і додатково поданими доказами (ч. 1 ст. 101 ГПК України), а суд касаційної інстанції перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального й процесуального права (ч. 1 ст. 111-7 ГПК України).

Касаційне провадження характеризується такими рисами:

- порушується за скаргою осіб, що брали участь у справі. Згідно зі ст. 107 ГПК України мають право подавати касаційну

скаргу сторони у справі та особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав та обов'язків, а касаційне подання – прокурор;

- об'єктами касаційного оскарження є судові акти, які набрали законної сили, у тому числі апеляційної інстанції;
- касаційний суд на відміну від апеляційного суду не перевіряє обґрунтованість судових актів, а перевіряє їх законність;
- касаційний суд не зв'язаний межами скарги, а перевіряє законність судових актів у цілому;
- у касаційному порядку судові акти переглядаються Вищим господарським судом України. Згідно зі ст. 108 ГПК України касаційною інстанцією є Вищий господарський суд України, який переглядає за касаційною скаргою (поданням) рішення місцевого господарського суду та постанови апеляційного господарського суду.

Касаційне оскарження складається з таких стадій:

- порушення касаційного провадження;
- підготовка до розгляду касаційної скарги (подання);
- судовий розгляд касаційної скарги (подання) і прийняття постанови.

Право на подання касаційної скарги або касаційного подання мають, відповідно, сторони й прокурор. Таке саме право мають і особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав та обов'язків, у тому числі громадяни, які не є суб'єктами підприємницької діяльності. Право на касаційне оскарження виникає з дня набуття рішенням та постановою законної сили за наявності передбачених чинним законодавством передумов.

У п. 1 роз'яснень Президії Вищого господарського суду від 28.03.2002 р. звертається увага на те, що право на касаційне оскарження мають також громадяни, які не є суб'єктами підприємницької діяльності, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав та обов'язків.

Таким чином, право касаційного оскарження мають особи, визначені ст. 107 ГПК України: сторони, прокурор та особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їхніх прав та обов'язків. Об'єктом касаційного оскарження є рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, та постанови апеляційного суду.

10.2. Подання касаційної скарги

Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) до Вищого господарського суду України через місцевий чи апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення чи постанову. Згідно зі ст. 110 ГПК України касаційна скарга (подання) може бути подана (внесена) протягом одного місяця з дня набрання рішенням місцевого господарського суду чи постановою апеляційного господарського суду законної сили.

Місцевий або апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення або постанову, зобов'язаний надіслати скаргу (подання) разом зі справою до Вищого господарського суду України у п'ятиденний строк із дня її надходження.

Вимоги щодо змісту та форми касаційної скарги встановлені ст. 111 ГПК України. Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) у письмовій формі і має містити:

- 1) найменування касаційної інстанції;
- 2) найменування місцевого або апеляційного господарського суду, судові рішення якого оскаржується, номер справи та дату прийняття рішення або постанови;
- 3) найменування особи, що подає скаргу (подання), та іншої сторони (сторін) у справі;
- 4) вимоги особи, що подала скаргу (подання), із зазначенням суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;
- 5) перелік доданих до скарги (подання) документів.

Разом із тим ч. 2 ст. 111 ГПК України передбачає, що не допускається посилання в касаційній скарзі (поданні) на недоведеність обставин справи.

Касаційна скарга (подання) підписується особою, яка подала скаргу, або її уповноваженим представником. До скарги додаються докази сплати державного мита й надсилення копії скарги іншій стороні у справі.

Питання про прийняття або повернення касаційної скарги вирішується колегією суддів без повідомлення прокурора і сторін, що беруть участь у справі. За результатами вирішення відповідного питання виноситься ухвала. У разі оскарження кількома особами у встановленому ГПК України порядку постанови апеляційного господарського суду касаційною інстанцією приймаються до провадження всі скарги, які відповідають вимогам ГПК України, та розглядаються в одному касаційному провадженні. За кожною з них виноситься ухвала про прийняття до провадження або про її повернення.

Касаційна інстанція не вправі повернути касаційну скаргу (подання) супровідним листом або в інший не передбачений законом спосіб. Повернення касаційної скарги (подання) здійснюється Вищим господарським судом України виключно з підстав, визначених у частині першій статті 111-3 ГПК. У застосуванні п. 3 ч. 1 зазначеної норми ГПК України господарському суду необхідно враховувати таке. Розрахунковий документ, виданий відправником поштового відправлення відповідно до п. 36 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 р. № 1155, може вважатися належним доказом надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення апеляційної скарги, оскільки згідно з п. 78 названих Правил листи, бандеролі і посилки приймаються з таким описом лише за бажанням відправника і в господарського суду відсутні правові підстави спонукати відправників до обов'язкового оформлення описів вкладення.

Суду не слід допускати повернення касаційних скарг у разі подання як доказу сплати державного мита платіжних доручень, що відповідають вимогам Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції від 22.04.1993 р. № 15 (з наступними змінами і доповненнями). У разі виникнення сумнівів щодо надходження й зарахування державного мита до державного бюджету України суд має право згідно з п. 4 ст. 65 ГПК України витребувати від сторони, яка подала апеляційну скаргу, відповідне підтвердження територіального органу Державного казначейства України.

Після усунення обставин, які були підставою для повернення касаційної скарги, її може бути подано повторно відповідно до ч. 3 ст. 111-3 ГПК України. Якщо первісну касаційну скаргу повернуто судом касаційної інстанції не через порушення, що передбачене п. 3 ч. 1 ст. 111-3 ГПК України, то в разі повторного подання тієї самої скарги суд не має права вимагати від сторони подання доказів надсилання іншій стороні (сторонам) копії скарги.

Якщо зазначені обставини буде встановлено після прийняття касаційної скарги до провадження, касаційна інстанція в процесі розгляду касаційної скарги (подання) вживає необхідних заходів до усунення обставин, зазначених у ч. 1 ст. 111-3 ГПК України.

Касаційна інстанція не вправі повернути касаційну скаргу (подання) супровідним листом або в інший не передбачений законом спосіб. Повернення касаційної скарги (подання) здійснюється Вищим господарським судом України виключно на підставах,

визначених у ч. 1 ст. 111-3 ГПК України. Після усунення обставин, які були підставою для повернення касаційної скарги, її можна подати повторно відповідно до ч. 3 ст. 111-3 ГПК України. Якщо зазначені обставини буде встановлено після прийняття касаційної скарги до провадження, касаційна інстанція в процесі розгляду касаційної скарги (подання) вживає необхідних заходів до усунення обставин, зазначених у ч. 1 ст. 111-3 ГПК України.

Особа, яка подала скаргу, надсилає іншій стороні у справі копії касаційної скарги і доданих до неї документів, які в цієї сторони відсутні. Прокурор, який вносить касаційне подання, надсилає сторонам у справі його копію й копії доданих до нього документів, які відсутні у справі.

Сторона у справі, отримавши касаційну скаргу (подання), має право надіслати відзив на неї касаційній інстанції й особі, що подала скаргу (подання). Відсутність відзиву на касаційну скаргу (подання) не перешкоджає перегляду судового рішення, що оскаржується.

Згідно зі ст. 111-6 ГПК України особа, що подала скаргу (подання), має право відмовитися від неї до винесення постанови касаційною інстанцією. Касаційна інстанція має право не прийняти відмову від скарги, якщо це суперечить законодавству або порушує чий-небудь права й охоронювані законом інтереси (ч. 6 ст. 22 ГПК України). Про прийняття відмови від скарги (подання) касаційна інстанція виносить ухвалу, якщо рішення або постанову господарського суду не оскаржено іншою стороною.

Касаційна скарга (подання) не приймається до розгляду і повертається судом, якщо:

- 1) касаційна скарга (подання) підписана особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не зазначено;
- 2) скаргу (подання) надіслано інакше, ніж через місцевий або апеляційний господарський суд, що прийняв рішення або постанову;
- 3) до скарги (подання) не додано доказів надсилання її копії іншій стороні (сторонам) у справі;
- 4) до скарги не додано документів, що підтверджують сплату державного мита у встановленому порядку й розмірі;
- 5) скаргу (подання) надіслано після закінчення строку, встановленого для її подання, без клопотання або таке клопотання про відновлення цього строку відхилено;
- 6) у скаргі (поданні) не зазначено суті порушення або неправильного застосування норм матеріального чи процесуального права;

7) до надіслання ухвали про прийняття скарги (подання) до провадження від особи, що подала скаргу (подання), надійшла заява про її відкликання.

Згідно з п. 4 роз'яснень Президії Вищого господарського суду України від 28.03.2002 р. Вищий господарський суд України відмовляє в прийнятті касаційної скарги (подання) і виносить з цього приводу відповідну ухвалу у випадках, якщо касаційну скаргу подано особою, яка відповідно до вимог ГПК України не має права на її подання, або якщо касаційне подання внесене прокурором із порушенням його компетенції, визначеної у ст. 37 Закону України «Про прокуратуру», або касаційну скаргу (подання) подано на ухвалу суду першої або апеляційної інстанції, яку не може бути оскаржено. Наведені обставини виключають перегляд судових рішень у касаційному порядку.

Господарським процесуальним кодексом України не встановлено термін для звернення до господарського суду з клопотанням про відновлення пропущеного строку подання касаційної скарги. Якщо скаргу повернуто через пропущення строку за відсутності клопотання про його відновлення, скаргу може бути подано вдруге з клопотанням про відновлення строку. З відповідним клопотанням можуть звертатися лише особи, що мають право на подання касаційної скарги. Таке клопотання викладається в скаргі чи окремій заяві та має бути подане одночасно з поданням касаційної скарги. Клопотання розглядається, якщо воно надійшло до винесення ухвали про повернення касаційної скарги. Клопотання про відновлення строку подання касаційної скарги розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, що беруть участь у справі, до вирішення питання про прийняття касаційної скарги до провадження. Відповідно до ст. 53 ГПК України відновлення пропущеного процесуального строку здійснюється господарським судом за наявності поважної причини. За результатами розгляду клопотання виноситься ухвала, яка не підлягає оскарженню. Про відновлення пропущеного строку з викладом відповідних мотивів може бути зазначено в ухвалі про прийняття касаційної скарги. Про відмову у відновленні пропущеного строку може бути зазначено в ухвалі про повернення касаційної скарги.

Про повернення касаційної скарги (подання) виноситься ухвала. Після усунення зазначених обставин, крім закінчення строку, і за умови відхилення клопотання про його поновлення, сторона у справі має право повторно подати касаційну скаргу, а прокурор – внести касаційне подання в загальному порядку.

Про прийняття касаційної скарги (подання) до провадження суд виносить ухвалу, в якій повідомляється про час і місце розгляду скарги (подання). Ухвала надсилається особам, що беруть участь у справі, а також особі, яка не була залучена у справі і подала касаційну скаргу.

10.3. Порядок розгляду касаційної скарги

У касаційній інстанції скарга (подання) розглядається за загальними правилами розгляду справи в господарському суді першої інстанції з урахуванням особливостей касаційного провадження, а саме: за винятком дій, пов'язаних із встановленням обставин справи та їх доказуванням (не опитуються свідки та не досліджуються докази). Суд не перевіряє обґрунтованості судових актів, а обмежується перевіркою правильності застосування норм матеріального і процесуального права судом першої чи апеляційної інстанції. При цьому він виходить із правила ч. 2 ст. 111-5 ГПК України, згідно з яким касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення в рішенні або постанові господарського суду.

Розгляд скарги касаційної інстанції складається з трьох частин:

1. *Підготовка.* Суд встановлює, чи можна розглядати скаргу в даному складі суддів, чи є можливим розгляд справи через відсутність осіб, що не з'явилися; роз'яснює особам, що беруть участь у справі, їх права і обов'язки та вирішує клопотання.
2. *Розгляд касаційної скарги по суті.* Починається з доповіді головуєчого або одного з суддів; потім заслуховуються особи, що беруть участь у справі або їх законні представники; надалі – ознайомлення з додатковими матеріалами.
3. *Винесення й оголошення постанови.* Касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. У касаційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Касаційна скарга розглядається у двомісячний термін із дня надходження справи разом із касаційною скаргою (поданням) до Вищого господарського суду України.

За результатами розгляду касаційна інстанція має право:

- 1) залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) без задоволення;

- 2) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення. Згідно зі ст. 111-7 ГПК України, переглядаючи в касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального й процесуального права. У разі, коли за результатами перевірки буде встановлено, що фактичні обставини, які входять до предмета доказування в цій справі, з'ясовані судом першої або апеляційної інстанції з достатньою повнотою, однак допущено помилки в застосуванні норм матеріального права, через що висновки суду першої й апеляційної інстанції не відповідають цим обставинам, суд касаційної інстанції приймає нове рішення;
- 3) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо суд припустився порушень, передбачених ч. 2 ст. 111-10 ГПК України. У випадках, коли судом касаційної інстанції за результатами перевірки касаційної скарги (подання) буде встановлено, що судом першої або апеляційної інстанції неповно з'ясовані фактичні обставини справи, що мають значення для правильного вирішення спору, і прийняте судові рішення у зв'язку з цим недостатньо обґрунтоване або судом першої і апеляційної інстанції прийнято судовий акт про права й обов'язки осіб, не залучених до участі у справі (п. 3 ч. 2 ст. 111-10 ГПК України), суд касаційної інстанції скасовує рішення суду першої інстанції й постанову апеляційної інстанції та передає справу на новий розгляд до суду першої інстанції. У постанові касаційної інстанції обов'язково мають бути зазначені дії, що їх повинні виконати сторони та суд першої інстанції в разі скасування рішення, постанови і передання справи на новий розгляд. Ці дії мають бути спрямовані виключно на встановлення обставин, що входять до предмета доказування у справі і не були з'ясовані в рішенні або постанові господарського суду;
- 4) скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження в справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково;
- 5) змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції;
- 6) залишити в силі одне з раніше прийнятих рішень або постанов.

Касаційна інстанція має право сама встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або

постанові місцевого чи апеляційного господарського суду або відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, додатково перевіряти нові докази або збирати їх.

Підставами для скасування або зміни рішення місцевого чи апеляційного господарського суду або постанови апеляційного господарського суду є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права. Порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду, якщо:

- справу розглянуто в незаконному складі колегії суддів;
- справу розглянуто судом за відсутності будь-якої зі сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду. Не повідомлено належним чином про час і місце засідання суду слід вважати сторону, щодо якої судом не було дотримано всіх вимог ст. 64 ГПК України;
- господарський суд прийняв рішення або постанову, що стосується прав і обов'язків осіб, які не були залучені до участі у справі;
- рішення або постанова не підписані будь-ким із суддів або підписані не тими суддями, що зазначені в рішенні або постанові;
- рішення прийняте не тими суддями, які входили до складу колегії, що розглядала справу;
- рішення прийняте господарським судом із порушенням правил предметної або територіальної підсудності, крім випадку, передбаченого в ч. 4 ст. 17 ГПК України. Якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого вона належить, то Голова Вищого господарського суду України або його заступник мають право витребувати будь-яку справу, що є в провадженні місцевого господарського суду, і передати її на розгляд до іншого місцевого суду;
- рішення прийняте господарським судом з порушенням правил виключної підсудності.

Відповідно до ч. 1 ст. 111-10 ГПК України підставою для скасування судового рішення місцевого чи апеляційного господарського суду є, зокрема, порушення або неправильне застосування норм процесуального права. Проте судовий акт підлягає скасуванню лише за умови, якщо таке порушення призвело до прийняття неправильного судового рішення. Як правило, скасування судового рішення має бути наслідком істотного порушення процесуальних прав сторін спору або інших учасників судового процесу, що потягло за собою неповне з'ясування обставин, які мають

значення для правильного вирішення спору. Відповідне питання має вирішуватися в кожному конкретному випадку на підставі встановлення кола обставин, що входять до предмета доказування в справі та з урахуванням її матеріалів.

Водночас порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду за обставин, визначених у ч. 2 ст. 111-10 ГПК України. У випадках таких порушень суд касаційної інстанції передає справу на новий розгляд до суду першої інстанції (п. 3 ст. 111-9 ГПК України).

Під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції застосовуються приписи ст.ст. 77 і 79 ГПК України, крім зазначених у п.п. 2-4 ст. 77 і п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 79 ГПК України. У вирішенні питання про відкладення та зупинення розгляду справи слід мати на увазі, що згідно зі ст. 111-5 ГПК України касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення в рішенні чи постанові господарського суду.

Якщо після прийняття касаційної скарги буде подано заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, провадження за скаргою зупиняється на підставі ч. 1 ст. 76 ГПК України. Якщо касаційна скарга надійшла до господарського суду після надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, у першу чергу розглядається ця заява. Після прийняття судового акта за результатами розгляду такої заяви касаційна скарга надсилається до суду касаційної інстанції.

У разі отримання від місцевого господарського суду касаційної скарги з повідомленням про одночасне надходження апеляційної та касаційної скарг (подань) на рішення (постанову), ухвалу суду першої інстанції і надсилання ним справи до апеляційного господарського суду касаційна інстанція на підставі ст. 111-5 ГПК України виносить ухвалу про відкладення розгляду питання щодо повернення чи прийняття касаційної скарги до закінчення перегляду судового рішення в апеляційному порядку.

У випадку надходження до Вищого господарського суду України касаційної скарги (подання) на рішення (постанову), ухвалу суду першої чи апеляційної інстанції зі справи, матеріали якої згідно з ч. 4 ст. 111-16 ГПК України надіслані до Верховного Суду України, Вищий господарський суд України на підставі ст. 111-5 ГПК України виносить ухвалу про відкладення розгляду питання щодо повернення чи прийняття касаційної скарги до закінчення перегляду Верховним Судом України судового рішення Вищого

господарського суду України з відповідної справи¹. (Пункт 9 доповнений абзацем 6 згідно з Рекомендаціями Вищого господарського суду № 04-5/144 від 25.04.2005.)

Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови касаційної інстанції, зміну способу та порядку її виконання вирішується господарським судом касаційної інстанції одночасно з прийняттям постанови за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається в постанові. В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано після прийняття постанови судом касаційної інстанції, зазначені питання вирішуються господарським судом, який розглянув справу в першій інстанції, із винесенням ухвали на підставі ст. 121 ГПК України.

10.4. Постанова касаційної інстанції

Відповідно до ст. 111-9 Господарського процесуального кодексу України касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги (подання) має право:

- 1) залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) без задоволення;
- 2) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення;
- 3) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо суд припустився порушень, передбачених ч. 2 ст. 111-10;
- 4) скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково;
- 5) змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції;
- 6) залишити в силі одне із раніше прийнятих рішень або постанов.

За наслідками розгляду касаційної скарги (подання) суд приймає постанову. У постанові мають бути зазначені:

- 1) найменування касаційної інстанції, склад суду, номер справи і дата прийняття постанови;
- 2) найменування сторін і найменування особи, яка подала касаційну скаргу (подання);

¹ Рекомендації Вищого господарського суду України від 25.04.2005 р. № 04-5/144.

- 3) найменування місцевого господарського суду або апеляційного господарського суду, рішення, постанови якого оскаржується, номер справи, дата прийняття рішення, постанови, прізвище судді (суддів);
- 4) стислий виклад суті рішення місцевого господарського суду, рішення, постанови апеляційного господарського суду;
- 5) підстави, з яких оскаржено рішення, постанову;
- 6) доводи, викладені у відзиві на касаційну скаргу (подання);
- 7) мотиви, за якими касаційна інстанція не застосовує закони та інші нормативні правові акти, на які посилалися сторони, а також закони та інші нормативно-правові акти, якими керувався суд, приймаючи рішення;
- 8) у разі скасування або зміни рішення, постанови, – мотиви, за якими касаційна інстанція не погодилася з висновками суду першої або апеляційної інстанції;
- 9) висновки за результатами розгляду касаційної скарги (подання);
- 10) дії, які мають виконати сторони та суд першої інстанції у разі скасування рішення, постанови та передачі справи на новий розгляд;
- 11) новий розподіл судових витрат у разі скасування чи зміни рішення.

Прийнята касаційною інстанцією постанова набирає законної сили з дня її прийняття та надсилається сторонам у справі в п'ятиденний строк із дня її прийняття.

Вказівки, що містяться в постанові касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої інстанції під час нового розгляду справи. Постанова касаційної інстанції не може містити вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яка норма матеріального права має бути застосована і яке рішення повинно бути прийняте за результатами нового розгляду справи.

Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови або ухвали касаційної інстанції за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 121 ГПК України, вирішує сама касаційна інстанція, якщо ці обставини стали їй відомі до винесення ухвали або постанови за результатами перегляду рішення господарського суду першої інстанції. У цих випадках припис про відстрочку або розстрочку, зміну способу та порядку виконання ухвали або постанови має міститись у резолютивній частині зазначеної ухвали або постанови. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови касаційного суду та порядку її виконання вирішується господарським судом касаційної інстанції одночасно з прийняттям постанови

за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається в постанові. В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано після прийняття постанови судом касаційної інстанції, зазначені питання вирішуються господарським судом, який розглядав справу в першій інстанції, із винесенням ухвали на підставі ст. 121 ГПК України.

Згідно з вимогами ст. 121-1 зупиняти виконання судового рішення має право виключно суд касаційної інстанції. Тому суд апеляційної інстанції за будь-яких обставин не має права зупиняти виконання судового рішення суду першої інстанції.

Питання для самоконтролю

1. Якими рисами характеризується касаційне провадження?
2. Який передбачено порядок подання касаційної скарги?
3. Які вимоги висуваються до касаційної скарги?
4. У яких випадках касаційна скарга не приймається до розгляду?
5. Який передбачено порядок розгляду касаційної скарги?
6. Якими правами наділено касаційну інстанцію щодо прийняття рішення за результатами розгляду справи?
7. Які підстави скасування або зміни рішення місцевого господарського суду?
8. Що повинна містити постанова касаційної інстанції?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання практики застосування розділу XII-1 Господарського процесуального кодексу України. Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 28.03.2002 № 04-5/367 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 87–89.
3. Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами. Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 21.05.2002 № 04-5/563 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 91–95.
4. Про практику Верховного Суду України щодо перегляду ухвал Вищого господарського суду України про повернення касаційних

скарг. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 19.03. 2004 р. № 01-8/493 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 133–152.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учеб. пособие / Под ред. Р.Е. Гукасяна и В.Ф. Тараненко. – М.: Юридическая литература, 1996. – С. 159–162.
2. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
3. Біда К.М. Суб'єкти права на касаційне оскарження в господарському судочинстві (сучасність та перспективи) // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 4. – С. 180–187.
4. Васильев С.В. Хозяйственное судопроизводство Украины: Учеб. пособие. – Х.: Эспада, 2002. – 368 с.
5. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
6. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беяневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
7. Кройтор В.А. Претензии и иски в практике разрешения хозяйственных споров: Науч.-практ. пособие. – Х.: Эспада, 2001.
8. Осетинський А.Й. Касаційна інстанція в господарському судочинстві як чинник зміцнення законності в економічній сфері // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 164–173.
9. Осетинський А.Й. Правові позиції Вищого господарського суду України з питань застосування податкового законодавства: Навч.-практ. посібник. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2005.
10. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
11. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – 432 с.
12. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – С. 122–132.

Перегляд рішення, ухвали, постанови господарського суду за нововиявленими обставинами

11.1. Поняття нововиявлених обставин та підстави перегляду судового рішення

Перегляд господарським судом рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами є одним із способів перевірки правильності вирішення господарських справ. Ця стадія покликана сприяти винесенню законних і обґрунтованих рішень, захисту прав та інтересів суб'єктів господарської діяльності.

Як самостійна стадія господарського процесу, вона має специфічний суб'єктивний склад, об'єкт, зміст, підстави перегляду.

Згідно зі статтею 113 ГПК України судове рішення господарського суду може бути переглянute за нововиявленими обставинами виключно за заявою сторони, поданням прокурора. Отже, господарські суди не мають права переглядати судові рішення відповідно до розділу XIII ГПК за власною ініціативою. У перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами необхідно враховувати такі особливості правового статусу учасника судового процесу, за заявою (поданням) якого здійснюється цей перегляд.

Характерним для перегляду рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами є те, що питання про незаконність чи необґрунтованість судового рішення виникає внаслідок нововиявлених обставин і не пов'язане із судовою помилкою, оскільки в основу судового рішення, що переглядається, були покладені правильні висновки на підставі оцінки зібраних у справі доказів.

Відповідно до ст. 112 ГПК України господарський суд може переглянути прийняте ним рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, що мають істотне значення для справи і не могли бути відомі заявникові.

Отже, у контексті цієї статті нововиявленими є обставини, що мають істотне значення для справи і не були відомі заявникові на час прийняття господарським судом рішення. Істотне значення для справи мають обставини, що пов'язані з матеріалами справи, яка розглянута господарським судом, впливають на оцінку вже досліджених ним доказів і мають, таким чином, значення для об'єктивного розгляду господарського спору. Під такими обставинами розуміють факти, а не нові докази. Зокрема, ними можуть бути: скасування рішення або вироку суду, що мали преюдиційне значення при прийнятті рішення господарським судом; факти встановлені вироком суду, що набрав законної сили; завідомо неправдиві показання свідка в судовій справі; завідомо неправильний висновок експерта; фальшиві документи або речові докази тощо¹.

Нововиявлені обставини – це юридичні факти (фактичні обставини), які існують в момент розгляду справи і мають суттєве значення для її вирішення та які не були і не могли бути відомі ні заявнику, ні господарському суду, який їх розглядав².

Нововиявлена обставина – це юридичний факт, який:

- передбачений нормами права і зумовлює виникнення, зміну чи припинення правовідносин;
- має суттєве значення для правильного вирішення конкретної справи. Якщо б нововиявлена обставина була відома господарському суду при винесенні судового рішення, то вона обов'язково вплинула б на висновок суду;
- уже існував у момент звернення заявника до господарського суду та під час розгляду справи господарським судом, але про його існування стало відомо лише після прийняття відповідного судового рішення;
- не був і не міг бути відомим ні особі, яка заявила про це потім, ні господарському суду, який розглядав справу³.

Вищий господарський суд України звертає увагу на те, що нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які були покладені в основу судового рішення. Ці обставини мають

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – С. 234.

² Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 128–129.

³ Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Гордец-издат», 2002. – С. 412–413.

бути належним чином засвідчені. Так, підставою для перегляду рішення за нововиявленими обставинами може бути скасування рішення чи вироку суду, які згідно з ч. 3 і 4 ст. 35 ГПК України були обов'язкові для господарського суду щодо фактів або певних подій і покладені ним в основу судового рішення.

Якщо нововиявлені обставини пов'язані з виявленням фактів подання експертом завідомо неправильного висновку, який був покладений в основу судового рішення, або завідомо неправильно перекладу документів чи пояснень учасників процесу, або подання фальшивих документів тощо, такі факти також мають бути підтверджені у встановленому законом порядку.

Днем виникнення таких обставин слід вважати день, коли вони стали або повинні були стати відомі заявникові. Якщо нововиявлена обставина пов'язана з вироком чи рішенням суду, днем виникнення такої обставини вважається день набрання законної сили вироком чи рішенням суду, які покладено в основу відповідного судового акта, або день, коли заявникові стало чи повинно було стати відомо про набрання сили вироком чи рішенням.

Не можуть вважатися нововиявленими обставини, що встановлюються на підставі доказів, які не були своєчасно подані сторонами чи прокурором. У разі подання таких доказів у процесі перегляду судового рішення за правилами розділу XIII ГПК України господарський суд має прийняти ухвалу про залишення судового рішення без зміни. У той самий час заінтересована сторона не позбавлена права оскаржити судові рішення в апеляційному порядку з дотриманням вимог ГПК України, зокрема, ст. 101 ГПК України.

Скасування чи зміна нормативного акта, на якому ґрунтувалося судове рішення, може вважатися нововиявленою обставиною лише за умови, якщо в акті, яким скасовано чи змінено попередній, зазначено про надання йому зворотної сили.

До нововиявлених обставин слід відносити прийняття Конституційним Судом України рішення про визнання законів та інших нормативно-правових актів, зазначених у п. 1 ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», такими, що не відповідають Конституції України. Не може вважатися нововиявленою обставиною висновок Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України, у тому числі й у випадку, коли це тлумачення суперечить роз'ясненням Верховного Суду України з питань застосування законодавства або рекомендаційному роз'ясненню

Вищого спеціалізованого суду з питань застосування законодавства щодо розгляду справ відповідної судової юрисдикції¹.

Нововиявлені обставини слід відрізнити від нових обставин, що виникли після вирішення справи, які не існували під час розгляду справи, а також обставин, що зазнали змін після прийнятого рішення господарського суду. Відповідно до ст. 112 ГПК України їх виявлення не може бути підставою для перегляду рішення господарського суду.

11.2. Порядок і строк подання заяви (внесення подання) про перегляд судового рішення

Відповідно до ч. 1 ст. 113 ГПК України судове рішення господарського суду може бути переглянute за нововиявленими обставинами за заявою сторони, поданням прокурора не пізніше двох місяців з дня встановлення обставин, що стали підставою для перегляду судового рішення, а відповідно до ч. 3 цієї статті заявник зобов'язаний надіслати іншим сторонам копії заяви та доданих до неї документів. Таким чином, заява чи подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають бути подані до господарського суду не пізніше встановленого цією нормою двомісячного строку з дня виявлення таких обставин. Якщо заяву подано після закінчення цього строку, а також без доказів надсилання її копії та доданих до неї документів іншій стороні (сторонам), вона до розгляду не приймається і повертається заявникові.

У роз'ясненнях Президії Вищого господарського суду України звертається увага на те, що в разі подання стороною заяви або внесення прокурором подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з пропуском строку, встановленого ч. 1 ст. 113 ГПК України, без клопотання про його відновлення, господарський суд має повернути заяву (подання) згідно з п. 1 ч. 5 ст. 113 ГПК України. За клопотанням сторони (прокурора) цей строк може бути відновлено відповідно до вимог ст. 53 ГПК України за наявності поважних причин його пропуску².

¹ Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами» від 21.05.2002 р. № 04-5/563.

² Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами» від 21.05.2002 р. № 04-5/563.

Доказами, що підтверджують виконання зазначених дій, можуть бути поштова квитанція, розписка посадової особи про одержання копії заяви з додатками тощо.

Заява, подання прокурора подаються стороною до господарського суду, який прийняв судові рішення. Однак Вищий господарський суд України зазначає, що переглядатися за нововиявленими обставинами можуть лише ті ухвали, які підлягають оскарженню в апеляційному та касаційному порядку. Тобто ухвали, винесені у відповідності зі ст. 20, 24–27, 31, 41, 58 ГПК України і подібні, перегляду за нововиявленими обставинами не підлягають.

Статтею 25 ГПК України передбачено можливість процесуального правонаступництва внаслідок реорганізації підприємства чи організації. Оскільки правонаступництво можливе на будь-якій стадії процесу, правонаступник також має право звернутися до господарського суду з заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Статтями 26 і 27 ГПК України третім особам надані рівні зі сторонами процесуальні права. Отже, із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може звернутися й третя особа.

Відповідно до ст. 113 ГПК України судові рішення може бути переглянуте за нововиявленими обставинами за поданням прокурора. Зі змісту ст. 121 Конституції України, ст. 2 ГПК України та ст. 36–1 Закону України «Про прокуратуру» випливає, що прокурор може внести подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами лише в справах, у яких стороною є держава в особі органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, якому законом надане повноваження органу виконавчої влади. Згідно з ч. 1 ст. 29 ГПК України прокурор може за своєю ініціативою вступити в порушену за позовом інших осіб справу на будь-якій стадії її розгляду для представництва інтересів держави. З метою вступу у справу прокурор може звернутися, зокрема, з поданням про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами або повідомити суд і взяти участь у розгляді справи, порушеної за позовом інших осіб. Отже, прокурор може повідомити господарський суд і взяти участь у перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами і у випадках, коли заява про такий перегляд вже прийнята судом. Обов'язковою умовою такої участі є перегляд судового рішення зі справи, стороною в якій є держава в особі органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції в спірних відносинах.

Подання до господарського суду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами особою, яка не має на це

права, або внесення прокурором подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з порушенням його компетенції, визначеної ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру», або подання стороною заяви чи внесення прокурором подання на ухвалу господарського суду, яку не може бути оскаржено, виключають перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Тому в зазначених випадках господарський суд має відмовити у прийнятті заяви (подання) і винести з цього приводу відповідну ухвалу. Ця ухвала оскарженню не підлягає.

До заяви додаються документи, що підтверджують надіслання копії заяви іншим сторонам, та документ про сплату державного мита.

11.3. Особливості перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами

За результатами розгляду заяви (подання) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами господарський суд виносить ухвалу. Заява, подання прокурора чи його заступника до розгляду не приймаються і повертаються заявникові у таких випадках:

- 1) подання після закінчення встановленого строку без клопотання про його відновлення або відхилення такого клопотання господарським судом;
- 2) подання без доказів надіслання копії заяви і доданих до неї документів іншим сторонам;
- 3) відсутності доказів сплати державного мита в порядку і розмірі, встановлених законодавством.

Про повернення заяви виноситься ухвала, яку може бути оскаржено.

Господарський процесуальний кодекс України не надає господарському суду права повертати заяву (подання) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, якщо суд вважає, що таких обставин немає. У цих випадках судове рішення має бути залишене без змін, про що виноситься ухвала¹.

Отже, повернення заяви (подання) про перегляд судових рішень може бути здійснене господарським судом виключно з підстав, визначених у ч. 5 ст. 113 ГПК України. Після усунення обставин, які були підставою для повернення заяви (подання), її

¹ Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами» від 21.05.2002 р. № 04-5/563.

(його) може бути подано повторно. Статтею 113-1 ГПК України встановлено, що про прийняття заяви, подання прокурора про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами господарський суд виносить ухвалу, у якій повідомляється про час і місце розгляду заяви чи подання. Ухвала надсилається відповідно сторонам у справі та прокурору, який брав участь у справі чи вніс подання.

Згідно з ч. 1 ст. 114 ГПК України перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється тим господарським судом першої інстанції, який прийняв це рішення. Ухвали і постанови апеляційної і касаційної інстанцій, якими змінене чи скасоване рішення суду першої інстанції, переглядаються за нововиявленими обставинами не місцевим господарським судом, а судом тієї інстанції, яким змінене або прийняте нове судове рішення.

У випадках, коли після перегляду судового рішення в апеляційному або касаційному порядку воно було залишене без змін, перегляд його за нововиявленими обставинами здійснюється тим місцевим господарським судом, який прийняв це судове рішення, незалежно від того, що воно було предметом перегляду в апеляційному та касаційному порядку.

Якщо згідно зі ст. 91 ГПК України справа надіслана або має бути надіслана разом з апеляційною скаргою до апеляційного господарського суду, а до місцевого господарського суду надходить заява про перегляд його рішення за нововиявленими обставинами, то місцевий господарський суд повинен своєю ухвалою надіслати заяву разом зі справою до апеляційної інстанції.

Якщо згідно зі ст. 109 ГПК України справа разом з касаційною скаргою має бути надіслана до касаційної інстанції, а до місцевого або апеляційного господарського суду надходить заява про перегляд його рішення за нововиявленими обставинами, то відповідно до вимог ст. 114 ГПК України місцевий або апеляційний господарський суд здійснює перегляд судового рішення за нововиявлених обставин. Після такого перегляду справа надсилається до касаційної інстанції.

У випадках, коли справу вже надіслано до касаційної інстанції, а до місцевого або апеляційного господарського суду надійшла заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, відповідний суд письмово повідомляє про це суд касаційної інстанції і виносить ухвалу про відкладення вирішення питання про прийняття зазначеної заяви до провадження до повернення матеріалів справи з суду касаційної інстанції.

Після одержання такого повідомлення суд касаційної інстанції:

- якщо касаційну скаргу не прийнято до провадження, – виносить ухвалу про відкладення вирішення питання щодо її прийняття до закінчення місцевим або апеляційним господарським судом перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами;
- у разі, коли касаційну скаргу вже прийнято до провадження, то це провадження зупиняється на підставі частини першої статті 79 ГПК, а матеріали справи повертаються до відповідного місцевого або апеляційного господарського суду для здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами.

Якщо касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги скасувала судові рішення місцевого або апеляційного господарського суду, а в заяві йде мова про нововиявлені обставини, що за своїм змістом передбачені абз. 1 та 2 п. 1.4 Роз'яснення¹, місцевий або апеляційний господарський суд на підставі ст. 17 ГПК України надсилає заяву зі справою до касаційної інстанції. В інших випадках перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється судом першої або апеляційної інстанції відповідно до ст. 114 ГПК України.

З огляду на визначене в ГПК України повноваження Вищого господарського суду України як касаційної інстанції слід враховувати, що згідно з ч. 2 ст. 111-7 ГПК України касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. Ці обмеження поширюються і на права касаційної інстанції в перегляді рішення за нововиявленими обставинами. Отже, Вищий господарський суд України може переглядати судові рішення за нововиявленими обставинами лише у випадках, коли цей перегляд не пов'язаний із дослідженням фактичних даних, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутності нововиявлених обставин. Вищий господарський суд України може переглядати судові рішення за нововиявленими обставинами лише у випадках, передбачених абз. 1 та 2 п. 1.4 Роз'яснення.

¹ Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами» від 21.05.2002 р. № 04-5/563.

У випадках звернення до касаційної інстанції із заявою (поданням) про перегляд судової рішення за нововиявленими обставинами, якщо за своїм змістом ці обставини не пов'язані з випадками, передбаченими абз. 1 п. 1.4, а стосуються виключно дослідження нововиявлених фактичних даних, Вищий господарський суд України згідно ст. 17 ГПК України має своєю ухвалою передати заяву (подання) зі справою до місцевого або апеляційного господарського суду відповідно до вимог ст. 114 ГПК України.

Заява, подання прокурора про перегляд рішення, ухвали, постанови за нововиявленими обставинами розглядаються господарським судом на судовому засіданні в місячний строк з дня їх надходження. Неявка заявника та інших осіб, які беруть участь у справі, не є перешкодою для розгляду заяви.

Прийняття заяви (подання) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами не означає обов'язкового скасування чи зміни рішення, що переглядається. Результат перегляду має впливати з оцінки доказів, зібраних у справі, і встановлення господарським судом на основі цієї оцінки наявності або відсутності нововиявлених обставин, визначення їх істотності для правильного вирішення спору або розгляду справи про банкрутство. Господарський суд має право змінити або скасувати судові рішення за нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини впливають на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається.

Законом не передбачено здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами в повному обсязі. Отже, господарський суд вправі переглянути судові рішення за нововиявленими обставинами лише в тих межах, в яких ці обставини впливають на суть рішення.

За результатами перегляду судового рішення приймаються:

- 1) рішення – у разі зміни або скасування рішення;
- 2) постанова – у разі зміни або скасування постанови;
- 3) ухвала – у разі зміни чи скасування ухвали або залишення рішення, ухвали, постанови без змін.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, надсилаються сторонам, прокурору у п'ятиденний строк з дня їх прийняття.

Рішення, ухвала, постанова, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, можуть бути переглянуті на загальних підставах. Якщо заявник, прокурор чи інша сторона у справі не згодні з результатами перегляду судового

рішення за нововиявленими обставинами, вони не позбавлені права на загальних підставах звернутися із заявою або поданням про перегляд судового рішення, прийнятого за результатами цього перегляду, відповідно, в апеляційному чи касаційному порядку згідно з ч. 7 ст. 114 ГПК України.

У разі скасування судового рішення за результатами його перегляду за нововиявленими обставинами справа розглядається господарським судом на загальних підставах за правилами, встановленими ГПК України. Якщо такий розгляд неможливо здійснити в тому самому судовому засіданні, він відкладається в порядку, передбаченому ст. 77 ГПК України.

Питання для самоконтролю

1. Які є підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами?
2. Що розуміється під нововиявленими обставинами?
3. В яких випадках заява чи подання прокурора не приймається до розгляду?
4. Які рішення не можуть бути переглянуті за нововиявленими обставинами?
5. Які встановлені строки подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами? Який строк їх розгляду?
6. Яке рішення приймає господарський суд за результатами перегляду?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 188.
2. Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами. Роз'яснення Президії ВГСУ від 21.05.2002 № 04-5/563 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2002. – № 23–24. – С. 50–52.
3. Про практику Верховного Суду України щодо перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 24.03.2004 р. № 01-8/517 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 3. – С. 81–99.

4. Про практику Верховного Суду України щодо перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 06.10.2005 р. № 01-8/ 1745 // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 6. – С. 48–63.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
2. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
3. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухonos, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
4. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беяневич. – К.: Юстініан, 2002. – С. 422–435.
5. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
6. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – Ч. II. – 432 с.
7. Степанова Т.В. Про деякі проблеми в реалізації стадії перегляду судових актів за нововиявленими обставинами у господарському процесі // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 6. – С. 151–153.
8. Чернадчук В.Д., Сухonos В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 220 с.

Виконання рішення, ухвали, постанови

12.1. Загальна характеристика інституту виконання судових рішень

Виконання судових рішень – це самостійний, особливий інститут господарського процесуального права. Виконання рішення господарського суду є завершальною стадією господарського процесу та здійснюється в процесуальній формі. Згідно зі ст. 115 ГПК України рішення, ухвали, постанови господарського суду є обов’язковими на всій території України і виконуються в порядку, передбаченому розділом XIV Господарського процесуального кодексу України та Законом України «Про виконавче провадження»¹. Цей Закон визначає умови та порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню в разі невиконання їх у добровільному порядку.

Виконавче провадження – це сукупність дій органів і посадових осіб, зазначених у Законі України «Про виконавче провадження», спрямованих на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які здійснюються на підставах, у спосіб та в межах повноважень, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, виданими згідно з цим Законом та іншими законами, а також рішеннями, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

Виконавче провадження має різні тлумачення:

- як інститут адміністративного процесу, тобто сукупність норм, що регулюють відносини, які виникають між органами та посадовими особами державної виконавчої служби, та іншими суб’єктами виконавчого провадження (наприклад,

¹ ВВРУ. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

стягувачем та боржником) з приводу примусової реалізації виконавчих документів;

- як процедуру вчинення дій державним виконавцем, розпочинаючи з відкриття виконавчого провадження до його закінчення;
- як конкретну справу, що перебуває у відділі державної виконавчої служби та має свій реєстраційний номер¹.

Законом України «Про державну виконавчу службу»² визначені основи організації та діяльності державної виконавчої служби і встановлене її головне завдання: повне й неупереджене примусове виконання рішень судів та інших органів.

Виконання судових рішень, постанов, ухвал одні автори розглядають як завершальну стадію господарського процесу, інші – цивільного процесу. Однак існує думка про належність виконавчого провадження до адміністративного процесу. Господарський процесуальний кодекс України взагалі обходить це питання, оскільки відповідний розділ називається «Виконання рішення, ухвали, постанови». Виконання судових рішень в окремих, прямо встановлених законодавством випадках проводиться не лише спеціально створеними органами (державними виконавцями), але й органами банківських установ та ін.

Ураховуючи зазначене вище, М.І. Тітов визначив *виконання судових рішень* як самостійне й важливе процесуальне провадження з реалізації прав сторін (підтверджених відповідним рішенням), яке має свої стадії: порушення виконавчого провадження; добровільне та примусове виконання; поворот виконання; припинення виконавчого провадження³.

Учасниками процесуальних правовідносин у виконавчому провадженні є:

- суд, судді, державний виконавець;
- сторони у справі (стягувач і боржник) та їх представники;
- інші особи, що беруть участь у справі;
- особи, у яких знаходиться майно або грошові суми боржника;
- особи, які сприяють виконанню рішень: поняті, охоронці майна, експерти, перекладачі, представники органів внутрішніх справ тощо.

¹ Фурса С.Я., Щербак С.В. Законодавство України про виконавче провадження: Наук.-практ. коментар. – К.: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – С. 99.

² ВВРУ. – 1998. – № 36–37. – Ст. 243.

³ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес. – Ч. II. – С. 166.

Стягувачем є фізична або юридична особа, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ. Як правило, стягувачем є позивач, але ним може стати і відповідач, якщо в позові позивачу відмовлено і з нього стягуються судові витрати на користь відповідача. Стягувачем може бути й третя особа із самостійними вимогами на предмет спору, якщо її вимоги судом задоволені.

Боржником є фізична або юридична особа, яка зобов'язана за рішенням вчинити певні дії (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утриматися від їх вчинення. У виконавчому провадженні сторони можуть діяти особисто або через законних чи договірних представників.

Набрання рішенням, ухвалою, постановою господарського суду законної сили означає, що наявність чи відсутність прав і фактів, які лежать в їх основі, встановлені судом остаточно і ці встановлені судом права підлягають безперечному виконанню за вимогою уповноважених осіб. Рішення, постанова, ухвала господарського суду, що набрали законної сили, набувають таких правових наслідків, як неспростовність, виключність, преюдиційність, здійсненність і обов'язковість для всіх підприємств, організацій, установ, посадових осіб і громадян.

Рішення, ухвали, постанови господарського суду набирають законної сили негайно після їх прийняття, але законодавець передбачив не негайне виконання рішення, а лише негайне набрання законної сили рішенням, ухвалою, постановою господарського суду після їх прийняття.

Як зазначалося вище, ст. 115 ГПК України передбачає, що рішення, ухвали, постанови підлягають обов'язковому виконанню на всій території України і виконуються в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження». Ця обов'язковість виконання підсилюється встановленою законодавцем у ст. 83 ГПК України відповідальністю за їх невиконання.

За змістом ст. 121-2 ГПК України скарги на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів розглядає виключно місцевий господарський суд, який відповідну справу розглянув у першій інстанції. Слід зазначити, що виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду є невід'ємною частиною судового процесу, тому господарські суди не повинні порушувати нове провадження за скаргою на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби. Унаслідок цього така скарга не підлягає оплаті державним митом. Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про державну виконавчу службу» державний виконавець здійснює примусове виконання

рішень у порядку, передбаченому законом. У той самий час відповідно до положень ст. 121-2 ГПК України представляти в судах Державну виконавчу службу мають органи, визначені у ст. 1 зазначеного Закону. Встановлений у ч. 1 ст. 121-2 ГПК України десятиденний строк для подання скарги є процесуальним і тому відповідно до вимог ст. 53 ГПК України може бути відновлений за наявності поважних причин його пропуску.

В ухвалі про час і місце розгляду скарги на дії органів Державної виконавчої служби господарський суд повинен зобов'язати заявника надіслати копію скарги цьому органу, іншій стороні виконавчого провадження або прокурору. Невиконання цього припису ухвали не є перешкодою для розгляду скарги, однак може бути підставою для його відкладення.

За результатами розгляду скарги виноситься ухвала, в якій господарський суд або визнає доводи заявника правомірними і залежно від їх змісту постанову державного виконавця щодо здійснення заходів виконавчого провадження недійсною, чи визнає недійсними наслідки виконавчих дій, або зобов'язує орган Державної виконавчої служби здійснити певні виконавчі дії, якщо він ухиляється від їх виконання без достатніх підстав, чи визнає доводи скажника неправомірними і скаргу відхиляє.

Виконання рішення, ухвали, постанови господарського суду є невід'ємною частиною судового процесу, тому господарські суди не повинні порушувати нове провадження за скаргою на дії чи бездіяльність органів Державної виконавчої служби. Через це така скарга не підлягає оплаті державним митом.

Відповідно до вимог ст. 28 Закону України «Про виконавче провадження» у разі, якщо викладена у виконавчому документі резолютивна частина рішення є незрозумілою, державний виконавець має право звернутися до суду, який видав виконавчий документ, із заявою про роз'яснення такого рішення чи змісту документа. Господарський суд першої інстанції, який видав наказ, зобов'язаний розглянути заяву державного виконавця у 10-денний строк з дня її надходження і за необхідності дати відповідне роз'яснення рішення чи змісту наказу. Роз'яснення рішення, ухвали здійснюється господарським судом за правилами ст. 89 ГПК України. В ухвалі про роз'яснення судових рішень господарський суд може визначити порядок та умови здійснення виконавчого провадження.

12.2. Наказ господарського суду і порядок його виконання

Відповідно до ст. 116 ГПК України виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ видається стягувачеві або надсилається йому після набрання судовим рішенням законної сили. Наказ про стягнення державного мита надсилається до місцевих органів державної податкової служби. Отже, дата видачі наказу має збігатися з датою набрання рішенням господарського суду законної сили згідно з вимогами статті 85 ГПК, а строк дії наказу повинен відповідати статті 118 ГПК, згідно з якою цей термін має становити три роки.

Проте з деяких категорій спорів, наприклад, про визнання недійсними актів ненормативного характеру, визнання угод недійсними, про визнання недійсними установчих документів, такі накази не видаються. Виконання рішень про визнання та перетворення проводиться відповідними органами та службовими особами на підставі копій рішень господарського суду.

Наказ видається на виконання не тільки рішення, а й ухвали чи постанови господарського суду. Наприклад, при винесенні ухвали про залишення позову без розгляду та повернення державного мита з бюджету (ч. 2 ст. 81 ГПК України) або постанови апеляційної інстанції щодо розподілу між сторонами судових витрат у разі скасування чи зміни рішення (п. 10 ч. 2 ст. 105 ГПК України).

За змістом ст.ст. 116 і 117 ГПК України видавати накази мають право виключно місцеві господарські суди після вирішення ними спорів у першій інстанції. У разі скасування або зміни рішення місцевого господарського суду за результатами його перегляду в апеляційному або касаційному порядку апеляційна чи касаційна інстанція в резолютивній частині своєї постанови має зобов'язати господарський суд першої інстанції видати відповідний наказ, зокрема, про поворот виконання рішення, постанови згідно з вимогами ст. 122 ГПК України.

Накази видаються стягувачеві або надсилаються йому рекомендованим чи цінним листом.

У разі повного або часткового задоволення первісного й зустрічного позовів згідно з ч. 3 ст. 116 ГПК України накази про стягнення грошових сум видаються окремо за кожним позовом.

Якщо ж судові рішення прийнято на користь кількох позивачів чи проти декількох відповідачів або якщо виконання має бути проведене в різних місцях, видаються накази із зазначенням тієї частини судового рішення, яка підлягає виконанню за даним наказом.

Згідно зі ст.ст. 66 та 67 ГПК України господарський суд вживає заходів до забезпечення позову шляхом винесення відповідної ухвали. Пунктом 6 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» передбачено, що відповідно до цього Закону підлягають виконанню, зокрема, ухвали господарського суду. Отже, ухвала господарського суду (у тому числі апеляційної та касаційної інстанції) про вжиття будь-якого заходу забезпечення позову, у тому числі накладання арешту на майно або грошові кошти, підлягає виконанню органами Державної виконавчої служби або іншими органами виконання судових рішень відповідно до вимог ст.ст. 2, 3, 6 і 18-1 Закону України «Про виконавче провадження», а наказ при цьому не видається. У п. 4 ст. 18-1 цього Закону зазначено, що виконавчими документами є, зокрема, ухвали судів у випадках, передбачених законом¹.

Статтею 117 ГПК України визначено вимоги до наказу господарського суду, який має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим Законом України «Про виконавче провадження». Відповідно до ст. 19 цього Закону у виконавчому документі мають бути зазначені:

- 1) назва документа (наказ), дата видачі та найменування органу (господарського суду), посадової особи (судді), що видали документ;
- 2) дата і номер рішення, за яким видано виконавчий документ;
- 3) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб), ідентифікаційний код суб'єкта господарської діяльності стягувача та боржника за його наявності (для юридичних осіб), індивідуальний ідентифікаційний номер стягувача та боржника за його наявності (для фізичних осіб – платників податків), а також інші відомості, якщо вони відомі суду чи іншому органу, що видав виконавчий документ, які ідентифікують стягувача та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню, такі, як дата і місце народження боржника та його місце роботи (для фізичних осіб), місцезнаходження майна боржника тощо;
- 4) резолютивна частина рішення господарського суду;
- 5) дата набрання чинності рішенням;
- 6) строк пред'явлення виконавчого документа до виконання.

¹ Рекомендації Президії Вищого господарського суду від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

Наказ підписується суддею господарського суду і засвідчується печаткою цього суду.

Господарським процесуальним кодексом визначений порядок виконання помилок у наказі та визнання наказу таким, що не підлягає виконанню. Господарський суд, який видав наказ, може за заявою стягувача або боржника виправити помилку, допущену при його оформленні або видачі, чи визнати наказ таким, що не підлягає виконанню, та стягнути на користь боржника безпідставно одержане стягувачем за наказом. Господарський суд розглядає заяву в десятиденний строк у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника і виносить ухвалу. Неявка стягувача і боржника не є перешкодою для розгляду заяви. До розгляду заяви господарський суд має право своєю ухвалою зупинити стягнення за наказом, а також витребувати наказ.

Господарський суд ухвалою вносить виправлення до наказу, а в разі якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково через його припинення добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин, господарський суд визнає наказ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково. Якщо стягнення за таким наказом уже відбулося повністю або частково, господарський суд одночасно на вимогу боржника стягує на його користь безпідставно одержане стягувачем за наказом.

Ухвала господарського суду за результатами розгляду заяви надсилається стягувачеві та боржнику в п'ятиденний строк з дня її винесення і може бути оскаржена в порядку, установленому Господарським процесуальним кодексом України.

Законодавством установлений строк для пред'явлення наказу до виконання. Виданий стягувачеві наказ може бути пред'явлений для виконання не пізніше трьох років з дня прийняття рішення, ухвали, постанови або закінчення строку, встановленого в разі відстрочки виконання судового рішення, або після винесення ухвали про поновлення пропущеного строку для пред'явлення наказу до виконання. У цей строк не зараховується час, на який виконання судового рішення було зупинене.

У разі пропущення строку для пред'явлення наказу для виконання з причин, визнаних господарським судом поважними, пропущений строк може бути відновлений.

Заява про відновлення пропущеного строку подається до господарського суду, який прийняв судові рішення. Заява розглядається в засіданні господарського суду, про час і місце якого повідомляються ухвалою стягувач і боржник. Неявка боржника і стягувача в судові засідання не є перешкодою для розгляду заяви.

За результатами розгляду заяви виноситься ухвала, яка надсилається стягувачеві і боржнику. Ухвалу може бути оскаржено у встановленому ГПК України порядку.

Визначаючи наказ господарського суду одним з основних процесуальних документів, законодавець передбачає в ст. 120 ГПК України порядок його відновлення в разі втрати. У разі втрати наказу господарський суд може видати його дублікат, якщо стягувач або державний виконавець звернувся із заявою про це до закінчення строку, встановленого для пред'явлення наказу до виконання. До заяви про видачу дубліката наказу мають бути додані:

- довідка установи банку, державного виконавця чи органу зв'язку про втрату наказу;
- при втраті наказу стягувачем – довідка стягувача, підписана керівником чи заступником керівника та головним (старшим) бухгалтером підприємства, організації, про те, що наказ втрачено і до виконання не пред'явлено.

Про видачу дубліката наказу виноситься ухвала. Дублікат наказу має повністю відповідати за змістом та формою первісно виданому наказу і має юридичну силу. На ньому робиться позначка «Дублікат».

У разі пропущення передбаченого строку (згідно зі ст. 118 ГПК України) стягувач може звернутися до господарського суду із заявою про відновлення пропущеного строку, додавши до неї заяву про видачу дубліката наказу. Встановивши, що строк пропущено стягувачем із поважних причин, господарський суд повинен винести ухвалу про його відновлення й видачу дубліката наказу. Звичайно, у такому випадку в цьому наказі вказуються нові строки виконання. Господарський суд при вирішенні питання про видачу дубліката наказу з'ясовує всі обставини його втрати, перевіряє, чи не виконано вже рішення, чи не втратило воно сили та чи не скасоване (змінене) на тих чи інших підставах. У разі часткового виконання рішення зміна загальної суми стягування не допускається, а лише ця стягнена сума береться стягувачем і господарським судом до уваги і зараховується у подальшому виконанні.

За відсутності клопотання про поновлення пропущеного строку або якщо причини пропущення строку господарським судом не визнані поважними, заява про видачу дубліката наказу не може бути задоволена. Таким чином, дія строку давності при виконанні судових рішень виявляється в тому, що наказ господарського суду втрачає свою силу і не підлягає виконанню.

12.3. Відстрочка або розстрочка виконання судового рішення. Зупинення виконання судового рішення. Поворот виконання рішення, постанови

Згідно з ч. 1 ст. 121 ГПК України за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим, за заявою сторони, державного виконавця, за поданням прокурора чи його заступника або за своєю ініціативою господарський суд, який видав виконавчий документ, у десятиденний строк розглядає це питання в судовому засіданні з викликом сторін, прокурора чи його заступника й у надзвичайних випадках, залежно від обставин справи, може відстрочити або розстрочити виконання рішення, ухвали, постанови, змінити спосіб і порядок їх виконання.

Відстрочка – це відкладення чи перенесення виконання рішення на новий строк, який визначається господарським судом. **Розстрочка** означає виконання рішення частинами, встановленими господарським судом, із певним інтервалом у часі. Строки виконання кожної частки має визначитися господарським судом.

Під **змінюю способу і порядку виконання рішення** слід розуміти прийняття господарським судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання в порядку й у спосіб, раніше встановлений. Наприклад, зміна способу виконання рішення можлива шляхом видозміни форми виконання (грошової чи майнової), зазначеної в рішенні, тобто за відсутності в боржника майна в натурі, присудженого позивачеві, або грошових коштів, достатніх для покриття його заборгованості. Підставою цієї дії можуть бути конкретні обставини, пов'язані з неможливістю виконання сторонами рішення в строк або встановленим господарським судом способом. Зміна способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови може мати місце, наприклад, у випадках, коли боржник не виконує певних дій, вказаних у рішенні суду, або коли у боржника відсутнє майно, яке він повинен віддати стягувачеві. У першому випадку суд може надати стягувачеві право виконати за рахунок боржника ці дії з наступним поверненням витрат, а в іншому – стягнути вартість майна.

Згоди сторін на вжиття заходів, передбачених ст. 121 ГПК України, ця стаття не вимагає, і господарський суд законодавчо не обмежений будь-якими конкретними термінами відстрочки чи розстрочки виконання рішення. Проте, вирішуючи питання про відстрочку чи розстрочку виконання рішення, зміну способу й порядку виконання рішення, господарський суд повинен урахувувати матеріальні інтереси сторін, їх фінансовий стан, ступінь вини відповідача

у виникненні спору, наявність інфляційних процесів у економіці держави та інші обставини справи.

При відстрочці або розстрочці виконання рішення, ухвали, постанови господарський суд на загальних підставах може вжити заходів щодо забезпечення позову. Вони можуть бути застосовані як з ініціативи господарського суду, так і за заявою сторони або прокурора. Порядок застосування, перелік заходів до забезпечення позову та інші питання регулюються розділом X ГПК України.

Заяву про надання відстрочки, розстрочки, зміни способу й порядку виконання рішення слід розглядати за правилами ГПК України. Заявник повинен подати докази надіслання другій стороні копії цієї заяви та доказів на її обґрунтування. Сторони мають бути повідомлені про час і місце розгляду заяви. Відстрочку, розстрочку або заміну способу та порядку виконання господарський суд за власною ініціативою чи за заявою сторони повинен здійснювати лише в тих випадках, коли є достатньо доказів про те, що у сторін з поважних причин немає можливості виконати рішення у встановлений строк чи встановленим способом, але, перш за все, повинен ураховувати такі самі наслідки і для стягувача при затримці виконання рішення та не допускати їх настання.

Про відстрочку або розстрочку виконання рішення, ухвали, постанови, зміну способу та порядку їх виконання виноситься ухвала, яка може бути оскаржена у встановленому порядку. У необхідних випадках ухвала надсилається установі банку за місцезнаходженням боржника або державному виконавцю. Ухвала про відстрочку або розстрочку виконання рішення, зміну способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови підлягає виконанню на підставі п. 6 ч. 1 ст. 3 та п. 4 ст. 18-1 Закону України «Про виконавче провадження», тому відповідний наказ у такому випадку не видається¹.

Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови або ухвали апеляційної чи касаційної інстанції за наявності обставин, передбачених ст. 121 ГПК України, вирішує сама апеляційна чи касаційна інстанція, якщо ці обставини стали їй відомі до винесення ухвали або постанови за результатами перегляду рішення господарського суду першої інстанції. У цих випадках припис про відстрочку або розстрочку, зміну способу та порядку виконання ухвали або постанови має міститись у резолютивній частині зазначеної ухвали або постанови.

¹ Рекомендаціями Президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.

В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано стороною, державним виконавцем після винесення ухвали або постанови апеляційною чи касаційною інстанцією, питання про відстрочку або розстрочку, зміну способу та порядку виконання цієї ухвали вирішує господарський суд першої інстанції.

Ухвала про відстрочку або розстрочку виконання рішення, зміну способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови підлягає виконанню на підставі ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження», тому відповідний наказ у такому випадку не видається.

Мирова угода, укладена сторонами в процесі виконання судового рішення, затверджується виключно господарським судом першої інстанції шляхом винесення відповідної ухвали. Ця ухвала не може бути оскаржена у встановленому для інших ухвал порядку.

Суд касаційної інстанції на підставі ст. 121-1 ГПК України та ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження» за заявою сторони чи поданням прокурора або за своєю ініціативою має право зупинити виконання оскарженого рішення господарського суду до закінчення його перегляду в касаційному порядку. Відповідна заява чи подання розглядаються колегією суддів без повідомлення сторін та прокурора, що беруть участь у справі. Про зупинення виконання судового рішення виноситься ухвала. Після закінчення перегляду оскарженого судового рішення господарський суд може поновити виконання судового рішення, про що виноситься ухвала.

Питання про поновлення виконання судового рішення розглядається судом касаційної інстанції під час прийняття постанови, про що зазначається в постанові касаційної інстанції. Ухвалу про поновлення виконання судового рішення може бути винесено після закінчення перегляду оскарженого судового рішення й ухвалення судом касаційної інстанції постанови.

Гарантією захисту майнових прав суб'єктів господарювання є передбачений ст. 122 ГПК України поворот виконання рішення, постанови господарського суду. Ця стаття регулює підстави та порядок повернення майна, грошових сум та інших предметів, одержаних стягувачем при скасуванні чи зміні рішення, згідно з яким вони були передані стягувачеві. Рішенню про повернення майна та інших предметів передуює перегляд судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку або перегляд справи за нововиявленими обставинами. Повернення майна та інших предметів як наслідок перегляду справи можуть мати місце у разі постановлення нового рішення про повну чи часткову відмову у задоволенні позову, або припинення провадження у справі, або залишення позову без розгляду.

В основу повороту виконання покладено загальне положення цивільного права: особа, яка одержала майно за рахунок іншої особи з підстав, що згодом відпали, зобов'язана повернути його. Поворот виконання спрямований на відновлення прав боржника, що порушені виконанням рішення.

Апеляційна чи касаційна інстанція в резолютивній частині своєї постанови має зобов'язати господарський суд першої інстанції видати відповідний наказ, зокрема, про поворот виконання рішення згідно з вимогами ст. 122 ГПК України.

Видача наказу про повернення стягнутих грошових сум, майна або його вартості провадиться господарським судом за заявою боржника, до якої додається довідка, підписана керівником чи заступником керівника і головним (старшим) бухгалтером, про те, що суму, стягнуту за раніше прийнятим рішенням, списано установою банку або майно вилучене державним виконавцем.

Якщо не приведені у виконання рішення або постанови змінені чи скасовані й прийнято нове рішення про повну або часткову відмову в позові, або провадження у справі припинено, або заяву залишено без розгляду, господарський суд виносить ухвалу про повне або часткове припинення стягнення за зміненими чи скасованими у відповідній частині рішенням постановою.

При повороті виконання позивач зобов'язаний повернути відповідачеві гроші чи те майно, яке від нього одержав за скасованим рішенням. Якщо повернення в натурі неможливі, наказ суду повинен передбачати відшкодування вартості цього майна.

Питання для самоконтролю

1. Якими нормативними актами врегульовано виконання рішень господарських судів?
2. Назвіть учасників процедури виконання судових рішень.
3. Охарактеризуйте наказ господарського суду як виконавчий документ.
4. У чому сутність виконавчої давності?
5. Який встановлено порядок видачі дублікату наказу господарського суду?
6. У чому полягає відмінність між відстрочкою й розстрочкою виконання судових рішень?
7. Що розуміється під заміною способу й порядку виконання рішення господарського суду?
8. Яку передбачено гарантію захисту майнових прав суб'єктів господарювання?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 111.
2. Закон України «Про державну виконавчу службу» // ВВРУ. – 1998. – № 36–37. – Ст. 243.
3. Закон України «Про виконавче провадження» // ВВРУ. – 1999. – № 24. – Ст. – 207.
4. Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України. Роз'яснення Президії ВГСУ від 28.03.2002 № 04-5/365 // Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2002. – № 17. – С. 24.
5. Про Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Законів України «Про державну виконавчу службу» та «Про виконавче провадження». Лист ВАСУ від 11.12.2000 р. № 01-8/739 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 1. – С. 101.
6. Про деякі питання, порушені у доповідних записках про роботу арбітражних судів у 2000 році. Лист ВАСУ від 07.06.2001 р. № 01-8/665 // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 155.
7. Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України. Роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 28.03.2002 р. № 04-5/365 // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 82–84.
8. Про деякі питання практики застосування статті 121-2 Господарського процесуального кодексу України Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 19.03.2004 р. № 01-8/492 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 2. – С. 133.
9. Про практику Верховного Суду України у справах зі спорів, пов'язаних з виконанням рішень, ухвал, постанов господарських судів. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 21.07.2005 р. № 01-8/344 // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 5. – С. 76–93.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
2. Арбитражный процесс: Учебник / Под ред. В.В. Яркова. – М.: Юристъ, 2002. – 480 с.

3. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
4. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
5. Кононенко О. Правове забезпечення виконання судових рішень // Право України. – 1998. – № 9. – С. 16–18.
6. Кузь О., Обідна І. Визнання і виконання рішень іноземних судів і арбітражів // Право України. – 2001. – № 9. – С. 71–75.
7. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. Арбітражний процес: Навч. посібник. – Х.: Консум, 2001. – 432 с.
8. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
9. Руденко М. Проблемні питання прокурорського нагляду за законністю виконання рішень арбітражних судів // Право України. – 2000. – № 7. – С. 43–46.
10. Тітов М. Про деякі проблеми виконавчого провадження // Право України. – 1999. – № 11. – С. 64–67.
11. Фурса С.Я., Щербак С.В. Виконавче провадження в Україні: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002. – 480 с.
12. Фурса С.Я., Щербак С.В. Законодавство України про виконавче провадження: Наук.-практ. коментар. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – 976 с.
13. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Наук.-практ. коментар. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1172 с.
14. Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Основи господарського процесуального права: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – С. 133–145.

Особливості провадження у справах про банкрутство

13.1. Учасники провадження у справах про банкрутство

Учасники провадження у справах про банкрутство – це особи, які здійснюють при вирішенні справи про визнання боржника банкрутом господарським судом передбачені законом процесуальні дії. Учасниками провадження є такі учасники господарського процесу, які мають юридичний інтерес у справі та внаслідок цього наділені правом впливати на рух арбітражного процесу. Їх інтерес до процесу може бути спрямований на захист своїх прав або охороняємих законом інтересів інших осіб у передбачених законом випадках. За цією ознакою розрізняють матеріально-правовий інтерес та інтерес суспільний (державний, службовий, функціональний).

Інтерес кожної особи, яка бере участь у справі, є юридичним, тобто таким, що є підставою для участі у справі та водночас відрізняється від інтересів інших осіб, що приймають участь у справі, що передбачає наділення особи специфічним комплексом процесуальних прав та обов'язків. Цю обставину важливо враховувати при вирішенні питання про місце в процесі тієї чи іншої особи.

Матеріально-правовий інтерес до процесу існує об'єктивно і означає можливість впливу судового рішення на права, обов'язки особи, які беруть участь у справі. Відсутність можливості такого впливу свідчить про те, що особа на має юридичного інтересу до процесу і, відповідно, не може приймати участь у ньому як учасник¹.

Склад учасників процесу нормативно закріплений у розділі IV ГПК України, а також у Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». До нього входять сторони, а також інші особи, які беруть участь у процесі у

¹ Арбитражный процесс: Учебное пособие. – М.: Юрид. лит., 1996. – С.66–67.

випадках, передбачених законодавством. Таким чином, до числа учасників процедури банкрутства законодавством віднесені: кредитори, боржник, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, а також у випадках, передбачених Законом, інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство, зокрема, Фонд державного майна України, державний орган з питань банкрутства, представник органу місцевого самоврядування, представник працівників боржника тощо.

Слід зазначити, що участь третіх осіб у розгляді справ про банкрутство не передбачена, що суттєво відрізняє процедуру банкрутства від процедури судового розгляду справ позовного провадження. Перелік учасників процедури банкрутства, передбачений законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», дещо відрізняється від учасників процедури в законодавстві інших країн. Це звичайна законодавча практика, оскільки коло таких учасників визначається залежно від мети, завдань та інших умов формування законодавства, що регулює процедуру банкрутства. Але включення до складу учасників процедури арбітражних керуючих повністю відповідає світовій практиці організації процедури банкрутства і враховує позитивний досвід удосконалення відповідного законодавства Росії, яке також передбачає участь у процедурі банкрутства арбітражних керуючих (на різних стадіях провадження – тимчасового керуючого, зовнішнього керуючого, конкурсного керуючого)¹.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» суб'єкт банкрутства (банкрут) – боржник, неспроможність якого виконати свої грошові зобов'язання встановлена господарським судом.

До суб'єктів банкрутства віднесені юридичні особи:

- *суб'єкти підприємницької діяльності* (ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»);
- *банки*. Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» законодавство про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом при розгляді судом справи про визнання банку неплатоспроможним

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербіна В.С. Арбітражний процес. – Х.: Консум, 2001. – С. 203.

- (банкрутом) застосовується в частині, що не суперечить нормам Закону України «Про банки і банківську діяльність»;
- *споживчі товариства, благодійні чи інші фонди* (ч. 4 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»);
 - *юридичні особи* – підприємства, що є об'єктами права державної власності, які не підлягають приватизації, у частині санації чи ліквідації після виключення їх у встановленому порядку з переліку таких об'єктів (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»);
 - *гірничі підприємства* (гірничодобувні підприємства, шахти, рудники, копальні, кар'єри, розрізи, збагачувальні фабрики, шахтовуглебудівні підприємства), створені в процесі приватизації та корпоратизації, у статутних фондах яких частка держави становить не менше 25 відсотків і продаж акцій яких розпочався. Стосовно цієї категорії справи про банкрутство можуть бути порушені не раніше ніж через один рік від початку виконання плану приватизації (розміщення акцій) (ч. 6 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»);
 - *юридичні особи* – підприємства, що є об'єктами права комунальної власності, якщо стосовно них виключно на пленарному засіданні відповідної ради органів місцевого самоврядування не прийняте рішення щодо незастосування процедури банкрутства;
 - *суб'єкти підприємницької діяльності* – громадяни (статті 47–49 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Не можуть бути суб'єктами банкрутства відокремлені структурні підрозділи юридичної особи – філії, представництва, відділення тощо (ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»); казенні підприємства (ч. 6 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»); юридичні особи – підприємства, що є об'єктами права комунальної власності, якщо стосовно них на пленарному засіданні відповідної ради органів місцевого самоврядування прийняте рішення щодо обмеження сфери застосування процедури банкрутства (ч. 7 ст. 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Сторонами в процедурі банкрутства є кредитори (представник комітету кредиторів) та боржник.

Боржник – суб’єкт підприємницької діяльності, не спроможний виконати свої грошові зобов’язання перед кредиторами, у тому числі зобов’язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов’язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати. Після встановлення неплатоспроможності боржника він постановою суду визнається банкрутом. Боржники можуть самі виступати ініціаторами порушення справи про банкрутство у випадку власної неплатоспроможності або загрози її настання.

Кредитор – юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтверджені документами вимоги щодо грошових зобов’язань до боржника, щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов’язкових платежів).

На підставі аналізу законодавства Б.М. Поляков дійшов висновку про наявність семи видів кредиторів: ініціюючі, вимушені, заставні, кредитори поточної заборгованості, привілейовані, реєстрові (конкурсні), кредитори погашеної заборгованості¹.

Ініціюючий кредитор – це кредитор (кредитори), з ініціативи якого (яких) порушена справа про банкрутство. Не можуть бути ініціюючими кредиторами особи, перед якими боржник несе відповідальність за заподіяння шкоди життю і здоров’ю; з виплати авторської винагороди; засновники (учасники) боржника – юридичної особи за зобов’язаннями, що випливають з такої участі, а також особи, чії вимоги забезпечені заставою.

Вимушені кредитори – це кредитори, що звертаються до господарського суду після публікації в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство або при визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.

Заставні кредитори – це кредитори, чії вимоги повністю забезпечені заставою (мається на увазі застава, що виникла на підставі договору або закону, відповідно ст. 1 Закону України «Про заставу»). Заставні кредитори не мають права звертатися із заявою про порушення провадження, однак зобов’язані подавати свої вимоги до господарського суду (під страхом втрати права вимоги) після публікації оголошення, тобто бути вимушеними кредиторами.

¹ Поляков Б. Правове становище кредиторів у процедурі банкрутства // Право України. – 2001. – № 7. – С. 39–40.

У той самий час заставні кредитори мають право на погашення своїх вимог у першу чергу (п. 1 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом») і право вето (дають письмову згоду) на укладення мирової угоди (ч. 3 ст. 35 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство. Вимоги таких кредиторів погашаються в процедурі банкрутства без визнання господарським судом. У випадку відкриття ліквідаційної процедури кредитори поточної заборгованості зобов'язані звернутися до господарського суду, і тоді погашення їх заборгованості здійснюється нарівні з іншими кредиторами.

Привілейовані кредитори – це кредитори, чії вимоги не потребують визнання господарським судом і погашаються протягом усієї процедури банкрутства. Вони можуть звернутися до суду із заявою про визнання їх кредиторами, і в цьому випадку користуються правами реєстрових кредиторів. Але, навіть якщо ці кредитори не звертаються до господарського суду, їх вимоги на відміну від вимог інших кредиторів не вважаються погашеними, тобто погашення їхніх вимог здійснюється незалежно від визнання судом. З іншого боку, на ці вимоги не поширюється дія мораторію, і такі вимоги погашаються в процедурі банкрутства. Привілейованими кредиторами є громадяни внаслідок виплати заробітної плати, відшкодування шкоди життю та здоров'ю. Такі вимоги погашаються в другу чергу (п. 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»).

Конкурсні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які з'явилися до порушення провадження у справі про банкрутство та вимоги яких не забезпечені заставою майна боржника. До конкурсних кредиторів належать також кредитори, вимоги яких до боржника виникли внаслідок правонаступництва за умови виникнення таких вимог до порушення провадження у справі про банкрутство.

Кредитори погашеної заборгованості – це такі кредитори, чії вимоги погашені на підставі строку, встановленого спеціальними нормами закону. Відповідно до ч. ч. 5, 6 ст. 31 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» вимоги, заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, а також незадоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

Арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) – фізична особа, яка має ліцензію, видану в

установленому законодавством порядку, та діє на підставі ухвали господарського суду.

Розпорядник майна – фізична особа, на яку у встановленому Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» порядку покладаються повноваження щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника на період провадження у справі про банкрутство в порядку, встановленому Законом.

Розпорядник майна має право:

- скликати збори кредиторів і брати в них участь з правом дорадчого голосу;
- аналізувати фінансове становище боржника та рекомендувати зборам кредиторів заходи щодо фінансового оздоровлення боржника;
- звертатися до господарського суду у випадках, передбачених цим Законом;
- одержувати винагороду в розмірі та порядку, передбачених цим Законом;
- залучати для забезпечення виконання своїх повноважень на договірній основі спеціалістів з оплатою їх діяльності з коштів боржника, якщо інше не передбачено цим Законом або рішенням комітету кредиторів;
- подавати в господарський суд заяву про дострокове припинення своїх обов'язків;
- здійснювати інші повноваження, передбачені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Розпорядник майна зобов'язаний:

- розглядати разом з посадовими особами боржника копії заяв кредиторів про грошові вимоги до боржника, які надійшли до господарського суду внаслідок порушення справи про банкрутство та надіслані боржнику в установленому цим Законом порядку;
- вести реєстр вимог кредиторів у встановленому порядку;
- повідомляти кредиторів про результати розгляду їх вимог боржником та включення визнаних вимог до реєстру вимог кредиторів або про відмову визнання вимог боржником;
- вживати заходів для захисту майна боржника;
- аналізувати фінансову, господарську та інвестиційну діяльність боржника, його становище на товарних ринках;
- виявляти ознаки фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства;

- скликати збори кредиторів;
- надавати державному органу з питань банкрутства відомості, необхідні для ведення єдиної бази даних про підприємства, щодо яких порушено справу про банкрутство;
- надавати господарському суду та комітету кредиторів звіт про свою діяльність, відомості про фінансове становище боржника, пропозиції щодо можливості відновлення платоспроможності боржника;
- виконувати інші функції, передбачені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

При здійсненні своїх повноважень розпорядник майна зобов'язаний діяти добросовісно, розумно, урахувати інтереси боржника та його кредиторів. Він несе відповідальність за неналежне виконання своїх повноважень відповідно до законодавства. Повноваження розпорядника майна припиняються з дня затвердження господарським судом мирової угоди чи призначення керуючого санацією або призначення ліквідатора.

Керуючий санацією – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення санації боржника. **Санація** – система заходів, що здійснюються в процесі провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Керуючий санацією має право:

- розпоряджатися майном боржника з урахуванням обмежень, передбачених Законом;
- укладати від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші угоди;
- подавати заяви про визнання угод, укладених боржником, недійсними.

Керуючий санацією зобов'язаний:

- прийняти в господарське відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації;
- відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків з кредиторами;
- розробити та подати на затвердження комітету кредиторів план санації боржника;

- організувати ведення бухгалтерського і статистичного обліку та фінансової звітності;
- здійснювати заходи щодо стягнення дебіторської заборгованості перед боржником; від імені боржника заявляти позови про стягнення заборгованості з дебіторів боржника, а також з осіб, які несуть з боржником відповідно до закону або договору субсидіарну (додаткову) чи солідарну відповідальність;
- розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, які виникли після порушення справи про банкрутство в процедурі розпорядження майном боржника та санації;
- заявляти в установленому порядку заперечення щодо заявлених до боржника вимог кредиторів, зазначених в абзаці сьомому цієї частини;
- звітувати перед комітетом кредиторів щодо послідовної реалізації плану санації;
- повідомляти в десятиденний строк з дня винесення господарським судом відповідної ухвали державний орган з питань банкрутства про своє призначення, затвердження мирової угоди, закінчення виконання плану санації, звільнення від обов'язків;
- забезпечувати визначення початкової вартості майна шляхом проведення незалежної оцінки в разі відчуження майна в процедурі санації;
- здійснювати інші повноваження, передбачені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому законом порядку. Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження:

- приймає до свого відання майно боржника, вживає заходів по забезпеченню його збереження;
- виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута;
- здійснює інвентаризацію та оцінку майна банкрута згідно з законодавством;
- аналізує фінансове становище банкрута;
- виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута;
- очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу;
- пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банкруту;

- має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується в першу чергу згідно зі статтею 31 цього Закону за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута;
- з дня визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю. Виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута провадиться ліквідатором у першу чергу за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута або отриманого для цієї мети кредиту;
- заявляє в установленому порядку заперечення за заявленими до боржника вимогами поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство, і є неоплаченими;
- з підстав, передбачених ч. 10 ст. 17 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», подає до господарського суду заяви про визнання недійсними угод боржника;
- вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться в третіх осіб;
- передає у встановленому порядку на зберігання документи банкрута, які відповідно до нормативно-правових документів підлягають обов'язковому зберіганню;
- реалізує майно банкрута для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів, у порядку, передбаченому Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
- повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк з дня прийняття рішення господарським судом та надає державному органу з питань банкрутства інформацію для ведення єдиної бази даних щодо підприємств-банкрутів;
- здійснює інші повноваження, передбачені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Таким чином, на різних стадіях процедури банкрутства арбітражний керуючий наділяється повноваженнями щодо розпорядження й контролю за майном боржника, керує фінансовим оздоровленням підприємства або безпосередньо організує продаж майна банкрута, особисто очолює ліквідаційну комісію. Арбітражний керуючий вправі давати приписи, що мають обов'язкову силу для боржника, накладати заборону на дії адміністрації з відчуження

майна боржника, щодо здійснення інших господарських операцій підприємства, або навіть особисто очолити неплатоспроможне підприємство на час проведення окремих процедур банкрутства. Арбітражний керуючий на кожну із стадій провадження у справах про банкрутство призначається господарчим судом за пропозицією кредиторів із числа осіб, які підготовлені Агентством з питань банкрутства та отримали в установленому порядку ліцензії на цей вид діяльності. Арбітражний керуючий реєструється як суб'єкт підприємницької діяльності та отримує винагороду за участь у процедурі банкрутства. Закон не передбачає точного переліку вимог до арбітражного керуючого, встановлюючи лише умови, за додержанням яких він може бути залучений до участі в процедурі: мати юридичну чи економічну освіту або володіти спеціальними знаннями, не бути заінтересованою особою стосовно боржника чи кредитора. Арбітражний керуючий несе відповідальність за неналежне виконання своїх повноважень у встановленому законом порядку.

13.2. Строки провадження у справах про банкрутство

При аналізі тривалості окремих етапів процедури банкрутства зручно спиратися на те, що основні строки процедури обчислюються від таких подій:

- дати надходження до суду заяви про порушення провадження у справі про банкрутство;
- дати проведення підготовчого засідання;
- дати проведення судового засідання, на якому виноситься ухвала про санацію боржника або про визнання його банкрутом.

За ознакою події, від якої обраховуються процесуальні строки в справах про банкрутство, їх можна умовно поділити на групи.

Від дати надходження заяви до суду обчислюються строки першої групи:

- на винесення ухвали про порушення провадження у справі про банкрутство або ухвали про повернення заяви чи ухвали про відмову в прийнятті заяви – 5 днів;
- строк надання боржником відзиву на заяву – до 30 днів;
- дата проведення підготовчого засідання – 30 днів (може бути проведене пізніше ніж через 30 днів з дати надходження заяви кредитора до суду).

Друга група строків обчислюється з дати проведення підготовчого засідання суду:

- строк, який відводиться на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство боржника, – 10 днів. Слід зазначити, що суттєвими особливостями публікації оголошення є стислість відведеного на неї строку та можливість його розміщення не тільки в центральних офіційних друкованих органах, а й у друкованому органі обласної Ради за місцем знаходження боржника;
- дата складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів, який має бути складений та поданий до господарського суду на затвердження не пізніше двох місяців та десяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дата попереднього засідання суду, яке має відбутися не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дата скликання перших загальних зборів кредиторів, які мають відбутися не пізніше трьох місяців і десяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду;
- дата засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника, чи про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи припинення провадження у справі про банкрутство, яке має відбутися не пізніше шести місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

Третя група строків обчислюється з дати проведення засідання, на якому виноситься ухвала про санацію боржника або про визнання його банкрутом:

- строки на складення плану санації – до 3 місяців;
- строки на оцінку плану санації комітетом кредиторів – 4 місяці;
- строк на представлення схваленого комітетом кредиторів плану санації на затвердження господарського суду – 4 місяці 5 днів;
- строк, із закінченням якого господарський суд, не одержавши на затвердження плану санації, може відкрити ліквідаційне провадження – 6 місяців;
- звичайні та подовжені строки проведення процедури санації – 12 або 18 місяців;
- звичайні та подовжені строки санації містоутворюючих та особливо небезпечних підприємств – 12 місяців або від 2 до 10 років;
- звичайні та подовжені строки санації окремих суб'єктів підприємницької діяльності;
- звичайні та подовжені строки ліквідаційної процедури – 12 або 18 місяців.

Четверта група строків, які обчислюються:

- а) з дати прийняття арбітражним керуючим рішення про відмову від виконання договорів боржника:
 - строк, протягом якого контрагенти за угодами, від виконання яких відмовився арбітражний керуючий, можуть заявляти свої вимоги – 30 днів;
- б) з дня завершення процедури санації:
 - строк, протягом якого має бути скликаний комітет кредиторів для схвалення звіту керуючого санацією – 10 днів;
 - строк, що відводиться на розгляд комітетом кредиторів звіту керуючого санацією – до 15 днів;
 - строк, що відводиться на подання схваленого комітетом кредиторів звіту керуючого санацією до господарського суду – 15 днів (у випадку порушення цього строку суд може відкрити ліквідаційне провадження).

Таким чином, максимальна тривалість процедури банкрутства для звичайного суб'єкта банкрутства, тобто такого, який не належить до суб'єктів банкрутства, щодо яких встановлено подовжені строки провадження, за умови, що вона вбирає в себе і максимально можливу за тривалістю процедуру санації, яка потім припиняється, і максимально можливу за тривалістю ліквідаційну процедуру, становить 3 роки та 6 місяців.

У юридичній літературі висловлюються різні думки щодо тривалості строків. Так, М.І. Тітов вважає, що положення ст. 11 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» щодо встановлення граничного терміну в три місяці та десять днів на скликання перших зборів кредиторів є недостатньо обґрунтованим, оскільки залишає господарському суду на розгляд заяв кредиторів та їх визнання чи відхилення не більше двох місяців і десяти днів. Підстави для такого висновку дає практика судового розгляду справ даної категорії. Для того, щоб рішення зборів кредиторів точно відповідали волевиявленню всіх ймовірних кредиторів, іншими словами, для того щоб реалізувати принцип справедливого врахування інтересів кожного з кредиторів, господарському суду необхідно розглянути вимоги всіх без винятку кредиторів, що звернулися з вимогами до боржника, і вислати відповідні ухвали про розмір визнаних вимог. При цьому для розгляду вимог кредиторів необхідно призначити судові засідання, вислухати сторони, перевірити докази, повно та всебічно вивчити матеріали, надані кредитором на підтвердження своїх вимог, що потребує об'єктивно більш тривалого часу. На практиці до одного

боржника надходить у середньому не менше десяти заяв кредиторів. А тому при встановленні досить стислого строку на розгляд всіх можливих заяв від потенційних кредиторів може позбавити господарський суд реальної можливості виконати вимоги закону або щодо повноти судового розгляду вимог кредиторів, або щодо строків проведення процедури банкрутства, що є однаково неприпустимим. І в цій частині закон потребує певних корективів¹.

13.3. Порядок порушення провадження у справах про банкрутство

Справи про банкрутство підвідомчі господарським судам і розглядаються ними за місцезнаходженням боржника. Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно складають не менше ніж 300 мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку, якщо інше не передбачено цим Законом.

За загальним правилом заява про порушення справи про банкрутство подається боржником або кредитором у письмовій формі, підписується керівником боржника чи кредитора (іншою особою, повноваження якої визначені законодавством або установчими документами), громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності (його представником) і має містити:

- найменування господарського суду, до якого подається заява;
- найменування (прізвище, ім'я та по батькові) боржника, його поштову адресу;
- найменування кредитора, його поштову адресу, якщо кредитором є юридична особа, якщо кредитор – фізична особа, у заяві зазначаються прізвище, ім'я та по батькові, а також місце його проживання;
- номер (код), що ідентифікує кредитора як платника податків і зборів (обов'язкових платежів);
- виклад обставин, які підтверджують неплатоспроможність боржника, із зазначенням суми боргових вимог кредиторів, а також строку їх виконання, розміру неустойки (штрафів, пені), реквізитів розрахункового документа про списання коштів з банківського або кореспондентського рахунку

¹ Притика Д.М., Тітов М.І., Щербіна В.С. Арбітражний процес. – Х.: Консум, 2001. – С. 212–213.

боржника та дату його прийняття банківською установою боржника до виконання;

- перелік документів, що додаються до заяви.

Боржник подає заяву в господарський суд за наявності майна, достатнього для покриття судових витрат. Однак ч. 5 ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» передбачено, що боржник зобов'язаний звернутися в місячний строк до господарського суду з заявою про порушення справи про банкрутство в разі виникнення таких обставин:

- задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами;
- орган боржника, уповноважений відповідно до установчих документів або законодавства прийняти рішення про ліквідацію боржника, прийняв рішення про звернення в господарський суд із заявою боржника про порушення справи про банкрутство;
- у разі ліквідації боржника не внаслідок процедури банкрутства встановлена неможливість боржника задовольнити вимоги кредиторів у повному обсязі.

Заява боржника додатково має містити такі відомості:

- суму вимог кредиторів за грошовими зобов'язаннями в розмірі, який не оспорується боржником;
- розмір заборгованості зі страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, за податками та зборами (обов'язкових платежах);
- розмір заборгованості з відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю, виплаті заробітної плати та вихідної допомоги працівникам боржника, виплаті авторської винагороди;
- відомості про наявність у боржника майна, у тому числі грошових сум і дебіторської заборгованості;
- найменування банків, що здійснюють розрахунково-касове та кредитне обслуговування боржника.

До заяви боржника додаються:

- рішення власника майна (органу, уповноваженого управляти майном) боржника про звернення боржника до господарського суду із заявою, крім випадків, передбачених ч. 5 ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
- бухгалтерський баланс на останню звітну дату, підписаний керівником і бухгалтером підприємства-боржника;

- перелік і повний опис заставленого майна із зазначенням його місцезнаходження та вартості на момент виникнення права застави;
- рішення загальних зборів акціонерного товариства, учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю, яке визначає уповноважену особу акціонерів, учасників товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю, якщо це питання було вирішене ними;
- протокол загальних зборів працівників боржника, на якому обрано представника працівників боржника, уповноважену особу акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю для участі в арбітражному процесі під час провадження у справі про банкрутство, а в разі неможливості скликання таких зборів – рішення конференції (зборів) представників працівників боржника, уповноважених осіб акціонерів або учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю;
- інші документи, які підтверджують неплатоспроможність боржника.

У разі, якщо справа про банкрутство порушується за заявою боржника, боржник зобов'язаний одночасно подати план санації.

Заява кредитора додатково має містити такі відомості:

- розмір вимог кредитора до боржника із зазначенням розміру неустойки (штрафу, пені), яка підлягає сплаті;
- виклад обставин, що підтверджують наявність зобов'язання боржника перед кредитором, з якого виникла вимога, а також строк його виконання;
- докази того, що сума підтверджених вимог перевищує суму в триста мінімальних розмірів заробітної плати;
- докази обґрунтованості вимог кредитора;
- інші обставини, на яких ґрунтується заява кредитора.

До заяви кредитора додаються відповідні документи:

- рішення суду, господарського суду, які розглядали вимоги кредитора до боржника;
- копія неоплаченого розрахункового документа, за яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника, з підтвердженням банківською установою боржника про прийняття цього документа до виконання із зазначенням дати прийняття, виконавчі документи (виконавчий лист, виконавчий напис нотаріуса тощо) чи інші документи, які підтверджують визнання боржником вимог кредиторів;

- докази того, що вартість предмета застави є недостатньою для повного задоволення вимоги, забезпеченої заставою в разі, якщо єдина підтверджена вимога кредитора, який подає заяву, забезпечена активами боржника.

Заява кредитора може ґрунтуватися на об'єднаній заборгованості боржника щодо різних зобов'язань перед цим кредитором. Кредитори мають право об'єднати свої вимоги до боржника і звернутися до суду з однією заявою. Така заява підписується всіма кредиторами, які об'єднали свої вимоги. При проведенні процедур банкрутства інтереси всіх кредиторів представляє комітет кредиторів.

До заяви кредитора – органу державної податкової служби чи інших державних органів, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів), – додаються докази вжиття заходів до отримання заборгованості за обов'язковими платежами у встановленому законодавством порядку.

Кредитор зобов'язаний при поданні заяви про порушення справи про банкрутство надіслати боржнику копії заяви та доданих до неї документів.

Суддя господарського суду приймає заяву про порушення справи про банкрутство, подану з дотриманням вимог Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та Господарського процесуального кодексу України.

Суддя господарського суду відмовляє в прийнятті заяви про порушення справи про банкрутство, якщо:

- боржник не включений до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України або до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності;
- подано заяву про порушення справи про банкрутство ліквідованої або реорганізованої (крім реорганізації у формі перетворення) юридичної особи;
- стосовно боржника юридичної чи фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності вже порушено справу про банкрутство;
- якщо вимоги кредиторів, які подали заяву про порушення справи про банкрутство, у сумі складають менше ніж 300 мінімальних розмірів заробітної плати;
- вимоги кредиторів повністю забезпечені заставою.

У разі відмови в прийнятті заяви виноситься ухвала, яка направляється заявнику не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви разом із заявою та доданими до неї документами. Цю ухвалу

може бути оскаржено у встановленому порядку. У разі скасування цієї ухвали заява вважається поданою в день первісного звернення до господарського суду.

Суддя не пізніше п'яти днів з дня надходження повертає заяву про порушення справи про банкрутство і додані до неї документи без розгляду, про що виносить ухвалу, якщо:

- заяву підписано особою, яка не має права її підписувати, або особою, посадове становище якої не вказано;
- у заяві не вказано повне найменування сторін, їх поштову адресу та інші відомості, перелічені в ст. 7 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
- не подано доказів щодо сплати державного мита у встановлених порядку та розмірі;
- заявник не дотримав тримісячного строку;
- з інших підстав, передбачених ст. 63 Господарського процесуального кодексу України, з урахуванням вимог Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Повернення заяви не перешкоджає повторному зверненню з нею до господарського суду в загальному порядку після усунення допущеного порушення. Якщо про порушення справи про банкрутство подається кілька заяв і одна заява повертається без розгляду, суддя розглядає інші заяви. Ухвала про повернення заяви про порушення справи про банкрутство без розгляду може бути оскаржена у встановленому порядку.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» заява про порушення справи про банкрутство може бути відкликана заявниками до опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство або після такого опублікування, якщо протягом місячного строку не надійшло інших заяв кредиторів щодо задоволення їх вимог. Суд виносить ухвалу про відкликання заяви, якщо це не порушує права боржника та кредиторів.

Суддя, прийнявши заяву про порушення справи про банкрутство, не пізніше ніж на п'ятий день з дня її надходження виносить і направляє сторонам та державному органу з питань банкрутства ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство, у якій вказується про прийняття заяви до розгляду, про введення процедури розпорядження майном боржника, призначення розпорядника майна, дату проведення підготовчого засідання суду, яке має відбутися не пізніше ніж на тридцятий день з дня прийняття

заяви про порушення справи про банкрутство, якщо інше не передбачено цим Законом, введення мораторію на задоволення вимог кредиторів. Якщо при прийнятті заяви про порушення справи про банкрутство призначити розпорядника майна неможливо, розпорядник майна призначається на підготовчому засіданні.

До дати проведення підготовчого засідання боржник зобов'язаний подати в господарський суд та заявнику відзив на заяву про порушення справи про банкрутство.

Відзив боржника має містити:

- наявні в боржника заперечення щодо вимог заявника (заявників);
- загальну суму заборгованості боржника перед кредиторами, у тому числі із заробітної плати працівникам боржника, а також заборгованості зі страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, по податках і зборах (обов'язкових платежах);
- відомості про наявне в боржника майно, у тому числі і кошти, які знаходяться на його рахунках у банках чи інших фінансово-кредитних установах, поштові адреси банків чи інших фінансово-кредитних установ.

У підготовчому засіданні суддя оцінює подані документи, заслуховує пояснення сторін, розглядає обґрунтованість заперечень боржника. З метою виявлення всіх кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника, суддя у підготовчому засіданні виносить ухвалу, якою зобов'язує заявника подати до офіційних друкованих органів у десятиденний строк за його рахунок оголошення про порушення справи про банкрутство. Газетне оголошення має містити повне найменування боржника, його поштову адресу, банківські реквізити, найменування та адресу господарського суду, номер справи, відомості про розпорядника майна.

13.4. Судові процедури, які застосовуються щодо боржника

Відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» щодо боржника застосовуються такі судові процедури банкрутства:

- розпорядження майном боржника;
- мирова угода;
- санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- ліквідація банкрута.

З метою забезпечення майнових інтересів кредиторів в ухвалі господарського суду про порушення провадження у справі про банкрутство або в ухвалі, прийнятій на підготовчому засіданні, вказується про введення процедури розпорядження майном боржника і призначається розпорядник майна в порядку, установленому Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Розпорядження майном боржника – це система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження та ефективного використання майнових активів боржника та проведення аналізу його фінансового становища.

Ухвала суду про призначення розпорядника майна може бути оскаржена у встановленому порядку. Розпорядник майна призначається на строк не більше ніж на шість місяців. Цей строк може бути продовжений або скорочений судом за клопотанням комітету кредиторів чи самого розпорядника майна або власника (органу, уповноваженого управляти майном) боржника.

Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи правління боржника не мають права без згоди розпорядника майна приймати рішення про:

- реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;
- створення юридичних осіб або про участь в інших юридичних особах;
- створення філій та представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;
- вихід із складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника;
- про участь боржника в об'єднаннях, асоціаціях, спілках, холдингових компаніях, промислово-фінансових групах чи інших об'єднаннях юридичних осіб.

Керівник або орган управління боржника виключно за погодженням з розпорядником майна укладає угоди щодо:

- передачі нерухомого майна в оренду, заставу, внесення зазначеного майна як внеску до статутного фонду господарського товариства або розпорядження таким майном іншим чином;
- одержання та видачі позик (кредитів), поручительства і видачі гарантій, уступки вимоги, переведення боргу, а також передачі в довірче управління майна боржника;
- розпорядження іншим майном боржника, балансова вартість якого становить понад один відсоток балансової вартості активів боржника.

Розпорядник майна не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність боржника, крім випадків, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Призначення розпорядника майна не є підставою для припинення повноважень керівника чи органу управління боржника. Повноваження керівника боржника або органів управління боржника, покладені на них відповідно до законодавства чи установчих документів, можуть бути припинені в разі, якщо ними не вживаються заходи щодо забезпечення збереження майна боржника, створюються перешкоди діям розпорядника майна чи допускаються інші порушення законодавства. У такому разі за клопотанням комітету кредиторів виконання обов'язків керівника боржника ухвалою господарського суду тимчасово покладається на розпорядника майна до призначення в порядку, визначеному законодавством та установчими документами, нового керівника боржника. Про припинення повноважень керівника або органів управління боржника господарський суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена у встановленому порядку.

З дня винесення господарським судом ухвали про припинення повноважень керівника боржника або органів управління боржника розпоряднику майна протягом трьох днів передаються бухгалтерська та інша документація боржника, печатки і штампи, матеріальні та інші цінності.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів у строк, що не перевищує строку дії процедури розпорядження майном, установленого відповідно до цього Закону, має право винести ухвалу про проведення санації боржника та призначення керуючого санацією. Санація вводиться на строк не більше дванадцяти місяців. За клопотанням комітету кредиторів чи керуючого санацією або інвесторів цей строк може бути продовжений ще до шести місяців або скорочено.

Комітет кредиторів приймає рішення про погодження кандидатури керуючого санацією, вибір інвестора (інвесторів), схвалення плану санації боржника. Кандидатури керуючого санацією та інвестора (інвесторів) можуть бути запропоновані комітету кредиторів будь-яким із кредиторів, представником органу, уповноваженого управляти майном боржника. Керуючим санацією може бути запропоновано особу, яка виконувала повноваження розпорядника майна, або керівник підприємства, якщо на це є згода комітету кредиторів та (або) інвесторів.

Одночасно з винесенням ухвали про санацію господарський суд своєю ухвалою призначає керуючого санацією за наявності в нього

ліцензії. Ухвала про проведення санації та призначення керуючого санацією набирає чинності з дня її ухвалення, але може бути оскаржена у встановленому порядку.

З дня винесення ухвали про санацію:

- керівник боржника відсторонюється від посади в порядку, визначеному законодавством про працю, управління боржником переходить до керуючого санацією, крім випадку, передбаченого ст. 53 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
- припиняються повноваження органів управління боржника – юридичної особи, повноваження органів управління передаються керуючому санацією. Органи управління боржника протягом трьох днів з дня прийняття рішення про санацію та призначення керуючого санацією зобов'язані забезпечити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей;
- арешт на майно боржника та інші обмеження дій боржника щодо розпорядження його майном можуть бути накладені лише в межах процедури санації, у разі якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Затвердження звіту керуючого санацією або дострокове припинення процедури санації тягне за собою припинення повноважень арбітражного керуючого як керуючого санацією, про що зазначається у відповідній ухвалі суду. У разі дострокового припинення процедури санації внаслідок укладення мирової угоди або погашення вимог кредиторів керуючий санацією продовжує виконувати повноваження керівника (органів управління) боржника до призначення в установленому порядку керівника (органів управління) боржника.

У разі визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури керуючий санацією продовжує виконувати свої обов'язки до моменту передачі справ ліквідатору або призначення його ліквідатором у встановленому законом порядку.

Протягом трьох місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати комітету кредиторів для схвалення план санації боржника. План санації розглядається комітетом кредиторів, який скликається керуючим санацією в чотиримісячний строк з дня винесення господарським судом ухвали про санацію, якщо інше не передбачено законом. Керуючий санацією письмово повідомляє членів комітету кредиторів про

дату і місце проведення засідання комітету і за два тижні до проведення комітету кредиторів надає можливість попередньо ознайомитися з планом санації. План санації вважається схваленим, якщо на засіданні комітету кредиторів таке рішення було підтримане більш як половиною голосів кредиторів – членів комітету кредиторів.

Схвалений комітетом кредиторів план санації та протокол засідання комітету кредиторів подаються керуючим санацією в господарський суд на затвердження не пізніше п'яти днів з дня проведення засідання комітету кредиторів. Протокол засідання комітету кредиторів може містити особливу думку кредиторів, які голосували проти порядку і строків погашення заборгованості, передбачених у плані санації. Господарський суд затверджує план санації боржника, про що виноситься ухвала, яка може бути оскаржена у встановленому порядку.

Якщо протягом шести місяців з дня винесення ухвали про санацію в господарський суд не буде подано плану санації боржника, господарський суд має право прийняти рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. У разі схвалення комітетом кредиторів плану санації, який передбачає більший строк санації боржника, ніж початково встановлений, господарський суд продовжує строк санації, якщо є підстави вважати, що продовження строку санації і виконання її плану сприятиме відновленню платоспроможності боржника.

За п'ятнадцять днів до закінчення санації, а також за наявності підстав для дострокового припинення санації керуючий санацією зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт і повідомити членів комітету кредиторів про час і місце проведення засідання комітету кредиторів. Звіт керуючого санацією, розглянутий комітетом кредиторів, і протокол засідання комітету кредиторів направляються в господарський суд не пізніше п'яти днів після дати проведення засідання комітету кредиторів. До звіту керуючого санацією додаються реєстр вимог кредиторів і за наявності – скарги кредиторів, які голосували проти прийнятого комітетом кредиторів рішення або не брали участі в голосуванні. Звіт та скарги кредиторів розглядаються на засіданні господарського суду. Про час і місце розгляду повідомляються керуючий санацією та кредитори, які подали скарги. Якщо комітет кредиторів прийняв рішення про припинення процедури санації внаслідок виконання плану санації та відновлення платоспроможності боржника, звіт керуючого санацією підлягає затвердженню господарським судом. У разі встановлення господарським судом обґрунтованості скарг кредиторів господарський суд може відмовити в затвердженні звіту керуючого санацією.

Про затвердження звіту керуючого санацією, або про відмову в затвердженні зазначеного звіту чи про продовження санації, або про затвердження мирової угоди виноситься ухвала, яка може бути оскаржена у встановленому порядку.

Мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство. Під мировою угодою у справі про банкрутство розуміється домовленість між боржником і кредиторами стосовно відстрочки та (або) розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється угодою сторін. Не підлягає прощенню (списанню) за умовами мирової угоди заборгованість із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів приймається комітетом кредиторів більшістю голосів кредиторів – членів комітету та вважається прийнятим за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, висловили письмову згоду на укладення мирової угоди. Від імені кредиторів мирову угоду підписує голова комітету кредиторів.

Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені боржника керівником боржника чи арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором), які виконують повноваження органів управління та керівника боржника і підписують її.

Мирова угода може бути укладена тільки щодо вимог, забезпечених заставою, вимог другої та наступних черг, визначених ст. 31 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Мирова угода укладається в письмовій формі та підлягає затвердженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі господарського суду про припинення провадження у справі про банкрутство і набирає чинності з дня її затвердження господарським судом та є обов'язковою для боржника (банкрута), кредиторів, вимоги яких забезпечені заставою, кредиторів другої та наступних черг.

Арбітражний керуючий протягом п'яти днів з дня укладення мирової угоди має подати до господарського суду заяву про затвердження мирової угоди. До заяви про затвердження мирової угоди додаються:

- текст мирової угоди;
- протокол засідання комітету кредиторів, на якому було прийнято рішення про укладення мирової угоди;
- список кредиторів із зазначенням поштової адреси, номера (коду), що ідентифікує платника податків, та суми заборгованості;

- зобов'язання боржника щодо відшкодування усіх витрат, відшкодування яких передбачене в першу чергу згідно зі ст. 31 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», крім вимог кредиторів, забезпечених заставою;
- письмові заперечення кредиторів, які не брали участі в голосуванні про укладення мирової угоди чи проголосували проти укладення мирової угоди, за їх наявності.

Про дату розгляду мирової угоди господарський суд повідомляє сторони мирової угоди. Господарський суд зобов'язаний заслухати кожного присутнього на засіданні кредитора, у якого виникли заперечення щодо укладення мирової угоди, навіть якщо на засіданні комітету кредиторів він голосував за укладення мирової угоди. Господарський суд має право відмовити в затвердженні мирової угоди в разі:

- порушення порядку укладення мирової угоди, встановленого Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»;
- якщо умови мирової угоди суперечать законодавству.

Про відмову в затвердженні мирової угоди господарський суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена у встановленому порядку. У разі винесення господарським судом ухвали про відмову в затвердженні мирової угоди мирова угода вважається неукладеною.

Затвердження господарським судом мирової угоди є підставою для припинення провадження у справі про банкрутство. З дня затвердження господарським судом мирової угоди припиняються повноваження арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора). Керуючий санацією або ліквідатор виконують обов'язки керівника (органів управління) боржника до призначення в установленому порядку керівника боржника (органів управління). Винесення господарським судом ухвали про відмову в затвердженні мирової угоди не перешкоджає укладенню нової мирової угоди з іншими умовами.

За заявою будь-кого із конкурсних кредиторів мирова угода може бути визнана господарським судом недійсною, якщо існують підстави для визнання угоди недійсною, передбачені цивільним законодавством України. Визнання мирової угоди недійсною є підставою для поновлення провадження у справі про банкрутство, про що господарським судом виноситься ухвала, яка може бути оскаржена у встановленому порядку.

Мирова угода може бути розірвана за рішенням господарського суду в разі невиконання боржником умов мирової угоди щодо не

менш як третини вимог кредиторів. Розірвання мирової угоди господарським судом щодо окремого кредитора не тягне її розірвання щодо інших кредиторів.

Ліквідація – припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна. У випадках, передбачених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», господарський суд приймає постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру. У постанові про визнання боржника банкрутом господарський суд відкриває ліквідаційну процедуру, призначає ліквідатора в порядку, передбаченому для призначення керуючого санацією. Господарський суд має право призначити ліквідатором особу, яка виконувала повноваження розпорядника майна або (та) керуючого санацією боржника. Строк ліквідаційної процедури не може перевищувати дванадцяти місяців, але господарський суд може продовжити цей строк на шість місяців.

За клопотанням ліквідатора, погодженим з комітетом кредиторів, господарський суд призначає членів ліквідаційної комісії. У разі ліквідації державного підприємства або підприємства, у статутному фонді якого державна частка складає більш ніж двадцять п'ять відсотків, господарський суд призначає членами ліквідаційної комісії представника державного органу з питань банкрутства та при необхідності – органу місцевого самоврядування.

У ліквідаційній процедурі господарський суд розглядає скарги на дії учасників ліквідаційної процедури та здійснює інші повноваження, передбачені Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Так, наприклад, дії ліквідатора (ліквідаційної комісії) можуть бути оскаржені до господарського суду власником майна (органом, уповноваженим управляти майном) банкрута; особою, яка відповідає за зобов'язаннями банкрута; кожним кредитором окремо або комітетом кредиторів; особою, яка, посилаючись на свої права власника або іншу підставу, передбачену законом чи договором, оспорує правомірність віднесення майнових активів або коштів до ліквідаційної маси. Відповідно до ч. 13 ст. 30 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у разі невиконання або неналежного виконання ліквідатором своїх обов'язків господарський суд за клопотанням комітету кредиторів може припинити повноваження ліквідатора і (за пропозицією комітету кредиторів) призначає нового ліквідатора.

Після завершення усіх розрахунків з кредиторами ліквідатор подає до господарського суду звіт та ліквідаційний баланс, до якого додаються:

- показники виявленої ліквідаційної маси (дані її інвентаризації);
- відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу;
- копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна;
- реєстр вимог кредиторів з даними про розміри погашених вимог кредиторів;
- документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів.

Господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора та думки членів комітету кредиторів або окремих кредиторів виносить ухвалу про затвердження звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Якщо за результатами ліквідаційного балансу після задоволення вимог кредиторів не залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи – банкрута. Копія цієї ухвали направляється органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи – банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, а також власнику (органу, уповноваженому управляти майном), органам державної податкової служби за місцезнаходженням банкрута.

Якщо майна банкрута вистачило, щоб задовольнити всі вимоги кредиторів, він вважається таким, що не має боргів, і може продовжувати свою підприємницьку діяльність. Господарський суд може винести ухвалу про ліквідацію юридичної особи, що звільнилася від боргів, лише в разі, якщо в неї залишилося майнових активів менше, ніж вимагається для її функціонування згідно із законодавством.

У разі якщо господарський суд дійшов висновку, що ліквідатор не виявив або не реалізував усі наявні майнові активи ліквідаційної маси, необхідні для повного задоволення кредиторів, він виносить ухвалу про призначення нового ліквідатора.

Якщо ліквідатор не виявив майнових активів, що підлягають включенню до ліквідаційної маси, він зобов'язаний подати господарському суду ліквідаційний баланс, який засвідчує відсутність у банкрута майна.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте учасників провадження у справах про банкрутство. У чому їх особливості?
2. Які строки провадження у справі про банкрутство обраховуються від дати подання заяви?
3. В яких випадках боржник зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення провадження справи про банкрутство?
4. Які додатки до заяви про порушення провадження справи про банкрутство має додати кредитор?
5. Які рішення може прийняти суддя за результатами розгляду заяви?
6. У яких випадках суддя відмовляє в прийнятті заяви?
7. Які судові процедури застосовуються щодо боржника?
8. Який порядок укладення мирової угоди?
9. Яку ухвалу виносить господарський суд після заслуховування звіту ліквідатора?

Список рекомендованих джерел

Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2001. – № 36. – Ст. 111.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // ВВРУ. – 1999. – № 42–43. – Ст. 378.
3. Про деякі питання практики застосування Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 04.06.2004 р. № 04-5/1193 // Вісник господарського судочинства. – 2004. – № 4. – С. 85–101.

Юридична література

1. Арбитражный процесс: Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. проф. М.К. Треушникова и проф. В.М. Шерстюка. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 480 с.
2. Балюк І.А. Господарське процесуальне право: Навч.-метод. посібник. – К.: КНЕУ, 2002. – 248 с.
3. Бутирський А.А. Місце та роль мораторію на задоволення вимог кредиторів у процедурах банкрутства // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 34–40.

4. Господарське процесуальне право України: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 331 с.
5. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами / Уклад. В.Е. Беляневич. – К.: Юстініан, 2002. – 544 с.
6. Джунь В.В. Проблеми процесуального плюралізму у справах про неплатоспроможність // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 1. – С. 216–223.
7. Поляков Б.М. Закон України «О восстановлении платежеспособности должника или признания его банкротом»: Научн.-практ. комментарий / Под общ. ред. Д.Н. Притыки. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 272 с.
8. Поляков Б.М. Право несостоятельности (банкротства) в Украине. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 440 с.
9. Постатейный комментарий к Федеральному закону «О несостоятельности (банкротстве)» / Под общ. ред. В.В. Витрянского. – М.: Статут, 2001. – 411 с.
10. Пригуза П.Д. Конкурсне право та конкурсний процес. Теоретичні та практичні аспекти розвитку // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 3 – С. 127–141.
11. Притика Д.М., Тітов М.І., Гайворонський В.М. Господарський процесуальний кодекс України: Наук.-практ. коментар. – Х.: Консум, 2003. – 320 с.
12. Селіванов А.О. Процедури «штучного банкрутства» підприємств: колізії у законодавстві та практика господарських судів // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 2. – С. 137–144.
13. Степанов В.В. Несостоятельность (банкротство) в России, Франции, Англии, Германии. – М.: Статут, 1999. – 204 с.
14. Фролова О.Г. Об'єктивні ознаки доведення до банкрутства // Вісник господарського судочинства. – 2005. – № 3. – С. 227–236.

ΔΟΔΑΤΚΙ

Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам

Президія Вишого господарського суду України.
Рекомендації № 04-5/120 від 27.06.2007 р.

З метою однакового і правильного визначення підвідомчості і підсудності справ господарським судам президія Вишого господарського суду України вважає за необхідне дати такі рекомендації.

1. У вирішенні питань, пов'язаних з прийняттям позовних заяв, господарським судам слід розрізняти поняття підвідомчості і підсудності справ.

Підвідомчість – це визначена законом сукупність повноважень господарських судів щодо розгляду справ, віднесених до їх компетенції (стаття 12 Господарського процесуального кодексу України, далі – ГПК). Підсудністю називається розмежування компетенції стосовно розгляду справ між окремими господарськими судами (статті 13, 15 і 16 ГПК).

2. З огляду на приписи частини третьої статті 22 Закону України «Про судоустрій України», згідно з якими місцеві господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають з господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності, та вимоги статей 1, 4¹, 12 ГПК господарські суди розглядають справи в порядку позовного провадження, коли склад учасників спору відповідає приписам статті 1 ГПК, а правовідносини, з яких виник спір, мають господарський характер.

3. У вирішенні питання про те, чи є правовідносини господарськими, а спір – господарським, слід виходити з визначень, наведених у статті 3 Господарського кодексу України.

Господарський спір підвідомчий господарському суду, зокрема, за таких умов:

а) участь у спорі суб'єкта господарювання;

б) наявність між сторонами, по-перше, господарських відносин, урегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського і цивільного законодавства, і, по-друге, спору про право, що виникає з відповідних відносин;

в) відсутність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції.

Таким чином, господарські суди на загальних підставах вирішують усі спори між суб'єктами господарської діяльності, а також спори, пов'язані з:

- утворенням суб'єктів господарювання, їх реорганізацією і ліквідацією, включаючи спори про визнання недійсними установчих документів, припинення діяльності юридичної особи та скасування її державної реєстрації, крім відповідних спорів за позовами суб'єктів владних повноважень;

- приватизацією державного та комунального майна (крім спорів про приватизацію державного житлового фонду), у тому числі спори про визнання недійсними відповідних актів органів місцевого самоврядування та органів приватизації;

- захистом права власності, у тому числі з визнанням цього права;

- з використанням у господарському обороті об'єктів інтелектуальної власності, включаючи спори за позовами суб'єктів господарювання до органів державної влади про визнання недійсними актів про видачу документів, що посвідчують право інтелектуальної власності.

Господарським судам підвідомчі також справи про визнання фактів, що мають для суб'єктів господарювання юридичне значення.

У господарських судах мають вирішуватися всі спори, що виникають з господарських договорів між суб'єктами господарювання і органами державної влади і місцевого самоврядування, включаючи угоди, які укладаються шляхом проведення конкурсу, біржових торгів, аукціонів тощо. До таких договорів відносяться, зокрема, угоди: про відчуження об'єктів приватизації (крім приватизації державного житлового фонду); передачу державного або комунального майна в оренду; закупівлю товарів (робіт, послуг) для державних потреб.

4. Якщо в законодавчому акті підвідомчість спорів визначена альтернативно: суду чи господарському суду, або сказано про вирішення спору в судовому порядку, господарському суду слід виходити з суб'єктного складу учасників спору та характеру спірних правовідносин.

Необхідно мати на увазі, що ГПК не передбачено можливості об'єднання в одне провадження вимог, що підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства. Тому в разі подання позову, у якому такі вимоги об'єднано, господарський суд приймає позовну заяву в частині вимог, що підлягають розглядові господарськими судами, а в іншій частині з посиланням на пункт 1 частини першої статті 62 ГПК – відмовляє в прийнятті позовної заяви. Якщо в розгляді справи буде встановлено, що провадження у відповідній частині порушено помилково, господарський суд припиняє провадження у справі в цій частині згідно з пунктом 1 частини першої статті 80 ГПК.

5. Господарським судам необхідно мати на увазі, що згідно з абзацом першим пункту 6 розділу VII Кодексу адміністративного судочинства України «Прикінцеві та перехідні положення» (у редакції Закону України від 06.10.2005 № 2953-IV) до початку діяльності окружних та апеляційних адміністративних судів адміністративні справи, підвідомчі господарським судам відповідно до Господарського процесуального кодексу України 1991 року, вирішують у першій та апеляційній інстанціях відповідні місцеві та апеляційні господарські суди за правилами Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України).

У визначенні критеріїв поділу спорів на адміністративні та господарські слід враховувати таке.

5.1. Поняття «справа адміністративної юрисдикції» визначено у статті 3 КАС України, і під такою справою розуміється переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Отже, справою адміністративної юрисдикції є переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, який виник між двома (кількома) конкретними суб'єктами стосовно їхніх прав та обов'язків у конкретних правових відносинах, у яких хоча б один суб'єкт законодавчо уповноважений владно керувати поведінкою іншого (інших) суб'єктів, а ці суб'єкти відповідно зобов'язані виконувати вимоги та приписи такого владного суб'єкта.

5.2. Статтею 17 КАС України встановлено категорії спорів, на які поширюється компетенція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ. З господарськими спорами можуть пересікатися категорії спорів, визначені в пунктах 1, 3, 4 частини першої зазначеної статті, а саме:

а) спори суб'єкта господарювання із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності останнього;

б) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, а також спори з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;

в) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом.

Поняття «суб'єкт владних повноважень» визначено статтею 3 КАС України, згідно з якою це – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Відтак необхідною ознакою суб'єкта владних повноважень є здійснення цим суб'єктом владних управлінських функцій, причому ці функції повинні здійснюватися відповідним суб'єктом саме в тих правовідносинах, у яких виник спір.

Якщо суб'єкт (у тому числі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) у спірних правовідносинах не здійснює зазначених владних управлінських функцій (щодо іншої особи, яка є учасником спору), то такий суб'єкт не перебуває «при здійсненні управлінських функцій» і не має встановлених нормами КАС України ознак суб'єкта владних повноважень і, отже, спір за участю останнього повинен вирішуватися господарським судом.

Таким чином, від справ господарської юрисдикції за участю суб'єктів господарської діяльності і суб'єктів владних повноважень адміністративні справи відрізняються особливим змістом правовідносин між сторонами та предметом позовних вимог.

5.3. З огляду на викладене до компетенції господарських судів не відноситься розгляд справ у спорах:

а) про оскарження рішень (нормативно-правових актів чи актів індивідуальної дії), ухвалених суб'єктом владних повноважень, яким останній зобов'язує суб'єкта господарювання вчинити певні дії, утриматися від вчинення певних дій або нести відповідальність, за умови, що оскаржуваний акт згідно із законодавством України є обов'язковим до виконання;

б) про оскарження суб'єктом господарювання дій (бездіяльності) органу державної влади, органу місцевого самоврядування, іншого суб'єкта владних повноважень, їхньої посадової чи службової особи, що впливають з наданих їм владних управлінських функцій, якщо ці дії (бездіяльність) не пов'язані з відносинами, урегульованими господарським договором;

в) між суб'єктами владних повноважень з приводу їхньої компетенції у сфері управління;

г) з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;

д) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом.

Інші справи за участю господарюючих суб'єктів та суб'єктів владних повноважень не мають ознак справ адміністративної юрисдикції і повинні розглядатися господарськими судами на загальних підставах. До таких справ належать усі справи у спорах про право, що виникають з відносин, урегульованих Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, іншими актами господарського і цивільного законодавства.

6. Господарським судам слід мати на увазі, що не всі угоди, укладені суб'єктами владних повноважень, їх посадовими чи службовими особами на реалізацію своїх повноважень, відносяться до адміністративних договорів. Згідно зі статтею 3 КАС України адміністративний договір – це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди. Тобто зі змісту адміністративного договору вбачається наявність відносин влади і підпорядкування, що відрізняє його від цивільних угод. У разі ж укладання цивільної угоди між суб'єктом владних повноважень і суб'єктом господарської діяльності договірні відносини між сторонами ґрунтуються на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності. Тому до адміністративних договорів не відносяться угоди, укладені за правилами Цивільного кодексу України, інших актів цивільного або господарського законодавства.

7. Частиною другою статті 4 КАС України встановлено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. Закони України можуть передбачати вирішення певних категорій публічно-правових спорів в порядку іншого судочинства, у тому числі господарського.

Такий інший порядок передбачено, зокрема, частиною першою статті 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції», відповідно до припису якої заявник, відповідач, третя особа мають право оскаржити рішення органів Антимонопольного комітету України повністю або частково до господарського суду. З огляду на зміст наведених норм, а також статті 32 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» справи зі спорів про оскарження рішень (розпоряджень) органів Антимонопольного комітету

України підвідомчі господарським судам і підлягають розглядові за правилами ГПК. Це стосується й розгляду справ за позовами органів Антимонопольного комітету України про стягнення із суб'єктів господарювання сум штрафів та пені у зв'язку з порушенням конкурентного законодавства, оскільки таке стягнення здійснюється саме згідно з рішеннями відповідних органів, прийнятими на підставі приписів названих Законів України. Водночас і пунктом 3 частини першої статті 12 ГПК встановлено, що справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції, підвідомчі господарським судам.

8. Якщо позов, який підлягає розглядові за правилами ГПК, помилково подано на підставі норм КАС України, господарським судам слід перевіряти позовні матеріали на предмет їх узгодженості з приписами статей 54 і 57 ГПК і в разі невідповідності цих матеріалів зазначеним приписам керуватися вимогами статті 63 ГПК.

9. Згідно зі статтею 8 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» державне управління в галузі забезпечення соціальної захищеності інвалідів здійснюється центральним органом виконавчої влади з питань праці та соціальної політики, Міністерством охорони здоров'я України та органами місцевого самоврядування.

Відповідно до пункту 1 Положення про Фонд соціального захисту інвалідів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.09.2002 № 1434 (далі -- Положення), Фонд соціального захисту інвалідів (далі – Фонд) є урядовим органом державного управління, який діє у складі Мінпраці та підпорядковується йому.

Згідно з пунктом 9 Положення для реалізації покладених на Фонд завдань за погодженням з Мінпраці утворюються територіальні відділення Фонду в межах граничної чисельності його працівників.

Відповідно до покладених на нього завдань Фонд соціального захисту інвалідів здійснює контроль за своєчасним перерахуванням сум штрафних санкцій, що надходять від підприємств, установ і організацій за недодержання ними нормативів робочих місць для забезпечення працевлаштування інвалідів (підпункт 3 пункту 4 Положення).

Пунктом 11 Порядку сплати підприємствами (об'єднаннями), установами і організаціями штрафних санкцій до відділень Фонду соціального захисту інвалідів, акумуляції, обліку та використання цих коштів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 № 1767, передбачено, що в разі несплати підприємствами, установами організаціями, які не забезпечують

нормативу робочих місць, штрафних санкцій в установлений термін відділення Фонду соціального захисту інвалідів вживають заходів щодо їх стягнення в судовому порядку.

Таким чином, Фонд та його відділення є органами державної влади, які у правовідносинах з підприємствами (об'єднаннями), установами та організаціями, зокрема, у зв'язку із застосуванням штрафних санкцій, передбачених статтею 20 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», реалізує владні управлінські функції, а право відділень Фонду на звернення до суду у відповідних відносинах визначено в законодавчому порядку.

10. Відповідно до пункту 1 Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого Указом Президента України від 01.03.2001 № 121/2001, Пенсійний фонд України (далі – Пенсійний фонд) є центральним органом виконавчої влади, що, зокрема, здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадить збір, акумуляцію та облік страхових внесків.

Згідно з пунктом 1.1 Положення про управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах, затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України від 30.04.2002 № 8-2 (далі – Положення про управління Пенсійного фонду), управління в районах, містах і районах у містах (далі – Управління) є органами Пенсійного фонду, підвідомчими відповідно головному управлінню цього Фонду в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що разом з цими управліннями утворюють систему органів Пенсійного фонду.

Відповідно до підпункту 6 пункту 2.2 Положення про управління Пенсійного фонду Управління відповідно до покладених на нього завдань контролює надходження страхових внесків та інших платежів до Пенсійного фонду від підприємств, установ, організацій та громадян, збирає у встановленому порядку відповідну звітність, проводить планові та позапланові перевірки фінансово-бухгалтерських документів, звітів та інших документів щодо правильності обчислення та сплати страхових внесків, цільового використання коштів Пенсійного фонду в організаціях, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

З наведеного випливає, що Управління у прийнятті рішення про стягнення простроченої заборгованості зі сплати страхових внесків діють як органи державної влади у здійсненні ними владних управлінських функцій і, відповідно, як суб'єкти владних повноважень.

Згідно з підпунктом 7 пункту 2.3 Положення про управління Пенсійного фонду Управління має право стягувати з платників страхових внесків несплачені суми страхових внесків.

За змістом статті 106 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» саме територіальним органам Пенсійного фонду надано право приймати рішення про сплату простроченої заборгованості із сплати страхових внесків.

11. Відповідно до статті 14 Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов’язкового державного соціального страхування, провадять збір та акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно із затвердженими статутами.

Отже, у відповідних правовідносинах виконавчі дирекції Фондів соціального страхування, їх робочі органи виступають як суб’єкти владних повноважень у системі загальнообов’язкового державного соціального страхування.

12. Статтею 4 Закону України «Про ціни і ціноутворення» визначено повноваження Кабінету Міністрів України в галузі ціноутворення, зокрема, встановлено, що Кабінет Міністрів України визначає повноваження органів державного управління в галузі встановлення і застосування цін (тарифів), а також по контролю за цінами (тарифами).

Таким органом відповідно до Положення про Державну інспекцію з контролю за цінами, затвердженого постановою кабінету Міністрів України від 13.12.2000 № 1819 (далі – Положення), є Державна інспекція з контролю за цінами (далі – Держцінінспекція). Вона є урядовим органом державного управління, який діє у складі Мінекономіки і підпорядковується останньому.

Згідно з пунктом 11 Положення Держцінінспекція має територіальні органи – державні інспекції з контролю за цінами в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, які становлять єдину систему органів державного контролю за цінами і мають права, передбачені пунктами 5, 6 Положення.

За змістом абзацу третього пункту 4 Положення Держцінінспекція відповідно до покладених на неї завдань у межах своєї компетенції здійснює перевірки додержання порядку формування, встановлення і застосування цін і тарифів, а також їх економічного обґрунтування.

Відповідно до пункту 5 Положення Держцінінспекція, зокрема, має право проводити в органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, підприємствах, установах та організаціях незалежно від форми власності перевірки бухгалтерських документів, книг, звітів, калькуляцій та інших документів, пов'язаних з формуванням, встановленням і застосуванням цін і тарифів.

Згідно з Інструкцією про порядок застосування економічних та фінансових (штрафних) санкцій органами державного контролю за цінами, затвердженої наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України від 03.12.2001 № 298/519, прийняття рішень про застосування економічних або фінансових (штрафних) за фактами порушення державної дисципліни цін покладено на Держцінінспекцію та відповідні державні інспекції з контролю за цінами в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

З наведеного випливає, що Держцінінспекція, приймаючи рішення про застосування санкцій за порушення державної дисципліни цін, діє як орган державної влади у здійсненні управлінських функцій і, відповідно, як суб'єкт владних повноважень.

13. З огляду на зміни і доповнення, внесені до ГПК згідно із Законом України від 15.12.2006 № 483-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів», зокрема до частини другої статті 1 та статті 12 цього Кодексу, справи у спорах, пов'язаних з приватизацією державного майна (крім спорів про приватизацію державного житлового фонду), та справи, що виникають з корпоративних відносин, підвідомчі господарським судам і в тому разі, якщо сторонами в судовому процесі виступають фізичні особи, що не є суб'єктами підприємницької діяльності.

Справи, що виникають з корпоративних відносин, – це спори між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами), що пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства. Предметом відповідних позовів можуть бути вимоги про визнання недійсними актів органів управління господарського товариства, припинення незаконних дій (бездіяльності) його посадових чи службових осіб, визнання недійсними установчих документів товариства або угод про відчуження майна, корпоративних прав тощо. Виняток складають лише трудові спори за участю господарського товариства.

14. За змістом і направленістю згаданого Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів» його прийняття не виключає (до початку діяльності окружних та апеляційних адміністративних судів) розгляду місцевими і апеляційними господарськими судами у встановленому законом порядку справ у спорах про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій.

Господарському суду підвідомчі спори про визнання недійсними лише таких актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству, порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій і тягнуть для позивачів певні правові наслідки.

15. Господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають із земельних відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, оскільки земля є об'єктом цивільних прав і обов'язків і використовується в господарській діяльності на підставі цивільно-правових угод. До таких справ слід відносити справи, пов'язані із захистом права власності або користування землею, в яких, захищаючи свої цивільні права і охоронювані законом інтереси, беруть участь суб'єкти господарської діяльності.

Господарським судам підвідомчі спори щодо стягнення заборгованості з орендної плати за договором на користування земельною ділянкою, укладеним суб'єктом господарювання і органом місцевого самоврядування.

Якщо предметом спору є право власності на земельну ділянку або право користування нею, у тому числі відновлення порушеного права третьою особою, яка на підставі рішень владних органів претендує на спірну земельну ділянку, то такий спір є спором про право і незалежно від участі в ньому органу, яким земельна ділянка надана у власність або у користування, повинен вирішуватися в порядку господарського судочинства.

16. До компетенції господарських судів віднесено розгляд усіх справ про банкрутство, у тому числі порушених стосовно банківських установ. Зазначені справи відповідно до частини другої статті 4¹ ГПК розглядаються в порядку провадження, передбаченому цим Кодексом, з урахуванням особливостей, встановлених Законами України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та «Про банки і банківську діяльність».

17. Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про фермерське господарство» останнє є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи.

Згідно з частиною 4 статті 7 названого Закону у разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування в наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства питання вирішується судом. Рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності, або укладання договору оренди.

Статтею 8 Закону України «Про фермерське господарство» передбачено, що після одержання державного акта на право власності на земельну ділянку або укладення договору оренди земельної ділянки та його державної реєстрації фермерське господарство підлягає державній реєстрації. Державна реєстрація фермерського господарства проводиться за наявності всіх необхідних документів протягом не більше п'яти робочих днів. Органи державної реєстрації зобов'язані протягом цього терміну внести дані з реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності та видати свідоцтво про державну реєстрацію фермерського господарства.

У зв'язку з цим спори, пов'язані з відмовою в наданні громадянину земельної ділянки для ведення фермерського господарства, та спори щодо розподілу майна фермерського господарства, яке припинило свою діяльність, не підвідомчі господарським судам. Що ж до спорів, пов'язаних з наданням додаткової земельної ділянки фермерському господарству після його створення, а також спорів про припинення діяльності фермерського господарства та спорів про викуп земельних ділянок для суспільних потреб у фермерського господарства, то вони відповідно до статей 1 та 12 ГПК підвідомчі господарським судам.

18. Відповідно до частини другої статті 8 Закону України «Про приватизацію державного майна» для спільної участі в приватизації громадяни можуть створювати господарські товариства, у тому числі з членів трудового колективу, у порядку, встановленому законодавством України.

Справи у спорах за участю цих товариств за умови, якщо їх державну реєстрацію здійснено у встановленому порядку, підвідомчі господарським судам на загальних підставах.

19. За правилами господарського судочинства мають розглядатися справи зі спорів про відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, у тому числі за позовами

спеціально уповноважених державних органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

На підставі статті 67 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» не підлягають розгляду господарськими судами справи в галузі охорони навколишнього природного середовища, якщо хоча б одна зі сторін знаходиться за межами України.

20. Відповідно до частини першої статті 26 Закону України «Про режим іноземного інвестування» спори між іноземними інвесторами і державою з питань державного регулювання іноземних інвестицій та діяльності підприємств з іноземними інвестиціями підлягають розгляду в судах України, якщо інше не визначено міжнародними договорами України. За змістом статей 1 та 12 ГПК України господарським судам підвідомчі справи у відповідних спорах, якщо інше не визначено міжнародними договорами України.

Справи в усіх інших спорах, не зазначених у частині першій цієї статті, підлягають розгляду в судах та/або в господарських судах України, або за домовленістю сторін у третейських судах, у тому числі за кордоном (частина друга статті 26 названого Закону).

21. Відповідно до частини сьомої статті 50 Закону України «Про нотаріат» спір про право, оснований на вчиненні нотаріальної дії, вирішується судом у позовному порядку. При вирішенні питань підвідомчості такого спору слід, крім суб'єктного складу спору, виходити з того, що виконавчий напис нотаріального органу не є актом державного чи іншого органу (статті 87–89 Закону України «Про нотаріат»).

Спір про визнання вчиненого нотаріусом виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса вирішується господарським судом за позовом боржника до стягувача, якщо суб'єктний склад сторін спору відповідає приписам статті 1 ГПК.

Справи, пов'язані з оскарженням виконавчого напису нотаріуса, не підвідомчі господарським судам.

22. Згідно зі статтею 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (у редакції Закону України від 23.12.93) рішення місцевих органів державної виконавчої влади щодо володіння і користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України. Отже, установивши, що позовна заява містить вимоги про визнання такого рішення недійсним, господарський суд повинен відмовити у її прийнятті з посиланням на пункт 1 частини першої статті 62 ГПК. Такий же порядок застосовується і до заяви прокурора або органу, уповноваженого реєструвати статuti

релігійних організацій, про припинення діяльності релігійної організації (стаття 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Не підлягають розгляду господарським судом також позови релігійних організацій про витребування культової будівлі і майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) або про усунення перешкод у користування ними (негаторний позов), якщо є рішення відповідного державного органу про передачу культової будівлі чи майна релігійній організації у володіння або користування, оскільки згідно з пунктом 7 частини другої статті 3 Закону України «Про виконавче провадження» таке рішення є виконавчим документом і підлягає виконанню Державною виконавчою службою.

23. Розгляд господарськими судами скарг у порядку статті 121² ГПК є однією з форм судового контролю щодо виконання рішень, ухвал, постанов, а виконання рішення, ухвали постанови господарського суду є невід’ємною частиною судового процесу.

Отже, зазначені скарги щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів підлягають розгляду господарським судом, який розглянув відповідну справу в першій інстанції, тобто тим господарським судом, який видав виконавчий документ (наказ чи ухвалу). Розгляд таких скарг здійснюється господарськими судами за правилами ГПК, хоча б скарги й було мотивовано посиланням на приписи КАС України.

24. Господарським судам підвідомчі на загальних підставах справи зі спорів, що пов’язані з визнанням права на майно, на яке накладено арешт, і про звільнення майна з-під арешту та з розглядом позовів до юридичної особи, яка зобов’язана проводити стягнення коштів з боржника в разі невиконання рішення з вини цієї юридичної особи (статті 59 і 86 Закону України «Про виконавче провадження»), – за умови, коли сторонами в судовому процесі є підприємства чи організації в розумінні статті 1 ГПК.

Що ж до скарг, які подаються до суду на підставі статті 85 названого Закону та статті 121² ГПК, то, за змістом останньої з названих норм, їх розглядає виключно місцевий господарський суд, який відповідну справу розглянуто в першій інстанції.

25. Відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів (стаття 1 Бюджетного кодексу України), не є господарськими; до відповідних відносин не застосовується також і Цивільний кодекс України (частина друга статті 1

цього Кодексу). Отже, заяви у спорах, пов'язаних з названими відносинами, не підлягають розгляду в господарських судах України.

26. Відповідно до статті 116 ГПК виконання рішення господарського суду провадиться на підставі виданого ним наказу, який є виконавчим документом. Наказ видається стягувачеві або надсилається йому після набрання судовим рішенням законної сили. У наказі господарського суду згідно з частиною першою статті 117 ГПК і статтею 19 Закону України «Про виконавче провадження» зазначається, зокрема, резолютивна частина рішення.

Оскільки наказ господарського суду відтворює резолютивну частину рішення цього суду, оскарження наказу поза межами апеляційного чи касаційного перегляду рішення, на виконання якого такий наказ видано, неможливе. Тому заінтересована сторона у справі може в установленому ГПК порядку оскаржити лише рішення господарського суду, на підставі якого відповідний наказ видано.

Отже, господарський суд повинен відмовляти в прийнятті позовної заяви про визнання наказу господарського суду недійсним або таким, що не підлягає виконанню, на підставі пункту 1 частини першої статті 62 ГПК з огляду на те, що така позовна заява не підлягає розгляду в господарських судах.

Що ж до заяв стягувачів або боржників про визнання наказу таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, то такі заяви розглядаються господарськими судами в порядку, визначеному статтею 117 ГПК.

27. Відповідно до статей 13, 15 ГПК підсудність справ визначається за предметними і територіальними ознаками. Виняток з цього правила становить виключна підсудність справ (стаття 16 ГПК).

Визначаючи територіальну підсудність справи, господарські суди повинні виходити з такого.

27.1. Територіальна підсудність справи за участю відособленого підрозділу юридичної особи визначається відповідно до вимог статті 15 ГПК за місцем знаходження відособленого підрозділу, якому надано право здійснювати повноваження сторони від імені юридичної особи.

Господарським судам слід також урахувувати, що оскільки відособлений підрозділ юридичної особи діє в межах наданих йому повноважень, то подання позову за місцем знаходження цього підрозділу правомірне лише тоді, коли спір впливає саме з його діяльності.

У разі відсутності у відособленого підрозділу відповідних повноважень та/або коли спір не пов'язаний з діяльністю цього підрозділу позовні матеріали або справа надсилається за підсудністю до господарського суду за місцем знаходження юридичної особи.

У вирішенні питань, пов'язаних з участю в судовому процесі відособлених підрозділів юридичних осіб, необхідно також урахувати викладене в роз'ясненні президії Вищого арбітражного суду України від 28.07.94 № 02-5/492 «Про участь у судовому процесі відособлених підрозділів юридичних осіб» (з подальшими змінами і доповненнями).

27.2. Спори, пов'язані з укладанням, зміною умов, розірванням чи визнанням недійсними бартерних угод, підлягають вирішенню господарським судом за місцем знаходження однієї зі сторін, до якого звернувся заявник.

27.3. Згідно з частиною першою статті 15 ГПК справи зі спорів, зокрема, про визнання договорів недійсними, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням сторони, зобов'язаної за договором здійснити на користь другої сторони певні дії, такі як: передати майно, виконати роботу, надати послуги, сплатити гроші тощо.

У вирішенні питання щодо визначення територіальної підсудності справ зі спорів про визнання договорів недійсними за позовами осіб, які не є сторонами у цих договорах (прокурорів, органів державної податкової служби тощо), коли відповідачами зазначено обидві сторони того чи іншого договору, слід виходити з того, що територіальна підсудність має визначатися згідно з частиною третьою статті 15 ГПК, а тому розгляд справи здійснюється тим господарським судом, до якого звернувся позивач.

Господарським судам слід мати на увазі, що права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захисту шляхом задоволення позову про визнання недійсною угоди, в якій така особа не є стороною. Захист прав такої особи можливий шляхом подання виндикаційного позову.

27.4. Частина четверта статті 16 ГПК відносить справи зі спорів, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, до підсудності господарського суду міста Києва.

З огляду на це у вирішенні питання про визначення підсудності відповідних справ у разі, коли позивач зазначає центральний орган виконавчої влади або державну адміністрацію як відповідача поряд з іншими відповідачами без достатніх на це підстав, необхідно враховувати таке.

Якщо позивач з якихось причин вважає, що одним із відповідачів зі справи має бути центральний орган виконавчої влади або

державна адміністрація і у зв'язку з цим позовна заява подається до господарського суду міста Києва, або в разі передачі відповідної справи іншим господарським судом до цього суду, останній у процесі підготовки справи до розгляду за згодою позивача вправі вирішити питання про залучення до участі у справі іншого відповідача або про заміну неналежного відповідача (стаття 24 ГПК). Якщо в такому випадку справа стала підсудною іншому господарському суду, вона згідно із частиною третьою статті 17 ГПК має бути розглянута господарським судом міста Києва.

27.5. Якщо господарський суд, який прийняв справу до свого провадження з додержанням правил підсудності, залучив іншого відповідача чи замінив неналежного відповідача і у зв'язку з цим справа стала підсудною іншому господарському суду, питання про підсудність визначається за правилом частини третьої статті 17 ГПК, за винятком випадків, коли наслідком змін на стороні відповідача стає виключна підсудність справи.

27.6. Статтею 16 ГПК встановлено виключну підсудність справ господарському суду у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном; такі справи розглядаються за місцезнаходженням майна.

Місцезнаходження майна має бути достовірно встановлено і підтверджено документально. У разі неможливості подання позивачем такого підтвердження підсудність справи визначається на загальних підставах, тобто згідно зі статтею 15 ГПК.

Якщо відповідачем у справі зі спору про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном є органи, зазначені у частині четвертій статті 16 ГПК, то такі справи підлягають розглядові в господарському суді міста Києва.

*Голова Вищого господарського
суду України*

С. Демченко

Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України*

Вищий арбітражний суд України.
Роз'яснення від 04.03.98 р. № 02-5/78

*Із змінами і доповненнями, внесеними роз'ясненнями
Вищого арбітражного суду України
від 19 жовтня 1998 року № 02-5/401,
від 29 червня 1999 року № 02-1/312,
роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України
від 6 листопада 2000 року № 02-5/618,
роз'ясненням президії Вищого господарського суду України
від 31 травня 2002 року № 04-5/609,
рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 10 лютого 2004 року № 04-5/212,
від 10 грудня 2004 року № 04-5/3248,
листом президії Вищого господарського суду України
від 1 лютого 2005 року № 04-5/26,
рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 31 травня 2007 року № 04-5/103.*

(У тексті роз'яснення, крім вступної частини і назви «Вищий арбітражний суд України» у підпункті 4.3 пункту 4, слова «арбітражний суд», «арбітражні суди», «арбітражні витрати» «доарбітражне врегулювання» і «арбітражний процес» в усіх відмінках замінено відповідно словами «господарський суд», «господарські суди», «судові витрати», «досудове врегулювання» і «судовий процес» у відповідних відмінках, а абревіатуру «АПК» – абревіатурою «ГПК» згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 року № 04-5/609.)

* Заголовок зі змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 року № 04-5/609).

З метою забезпечення правильного і однакового застосування законодавства президія Вищого арбітражного суду України вважає за необхідне дати такі роз'яснення.

(Вступна частина із змінами,
внесеними згідно з роз'ясненнями президії
Вищого господарського суду України
від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1. Відповідно до розділу VI Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) судовими витратами є пов'язані з розглядом справи в господарському суді витрати, які складаються з державного мита, сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи (аудиту), призначеної господарським судом, витрат, пов'язаних з оглядом та дослідженням речових доказів у місці їх знаходження, сплати послуг перекладача, адвоката, витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу та інших витрат, пов'язаних з розглядом справи.

(Абзац перший пункту 1 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

До інших витрат у розумінні статті 44 ГПК відносяться, зокрема, суми, які підлягають сплаті особам, викликаним до господарського суду для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи (стаття 30 ГПК).

(Абзац другий пункту 1 в редакції роз'яснення президії
Вищого господарського суду України
від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Абзац третій пункту 1 виключено.

(Пункт 1 доповнено абзацом третім згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 29.06.99 р. № 02-1/312, абзац третій пункту 1 виключено згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

2. Згідно з частиною першою статті 46 ГПК державне мито сплачується чи стягується в дохід державного бюджету України в порядку і розмірі, встановлених законодавством України.

Виходячи з цього, господарським судам у вирішенні згаданих питань слід керуватися, зокрема, Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» зі змінами і доповненнями (далі – Декрет) та Інструкцією про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженою наказом Головної державної податкової інспекції України від 22.04.93 № 15 (далі – Інструкція).

3. Державне мито справляється з первісних та зустрічних позовних заяв майнового і немайнового характеру, у тому числі із заяв про визнання недійсними повністю або частково актів з підстав, зазначених у законодавстві; про відшкодування моральної (немайнової) шкоди; зі спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні господарських договорів чи визнанні їх недійсними; заяв кредиторів про порушення справ про банкрутство та кредиторів, які звертаються з майновими вимогами до боржника після опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство; апеляційних і касаційних скарг на рішення та постанови та про перегляд рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами (далі – рішення).

(Пункт 3 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

4. Вирішуючи питання щодо сплати державного мита, господарський суд повинен виходити, зокрема, з такого.

4.1. Одним з реквізитів позовної заяви є ціна позову, яку вказує позивач і з якої обчислюється державне мито. Якщо позивачем у заяві не наведений обґрунтований розрахунок ціни позову або його не додано до позовної заяви, остання підлягає поверненню заявникові на підставі пункту 3 частини першої статті 63 ГПК.

Якщо державне мито сплачено у встановленому порядку і розмірі за позивача (заявника) іншою особою, господарський суд повинен виходити з того, що державне мито фактично надійшло до державного бюджету і, отже, немає підстав для повернення позовної заяви (заяви) за мотивом сплати державного мита неналежною особою.

(Абзац другий підпункту 4.1 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 19.10.98 р. № 02-5/401.)

4.2. У разі якщо позивач на підставі частини четвертої статті 22 ГПК до прийняття рішення зі справи збільшив розмір позовних вимог і не сплатив державне мито зі збільшеної суми, господарський суд повинен стягнути з позивача суму недоплаченого державного мита в доход державного бюджету.

Якщо позивач завищив ціну позову, або у процесі розгляду спору зменшив позовні вимоги, або господарський суд відмовив у стягненні певних сум, державне мито в цій частині не повертається.

4.3. З питань сплати державного мита в іноземній валюті господарським судам слід керуватися роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 17.02.94 № 02-5/114 «Про деякі

питання визначення ціни позову, підсудності справ та сплати державного мита».

(Підпункт 4.3 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

4.4. У разі об'єднання господарським судом в одне провадження кількох справ відповідно до частини першої статті 58 ГПК, а також у випадках подання позовної заяви кількома позивачами до одного або кількох відповідачів державне мито обчислюється із загальної суми позову і сплачується позивачами пропорційно долі вимог кожного з них. Сплата усієї суми державного мита одним позивачем у цьому разі неможлива, за винятком випадків, коли позивачі претендують на один і той же предмет позову.

4.5. У випадках об'єднання в одній заяві вимог як майнового, так і немайнового характеру державне мито згідно з пунктом 36 Інструкції підлягає сплаті як за ставками, встановленими для позовів майнового характеру, так і за ставками, встановленими для розгляду позовних заяв зі спорів немайнового характеру.

4.6. Якщо в позовній заяві об'єднано дві або більше вимог немайнового характеру, пов'язаних між собою підставами виникнення, державне мито сплачується як за подання однієї заяви немайнового характеру. У випадках, коли в позовній заяві альтернативно викладено майнові або немайнові вимоги, господарському суду слід визначити предмет спору і вирішити питання щодо сплати позивачем державного мита у встановленому розмірі або стягнення його за рішенням суду. За наявності підстав для повернення чи відмови у прийнятті позовної заяви в частині однієї з вимог господарський суд порушує провадження у справі щодо альтернативної вимоги. У таких випадках питання стягнення державного мита вирішується за загальними правилами.

4.7. Статтею 4 Декрету визначені, зокрема, випадки, коли окремі органи, здійснюючи надані їм законодавством повноваження, звільняються від сплати державного мита як позивачі та відповідачі.

Якщо ж згадані органи звертаються до господарського суду не у зв'язку з виконанням своїх повноважень, вони зобов'язані сплачувати державне мито у загальному порядку.

4.8. Державне мито із позовних заяв з питань захисту честі та гідності, у тому числі про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, повинно сплачуватись на підставі підпункту «б» пункту 2 статті 3 Декрету.

(Підпункт 4.8 пункту 4 в редакції рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212,

із змінами, внесеними згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.)

4.9. Оскільки треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, відповідно до статті 26 ГПК користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача, обов'язок сплатити державне мито із заяви про вступ у справу або про перегляд судового рішення в апеляційному чи касаційному порядку, або про його перегляд за нововиявленими обставинами покладається також і на них.

(Абзац перший підпункту 4.9 пункту 4 із змінами, внесеними згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.)

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, вступають або залучаються до участі у справі без сплати державного мита. Проте в разі вчинення ними окремих дій, що мають юридичне значення, наприклад, подання заяви про перегляд рішення господарського суду, на них покладається обов'язок сплатити державне мито на загальних підставах.

(Абзац другий підпункту 4.9 пункту 4 із змінами, внесеними згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.)

У випадках здійснення господарським судом заміни сторони її правонаступником за правилами статті 25 ГПК державне мито сплачується правонаступником або стягується з нього господарським судом, якщо воно не було сплачене первісним позивачем.

4.10. Підпункт 4.10 виключено.

(Згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

5. Платіжне доручення на безготівкове перерахування державного мита, квитанція установи банку про прийняття платежу готівкою додаються до позовної заяви (заяви) і мають містити відомості про те, яка саме позовна заява (заява) оплачується державним митом.

Згідно з пунктом 14 Інструкції в разі безготівкового перерахування державного мита з рахунка платника відповідальний виконавець установи банку зобов'язаний на лицевій чи зворотній стороні останнього примірника платіжного доручення, який видається платнику, зробити відповідний напис (помітку) про зарахування державного мита до державного бюджету. Цей напис скріплюється першим і другим підписами посадових осіб і відтиском круглої печатки кредитної установи із зазначенням дати виконання

платіжного доручення. Відсутність відповідних реквізитів не є підставою для повернення позовної заяви, апеляційної (касаційної) скарги або заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без розгляду, оскільки платіжне доручення вважається достатнім доказом сплати державного мита, якщо воно не повернуто Державним казначейством України. Якщо позивач сплатив державне мито готівкою, то Інструкція в такому разі не передбачає вчинення кредитною установою будь-яких написів, крім встановлених формою квитанції. У цьому випадку до позовної заяви додається оригінал квитанції кредитної установи, яка прийняла платіж.

(Абзац другий пункту 5 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Оскільки однією з основних умов, за якої господарський суд приймає заяву до розгляду, є факт надходження державного мита до державного бюджету України, господарський суд у разі виникнення сумнівів щодо надходження і зарахування державного мита до державного бюджету може і повинен витребувати від позивача або особи, що подала апеляційну (касаційну) скаргу чи заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, відповідне підтвердження територіального органу казначейства, якому державне мито перераховано, про що зазначається в ухвалі про порушення провадження у справі або про прийняття апеляційної (касаційної) скарги до провадження чи прийняття заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами.

(Абзац третій пункту 5 із змінами, внесеними згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26, рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

5.1. Платіжні документи подаються до господарського суду тільки в оригіналі. Ксерокопії чи фотокопії платіжних документів не можуть бути доказом сплати державного мита.

5.2. Державне мито сплачується до територіальних органів Державного казначейства України. Платники державного мита в платіжних дорученнях на перерахування державного мита до державного бюджету повинні в рядку «одержувач» зазначити найменування територіального органу казначейства за місцем знаходження платника та номер рахунка, який відкритий казначейству в установі банку.

Якщо стороною не подано доказів сплати державного мита у встановленому порядку та розмірі або документів, що свідчать про

звільнення від його сплати, заява до розгляду не приймається, і господарський суд з посиланням на пункт 4 частини першої статті 63 ГПК зобов'язаний повернути її заявникові без розгляду. З цих же підстав повертаються позовні заяви з платіжними дорученнями на перерахування державного мита не до державного бюджету України. Про повернення позовної заяви виноситься ухвала.

5.3. У випадках, коли господарським судом розглядається декілька справ за позовними заявами одного і того ж позивача, останній має право сплатити державне мито за їх розгляд одним платіжним документом, який долучається господарським судом до однієї зі справ. У решті справ робиться відмітка про суму державного мита, сплаченого за розгляд справи та зазначається номер справи, в якій знаходиться платіжний документ. Така ж відмітка робиться у справах в разі повернення державного мита.

5.4. Зазначений порядок подання доказів сплати державного мита повинен бути дотриманий і в тих випадках, коли державне мито сплачується за позивача (заявника) іншою особою.

(Пункт 5 доповнено підпунктом 5.4 згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 19.10.98 р. № 02-5/401.)

6. Вирішуючи питання розподілу судових витрат, господарський суд повинен виходити з такого.

6.1. У спорах, що виникають при виконанні договорів та з інших підстав, державне мито покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог; при задоволенні позову в повному обсязі відшкодування витрат позивача, що пов'язані зі сплатою державного мита, покладається на відповідача; у разі відмови в позові повністю ці витрати покладаються на позивача. Такі правила розподілу судових витрат застосовуються як у майнових спорах, так і у спорах немайнового характеру.

Державне мито зі спорів, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів, покладається на сторону, яка безпідставно ухиляється від прийняття обґрунтованих пропозицій другої сторони. Якщо розбіжності між сторонами вирішені частково на користь однієї зі сторін і частково на користь другої сторони, витрати, пов'язані зі сплатою державного мита, розподіляються між обома сторонами з урахуванням кількості та змісту прийнятих господарським судом пропозицій кожної із сторін.

Абзац третій пункту 6.1 виключено.

(Згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

6.1.1. Підпункт 6.1.1 пункту 6.1 виключено.

(Згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

6.1.2. Підпункт 6.1.2 пункту 6.1 виключено.

(Згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

6.1.3. Підпункт 6.1.3 пункту 6.1 виключено.

(Згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

6.2. У разі винесення господарським судом ухвали про затвердження мирової угоди між сторонами (пункт 7 частини першої статті 80 ГПК), у якій сторони дійшли згоди, у тому числі і стосовно розподілу судових витрат, суд має право затвердити цю угоду, якщо вона не суперечить законодавству, фактичним обставинам і матеріалам справи. У таких випадках суд у своєму рішенні повинен навести зміст цієї угоди.

(Підпункт 6.2 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

6.3. У разі, коли господарський суд на підставі пункту 3 статті 83 ГПК зменшує розмір неустойки (штрафу, пені), витрати позивача, пов'язані зі сплатою державного мита, відшкодовуються за рахунок відповідача в сумі, сплаченій позивачем.

(Пункт 6.3 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

6.4. У випадках скасування рішення господарського суду і передачі справи на новий розгляд розподіл судових витрат зі справи, у тому числі і сум державного мита за подання заяви про перегляд рішення в апеляційному або в касаційному порядку або перегляд його за нововиявленими обставинами, здійснює господарський суд, який приймає рішення, керуючись загальними правилами розподілу судових витрат.

(Підпункт 6.4 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

6.5. Стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд на загальних підставах відшкодовує витрати, пов'язані зі сплатою державного мита за рахунок другої сторони і в тому разі, коли друга сторона звільнена від сплати державного мита (стаття 49 ГПК).

6.6. Приймаючи рішення зі справи, провадження у якій порушено за заявою прокурора або його заступника, а також у випадках, коли позивач звільнений від сплати державного мита, господарський суд повинен виходити з такого.

Якщо позов залишено без задоволення, державне мито не стягується. У разі задоволення позову повністю або частково державне мито стягується до державного бюджету України з відповідача, якщо він не звільнений від його сплати.

6.7. Якщо позивачу у встановленому порядку надано відстрочку сплати державного мита, питання щодо стягнення (відшкодування) мита після закінчення терміну такої відстрочки повинне вирішуватися на загальних підставах, визначених статтею 49 ГПК.

(Пункт 6 доповнено підпунктом 6.7 згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 06.11.2000 р. № 02-5/618.)

7. Якщо суддя не прийняв рішення щодо розподілу судових витрат чи повернення державного мита з державного бюджету, то за заявою сторони або прокурора, який брав участь у судовому процесі, а також з власної ініціативи він на підставі статті 88 ГПК має право прийняти додаткове рішення чи ухвалу зі справи.

8. Державне мито частково або повністю повертається заявникові лише у випадках, прямо передбачених чинним законодавством.

Застосовуючи статтю 47 ГПК, необхідно виходити з того, що господарський суд самостійно чи за заявою сторони в ухвалі, рішенні чи постанові, а в тих випадках, коли процесуальні документи не виносилися – у відповідній довідці зазначає обставини, які є підставою для повного або часткового повернення державного мита. Така довідка за заявою сторони видається господарським судом першої інстанції.

(Абзац другий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Підставами для повернення державного мита відповідно до статті 8 Декрету є: внесення державного мита в більшому розмірі, ніж передбачено законом; відмова платника від подання позовної заяви; повернення або відмова в прийнятті позовної заяви, а також заяви про перегляд рішення в апеляційному чи в касаційному порядку чи перегляд його за нововиявленими обставинами (статті 62, 63, 97, 111³ та 113 ГПК); припинення провадження у справі або залишення позову без розгляду, якщо справа не підлягає розгляду в господарському суді; скасування у встановленому порядку рішення,

ухвали, постанови господарського суду, якою державне мито було стягнуто в дохід державного бюджету.

(Абзац третій пункту 8 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212, від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Сплачене заявником державне мито підлягає поверненню повністю також у випадку, коли сторона звертається до господарського суду з заявою про перегляд в апеляційному або в касаційному порядку ухвал, можливість оскарження яких не передбачена ГПК (статті 20, 24, 25, 26, 27, 31, 41, 58, 64, 68, 77, 88, 89, 120, частина четверта статті 121, статті 121¹ та 122 ГПК). У таких випадках суд апеляційної або касаційної інстанції на підставі відповідно частини першої статті 106 або частини першої статті 111¹³ ГПК відмовляє в прийнятті апеляційної або касаційної скарги і повертає сплачене до бюджету державне мито на підставі пункту 2 частини першої статті 8 Декрету, виносячи з цих питань відповідну ухвалу.

(Абзац четвертий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Слід мати на увазі, що встановлений пунктом 17 Інструкції річний строк подання заяви не є процесуальним і не може бути відновлений судом у разі його закінчення.

(Абзац п'ятий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Повернена позовна заява, заява про перегляд рішення в апеляційному, касаційному порядку чи за нововиявленими обставинами може бути повторно подана на загальних підставах до господарського суду після усунення допущеного порушення, якщо таке порушення не перешкоджає повторному зверненню до суду. При цьому позивач має право використати первісний документ про сплату державного мита.

(Абзац шостий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

У випадках відмови позивача від заявленого позову до прийняття рішення зі справи або задоволення відповідачем позовних

вимог після подання позову внесені з цієї справи державне мито не повертається.

9. Розмір сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи (аудиту), та розподіл цих витрат має визначатись господарським судом з урахуванням ставок і окладів, встановлених експертною установою.

Експертам, перекладачам, іншим особам, викликаним до господарського суду для дачі пояснень, відшкодовуються вартість проїзду до місця виклику і назад залізничним, автомобільним, водним і повітряним транспортом; страхові платежі за державне страхування на транспорті; вартість попереднього продажу проїзних документів; проїзд автомобільним транспортом (крім таксі) до залізничної станції, аеропорту, якщо вони знаходяться за межею населеного пункту; найом жилого приміщення, а також добові у розмірах, встановлених законодавством про службові відрядження, та згідно з поданими документами, що підтверджують розмір цих витрат. Якщо проїзні документи не подано, відшкодовується мінімальна вартість проїзду між місцем проживання і місцем виклику.

Витрати, пов'язані з викликом до суду, відшкодовуються після виконання експертами, перекладачами та іншими особами своїх обов'язків у розмірі, що визначається в рішенні господарського суду.

Розподіл між сторонами сум, що підлягають сплаті за проведення експертизи (аудиту), послуги перекладача, а також інших судових витрат проводиться за правилами розподілу державного мита.

10. Витрати позивачів та відповідачів, пов'язані з оплатою ними послуг адвокатів, адвокатських бюро, колегій, фірм, контор та інших адвокатських об'єднань з надання правової допомоги щодо ведення справи в господарському суді, розподіляються між сторонами на загальних підставах, визначених частиною п'ятою статті 49 ГПК.

Відшкодування цих витрат здійснюється господарським судом шляхом зазначення про це в рішенні, ухвалі, постанові за наявності документального підтвердження витрат, як-от угоди про надання послуг щодо ведення справи в суді та/або належно оформленої довіреності, виданої стороною представникові її інтересів у суді, і платіжного доручення або іншого документа, який підтверджує сплату відповідних послуг.

(Пункт 10 в редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

11. Витрати, пов'язані з перекладом документів, а також з оплатою за вручення їх за кордоном відповідно до Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах (до якої приєдналася Україна), під час судового розгляду має нести заінтересована сторона. Після закінчення розгляду справи такі витрати розподіляються господарським судом на загальних підставах згідно з частиною п'ятою статті 49 ГПК.

(Роз'яснення доповнено новим пунктом 11 згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.12.2004 р. № 04-5/3248, у зв'язку з цим пункт 11 вважати пунктом 12.)

12. Вирішуючи питання про розподіл судових витрат, господарський суд має враховувати, що розмір відшкодування названих витрат, крім державного мита, не повинен бути неспіврозмірним, тобто явно завищеним. За таких обставин суд з урахуванням обставин конкретної справи, зокрема ціни позову, може обмежити цей розмір з огляду на розумну необхідність судових витрат для даної справи.

(Роз'яснення доповнено пунктом 12 згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

*В. о. Голови Вищого
арбітражного суду України*

А. Осетинський

Про затвердження Порядку оплати
витрат з інформаційно-технічного
забезпечення судових процесів,
пов'язаних з розглядом цивільних
та господарських справ, та їх розмірів
(витяг)

Кабінет Міністрів України.

Постанова № 1258 від 21 грудня 2005 р., м. Київ

*(Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ
№ 1596 (1596-2006-п) від 15.11.2006
№ 627 (627-2007-п) від 13.04.2007)*

Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

(Вступна частина із змінами, внесеними згідно з
Постановою КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

Затвердити Порядок оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ, та їх розміри, що додаються.

(Постановляюча частина із змінами, внесеними згідно з
Постановою КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007)

Прем'єр-міністр України
Інд. 31

Ю.Єхануров

ПОРЯДОК
оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення
судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних
та господарських справ

*(Назва Порядку в редакції Постанови КМ № 627 (627-2007-п)
від 13.04.2007)*

1. Цей Порядок визначає механізм здійснення оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових процесів, пов'язаних з розглядом цивільних та господарських справ (далі – витрати).

(Пункт 1 Порядку в редакції Постанови КМ
№ 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

2. Витрати оплачують фізичні та юридичні особи, що звертаються до суду з позовними заявами, заявами про відкриття справ окремого провадження, клопотаннями про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду, про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, та скаргами.

3. Витрати не оплачуються під час звернення до суду і покладаються на сторони після розгляду справи судом у випадках, передбачених частиною третьою статті 81 Цивільного процесуального кодексу України (1618-15).

4. Витрати не оплачуються у випадках, передбачених частиною четвертою статті 81 та статтею 409 Цивільного процесуального кодексу України (1618-15).

5. Якщо позовна заява містить одночасно вимоги, які належать до різних категорій справ і для яких передбачено різний розмір витрат, їх оплата здійснюється за справою з найбільшим розміром.

6. У разі об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог або їх роз'єднання перерахунок витрат не проводиться. За виділену в самостійне провадження справу витрати оплачуються в розмірі, передбаченому для подання заяви до суду першої інстанції.

7. За повторно подану позовну заяву, заяву, клопотання, скаргу яка раніше була повернена, залишена без розгляду або провадження

у справах за якою було закрито, витрати оплачуються повторно в розмірі, передбаченому для подання позовної заяви, заяви, клопотання, скарги відповідно до процесуального законодавства. У разі коли оплачені витрати підлягали поверненню у зв'язку з поверненням, залишенням позовної заяви, заяви, клопотання, скарги без розгляду або закриття провадження у справі, але не були повернені, до повторно поданої позовної заяви, заяви, клопотання, скарги додається оригінал документа про оплату витрат.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

8. За зустрічну позовну заяву, а також за заяву про вступ у справу третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги стосовно предмета спору, витрати оплачуються в розмірі, передбаченому для подання позовної заяви до суду першої інстанції.

9. За позов кількох осіб до одного або кількох відповідачів витрати оплачуються всіма позивачами або одним з них.

10. За апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції, касаційну скаргу на рішення суду першої інстанції після перегляду його в апеляційному порядку, касаційну скаргу на рішення апеляційного суду, скаргу у зв'язку з винятковими обставинами та заяву про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільних справах витрати оплачуються в розмірі, передбаченому за позовну заяву, заяву, клопотання до суду першої інстанції.

(Пункт 10 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

11. Кошти від оплати витрат спрямовуються на інформування учасників судових процесів про хід і результати розгляду справ, виготовлення та видачу копій судових рішень, що здійснюються шляхом створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису та інше.

(Абзац перший пункту 11 в редакції Постанови КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

З метою перерахування коштів для оплати витрат у графі платіжного доручення «Призначення платежу» зазначається «Інформаційно-технічне забезпечення судового процесу», а також найменування суду, до якого особа звертається з позовною заявою,

скаргою, заявою про відкриття окремого провадження у справі, клопотанням про видачу дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду або про визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню.

(Абзац другий пункту 11 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

(Пункт 11 в редакції Постанови КМ № 1596 (1596-2006-п) від 15.11.2006.)

12. Документ про оплату витрат додається до позовної заяви, заяви, клопотання, скарги, яку особа подає до суду відповідно до процесуального законодавства.

(Абзац перший пункту 12 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

Документом про оплату витрат є квитанція установи банку або відділення поштового зв'язку, які прийняли платіж, платіжне доручення, підписане уповноваженою посадовою особою і скріплене печаткою установи банку з відміткою про дату виконання платіжного доручення. У разі коли оплата витрат здійснюється шляхом перерахування коштів з рахунка вкладника, відкритого в установі банку, додається довідка, засвідчена підписом контролера, скріпленим печаткою фінансової установи.

13. Повернення коштів, внесених для оплати витрат, здійснюється у випадках та в розмірі, передбачених процесуальним законодавством, шляхом їх перерахування на рахунок платника, відкритий в установі банку, грошового переказу через іншу фінансову установу або відділення поштового зв'язку після звернення особи.

Повернення зазначених коштів здійснюється в порядку, передбаченому для повернення державного мита (судового збору).

(Пункт 13 в редакції Постанови КМ № 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 21 грудня 2005 р. № 1258

РОЗМІРИ
витрат з інформаційно-технічного забезпечення судових
процесів, пов'язаних з розглядом цивільних
та господарських справ

II. Господарські справи

Для позивачів, у встановленому порядку звільнених від сплати державного мита, – за нульовою ставкою;

для всіх інших позивачів – за ставкою 118 гривень.

(Розміри в редакції Постанови КМ
№ 627 (627-2007-п) від 13.04.2007.)

Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України*

Вищий арбітражний суд України.
Роз'яснення № 02-5/289 від 18.09.97 р.

*Роз'яснення затверджено постановою Вищого арбітражного
суду України від 5 лютого 1998 року № 1.*

*Із змінами і доповненнями, внесеними листом
Вищого арбітражного суду від 15 жовтня 1997 року № 05-2/351,
роз'ясненнями Вищого арбітражного суду України
від 16 квітня 1998 року № 02-5/141,
від 24 грудня 1999 року № 02-5/601,
роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України
від 18 квітня 2001 року № 02-5/467,
роз'ясненням президії Вищого господарського суду України
від 31 травня 2002 року № 04-5/609,
рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 10 лютого 2004 року № 04-5/212,
листом президії Вищого господарського суду України
від 1 лютого 2005 року № 04-5/26,
рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 25 квітня 2005 року № 04-5/144,
від 31 травня 2007 року № 04-5/103,
від 16 січня 2008 року № 04-5/5,
від 25 квітня 2008 року № 04-5/141.*

(У заголовку і тексті роз'яснення, крім вступної частини і пункту 5, слова «арбітражний», «арбітражні» і «арбітражний процес» в усіх відмінках замінено відповідно словами «господарський», «господарські» і «судовий процес» у відповідних відмінках, а аббревіатуру «АПК» – аббревіатурою «ГПК» згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 року № 04-5/609.)

* Назву змінено згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду від 16.04.98 р. № 02-5/141.

З метою забезпечення однакового і правильного застосування Арбітражного процесуального кодексу України (нині – Господарський процесуальний кодекс України, далі – ГПК) президія Вищого арбітражного суду України вважає за необхідне дати такі роз’яснення.

(Вступна частина із змінами, внесеними згідно з роз’ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1. Учасники судового процесу

1.1. До складу учасників судового процесу входять сторони, треті особи, прокурор, інші особи, які беруть участь у процесі у випадках, передбачених ГПК, зокрема, судові експерти, перекладачі, посадові особи чи інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи (стаття 18 ГПК).

1.2. З усіх учасників судового процесу лише сторони, треті особи і прокурор, який бере участь у процесі, наділені правом заявити відвід судді за наявності підстав та в порядку, зазначених у статті 20 ГПК, у тому числі у випадках, коли суддя бере участь у перегляді в апеляційному чи в касаційному порядку рішення, ухвали, прийнятих ним або за його участю, а також у новому розгляді справи в разі скасування рішення, ухвали, прийнятих ним чи за його участю.

(Абзац перший підпункту 1.2 пункту 1 із змінами, внесеними згідно з роз’ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Сторони або прокурор можуть заявити відвід голові господарського суду чи його заступнику лише в разі прийняття ними справи до свого провадження в першій інстанції. У цих випадках питання про відвід заступника голови вирішується головою відповідного господарського суду, а щодо відводу голови господарського суду – президією Вищого господарського суду України в триденний строк з дня надходження заяви про відвід (частина п’ята статті 20 ГПК).

(Абзац другий підпункту 1.2 пункту 1 в редакції роз’яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Абзац третій підпункту 1.2 пункту 1 виключено.

(Згідно з роз’ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1.3. Господарський суд за клопотанням сторони або за своєю ініціативою має право до прийняття рішення залучити до участі у справі іншого відповідача.

Абзац другий підпункту 1.3 пункту 1 виключено.

(Абзац другий підпункту 1.3 пункту 1 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, виключено згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Абзац третій підпункту 1.3 пункту 1 виключено.

(Згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Про залучення іншого відповідача чи заміну неналежного відповідача виноситься ухвала, і розгляд справи починається спочатку (стаття 24 ГПК).

Ухвали про залучення іншого відповідача чи заміну неналежного відповідача не можуть бути переглянуті в апеляційному та в касаційному порядку (статті 106 і 111¹³ ГПК).

(Абзац п'ятий підпункту 1.3 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Стаття 24 ГПК не зобов'язує господарський суд задовольняти клопотання сторони про залучення до участі у справі іншого відповідача. Проте відхилення такого клопотання і задоволення позову за рахунок неналежного відповідача можуть бути підставою для скасування рішення згідно з пунктом 3 частини третьої статті 104 ГПК.

(Абзац шостий підпункту 1.3 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1.4. Згідно зі статтею 25 ГПК у разі вибуття однієї зі сторін у спірному або встановленому рішенням господарського суду правовідношенні внаслідок реорганізації юридичної особи, господарський суд здійснює заміну цієї сторони її правонаступником.

Проте слід мати на увазі, що у справах про визнання боржника банкрутом процесуальне правонаступництво боржника неможливе. У разі його ліквідації або реорганізації до порушення справи про банкрутство кредиторів слід відмовити в прийнятті заяви про визнання такого боржника банкрутом (пункт 3 статті 62 ГПК), а якщо ліквідація або реорганізація підприємства боржника відбулася після порушення провадження у справі, його слід припинити на підставі пункту 6 статті 80 ГПК.

1.5. У процесі розгляду господарським судом спору між позивачем і відповідачем третя особа може вважати, що саме їй належить право

на предмет спору. З метою захисту свого права така юридична особа може звернутися до господарського суду, який розглядає справу, із заявою про вступ у справу як третя особа із самостійною вимогою. Вступ цієї особи у справу можливий на будь-якій стадії провадження справи в господарському суді, але до прийняття ним рішення. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу виноситься ухвала.

(Абзац перший пункту 1.5 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Вступ у справу третьої особи, яка має самостійні вимоги на предмет спору, можливий тільки на підставі її заяви, а не за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи господарського суду (стаття 26 ГПК).

1.6. Господарський процесуальний кодекс передбачає можливість участі в судовому процесі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, але рішення господарського суду зі спору може вплинути на права та обов'язки цієї особи щодо однієї із сторін (стаття 27 ГПК). Така третя особа виступає в процесі на боці тієї сторони, з якою в неї існують певні правові відносини.

Відповідно до статті 27 ГПК така третя особа може бути притягнута до участі у справі за її заявою, а також за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи господарського суду.

(Абзац другий підпункту 1.6 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Відповідно до статті 21 ГПК сторонами в судовому процесі – позивачами і відповідачами – можуть бути підприємства та організації, зазначені в статті 1 цього Кодексу. Це правило встановлено лише для сторін в судовому процесі і не стосується третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору. Отже, такими особами можуть бути і громадяни, які не мають статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

(Підпункт 1.6 доповнено новим абзацом третім згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103, у зв'язку з цим абзаци третій і четвертий вважати відповідно абзацами четвертим і п'ятим.)

Допущення або притягнення третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, до участі у справі вирішується ухвалою до прийняття господарським судом рішення з урахуванням того, чи є в цієї особи юридичний інтерес до даної справи.

На підставі статей 106 і 111¹³ ГПК ухвали про залучення до участі у справі третіх осіб або їх вступ у справу перегляду в апеляційному та в касаційному порядку не підлягають.

(Абзац п'ятий підпункту 1.6 в редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1.7. У відповідності з частиною п'ятою статті 28 ГПК громадяни можуть вести свої справи в господарському суді особисто або через представників, повноваження яких підтверджуються нотаріально посвідченою довіреністю. Особу громадянина-підприємця можуть засвідчувати документ про реєстрацію його як суб'єкта підприємницької діяльності та паспорт або інший відповідний документ.

1.8. У відповідності зі статтею 30 ГПК в судовому процесі можуть брати участь посадові особи та інші працівники підприємств, установ, організацій, державних чи інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи.

Господарський суд управі викликати зазначених осіб як у процесі попередньої підготовки справи до розгляду (пункт 8 статті 65 ГПК), так і під час її розгляду (пункт 1 частини першої та частина третя статті 77 ГПК).

Абзац третій підпункту 1.8 виключено.

(Згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1.9. Статтею 31 ГПК передбачена участь у судовому процесі судового експерта, права, обов'язки і відповідальність якого визначаються цим Кодексом та Законом України «Про судову експертизу».

Абзац другий підпункту 1.9 виключено.

(Згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

У разі прийняття такої відмови суддею, останній фіксує її в ухвалі про призначення іншого судового експерта.

Сторони чи прокурор, який бере участь у процесі, мають право заявити відвід судовому експерту з підстав та в порядку, передбачених частинами п'ятою і шостою цієї ж статті.

Питання про відвід судового експерта вирішується суддею, який виносить з цього приводу ухвалу. Згідно із статтями 106 і 111¹³ ГПК така ухвала не підлягає перегляду в апеляційному та в касаційному порядку.

(Абзац підпункту 1.9 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

2. Докази

2.1. У відповідності з пунктом 4 частини третьої статті 129 Конституції України та статтею 33 ГПК кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд за клопотанням сторін або прокурора може витребувати їх від підприємств, посадових осіб та організацій, незалежно від їх участі у справі.

(Абзац перший підпункту 2.1 пункту 2 із змінами, внесеними згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Про витребування доказів від сторони, а також від інших підприємств, установ, організацій, державних органів господарський суд зазначає в ухвалі про порушення провадження у справі (статті 64 та 65 ГПК) або в ухвалі про відкладення розгляду справи (стаття 77 ГПК).

Письмові докази подаються в оригіналі або в належним чином засвідченій копії (стаття 36 ГПК). Якщо документи, які мають значення для правильного вирішення спору, і підписи на них виготовлені стороною за допомогою будь-яких технічних засобів, то такі документи повинні прийматися господарським судом як письмові докази, досліджуватися та оцінюватися за загальними правилами ГПК. Якщо подані копії документів викликають сумніви, господарський суд має право витребувати оригінали цих документів. Для перевірки достовірності поданих до суду документів ним може бути призначено судову експертизу.

(Абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 із змінами, внесеними згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5.)

2.2. Будь-які подані учасниками процесу докази (у тому числі, зокрема, і стосовно інформації в мережі Інтернет) підлягають оцінці судом на предмет належності і допустимості. Вирішуючи питання щодо доказів, господарські суди повинні враховувати інститут допустимості засобів доказування, згідно з яким обставини справи, що відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування. Так, чинним законодавством, що регулює відносини за договором перевезки вантажу, встановлений перелік документів-доказів, які є підставою для покладення на перевізника відповідальності за втрату, псування, пошкодження або недостачу вантажу. Отже ніякі інші документи не можуть підтверджувати

обставини, що є підставою для покладення на перевізника відповідальності за незбереження вантажу.

(Підпункт 2.2 пункту 2 із змінами, внесеними згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26, рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5.)

Що ж до належності доказів, то нею є спроможність відповідних фактичних даних містити інформацію стосовно обставин, які входять до предмета доказування з даної справи.

(Підпункт 2.2 пункту 2 доповнено абзацом згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5.)

Подані докази не можуть бути відхилені судом з тих мотивів, що вони не передбачені процесуальним законом.

(Підпункт 2.2 пункту 2 доповнено абзацом згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5.)

2.3. Не потребують доказування преюдиціальні факти, тобто встановлені рішенням господарського суду (іншого органу, який вирішує господарські спори) у процесі розгляду іншої справи, у якій беруть участь ті самі сторони.

Таке ж значення для господарського суду має вирок суду з кримінальної справи, що набрав законної сили, з питань, чи мали місце певні дії та ким вони вчинені. Що ж до рішення суду з цивільної справи, яке набрало законної сили, то встановлені ним факти, що мають значення для вирішення спору, не підлягають доведенню перед господарським судом.

Не доводяться в господарському суді факти, які відповідно до закону вважаються встановленими, але таке припущення може бути спростоване в загальному порядку.

3. Подання позову, порушення провадження у справі і вирішення спору

3.1. Відповідно до статей 1 і 2 ГПК господарський суд порушує справи за позовними заявами заінтересованих підприємств і організацій, у тому числі громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, державних та інших органів, що звертаються до господарського суду у випадках, передбачених чинним законодавством України, а також прокурорів чи їх заступників, які звертаються до господарського суду в інтересах держави. У встановлених законодавчими актами України випадках справу може бути

порушено за заявою громадянина, який не є суб'єктом підприємницької діяльності. Господарський процесуальний кодекс України не надає органу управління права подавати до господарського суду позов в інтересах підпорядкованих йому підприємств і організацій, а також не наділяє господарський суд правом порушувати справу з власної ініціативи.

Згідно зі статтею 93 Цивільного кодексу України місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

(Пункт 3.1 доповнено абзацом другим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р.

№ 04-5/212, абзац другий пункту 3.1 у редакції рекомендації президії Вищого господарського суду України від 25.04.2005 р. № 04-5/144.)

Місцем проживання фізичної особи згідно з частиною 1 статті 29 названого Кодексу є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, у якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

(Пункт 3.1 доповнено абзацом третім згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Частиною 6 цієї статті передбачено, що фізична особа може мати кілька місць проживання.

(Пункт 3.1 доповнено абзацом четвертим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Водночас громадянин визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до статті 58 Господарського кодексу України (частина 1 статті 128 названого Кодексу).

(Пункт 3.1 доповнено абзацом п'ятим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Таким чином, у випадках, передбачених статтею 56 ГПК України, місцезнаходження (місце проживання) відповідача визначається за даними його державної реєстрації як суб'єкта господарювання.

(Пункт 3.1 доповнено абзацом шостим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.2. Питання про прийняття позовної заяви вирішується судьдею, який має право відмовити у її прийнятті у випадках, передбачених статтею 62 ГПК. Так, на підставі пункту 1 статті 62 ГПК суддя відмовляє у прийнятті позовної заяви, якщо спір непідвідомчий господарському суду, зокрема коли його вирішення чинним законодавством віднесено до компетенції іншого органу.

Перелік підстав відмови в прийнятті позовної заяви, встановлений статтею 62 ГПК, є вичерпним. Так, ГПК не передбачає права судді на таку відмову за мотивом, що позов поданий до підприємства або організації, які згідно з чинним законодавством не можуть бути відповідачами з такого спору. Якщо ці обставини виявлені в процесі розгляду справи, позов задоволенню не підлягає.

Суд не вправі повернути позовну заяву також з мотиву недодання документів, що є доказами, оскільки позивач може їх надавати, а суд – вимагати їх надання до закінчення розгляду справ.

(Підпункт 3.2 доповнено абзацом третім згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3.3. Недодержання вимог статей 54 і 57 ГПК щодо форми, змісту і додатків до позовної заяви тягне за собою наслідки, передбачені статтею 63 ГПК. Так, позовна заява підлягає поверненню без розгляду, якщо позивачем не вказано повне найменування сторін та їх поштових адрес, або позовну заяву підписано не уповноваженою належним чином особою, або прокурор не зазначив орган, уповноважений здійснювати відповідні функції держави в спірних відносинах.

Підставою для повернення позовної заяви є також відсутність викладу обставин, на яких ґрунтується позовна вимога, та незазначення доказів, що підтверджують викладені в заяві обставини. Господарський суд повертає позовну заяву, що не містить обґрунтованого розрахунку стягуваної чи оспорюваної суми, або такий розрахунок не додано до заяви.

У вирішенні питання про наслідки порушення позивачем вимог статті 57 слід виходити з того, що підставою для повернення позовної заяви є тільки відсутність доказів сплати державного мита у встановлених порядку і розмірі витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу, відправлення відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів.

(Абзац третій підпункту 3.3 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендацією Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Якщо в позовній заяві є посилання на докази, що підтверджують викладені обставини, але самі докази до позовної заяви не надані, таку заяву не можна повертати з посиланням на статтю 63 ГПК. У цьому випадку суддя в процесі підготовки справи до розгляду ухвалою витребує ці докази від позивача чи відповідача.

Господарським судам не слід допускати повернення позовних заяв та заяв кредиторів у справах про банкрутство в разі подання як доказу сплати державного мита платіжних доручень, що відповідають вимогам Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції України від 22.04.93 № 15 (з наступними змінами та доповненнями). У разі виникнення сумнівів щодо надходження і зарахування державного мита до Державного бюджету України суди мають право згідно з пунктом 4 статті 65 ГПК витребувати від позивача чи кредитора відповідне підтвердження територіального органу Державного казначейства України.

(Абзац п'ятий пункту 3.3 в редакції рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

У застосуванні пункту 6 статті 63 ГПК господарському суду необхідно враховувати таке. Розрахунковий документ, виданий відправником поштового відправлення відповідно до пункту 36 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1155, може вважатися належним доказом надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення позовної заяви, оскільки згідно з пунктом 78 названих Правил листи, бандеролі і посилки приймаються з таким описом лише за бажанням відправника, і у господарського суду відсутні правові підстави спонукати відправників до обов'язкового оформлення описів вкладення.

(Абзац шостий пункту 3.3 в редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Про повернення позовної заяви і доданих до неї документів виноситься ухвала, яку може бути оскаржено (частина друга статті 63 ГПК).

(Абзац підпункту 3.3 в редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Якщо передбачені в пунктах 2, 3, 4, 5, 6 і 10 частини першої статті 63 ГПК підстави повернення позовної заяви виявлено господарським

судом після прийняття позовної заяви до розгляду, справа підлягає розглядові по суті. У разі необхідності розгляд справи може бути відкладено (стаття 77 ГПК), зокрема, з метою: витребування необхідних доказів чи обґрунтованого розрахунку стягуваної (оспорюваної) суми; надіслання відповідачеві чи іншим особам, які беруть участь у справі, копій позовних матеріалів. Повне найменування і поштові адреси сторін може бути з'ясовано безпосередньо у судовому засіданні. Не сплачені у встановленому порядку та розмірі суми державного мита і витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу можливо стягнути за результатами розгляду справи.

(Підпункт 3.3 доповнено абзацом згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Що ж до підстав повернення позову, зазначених у пунктах 1 і 3 статті 63 ГПК, то у разі їх виявлення після прийняття позовної заяви позов, з урахуванням конкретних обставин, підлягає залишенню без розгляду згідно з пунктом 1 або пунктом 3 статті 81 ГПК, або ж провадження зі справи припиняється відповідно до пункту 3 статті 80 ГПК.

(Підпункт 3.3 доповнено абзацом згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

У застосуванні пункту 1 статті 63 і пункту 1 статті 81 ГПК слід мати на увазі таке.

(Підпункт 3.3 доповнено абзацом згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Коли до позовної заяви не додано документ, що підтверджує повноваження посадової особи, яка її підписала, суддя повертає заяву без розгляду, а якщо він не зробив цього, то в процесі підготовки справи до судового розгляду пропонує позивачеві надати відповідний документ. У разі його неподання суд виносить ухвалу про залишення позову без розгляду. Якщо позовну заяву підписано особою на підставі виданої їй довіреності, до заяви має бути додано оригінал або належно завірену копію такої довіреності. Посилання в заяві лише на номер і дату довіреності є недостатнім, і така заява підлягає поверненню.

(Підпункт 3.3 доповнено абзацом згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3.4. Позивач має право об'єднати в одній позовній заяві кілька вимог, пов'язаних між собою підставою виникнення або поданими доказами (зокрема, про стягнення неповернутого кредиту, відсотків

за користування кредитом і неустойки; про визнання недійсним акта державного органу і про відшкодування заподіяної у зв'язку з його виданням шкоди; про стягнення вартості недостачі товару, одержаного за кількома транспортними документами і оформленої одним актом прийомки або коли такий товар сплачено за одним розрахунковим документом; про спонукання до виконання зобов'язань за господарським договором і про застосування заходів майнової відповідальності за його невиконання тощо). Право об'єднати кілька однорідних позовних заяв або справ, у яких беруть участь ті ж самі сторони, надане також судді. Якщо позивач порушив правила поєднання вимог або поєднання цих вимог перешкоджатиме з'ясуванню прав і взаємовідносин сторін чи суттєво утруднить вирішення спору, суддя має право повернути позовну заяву (стаття 58 та пункт 5 статті 63 ГПК).

(Абзац перший підпункту 3.4 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Господарський суд повинен повернути позовну заяву без розгляду, якщо позов поданий одночасно до залізниці та вантажовідправника (вантажоодержувача) і в цій позовній заяві об'єднані вимоги, що ґрунтуються на комерційному акті, з вимогами, які обґрунтовані іншими документами.

3.5. Відповідно до статті 69 ГПК господарський суд має вирішити спір у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви. Тільки у виняткових випадках голова господарського суду чи його заступник мають право продовжити строк вирішення спору, але не більше, як на один місяць, про що виноситься ухвала, яка не підлягає оскарженню в апеляційному та в касаційному порядку (статті 106 і 111¹³ ГПК).

(Абзац перший підпункту 3.5 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

У разі залучення до участі у справі іншого відповідача або заміни неналежного відповідача розгляд справи починається заново (стаття 24 ГПК) і здійснюється в межах строків, передбачених частинами першою і другою статті 69 ГПК. У разі необхідності голова господарського суду або його заступник може продовжити строк вирішення спору, але не більш як на один місяць (частина третя статті 69 ГПК).

(Абзац другий підпункту 3.5 у редакції рекомендацій президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

У строк більше двох місяців суддя може вирішити спір, якщо про це є письмове клопотання обох сторін чи однієї сторони, погоджене з другою стороною. За наявності цих обставин у судді немає необхідності порушувати перед головою господарського суду або його заступником питання щодо продовження строку вирішення спору.

Згідно з частиною другою статті 69 ГПК спір про стягнення за боргованості за опротестованим векселем має бути вирішений господарським судом у строк не більше одного місяця з дня одержання позовної заяви.

3.6. Розпочинаючи судовий розгляд, суддя має встановити, чи повідомлені про час і місце цього розгляду особи, які беруть участь у справі, але не з'явилися в засідання.

Необхідно мати на увазі, що розгляд справи за відсутності будь-якої із сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду, є безумовною підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду (пункт 2 частини другої статті 111¹⁰ ГПК).

Особи, які беруть участь у справі, вважаються повідомленими про час і місце її розгляду судом, якщо ухвалу про порушення провадження у справі надіслано за поштовою адресою, зазначеною в позовній заяві.

(Абзац перший підпункту 3.6 замінено абзацами першим – третім згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, у зв'язку з цим абзаци другий – четвертий вважати абзацами четвертим – шостим.)

У випадку нез'явлення в засідання господарського суду представників обох сторін або однієї з них справа може бути розглянута без їх участі, якщо неявка таких представників не перешкоджає вирішенню спору.

(Абзац четвертий підпункту 3.6 із змінами, внесеними згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26, рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

У разі нез'явлення в засідання господарського суду представника позивача, якщо його присутність було визнано обов'язковою, суддя вправі притягти позивача до відповідальності, встановленої пунктом 5 статті 83 ГПК, або залишити позов без розгляду (пункт 5 статті 81 ГПК), або вжити обох цих заходів одночасно, а також винести окрему ухвалу, як це передбачено частиною першою статті 90 ГПК.

(Абзац п'ятий підпункту 3.6 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Що ж до представника відповідача, то у разі нез'явлення його представника за викликом господарського суду останній має право відкласти розгляд справи (стаття 77 ГПК), ужити заходів, передбачених пунктом 5 статті 83 ГПК або статтею 90 ГПК.

(Абзац шостий підпункту 3.6 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.)

3.7. Передбачені частиною четвертою статті 22 ГПК права позивача змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову можуть бути реалізовані до прийняття рішення судом першої інстанції. Ця норма не застосовується під час розгляду справи в інших інстанціях. Зазначені права можуть бути використані позивачем також під час нового розгляду справи в першій інстанції після скасування рішення і передачі у встановленому порядку справи на новий розгляд суду першої інстанції.

Зміна предмета позову означає зміну матеріально-правової вимоги до позивача. Зміна підстави позову означає зміну обставин, якими позивач обґрунтовує свою вимогу до відповідача. Одночасна зміна і предмета, і підстав позову не допускається. Під збільшенням розміру позовних вимог слід розуміти збільшення суми позову за тією ж вимогою, яку було заявлено в позовній заяві.

(Абзац другий підпункту 3.7 із змінами, внесеними згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Згідно з частиною четвертою статті 78 ГПК господарський суд виносить ухвалу про прийняття відмови позивача від позову, а відповідно до частини п'ятої цієї ж статті приймає рішення про задоволення позову в разі визнання його відповідачем. Проте суд, який вирішує спір, не зв'язаний заявами позивача про відмову від позову, зменшення розміру позовних вимог та відповідача – про визнання позову. На підставі частини шостої статті 22 ГПК у разі, якщо відповідні дії суперечать законодавству або порушують чий-небудь права і охоронювані законом інтереси (у тому числі юридичної чи фізичної особи, яка не є учасником даного судового процесу), спір підлягає вирішенню по суті згідно з вимогами чинного законодавства.

(Пункт 3.7 у редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3.7.1. Згідно зі статтею 60 ГПК відповідач має право до прийняття рішення зі спору подати до позивача зустрічний позов

для спільного розгляду з первісним позовом. Отже відповідач не обмежується якимось терміном на подання ним зустрічного позову в межах строку вирішення спору.

У разі подання відповідачем зустрічного позову і необхідністю зв'язку з цим дослідження в стислі терміни додаткових доказів або проведення додаткових процесуальних дій судам рекомендується застосовувати положення частин третьої – п'ятої статті 69 ГПК.

(Пункт 3.7 доповнено підпунктом 3.7.1 згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.8. Статтею 79 ГПК встановлено вичерпний перелік підстав зупинення провадження у справі. Зупинення провадження у справі з інших підстав слід визнати неправомірним.

За змістом названої статті ГПК оскарження у встановленому порядку ухвал суду першої інстанції, і, відповідно, надіслання матеріалів справи до апеляційної інстанції може бути підставою для зупинення ним позовного провадження або провадження у справі про банкрутство.

(Пункт 3.8 у редакції рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.9. Приймаючи рішення зі спору, господарський суд повинен мати на увазі таке.

3.9.1. Згідно з частиною другою статті 4 ГПК господарський суд не застосовує акти державних та інших органів, якщо ці акти не відповідають законодавству України. Актами, що не відповідають законодавству України, можуть бути акти центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування або інших органів, які за своїм статусом не є державними.

За змістом цієї статті до кола актів, які підлягають застосуванню господарськими судами, не відносяться судові рішення судів загальної юрисдикції. У процесі здійснення господарського судочинства з конкретної справи господарські суди керуються судовими рішеннями судів загальної юрисдикції виключно на підставі, у межах та порядку, передбачених статтею 35 ГПК, тобто у встановленні преюдиціальних фактів.

(Пункт 3.9 доповнено новим підпунктом 3.9.1 згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.9.1-1. Відповідно до Рішення № 15-рп/2002 Конституційного Суду України від 9 липня 2002 року у справі № 1-2/2002 (про

досудове врегулювання спорів) положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

Отже, з дати оприлюднення зазначеного Рішення Конституційного Суду України місцеві господарські суди мають у порядку, передбаченому ГПК, приймати до свого провадження як позови з вимогами, що ґрунтуються на визнаних претензіях позивача, так і позови, щодо вимог яких не подано доказів вжиття заходів досудового врегулювання спору. У зв'язку з викладеним суди з цієї дати не мають права застосовувати пункт 4 статті 83 ГПК.

(Абзац другий підпункту 3.9.1-1 із змінами, внесеними згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

(Пункт 3.9 доповнено новим підпунктом 3.9.1-1 згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212, у зв'язку з цим підпункт 3.9.1 вважати підпунктом 3.9.1-2.)

3.9.1.-2. Виходячи в разі необхідності за межі позовних вимог (пункт 2 статті 83 ГПК), господарський суд одночасно повинен вирішувати питання про стягнення недоплаченого позивачем державного мита.

(Підпункт 3.9.1-2 пункту 3.9 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, у редакції рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.9.2. Підпункт 3.9.2 пункту 3.9 виключено.

(Підпункт 3.9.2 пункту 3.9 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, виключено згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.)

3.9.3. Підпункт 3.9.3 пункту 3.9 виключено.

(Підпункт 3.9.3 пункту 3.9 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, виключено згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.9.4. Підпункт 3.9.4 пункту 3.9 виключено.

(Підпункт 3.9.4 пункту 3.9 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, виключено згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3.9.5. Згідно із статтею 85 ГПК господарський суд, розглянувши справу по суті, у тому ж судовому засіданні оголошує рішення з додержанням вимог статті 84 цього Кодексу.

Суддя може оголосити в судовому засіданні тільки вступну та резолютивну частини рішення за наявності згоди на це представників як позивача, так і відповідача, присутніх у засіданні, а в разі присутності представника лише однієї із сторін – за згодою цього представника. За відсутності відповідної згоди суд згідно з частиною третьою статті 77 ГПК може оголосити перерву в засіданні з метою виготовлення повного тексту рішення.

(Підпункт 3.9.5 пункту 3.9 доповнено новим абзацом другим згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26, у зв'язку з цим абзаци другий – четвертий вважати абзацами третім – п'ятим.)

Мотивоване рішення і раніше оголошені вступна та резолютивна його частини підписуються всіма суддями, які беруть участь у його прийнятті.

Вступна і резолютивна частини мотивованого рішення мають дослівно відповідати вступній і резолютивній частинам рішення, оголошеним після закінчення розгляду справи.

До справи долучаються як оголошені вступна і резолютивна частини рішення, так і рішення, складене в остаточній формі.

(Пункт 3.9 доповнено підпунктом 3.9.5 згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3.9.6. Одним із засобів вирішення господарського суду є мирова угода сторін, яка може стосуватися лише прав і обов'язків сторін щодо предмета позову (частини перша і третя статті 78 ГПК).

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, користуються всіма правами позивача (частина третя статті 26 ГПК), і отже, управі укладати мирові угоди на загальних підставах.

Представник будь-якої із сторін вправі укладати мирову угоду від її імені лише в разі, коли відповідні повноваження прямо обумовлені в довіреності.

Мирова угода може містити й часткові поступки, наприклад, про зменшення позовних вимог або про часткове визнання позову.

Умови мирової угоди мають бути викладені чітко й недвозначно з тим, щоб не виникало неясності і спорів з приводу її змісту під час виконання.

Суддя має роз'яснити сторонам процесуальні наслідки припинення провадження зі справи.

В ухвалі про затвердження мирової угоди в резолютивній частині докладно й чітко викладаються її умови і зазначається про припинення провадження у справі (пункт 7 частини першої статті 80 ГПК), а також вирішується питання про розподіл між сторонами судових витрат.

Господарський суд не затверджує мирову угоду, якщо вона не відповідає закону, або за своїм змістом вона є такою, що не може бути виконана у відповідності з її умовами, або якщо така угода остаточно не вирішує спору чи може призвести до виникнення нового спору. Мирова угода не може вирішувати питання про права і обов'язки сторін, які можуть виникнути в майбутньому, а також стосуватися прав і обов'язків інших юридичних чи фізичних осіб, які не беруть участі у справі або, хоча й беруть таку участь, але не є учасниками мирової угоди. Укладення мирової угоди неможливе і в тих випадках, коли ті чи інші відносини твердо врегульовано законом і не можуть змінюватися волевиявленням сторін.

Наказ господарського суду про примусове виконання мирової угоди не може бути видано, оскільки провадження зі справи припинено. У разі ж ухилення однієї зі сторін від виконання мирової угоди:

- якщо ухвала господарського суду про затвердження мирової угоди відповідає вимогам статті 19 Закону України «Про виконавче провадження», то вона є виконавчим документом у розумінні пункту 2 частини другої статті 3 названого Закону і підлягає виконанню державною виконавчою службою; тому за наявності зазначеної умови позовна заява про спонукання до виконання мирової угоди не підлягає розгляду в господарських судах;

- якщо ж ухвала суду про затвердження мирової угоди не містить усіх даних, зазначених у статті 19 названого Закону, то така ухвала не має статусу виконавчого документа, і інша сторона у справі не позбавлена права звернутися з позовом про спонукання до виконання мирової угоди.

(Абзац дев'ятий підпункту 3.9.6 пункту 3.9 замінено абзацами дев'ятим – одинадцятим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 25.04.2008 р. № 04-5/141.)

(Пункт 3.9 доповнено підпунктом 3.9.6 згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3.10. У судовій практиці виникають ситуації, за яких суд першої інстанції повинен вчиняти певні процесуальні дії у справі, наприклад, вживати заходів до забезпечення позову, розглядати заяву про відстрочку або розстрочку виконання рішення, зміну способу та порядку виконання рішення тощо, але матеріали цієї справи надіслані до апеляційної чи касаційної інстанції. У таких випадках судам першої інстанції рекомендується вчиняти певні процесуальні дії лише за умов, якщо відсутність матеріалів справи не заважає їх належному здійсненню згідно з вимогами ГПК.

(Пункт 3 доповнено пунктом 3.10 згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

4. Пункт 4 виключено

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з листом Вищого арбітражного суду України від 15.10.97 р. № 05-2/351, роз'ясненнями Вищого арбітражного суду від 16.04.98 р. № 02-5/141, від 24.12.99 р. № 02-5/601, від 18.04.2001 р. № 02-5/467, виключено згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

4. Частиною першою статті 20 ГПК передбачено, що суддя, який брав участь у розгляді справи, не може брати участі в новому розгляді справи в разі скасування рішення, ухвали, прийнятої за його участю.

У застосуванні цієї норми процесуального права господарським судам необхідно враховувати таке.

У разі скасування апеляційною або касаційною інстанцією ухвал, які не стосуються суті спору (як-от про передачу справи на підсудність, про забезпечення позову, про зупинення провадження у справі, про залишення позову без розгляду, окремої ухвали), справи може бути передано у встановленому порядку на розгляд суддів, якими винесено відповідні ухвали.

(Абзац третій пункту 4 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 25.04.2005 р. № 04-5/144.)

(Роз'яснення доповнено пунктом 4 згідно з листом президії Вищого господарського суду України від 01.02.2005 р. № 04-5/26.)

5. З виданням цього роз'яснення вважати таким, що втратило чинність, роз'яснення президії Вищого Арбітражного Суду України від 3 листопада 1992 року № 01-6/1327а «Про застосування статті 20 Арбітражного процесуального кодексу України».

6. Господарським судам слід також враховувати роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України, роз'яснення і рекомендації президії Вищого господарського суду України (з подальшими змінами і доповненнями) з питань, які не включено до даного роз'яснення, а саме:

(Абзац перший пункту 6 у редакції рекомендацій президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5, із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 25.04.2008 р. № 04-5/141.)

6.1. «Про практику застосування статті 90 Господарського процесуального кодексу України від (від 02.12.92 № 01-6/1444);

6.2. «Про деякі питання визначення ціни позову, підсудності справ та сплати державного мита» (від 17.02.94 № 02-5/114);

6.3. «Про участь в судовому процесі відособлених підрозділів юридичних осіб» (від 28.07.94 № 02-5/492);

6.4. «Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову» (від 23.08.94 № 02-5/611);

6.5. «Про деякі питання практики застосування статей 80 та 81 Господарського процесуального кодексу України» (від 23.08.94 № 02-5/612);

6.6. Підпункт 6.6 пункту 6 виключено.

(Згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

6.7. Підпункт 6.7 пункту 6 виключено.

(Згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5.)

6.8. «Про деякі питання практики застосування статті 121 Господарського процесуального кодексу України» (від 12.09.96 № 02-5/333);

6.9. «Про судові рішення» (від 10.12.96 № 02-5/422);

6.10. «Про деякі питання практики застосування розділу VI Господарського процесуального кодексу України» (від 04.03.98 № 02-5/78);

6.11. «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» (від 11.11.98 № 02-5/424)»;

(Пункт 6 доповнено новим підпунктом 6.11 згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5, у зв'язку з цим підпункти 6.11–6.16 вважати відповідно підпунктами 6.12–6.17.)

6.12. «Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України» (від 28.03.2002 № 04-5/365);

6.13. «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» (від 28.03.2002 № 04-5/366);

6.14. «Про деякі питання практики застосування розділу XII¹ Господарського процесуального кодексу України» (від 28.03.2002 № 04-5/367);

6.15. «Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами» (від 21.05.2002 № 04-5/563);

6.16. «Про деякі питання участі прокурора у розгляді справ, підвідомчих господарським судам» (від 22.05.2002 № 04-5/570);

6.17. «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» (від 31.05.2002 № 04-5/608);

(Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з листом Вищого арбітражного суду від 15.10.97 р. № 05-2/351, роз'ясненнями Вищого арбітражного суду від 16.04.98 р. № 02-5/141, від 18.04.2001 р. № 02-5/467, у редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

6.18. «Про деякі питання практики призначення судових експертів у справах зі спорів, пов'язаних із захистом права інтелектуальної власності» (від 29.03.2005 № 04-5/76)».

(Пункт 6 доповнено підпунктом 6.18 згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 16.01.2008 р. № 04-5/5.)

*Голова Вищого
арбітражного суду України*

А.І. Дещетя

Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову

Вищий арбітражний суд України.
Роз'яснення № 02-5/611 від 23.08.94 р.

*Із змінами і доповненнями, внесеними роз'ясненнями
президії Вищого арбітражного суду України
від 18 листопада 1997 року № 02-5/445,
від 18 квітня 2001 року № 02-5/467,
роз'ясненнями президії Вищого господарського суду України
від 28 березня 2002 року № 04-5/365,
від 31 травня 2002 року № 04-5/609,
рекомендацією президії Вищого господарського суду України
від 10 лютого 2004 року № 04-5/212.*

(У тексті роз'яснення, крім абзацу другого вступної частини, слово «арбітражний» у всіх відмінках замінено словом «господарський» у відповідних відмінках, а аббревіатуру «АПК» – аббревіатурою «ГПК» згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 року № 04-5/609.)

Вивчення практики застосування заходів до забезпечення позову свідчить, що в переважній більшості випадків судами правильно застосовуються ці заходи. Разом з тим виявлені непоодинокі факти помилкової оцінки як дійсної необхідності застосування заходів до забезпечення позову, так і того, який саме захід найбільш доцільний у даному конкретному випадку, на якій стадії процесу він має бути застосований тощо.

(Абзац перший вступної частини із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

З метою однакового і правильного застосування законодавства щодо забезпечення позову президія Вищого арбітражного суду України вважає за необхідне дати такі роз'яснення.

1. Відповідно до статті 66 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) заходи до забезпечення позову застосовуються господарським судом за заявою сторони, прокурора чи його заступника, який подав позов, або з ініціативи господарського суду як гарантія реального виконання рішення суду.

(Абзац 1 пункту 1 змінено згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.11.97 р. № 02-5/445.)

Клопотання про забезпечення позову може бути подано також третіми особами із самостійними вимогами на предмет спору, оскільки ці особи користуються правами позивача в процесі (ч. 3 ст. 26 ГПК).

Господарським судам слід мати на увазі, що перелік осіб, які вправі порушувати питання про забезпечення позову, наведений у ст. 66 ГПК, є вичерпним.

2. Забезпечення позову як засіб запобігання можливим порушенням майнових прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи може застосовуватись як за основним, так і за зустрічним позовом на будь-якій стадії процесу, включаючи перегляд рішення, ухвали, постанови (у подальшому – рішення) в апеляційному або в касаційному порядку.

(Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.04.2001 р. № 02-5/467, у редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3. Умовою застосування заходів до забезпечення позову є достатньо обґрунтоване припущення, що майно (у тому числі грошові суми, цінні папери тощо), яке є у відповідача на момент пред'явлення позову до нього, може зникнути, зменшитися за кількістю або погіршитися за якістю на момент виконання рішення. Отже, найдоцільніше вирішувати питання забезпечення позову на стадії попередньої підготовки справи до розгляду (ст. 65 ГПК).

4. Клопотання про забезпечення позову, яке раніше було відхилено повністю або частково, може бути подано вдруге, якщо змінилися певні обставини. Тобто на заяви про забезпечення позову, у задоволенні яких було відмовлено, не поширюється заборона повторно звертатися до господарського суду.

5. Про забезпечення позову господарський суд виносить ухвалу, яка надсилається органам державної виконавчої служби, особам, яким заборонено вчиняти певні дії, або податковим органам,

установам банків, кредитно-фінансовим установам, в яких знаходиться виконавчий документ. Наказ про вжиття заходів до забезпечення позову не видається.

(Пункт 5 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.04.2001 р. № 02-5/467, у редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 28.03.2002 р. № 04-5/365.)

6. Обираючи, який саме засіб забезпечення позову слід застосовувати в тій чи іншій справі, господарський суд повинен виходити з такого.

6.1. У позовному провадженні при накладанні арешту на грошові суми відповідача слід обмежувати піддані арешту кошти розміром суми позову та можливих судових витрат. Накладення господарським судом арешту на рахунки боржника чинним законодавством не передбачене.

(Пункт 6.1 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.11.97 р. № 02-5/445, роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

6.2. За позовами про визнання права власності або витребування майна арешт може бути лише накладений на індивідуально визначене майно.

6.3. У провадженні зі справ про банкрутство арешт може бути накладено на все належне боржникові (закріплене за ним) майно незалежно від поділу його на основні чи оборотні засоби.

Арешт на майно громадянина-підприємця може бути накладено на загальних підставах за винятком майна, на яке згідно з цивільним процесуальним законодавством України не може бути звернено стягнення.

(Пункт 6.3 в редакції роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 18.04.2001 р. № 02-5/467.)

7. По позовах про витребування майна в ухвалі про накладення арешту на майно боржника господарський суд повинен чітко охарактеризувати ознаки, за якими той чи інший предмет відрізняється від подібних. Не можна, наприклад, накладати арешт на автомобіль, не зазначивши його видових ознак («Волга», «Лада», «Москвич» тощо), державного реєстраційного номеру, номеру двигуна та ін., що відрізняло б саме цей автомобіль від будь-якого автомобіля взагалі.

(Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

8. Приймаючи ухвалу про заборону відповідачеві вчиняти певні дії, господарський суд повинен точно визначити, які саме дії забороняється вчиняти. Помилковими слід визнати ухвали, якими боржникам забороняється користуватися їх майном, якщо через особливості цього майна користування ним не тягне знищення або зменшення його цінності. За наявності підстав для застосування такого заходу забезпечення позову господарський суд може заборонити витрачання майна на власні потреби, відчуження його в будь-який спосіб, у тому числі здійснення тих чи інших платежів або перерахування авансом певних сум тощо.

Таке правило повинне застосовуватись і до інших осіб, яким на підставі ст. 67 ГПК забороняється вчинення дій щодо предмета спору.

9. Ухвалу про забезпечення позову може бути оскаржено (стаття 67 ГПК). У цих випадках господарський суд повинен дотримуватись правил, передбачених розділами XII і XII¹ ГПК.

(Пункт 9 у редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

10. Ураховуючи, що забезпечення позову застосовується як гарантія задоволення законних вимог позивача, господарський суд не повинен скасовувати вжиті заходи до виконання рішення або зміни способу його виконання, за винятком випадків, коли потреба в забезпеченні позову з тих чи інших причин відпала або змінилася певні обставини, що спричинились до застосування заходів забезпечення позову.

11. Пункт 11 виключено.

(Згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.04.2001 р. № 02-5/467.)

Про судові рішення

Вищий арбітражний суд України.
Роз'яснення № 02-5/422 від 10.12.96 р.

*Роз'яснення затверджено
постановою Вищого арбітражного суду України
від 28 лютого 1997 року № 3.*

*Із змінами і доповненнями, внесеними роз'ясненнями
Вищого арбітражного суду України
від 18 листопада 1997 року № 02-5/445,
від 11 листопада 1998 року № 02-5/425,
від 24 квітня 1999 року № 02-5/195,
роз'ясненнями президії Вищого арбітражного суду України
від 24 грудня 1999 року № 02-5/601,
від 6 листопада 2000 року № 02-5/618,
від 18 квітня 2001 року № 02-5/467,
роз'ясненням президії Вищого господарського суду України
від 31 травня 2002 року № 04-5/609,
рекомендацією президії Вищого господарського суду України
від 10 лютого 2004 року № 04-5/212*

(У тексті роз'яснення, крім абзацу третього вступної частини, слова «арбітражний» і «арбітражні» в усіх відмінках замінено словами «господарський» і «господарські» у відповідних відмінках, а аббревіатуру «АПК» – аббревіатурою «ГПК» згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31 травня 2002 року № 04-5/609.)

Перегляд судових актів свідчить, що в багатьох випадках рішення з конкретних справ не відповідають вимогам Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) щодо законності і обґрунтованості їх, повноти та об'єктивності аналізу фактичних обставин і зібраних у справі доказів.

(Абзац перший вступної частини із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України

від 18.11.97 р. № 02-5/445, роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 06.11.2000 р. № 02-5/618, роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Не в усіх рішеннях чітко викладаються вимоги позивача і заперечення відповідача; розкривається суть правовідносин сторін; дається правова кваліфікація встановлених фактів і посилення на законодавство, яким керувався суд, вирішуючи спір. Усе ще недостатня професійна культура та загальна грамотність викладення рішення.

З метою усунення цих недоліків, підвищення авторитету судового рішення президія Вищого арбітражного суду України вважає за необхідне дати такі роз'яснення.

(Абзац третій вступної частини із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

1. На підставі статті 124 Конституції України, частини першої статті 84 АПК судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій її території.

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 18.11.97 р. № 02-5/445, роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

2. У відповідності зі статтею 4 ГПК України рішення з господарського спору повинно прийматись у цілковитій відповідності з нормами матеріального і процесуального права та фактичними обставинами справи, з достовірністю встановленими господарським судом.

(Абзац перший пункту 2 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 18.11.97 р. № 02-5/445.)

Абзац другий пункту 2 виключено.

(Згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

3. Рішення господарського суду має ґрунтуватися на повному з'ясуванні такого:

3.1. Чи мали місце обставини, на які посилаються особи, що беруть участь у процесі, та якими доказами вони підтверджуються.

3.2. Чи не виявлено в процесі розгляду справи інших фактичних обставин, що мають суттєве значення для правильного вирішення спору, і доказів на підтвердження цих обставин.

3.3. Яка правова кваліфікація відносин сторін, виходячи з фактів, установлених у процесі розгляду справи, та яка правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору.

4. Господарським судам слід виходити з того, що рішення може ґрунтуватися лише на тих доказах, які були предметом дослідження й оцінки судом. При цьому необхідно мати на увазі, що у відповідності зі статтею 43 ГПК наявні докази підлягають оцінці у їх сукупності, і жодний доказ не має для господарського суду заздалегідь встановленої сили.

Відхиляючи будь-які доводи сторін чи спростовуючи подані стороною докази, господарські суди повинні в мотивувальній частині рішення навести правове обґрунтування і ті доведені фактичні обставини, з огляду на які ці доводи або докази не взято до уваги судом. Викладення в рішенні лише доводів та доказів сторони, на користь якої приймається рішення, є порушенням вимог статті 4² ГПК щодо рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

(Абзац другий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

5. Господарські суди повинні дотримуватися передбаченої статтями 84, 86 ГПК послідовності викладення рішення (вступна, описова, мотивувальна та резолютивна частини).

(Абзац перший пункту 5 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Про зміну сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, своїх процесуальних позицій у порівнянні з позовною заявою, відзивом на неї, клопотанням тощо слід зазначити в мотивувальній частині рішення.

6. Пункт 6 виключено.

(Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609, виключено згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

7. За наявності у справі третіх осіб у вступній та описовій частинах рішення згідно зі статтями 26 та 27 ГПК повинний бути точно визначений їх статус – із самостійними вимогами щодо предмета спору чи без таких. У залежності від цього слід формулювати мотивувальну та резолютивну частини рішень.

8. Зміна в рішенні господарського суду предмета, підстав позову за заявою позивача, зробленою безпосередньо в засіданні суду,

допустима лише, якщо при цьому не порушено процесуальних прав відповідача, передбачених статтями 22 і 23 ГПК, і відповідачеві було надано можливість подання доказів щодо нового предмета, підстав позову та наведення його доводів у судовому засіданні. Волевиявлення позивача повинно викладатись у письмовій формі.

(Абзац перший пункту 8 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

У зв'язку з висуванням позивачем у порядку, передбаченому частиною четвертою статті 22 ГПК, додаткових, змінених чи нових вимог до відповідача останній вправі вимагати відкладення розгляду справи для подання відповідних доказів.

(Абзац другий пункту 8 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 06.11.2000 р. № 02-5/618.)

9. Резолютивна частина рішення ні за яких умов не повинна викладатись альтернативно (наприклад: стягнути з відповідача певну суму або в разі відсутності коштів на його рахунку – звернути стягнення на належне йому майно). У випадку, коли такі альтернативні вимоги містяться у позовній заяві господарському суду необхідно визначити предмет позову і вирішувати спір у залежності від характеру зобов'язань відповідача.

(Абзац перший пункту 9 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

У резолютивній частині рішення має бути остаточна відповідь щодо усіх вимог, які були предметом судового розгляду.

При цьому господарські суди повинні зазначати:

9.1. У рішеннях за позовами про витребування майна чи про визнання права власності на майно – найменування майна, місце його знаходження (у спорі про передачу майна), а в разі необхідності – строк виконання відповідних дій та/або про видачу наказу про примусове виконання рішення.

(Підпункт 9.1 пункту 9 в редакції роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 06.11.2000 р. № 02-5/618.)

9.2. У рішеннях щодо кількох відповідачів – ступінь відповідальності кожного з них.

9.3. У рішеннях про визнання недійсними установчих документів суб'єкта підприємництва – про обов'язок власника (власників) або органу, уповноваженого створювати підприємство, здійснити

ліквідацію підприємства у встановленому законом порядку. Копію такого рішення надсилати власнику (власникам) або зазначеному органу.

9.4. У рішеннях про часткове задоволення майнових вимог – про відхилення решти вимог, припинення провадження або заличення без розгляду позову в цій частині.

9.5. У рішеннях, якими надано відстрочку або розстрочку виконання (стаття 121 ГПК), – конкретні терміни їх виконання.

9.6. В ухвалах зі справ, у яких сторони досягли мирової угоди (частина четверта статті 121 ГПК), – про затвердження відповідної угоди.

(Підпункт 9.6 пункту 9 в редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

9.7. У рішенні про визнання недійсним акта – його номер і дату видання, найменування органу, що видав цей акт, а в разі визнання акта частково недійсним – також його конкретний пункт, абзац, частину, що визнається недійсною.

(Пункту 9.7 із змінами, внесеними згідно з роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18.11.97 р. № 02-5/445.)

Визнаючи повністю або частково недійсним акт нормативного характеру державного чи іншого органу, у тому числі акт вищого чи центрального органу виконавчої влади, господарському суду, крім даних, перелічених в абзаці першому цього підпункту роз'яснення, слід також покладати на орган, що видав такий акт, обов'язок опублікувати (оприлюднити) резолютивну частину рішення господарського суду у тому самому виданні (у той самий спосіб), де було опубліковано (оприлюднено) визнаний недійсним акт. Копію відповідного рішення необхідно надіслати Міністерству юстиції України чи його органу.

(Пункт 9.7 доповнено абзацом другим згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 11.11.98 р. № 02-5/425 абзац другий пункту 9.7 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 24.04.99 р. № 02-5/195.)

У рішенні господарського суду має бути визначений термін, протягом якого повинна бути здійснена публікація (оприлюднення).

(Пункт 9.7 доповнено абзацом третім згідно з роз'ясненням Вищого арбітражного суду України від 11.11.98 р. № 02-5/425.)

Визнаючи повністю або частково недійсним акт ненормативного характеру (індивідуальний акт), який доведено до відома та/або виконання певного кола юридичних чи фізичних осіб (крім самого

позивача), що спричинило порушення прав чи завдало шкоди охоронюваним законом інтересам позивача, господарський суд зобов'язує відповідача повідомити про резолютивну частину рішення зі справи тих же осіб у той самий спосіб, яким до них було доведено цей акт, або в інший прийнятний для позивача спосіб та подати господарському суду у визначений ним термін докази такого повідомлення.

(Підпункт 9.7 пункту 9 доповнено абзацом четвертим згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 24.12.99 р. № 02-5/601.)

9.8. У рішенні про вчинення певних дій або про утримання від певних дій – відповідний припис, наприклад: «Такому-то звільнити таке-то приміщення (із зазначенням його найменування, місцезнаходження згідно з поштовою адресою, площею)», «Такому-то утриматися від вчинення дій, які перешкоджають доступу такого-то у приміщення (із зазначенням тих же даних про приміщення)», а в разі необхідності – строк виконання відповідних дій та/або про видачу наказу про примусове виконання рішення».

(Пункт 9 доповнено підпунктом 9.8 згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 06.11.2000 р. № 02-5/618, у зв'язку з цим підпункт 9.8 вважати підпунктом 9.9.)

9.9. у рішеннях зі справ, у яких мало місце поновлення строків позовної давності чи процесуальних строків, ця обставина зазначається як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах рішення.

9.10. У рішеннях зі спорів, пов'язаних із стягненням грошових сум – зокрема, дані, визначені в пункті 3 частини першої статті 19 Закону України «Про виконавче провадження». У зв'язку з цим господарським судам слід враховувати таке.

(Пункт 9.10 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

9.10.1. Відповідні дані зазначаються згідно з поданою до господарського суду позовною заявою.

(Підпункт 9.10.1 пункту 9.10 в редакції рекомендації президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

9.10.2. За відсутності в позовній заяві даних про найменування (ім'я) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (місце проживання), ідентифікаційний код (індивідуальний ідентифікаційний номер) тощо необхідні відомості господарському суду слід витребувати в позивача і відповідача згідно з пунктом 4 статті 65 ГПК.

Якщо позивачем не подані витребувані відомості, господарський суд залишає позов без розгляду на підставі пункту 5 статті 81 ГПК.

(Абзац перший підпункту 9.10.2 пункту 9.10 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Залежно від конкретних матеріалів і обставин справи в наказі господарського суду можуть бути зазначені банківські рахунки в національній або іноземній валюті, а також реєстраційні рахунки.

(Абзац другий підпункту 9.10.2 пункту 9.10 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

9.10.3. Підпункт 9.10.3 пункту 9.10 виключено.

(Згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

(Пункт 9 доповнено підпунктом 9.10 згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.04.2001 р. № 02-5/467.)

10. Рішення господарського суду може прийматися тільки тим суддею (суддями), який брав участь у розгляді справи. У разі необхідності заміни судді в процесі розгляду справи або додаткового введення судді до складу суду розгляд справи слід починати спочатку, про що головою господарського суду або його заступником повинна виноситись ухвала. У разі необхідності цією ж ухвалою продовжується строк вирішення спору, але не більше як на один місяць (частина третя статті 69 ГПК). При цьому необхідно мати на увазі, що у відповідності з частиною четвертою статті 20 ГПК заява про відвід судді повинна подаватися, як правило, до початку розгляду справи.

(Пункт 10 із змінами, унесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

11. Прийняття додаткового рішення (стаття 88 ГПК) за заявою сторони, прокурора, який брав участь у процесі, або за ініціативою суду здійснюється, як правило, тим же суддею (складом суду), що приймав первісне рішення.

Про відхилення заяви сторони чи прокурора щодо прийняття додаткового рішення виносяться ухвала (стаття 86 ГПК).

Додаткове рішення і ухвала про відхилення заяви щодо його прийняття можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому розділами XII і XII¹ ГПК.

(Абзац третій пункту 11 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

Господарським судам слід мати на увазі, що прийняття додаткового рішення припустиме виключно з підстав, передбачених статтею 88 ГПК. Порухення вимог цієї статті тягне за собою зміну або скасування рішення в апеляційному чи в касаційному порядку (пункт 4 частини першої статті 104, стаття 111¹⁰ ГПК).

(Абзац четвертий пункту 11 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

12. Господарський процесуальний кодекс України не встановлює будь-яких обмежень строків подання заяв про прийняття додаткового рішення, виправлення чи роз'яснення його. Тому при розгляді цих заяв господарським судам слід керуватися тими статтями ГПК, які регламентують відповідні строки щодо основного рішення.

13. Вирішуючи питання процедури розгляду заяв про прийняття додаткового рішення, роз'яснення чи виправлення його, господарські суди повинні виходити з того, в якому порядку розглядалася справа, зокрема, за участю однієї чи обох сторін або за їх відсутності, а також з обставин справи, доводів, наведених у заяві тощо.

14. Додаткове рішення підлягає перегляду за правилами ГПК. При цьому питання щодо необхідності перевірки основного рішення зі справи вирішує апеляційна або касаційна інстанція в залежності від змісту додаткового рішення, мотивів, викладених у заяві про його перевірку, характеру і обставин справі і т. ін. За таким же принципом вирішується питання про скасування чи зміну обох рішень або одного з них.

(Пункт 14 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

15. Що стосується роз'яснення чи виправлення рішення, то господарські суди повинні мати на увазі таке: стаття 89 ГПК не передбачає можливості перегляду в апеляційному чи в касаційному порядку ухвали, винесеної на підставі цієї статті.

(Пункт 15 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

16. Згідно із статтями 101 і 111⁹ ГПК апеляційна і касаційна інстанції вправі прийняти додаткове рішення, роз'яснити, чи виправити його лише стосовно прийнятих ними процесуальних документів, але не рішень, прийнятих у першій інстанції.

(Пункт 16 в редакції роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 р. № 04-5/609.)

17. Згідно зі статтями 88 та 89 ГПК додаткове рішення, роз'яснення чи виправлення його здійснюється, зокрема, за заявою сторони. При цьому необхідно враховувати, що у відповідності зі статтями 26 та 27 ГПК правами сторони користуються треті особи, отже вони також можуть звернутися до господарського суду з відповідною заявою.

18. Господарським судам слід також мати на увазі, що практично не виключено звернення із заявою про роз'яснення чи виправлення рішення державного або іншого органу, на який покладено виконання рішення (установа банку, державний виконавець, фінансовий орган, який забезпечує стягнення коштів у дохід державного бюджету тощо). У такому випадку питання про задоволення або відхилення цієї заяви необхідно вирішувати з урахуванням характеру припущеної помилки чи описки та їх впливу на можливість виконання рішення.

(Пункт 18 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням президії Вищого арбітражного суду України від 18.04.2001 р. № 02-5/467.)

*Голова Вищого арбітражного
суду України*

Ä. Ĭ ðèðèà

Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України

Президія вишого господарського суду України.
Роз'яснення № 04-5/366 від 28.03.2002 р.

*Із змінами і доповненнями, внесеними
роз'ясненням Вищого господарського суду України
від 17 грудня 2003 року № 04-5/534,
рекомендацією президії Вищого господарського суду України
від 10 лютого 2004 року № 04-5/212,
рекомендацією Вищого господарського суду України
від 3 вересня 2004 року № 04-5/1518,
рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 10 грудня 2004 року № 04-5/3248,
від 31 травня 2007 року № 04-5/103*

З метою правильного і однакового застосування законодавства про перегляд судових рішень в апеляційному порядку Вищий господарський суд України вважає за необхідне дати такі роз'яснення.

(Вступна частина із змінами, внесеними згідно
з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

1. Відповідно до статті 92 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) перегляд за апеляційною скаргою або апеляційним поданням прокурора рішення місцевого господарського суду здійснює апеляційний господарський суд, повноваження якого поширюються на територію знаходження відповідного місцевого господарського суду. Такі території визначено Указом Президента України від 11.07.2001 № 511/2001 «Про утворення

апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів України» (з наступними змінами і доповненнями).

(Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

2. Право на звернення з апеляційною скаргою або апеляційним поданням (далі – апеляційна скарга) мають відповідно сторони зі справи і прокурор (стаття 91 ГПК).

Особи, що не були залучені до участі у справі місцевим господарським судом, не мають права на подання апеляційної скарги навіть у випадках, якщо цей суд прийняв рішення про їх права та обов'язки. Однак відповідні особи мають право подати касаційну скаргу на підставі статті 107 ГПК.

(Пункт 2 доповнено абзацом другим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

3. Питання про прийняття або повернення апеляційної скарги вирішується колегією суддів без повідомлення сторін та прокурора, що беруть участь у справі. За результатами вирішення відповідного питання виноситься ухвала.

Якщо рішення місцевого господарського суду оскаржено в апеляційному порядку з дотриманням вимог ГПК декількома особами, апеляційний господарський суд приймає до провадження всі апеляційні скарги, які відповідають вимогам ГПК, та розглядає в одному апеляційному провадженні. По кожній з них виноситься ухвала про прийняття до провадження або про її повернення.

(Абзац другий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого господарського суду України від 17.12.2003 р. № 04-5/534.)

У разі надходження до місцевого господарського суду апеляційної та касаційної скарг (подань) на рішення (постанову), ухвалу суду першої інстанції цей суд згідно з вимогами частини третьої статті 91 ГПК у п'ятиденний строк надсилає одержану апеляційну скаргу або подання разом зі справою відповідному апеляційному господарському суду. У той же строк місцевий господарський суд надсилає касаційну скаргу касаційній інстанції і одночасно письмово повідомляє її про зазначені обставини.

(Пункт 3 доповнено абзацом третім згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.12.2004 р. № 04-5/3248.)

4. Апеляційний господарський суд не вправі повертати апеляційну скаргу супровідним листом або в інший, не передбачений законом спосіб.

Апеляційну скаргу може бути повернуто виключно з підстав, визначених частиною першою статті 97 ГПК. Отже, апеляційний господарський суд не вправі повернути апеляційну скаргу, якщо її подано не через місцевий господарський суд, який розглянув справу.

У застосуванні пункту 2 частини першої названої норми ГПК господарському суду необхідно враховувати таке. Розрахунковий документ, виданий відправникові поштового відправлення відповідно до пункту 36 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1155, може вважатися належним доказом надсилання відповідачеві копії позовної заяви і доданих до неї документів. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення апеляційної скарги, оскільки згідно з пунктом 78 названих Правил листи, бандеролі і посилки приймаються з таким описом лише за бажанням відправника, і у господарського суду відсутні правові підстави спонукати відправників до обов'язкового оформлення описів вкладення.

(Пункт 4 доповнено новим абзацом третім згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Суду апеляційної інстанції не слід допускати повернення апеляційних скарг у разі подання як доказу сплати державного мита платіжних доручень, що відповідають вимогам Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції від 22.04.93 № 15 (з наступними змінами і доповненнями). У разі виникнення сумнівів щодо надходження й зарахування державного мита до Державного бюджету України суд може і повинен згідно з пунктом 4 статті 65 ГПК витребувати від сторони, яка подала апеляційну скаргу, відповідне підтвердження територіального органу Державного казначейства України.

(Пункт 4 доповнено новим абзацом четвертим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212, у зв'язку з цим абзаци третій, четвертий вважати відповідно абзацами п'ятим, шостим, абзац четвертий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Ухвалу про повернення апеляційної скарги може бути оскаржено у касаційному порядку.

Після усунення обставин, які були підставою для повернення апеляційної скарги, її може бути подано повторно відповідно до частини четвертої статті 97 ГПК. Якщо первісну апеляційну скаргу повернуто судом апеляційної інстанції не у зв'язку з порушенням, що передбачене пунктом 2 частини першої статті 97 ГПК, то в разі повторного подання тієї ж самої скарги суд не має права вимагати від сторони подання доказів надсилання іншій стороні (сторонам) копії скарги.

(Абзац шостий пункту 4 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

5. Подання апеляційної скарги після закінчення строку, встановленого частиною другою статті 93 ГПК, або особою, яка не має права на її подання, внесення прокурором апеляційного подання з порушенням його компетенції, визначеної статтею 37 Закону України «Про прокуратуру», подання апеляційної скарги на ухвалу місцевого господарського суду, яка не підлягає оскарженню, виключають перегляд судових актів місцевого господарського суду в апеляційному порядку. У таких випадках апеляційний господарський суд повинен відмовити у прийнятті апеляційної скарги і винести з цього приводу відповідну ухвалу.

6. Статтею 93 ГПК встановлено, що відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги можливе протягом трьох місяців з дня прийняття рішення місцевим господарським судом. Отже, якщо апеляційну скаргу повернуто через пропуск строку на подання такої скарги за відсутності клопотання про його відновлення, її може бути подано вдруге з клопотанням про відновлення строку тільки протягом трьох місяців з дня прийняття рішення місцевим господарським судом.

З відповідним клопотанням можуть звертатися лише особи, що мають право на подання апеляційної скарги. Таке клопотання може бути викладено в скарзі чи в окремій заяві і має бути подано одночасно з поданням апеляційної скарги. Клопотання розглядається, якщо воно надійшло до винесення ухвали про повернення апеляційної скарги.

Клопотання про відновлення строку подання апеляційної скарги розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, що беруть участь у справі, до вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до провадження.

За результатами розгляду клопотання про відновлення пропущеного строку виноситься ухвала, зміст якої може бути викладено в ухвалі про прийняття апеляційної скарги. Відповідно до статті

53 ГПК відновлення пропущеного строку здійснюється господарським судом за наявності поважної причини його пропуску. До кола поважних причин слід відносити, зокрема, отримання заявником рішення місцевого господарського суду після закінчення зазначеного процесуального строку.

Зміст ухвали про відмову у відновленні пропущеного строку може бути викладено в ухвалі про повернення апеляційної скарги.

Ухвалу про відмову у відновленні пропущеного строку подання апеляційної скарги може бути оскаржено в касаційному порядку на підставі статті 53 ГПК.

7. Якщо після прийняття апеляційної скарги виникають сумніви в наявності в особи, яка підписала скаргу, права на її підписання, суд пропонує заявникові надати відповідні докази. У разі неподання таких доказів скарга залишається без розгляду на підставі пункту 1 частини першої статті 81 ГПК.

У випадках коли передбачені в пунктах 2 і 3 частини першої статті 97 ГПК підстави повернення апеляційної скарги виявлені судом апеляційної інстанції після прийняття апеляційної скарги, суд витребує від особи, яка подала скаргу, докази надсилання її копії іншій стороні (сторонам) та сплати державного мита у встановленому порядку і розмірі. У разі неподання таких доказів скарга залишається без розгляду на підставі пункту 5 частини першої статті 81 ГПК.

Якщо після прийняття апеляційної скарги виявлено обставини, передбачені пунктом 5 частини першої статті 97 ГПК, апеляційний господарський суд припиняє перегляд судового рішення в апеляційному порядку на підставі пункту 4 частини першої статті 80 ГПК.

8. Згідно з частиною першою статті 99 ГПК в апеляційній інстанції справи переглядаються за правилами розгляду цих справ у першій інстанції з урахуванням особливостей, передбачених розділом XII ГПК.

Отже, правила, які встановлено тільки для розгляду справ у першій інстанції, застосуванню апеляційним судом не підлягають. Зокрема, не повинні застосовуватись апеляційним судом правила про об'єднання позовних вимог (стаття 58 ГПК), про подання зустрічного позову (стаття 60 ГПК) та видачу наказу (стаття 116 ГПК).

Положення розділів I–X ГПК мають загальний характер і можуть застосовуватись апеляційним судом з урахуванням конкретних обставин, оскільки під час розгляду справи в апеляційній інстанції суд відповідно до частини першої статті 101 ГПК повторно розглядає справу та згідно із статтею 103 ГПК має право скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення.

Норми ГПК щодо вчинення господарським судом першої інстанції певних процесуальних дій не застосовуються судом апеляційної інстанції у випадках, коли відповідною нормою ГПК прямо передбачено, що процесуальна дія вчиняється лише до прийняття рішення судом першої інстанції, крім передбаченого статтею 24 ГПК права залучати до участі у справі іншого відповідача. Отже, суд апеляційної інстанції має право за своєю ініціативою залучити до участі у справі іншого відповідача, якщо суд першої інстанції прийняв рішення, що стосується його прав і обов'язків.

9. Відповідно до частини першої статті 101 ГПК апеляційний суд переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами.

Додаткові докази приймаються апеляційним судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього.

Додаткові докази, подані стороною в обґрунтування її відзиву на апеляційну скаргу, приймаються і розглядаються апеляційним судом без обмежень, встановлених статтею 101 ГПК. Без обмежень також приймаються додаткові докази, витребувані апеляційною інстанцією відповідно до вимог статті 38 ГПК.

Апеляційний господарський суд не зв'язаний доводами апеляційної скарги і перевіряє законність і обґрунтованість рішення місцевого господарського суду в повному обсязі (частина друга статті 101 ГПК).

Повноваження апеляційної інстанції щодо розгляду апеляційних скарг на рішення суду першої інстанції вичерпно визначено статтею 103 ГПК, яка не передбачає можливості передачі справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Таке право надано апеляційній інстанції лише в разі скасування ухвал, зазначених у частині четвертій статті 106 ГПК.

(Пункт 9 доповнено абзацом п'ятим згідно з рекомендацією Вищого господарського суду України від 03.09.2004 р. № 04-5/1518.)

Отже, якщо в процесі перегляду справи апеляційним господарським судом буде встановлено, що суд першої інстанції, приймаючи рішення, неправомірно відмовив у задоволенні частини позовних вимог, припинив провадження чи залишив без розгляду позов у певній частині або ж не розглянув одну чи кілька заявлених вимог, суд апеляційної інстанції повинен самостійно усунути відповідне порушення. Він не вправі передавати справу на новий розгляд до господарського суду першої інстанції.

(Пункт 9 доповнено абзацом шостим згідно з рекомендацією Вищого господарського суду України від 03.09.2004 р. № 04-5/1518.)

10. Апеляційний суд вправі прийняти додаткову постанову за заявою особи, яка бере участь у справі, або за своєю ініціативою в разі, якщо він скасував рішення господарського суду першої інстанції повністю або частково і прийняв нове рішення (пункт 2 статті 103 ГПК). Додаткову постанову може бути прийнято апеляційним судом з підстав і в порядку, зазначеному в статті 88 ГПК. Згадану постанову може бути оскаржено в касаційному порядку.

11. Порухення норм процесуального права, зазначені в пунктах 1–6 частини третьої статті 104 ГПК, є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого господарського суду, у тому числі і тоді, коли суд першої інстанції повно з'ясував обставини справи і дав їм правильну юридичну оцінку. У такому випадку апеляційний суд скасовує рішення місцевого господарського суду повністю і згідно з пунктом 2 статті 103 ГПК приймає нове рішення.

Стороною, не повідомленою належним чином про місце засідання суду, що є порушенням припису пункту 2 частини третьої статті 104 ГПК, слід вважати сторону, стосовно якої судом першої інстанції не дотримано вимог статті 64 ГПК.

12. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови апеляційного суду та порядку її виконання вирішується апеляційним судом одночасно з прийняттям постанови за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається в постанові.

В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано після прийняття постанови апеляційним судом, зазначені питання вирішуються господарським судом, який розглянув справу в першій інстанції, з винесенням ухвали на підставі статті 121 ГПК.

13. Відповідно до статті 121¹ ГПК повноваження на зупинення виконання судового рішення має виключно суд касаційної інстанції. Тому апеляційний господарський суд за будь-яких обставин не має права на таке зупинення.

*Голова Вищого
господарського суду України*

Ä.İ ðëðëà

Про деякі питання практики застосування розділу XII¹ Господарського процесуального кодексу України

Президія Вишого господарського суду України.
Роз'яснення № 04-5/367 від 28.03.2002 р.

*Із змінами і доповненнями, внесеними
роз'ясненням Вищого господарського суду України
від 17 грудня 2003 року № 04-5/534,
рекомендаціями президії Вищого господарського суду України
від 10 лютого 2004 року № 04-5/212,
від 10 грудня 2004 року № 04-5/3248,
від 25 квітня 2005 року № 04-5/144,
від 31 травня 2007 року № 04-5/103,
від 22 жовтня 2007 року № 04-5/198.*

З метою правильного й однакового застосування законодавства про перегляд судових рішень у касаційному порядку Вищий господарський суд України вважає за необхідне дати такі роз'яснення.

(Вступна частина із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

1. Відповідно до статті 108 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) касаційною інстанцією є Вищий господарський суд України, який переглядає за касаційними скаргами (поданнями) рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, та постанови апеляційного суду.

Право на подання касаційної скарги або касаційного подання (далі – касаційна скарга) мають відповідно сторони зі справи і прокурор (стаття 107 ГПК).

Таке ж право мають особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їх прав і обов'язків, у тому числі громадяни, що не є суб'єктами підприємницької діяльності.

2. Питання про прийняття або повернення касаційної скарги вирішується колегією суддів без повідомлення сторін та прокурора, що беруть участь у справі. За результатами вирішення відповідного питання виноситься ухвала.

У разі оскарження декількома особами у встановленому ГПК порядку постанови апеляційного господарського суду, касаційною інстанцією приймаються до провадження всі скарги, які відповідають вимогам ГПК, та розглядаються в одному касаційному провадженні. По кожній з них виноситься ухвала про прийняття до провадження або про її повернення.

(Абзац другий пункту 2 із змінами, внесеними згідно з роз'ясненням Вищого господарського суду України від 17.12.2003 р. № 04-5/534.)

3. Касаційна інстанція не вправі повернути касаційну скаргу (подання) супровідним листом або в інший, не передбачений законом спосіб.

Повернення касаційної скарги (подання) здійснюється Вищим господарським судом України виключно з підстав, визначених у частині першій статті 111³ ГПК.

У застосуванні пункту 3 частини першої названої норми ГПК господарському суду необхідно враховувати таке. Розрахунковий документ, виданий відправникові поштового відправлення відповідно до пункту 36 Правил надання послуг поштового зв'язку, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1155, може вважатися належним доказом надсилання відповідчіві копії позовної заяви і доданих до неї документів. Відсутність опису вкладення до листа не тягне за собою наслідків у вигляді повернення касаційної скарги, оскільки згідно з пунктом 78 названих Правил листи, бандеролі і посилки приймаються з таким описом лише за бажанням відправника, і в господарського суду відсутні правові підстави спонукати відправників до обов'язкового оформлення описів вкладення.

(Пункт 3 доповнено новим абзацом третім згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212, абзац третій пункту 3 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Суду не слід допускати повернення касаційних скарг у разі подання як доказу сплати державного мита платіжних доручень, що відповідають вимогам Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, затвердженої наказом Головної державної податкової інспекції від 22.04.93 № 15 (з наступними змінами і доповненнями). У разі виникнення сумнівів щодо надходження й зарахування державного мита до Державного бюджету України суд може і повинен згідно з пунктом 4 статті 65 ГПК витребувати від сторони, яка подала апеляційну скаргу, відповідне підтвердження територіального органу Державного казначейства України.

(Пункт 3 доповнено новим абзацом четвертим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212, у зв'язку з цим абзаци третій, четвертий вважати відповідно абзацами п'ятим, шостим, абзац четвертий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

Після усунення обставин, які були підставою для повернення касаційної скарги, її може бути подано повторно відповідно до частини третьої статті 111³ ГПК. Якщо первісну касаційну скаргу повернуто судом касаційної інстанції не у зв'язку з порушенням, що передбачене пунктом 3 частини першої статті 111³ ГПК, то в разі повторного подання тієї ж самої скарги суд не має права вимагати від сторони подання доказів надсилання іншій стороні (сторонам) копії скарги.

(Абзац п'ятий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.02.2004 р. № 04-5/212.)

Якщо зазначені обставини буде встановлено після прийняття касаційної скарги до провадження, касаційна інстанція в процесі розгляду касаційної скарги (подання) вживає необхідних заходів до усунення обставин, зазначених у частині першій цієї статті.

4. Вищий господарський суд України відмовляє у прийнятті касаційної скарги (подання) і виносить з цього приводу відповідну ухвалу у випадках, якщо касаційну скаргу подано особою, яка відповідно до вимог ГПК не має права на її подання, або якщо касаційне подання внесено прокурором з порушенням його компетенції, визначеної в статті 37 Закону України «Про прокуратуру», або касаційну скаргу (подання) подано на ухвалу суду першої або апеляційної інстанції, яку не може бути оскаржено, або касаційну скаргу (подання) подано на судові рішення, яке не набрало законної сили.

Наведені обставини виключають перегляд судових рішень у касаційному порядку.

(Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103.)

5. ГПК не встановлено строк для звернення до господарського суду з клопотанням про відновлення пропущеного строку подання касаційної скарги. Якщо скаргу повернуто через пропуск строку за відсутності клопотання про його відновлення, скаргу може бути подано вдруге з клопотанням про відновлення строку.

З відповідним клопотанням можуть звертатися лише особи, що мають право на подання касаційної скарги. Таке клопотання може бути викладено в скарзі чи в окремії заяві і має бути подано одночасно з поданням касаційної скарги. Клопотання розглядається, якщо воно надійшло до винесення ухвали про повернення касаційної скарги.

Клопотання про відновлення строку подання касаційної скарги розглядається колегією суддів без повідомлення осіб, що беруть участь у справі, до вирішення питання про прийняття касаційної скарги до провадження. Відповідно до статті 53 ГПК відновлення пропущеного процесуального строку здійснюється господарським судом за наявності поважної причини його пропуску.

За результатами розгляду клопотання про відновлення пропущеного строку виноситься ухвала, яка не підлягає оскарженню. Про відновлення пропущеного строку з викладом відповідних мотивів може бути зазначено в ухвалі про прийняття касаційної скарги.

Про відмову у відновленні пропущеного строку може бути зазначено в ухвалі про повернення касаційної скарги.

6. В ухвалі про прийняття касаційної скарги зазначається час і місце розгляду скарги. Ухвала надсилається особам, що беруть участь у справі, а також особі, яка не була залучена до участі у справі і подала касаційну скаргу (стаття 107 ГПК).

7. Відповідно до статті 121¹ ГПК суд касаційної інстанції за заявою сторони чи поданням прокурора або за своєю ініціативою може зупинити виконання оскарженого судового рішення до закінчення його перегляду в касаційному порядку.

Відповідна заява чи подання розглядаються колегією суддів без повідомлення сторін та прокурора, що беруть участь у справі.

За результатами розгляду заяви чи подання виноситься ухвала.

Питання про поновлення виконання судового рішення розглядається судом касаційної інстанції під час прийняття постанови, про що зазначається в постанові касаційної інстанції. Ухвалу про

поновлення виконання судового рішення може бути винесено після закінчення перегляду оскарженого судового рішення й ухвалення судом касаційної інстанції постанови.

8. У разі коли касаційну скаргу прийнято судом до провадження, а особа, яка подала таку скаргу, відмовилася від неї до винесення постанови касаційною інстанцією, суд касаційної інстанції згідно зі статтею 111⁶ ГПК виносить ухвалу про прийняття відмови від скарги (подання). Ця ухвала не може бути винесена за наявності обставин, зазначених у частині шостій статті 22 ГПК, та (або) оскарження рішення або постанови господарського суду іншою стороною.

9. Під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції застосовуються приписи статей 77 і 79 ГПК, крім вміщених у пунктах 2–4 статті 77 і пунктах 1 і 2 частини другої статті 79.

У вирішенні питання про відкладення та зупинення розгляду справи слід мати на увазі, що згідно із статтею 111⁵ ГПК касаційна інстанція використовує процесуальні права суду першої інстанції виключно для перевірки юридичної оцінки обставин справи та повноти їх встановлення в рішенні чи постанові господарського суду.

Якщо після прийняття касаційної скарги буде подано заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, провадження за скаргою зупиняється на підставі частини першої статті 79 ГПК.

Якщо касаційна скарга надійшла до господарського суду після надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, у першу чергу розглядається ця заява. Після прийняття судового акта за результатами розгляду такої заяви касаційна скарга надсилається до суду касаційної інстанції.

У разі отримання від місцевого господарського суду касаційної скарги з повідомленням про одночасне надходження апеляційної та касаційної скарг (подань) на рішення (постанову), ухвалу суду першої інстанції і надсилання ним справи до апеляційного господарського суду касаційна інстанція на підставі статті 111⁵ ГПК виносить ухвалу про відкладення розгляду питання щодо повернення чи прийняття касаційної скарги до закінчення перегляду судового рішення в апеляційному порядку.

(Пункт 9 доповнено абзацом п'ятим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 10.12.2004 р. № 04-5/3248.)

У випадку надходження до Вищого господарського суду України касаційної скарги (подання) на рішення (постанову), ухвалу суду першої чи апеляційної інстанції зі справи, матеріали якої згідно з

частиною четвертою статті 111¹⁶ ГПК надіслано до Верховного Суду України, Вищий господарський суд України на підставі статті 111⁵ ГПК виносить ухвалу про відкладення розгляду питання щодо повернення чи прийняття касаційної скарги до закінчення перегляду Верховним Судом України судового рішення Вищого господарського суду України з відповідної справи.

(Пункт 9 доповнено абзацом шостим згідно з рекомендацією президії Вищого господарського суду України від 25.04.2005 р. № 04-5/144.)

10. Згідно зі статтею 111⁷ ГПК, переглядаючи в касаційному порядку судові рішення, касаційна інстанція на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права.

У разі, коли за результатами перевірки судом касаційної інстанції буде встановлено, що фактичні обставини, які входять до предмету доказування в цій справі, з'ясовані судом першої або апеляційної інстанції з достатньою повнотою, однак допущено помилки в застосуванні норм матеріального права, у зв'язку з чим висновки суду першої і апеляційної інстанції не відповідають цим обставинам, суд касаційної інстанції приймає нове рішення (пункт 2 статті 111⁹ ГПК).

У випадках, коли судом касаційної інстанції за результатами перевірки касаційної скарги (подання) буде встановлено, що судом першої або апеляційної інстанції неповно з'ясовані фактичні обставини справи, що мають значення для правильного вирішення спору, і прийняте судові рішення у зв'язку з цим недостатньо обґрунтовано або судом першої і апеляційної інстанцій прийнято судовий акт про права і обов'язки осіб, не залучених до участі у справі (пункт 3 частини другої статті 111¹⁰ ГПК), суд касаційної інстанції скасовує рішення суду першої інстанції і постанову апеляційної інстанції та передає справу на новий розгляд до суду першої інстанції. Фактичні обставини справи вважаються з'ясованими неповно, якщо в оскаржуваному судовому рішенні не всебічно й не повною мірою відображено обставини, які мають значення для конкретної справи, висновки суду про встановлені обставини не є вичерпними і не підтверджуються належними і допустимими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, та/або якщо господарський суд з огляду на приписи норм матеріального права мав дослідити, але не дослідив ті чи інші докази. Указівки, що містяться в постанові касаційної інстанції і є обов'язковими для господарського суду під час нового розгляду справи (частина перша статті

111¹² ГПК України), повинні бути максимально конкретними й стосуватися виключно вчинення господарським судом певних процесуальних дій та/або встановлення обставин, що входять до предмета доказування у справі і не були з'ясовані в рішенні або постанові господарського суду.

(Абзац третій пункту 10 із змінами, внесеними згідно з рекомендаціями президії Вищого господарського суду України від 31.05.2007 р. № 04-5/103, від 22.10.2007 р. № 04-5/198.)

11. Касаційна інстанція не має права сама встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові місцевого чи апеляційного господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази.

12. Відповідно до частини першої статті 111¹⁰ ГПК підставою для скасування судового рішення місцевого чи апеляційного господарського суду є, зокрема, порушення або неправильне застосування норм процесуального права. Проте судовий акт підлягає скасуванню лише за умови, якщо таке порушення призвело до прийняття неправильного судового рішення. Як правило, скасування судового рішення має бути наслідком істотного порушення процесуальних прав сторін спору або інших учасників судового процесу, що потягло за собою неповне з'ясування обставин, які мають значення для правильного вирішення спору. Відповідне питання повинне вирішуватись у кожному конкретному випадку на підставі встановлення кола обставин, що входять до предмету доказування у справі та з урахуванням її матеріалів.

Водночас порушення норм процесуального права є в будь-якому випадку підставою для скасування рішення місцевого або постанови апеляційного господарського суду за обставин, визначених у частині другій статті 111¹⁰ ГПК. У випадках цих порушень суд касаційної інстанції передає справу на новий розгляд до суду першої інстанції (пункт 3 статті 111⁹ ГПК).

Безумовною підставою для скасування судового рішення є, зокрема, розгляд судом справи за відсутності будь-якої із сторін, не повідомленої належним чином про час і місце засідання суду (пункт 2 частини другої статті 111¹⁰ ГПК). Не повідомленою належним чином про час і місце засідання суду слід вважати сторону, щодо якої судом не було дотримано всіх вимог статті 64 ГПК.

13. Питання про відстрочку або розстрочку виконання постанови касаційної інстанції, зміну способу та порядку її виконання

вирішується господарським судом касаційної інстанції одночасно з прийняттям постанови за результатами перегляду судового рішення, про що зазначається в постанові.

В інших випадках, тобто коли відповідну заяву подано після прийняття постанови судом касаційної інстанції, зазначені питання вирішуються господарським судом, який розглянув справу в першій інстанції, з винесенням ухвали на підставі статті 121 ГПК.

*Голова Вищого
господарського суду України*

Д. Притика

Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами

Президія Вищого господарського суду України.
Роз'яснення № 04-5/563 від 21.05.2002 р.

*Із змінами і доповненнями, внесеними
рекомендацією президії Вищого господарського суду України
від 25 квітня 2008 року № 04-5/141*

З метою однакового і правильного застосування норм Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) про перегляд рішень, ухвал, постанов (далі – судові рішення) господарського суду за нововиявленими обставинами президія Вищого господарського суду України вважає за необхідне дати такі роз'яснення.

1. Відповідно до статті 112 ГПК господарський суд може переглянути прийняте ним судові рішення, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами, що мають істотне значення для справи і не могли бути відомі заявникові.

Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами є окремою процесуальною формою судового процесу, яка визначається юридичною природою цих обставин.

До нововиявлених обставин відносяться матеріально-правові факти, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші факти, які мають значення для правильного вирішення спору або розгляду справи про банкрутство. Необхідними ознаками нововиявлених обставин є, по-перше, їх наявність на час розгляду справи, по-друге, те, що ці обставини не могли бути відомі заявникові на час розгляду справи.

У визначенні обставини нововиявленою необхідно виходити з такого.

1.1. На підставі статті 112 ГПК судове рішення може бути переглянуте за двох умов: істотність нововиявлених обставин для вирішення спору або розгляду справи про банкрутство і виявлення їх після прийняття судового рішення зі справи. Виникнення нових або зміна обставин після вирішення спору або розгляду справи про банкрутство не можуть бути підставою для зміни або скасування судового рішення за правилами розділу XIII ГПК.

1.2. Нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення. Ці обставини мають бути належним чином засвідчені. Так, підставою для перегляду рішення за нововиявленими обставинами може бути скасування рішення чи вироку суду, які у відповідності з частинами третьою і четвертою статті 35 ГПК були обов'язкові для господарського суду щодо фактів або певних подій і покладені ним в основу судового рішення.

Якщо нововиявлені обставини пов'язані із виявленням фактів подання експертом завідомо неправильного висновку, який було покладено в основу судового рішення, або завідомо неправильного перекладу документів чи пояснень учасників процесу, або подання фальшивих документів тощо, такі факти також мають бути підтверджені у встановленому законом порядку.

Днем виникнення названих обставин слід вважати день, коли вони стали або повинні були стати відомі заявникові. Якщо нововиявлена обставина пов'язана з вироком чи рішенням суду, днем виникнення такої обставини вважається день набрання законної сили вироком чи рішенням суду, які покладено в основу відповідного судового акта, або день, коли заявникові стало чи повинно було стати відомо про набрання сили вироком чи рішенням.

1.3. Не можуть вважатись нововиявленими обставини, що встановлюються на підставі доказів, які не були своєчасно подані сторонами чи прокурором. У разі подання таких доказів у процесі перегляду судового рішення за правилами розділу XIII ГПК господарський суд має прийняти ухвалу про залишення судового рішення без зміни. В той же час заінтересована сторона не позбавлена права оскаржити судове рішення в апеляційному порядку з дотриманням вимог ГПК, зокрема, статті 101 цього Кодексу.

1.4. Скасування чи зміна нормативного акта, на якому ґрунтувалося судове рішення, може вважатися нововиявленою обставиною лише за умови, якщо в акті, яким скасовано чи змінено попередній, зазначено про надання йому зворотної сили.

До нововиявлених обставин слід відносити прийняття Конституційним Судом України рішення про визнання законів та інших нормативно-правових актів, зазначених у пункті 1 статті 13 Закону України «Про Конституційний Суд України», такими, що не відповідають Конституції України.

Не може вважатися нововиявленою обставиною висновок Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України, у тому числі і у випадку, коли це тлумачення суперечить роз'ясненням Верховного Суду України з питань застосування законодавства або рекомендаційному роз'ясненню Вищого спеціалізованого суду з питань застосування законодавства щодо розгляду справ відповідної судової юрисдикції.

2. Згідно зі статтею 113 ГПК судові рішення господарського суду може бути переглянуте за нововиявленими обставинами виключно за заявою сторони, поданням прокурора. Отже, господарські суди не вправі переглядати судові рішення за правилами розділу XIII ГПК за власною ініціативою.

У перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами необхідно враховувати такі особливості правового статусу учасника судового процесу, за заявою (поданням) якого здійснюється цей перегляд.

2.1. Статтею 25 ГПК передбачено можливість процесуального правонаступництва внаслідок реорганізації підприємства чи організації. Оскільки правонаступництво можливе на будь-якій стадії процесу, правонаступник також управі звернутися до господарського суду із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

2.2. Статтями 26 і 27 ГПК третім особам надані рівні зі сторонами процесуальні права. Отже із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може звернутись і третя особа.

2.3. Відповідно до статті 113 ГПК судові рішення може бути переглянуте за нововиявленими обставинами за поданням прокурора. Зі змісту статті 121 Конституції України, статті 2 ГПК та статті 36¹ Закону України «Про прокуратуру» випливає, що прокурор може внести подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами лише у справах, у яких стороною є держава в особі органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, якому законом надано повноваження органу виконавчої влади.

Слід також мати на увазі, що згідно з частиною першою статті 29 ГПК прокурор може за своєю ініціативою вступити в порушену за позовом інших осіб справу на будь-якій стадії її розгляду для представництва інтересів держави. З метою вступу у справу прокурор може

звернутися, зокрема, з поданням про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами або повідомити суд і взяти участь у розгляді справи, порушеної за позовом інших осіб. Отже прокурор може повідомити господарський суд і взяти участь у перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами і у випадках, коли заява про такий перегляд вже прийнята судом. Обов'язковою умовою такої участі є перегляд судового рішення зі справи, стороною в якій є держава в особі органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних відносинах.

За змістом частини другої статті 113¹ ГПК ухвалу про прийняття заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами слід надсилати прокурору, який брав участь у справі, хоча б він і не вносив подання про такий перегляд.

3. Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами відрізняється від його перегляду в апеляційному та касаційному порядку певними особливостями процесуальних форм розгляду. У перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами слід урахувати такі особливості процесуальної форми зазначеного перегляду.

3.1. Судове рішення може бути переглянуте за нововиявленими обставинами лише після набрання ним законної сили в передбаченому ГПК порядку.

Можливість перегляду рішення за нововиявленими обставинами не обмежена якимось певним строком з дня прийняття рішення.

3.2. Згідно з частиною першою статті 114 ГПК перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється тим господарським судом першої інстанції, який прийняв це рішення.

Що ж до ухвал і постанов апеляційної і касаційної інстанцій, якими змінено чи скасовано рішення суду першої інстанції, то їх перегляд за нововиявленими обставинами здійснюється не місцевим судом, а судом тієї інстанції, яким змінено або прийнято нове судове рішення (частина друга статті 114 ГПК).

У випадках, коли після перегляду судового рішення в апеляційному або касаційному порядку воно було залишене без змін, перегляд його за нововиявленими обставинами здійснюється тим судом першої інстанції, який прийняв це судове рішення, незалежно від того, що воно було предметом перегляду в апеляційному та касаційному порядку.

Якщо згідно зі статтею 91 ГПК справа надіслана або має бути надіслана разом з апеляційною скаргою до апеляційного господарського суду, а до місцевого господарського суду надходить заява про перегляд його рішення за нововиявленими обставинами, то місцевий

господарський суд повинен своєю ухвалою надіслати заяву разом зі справою до апеляційної інстанції.

Якщо згідно зі статтею 109 ГПК справа разом з касаційною скаргою має бути надіслана до касаційної інстанції, а до місцевого або апеляційного господарського суду надходить заява про перегляд його рішення за нововиявленими обставинами, то у відповідності з вимогами статті 114 ГПК місцевий або апеляційний господарський суд здійснює перегляд судового рішення за нововиявлених обставин. Після такого перегляду справа надсилається до касаційної інстанції.

У випадках, коли справу вже надіслано до касаційної інстанції, а до місцевого або апеляційного господарського суду надійшла заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, відповідний суд письмово повідомляє про це суд касаційної інстанції і виносить ухвалу про відкладення вирішення питання про прийняття зазначеної заяви до провадження до повернення матеріалів справи з суду касаційної інстанції.

Після одержання згаданого повідомлення суд касаційної інстанції:

- якщо касаційну скаргу не прийнято до провадження, – виносить ухвалу про відкладення вирішення питання щодо її прийняття до закінчення місцевим або апеляційним господарським судом перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами;

- у разі коли касаційну скаргу вже прийнято до провадження, то таке провадження зупиняється на підставі частини першої статті 79 ГПК, а матеріали справи повертаються до відповідного місцевого або апеляційного господарського суду для здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами.

(Абзац шостий підпункту 3.2 пункту 3 замінено
абзацами шостим – дев'ятим згідно з рекомендацією
президії Вищого господарського суду України
від 25.04.2008 р. № 04-5/141,
у зв'язку з цим абзац сьомий вважати абзацом десятим.)

Якщо касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги скасувала судові рішення місцевого або апеляційного господарського суду, а в заяві йде мова про нововиявлені обставини, що за своїм змістом передбачені абзацами першим та другим пункту 1.4 цього Роз'яснення, місцевий або апеляційний господарський суд на підставі статті 17 ГПК надсилає заяву зі справою до касаційної інстанції. В інших випадках перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється судом першої або апеляційної інстанції відповідно до статті 114 ГПК.

3.3. ГПК не надає господарському суду права повертати заяву (подання) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, якщо суд вважає, що таких обставин немає. У цих випадках судові рішення повинні бути залишено без змін, про що виноситься ухвала.

Повернення заяви (подання) про перегляд судових рішень може бути здійснено господарським судом виключно з підстав, визначених у частині п'ятій статті 113 ГПК. Після усунення обставин, які були підставою для повернення заяви (подання), її (його) може бути подано повторно.

У разі подання стороною заяви або внесення прокурором подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з пропуском строку, встановленого частиною першою статті 113 ГПК, без клопотання про його відновлення, господарський суд має повернути заяву (подання) згідно з пунктом 1 частини п'ятої статті 113 ГПК. За клопотанням сторони (прокурора) цей строк може бути відновлено відповідно до вимог статті 53 ГПК за наявності поважних причин його пропуску.

3.4. Переглядатися за нововиявленими обставинами можуть лише ті ухвали, які підлягають оскарженню в апеляційному та касаційному порядку. Тобто ухвали, винесені у відповідності зі статтями 20, 24–27, 31, 41, 58 і подібні, перегляду за нововиявленими обставинами не підлягають.

3.5. Подання до господарського суду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами особою, яка не має на це права, або внесення прокурором подання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з порушенням його компетенції, визначеної статтею 36¹ Закону України «Про прокуратуру», або подання стороною заяви чи внесення прокурором подання на ухвалу господарського суду, яку не може бути оскаржено, виключають перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Тому в зазначених випадках господарський суд повинен відмовити в прийнятті заяви (подання) і винести з цього приводу відповідну ухвалу. Ця ухвала оскарженню не підлягає.

3.6. Прийняття заяви (подання) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами не означає обов'язкового скасування чи зміни рішення, що переглядається. Результат перегляду повинен впливати з оцінки доказів, зібраних у справі, і встановлення господарським судом на основі цієї оцінки наявності або відсутності нововиявлених обставин, визначення їх істотності для правильного вирішення спору або розгляду справи про банкрутство. Господарський суд вправі змінити або скасувати судові рішення

за нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини впливають на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається.

3.7. Законом не передбачено здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами в повному обсязі. Отже господарський суд вправі переглянути судові рішення за нововиявленими обставинами лише в тих межах, в яких ці обставини впливають на суть рішення.

4. У зв'язку з визначеними у ГПК повноваженнями Вищого господарського суду України як касаційної інстанції слід враховувати таке.

4.1. Згідно з частиною другою статті 111⁷ ГПК касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази. Ці обмеження поширюються і на права касаційної інстанції в перегляді рішення за нововиявленими обставинами. Отже Вищий господарський суд України може переглядати судові рішення за нововиявленими обставинами лише у випадках, коли цей перегляд не пов'язаний із дослідженням фактичних даних, на підставі яких суд встановлює наявність чи відсутності нововиявлених обставин (стаття 32 ГПК).

4.2. Вищий господарський суд України може переглядати судові рішення за нововиявленими обставинами лише у випадках, передбачених абзацами першим та другим пункту 1.4 цього Роз'яснення.

У випадках звернення до касаційної інстанції із заявою (поданням) про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, якщо за своїм змістом ці обставини, не пов'язані з випадками, передбаченими абзацом першим цього пункту, а стосуються виключно дослідження нововиявлених фактичних даних, Вищий господарський суд України згідно зі статтею 17 ГПК має своєю ухвалою передати заяву (подання) зі справою до місцевого або апеляційного господарського суду у відповідності з вимогами статті 114 ГПК.

5. Якщо заявник або прокурор чи інша сторона у справі не згодні з результатами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, вони не позбавлені права на загальних підставах звернутись із заявою або поданням про перегляд судового рішення, прийнятого за результатами цього перегляду, відповідно в апеляційному чи касаційному порядку згідно з частиною сьомою статті 114 ГПК.

У разі скасування судового рішення за результатами його перегляду за нововиявленими обставинами справа розглядається господарським судом на загальних підставах за правилами, встановленими ГПК. Якщо такий розгляд неможливо здійснити у тому ж самому судовому засіданні, він відкладається в порядку, передбаченому статтею 77 ГПК.

6. У Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України від 21 червня 2001 року № 2539-III «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» не визначено компетенції господарських судів щодо перегляду ними за нововиявленими обставинами судових рішень арбітражних судів. У той же час у Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України від 21 червня 2001 року № 2538-III «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» містяться приписи про те, що арбітражні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя набувають статусу місцевих господарських судів (пункт 2), а Вищий арбітражний суд України набуває статусу Вищого господарського суду України як вищого спеціалізованого суду і касаційної інстанції (пункт 7).

З огляду на ці приписи перегляд судового рішення арбітражного суду Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за нововиявленими обставинами мають здійснювати відповідні місцеві господарські суди в порядку, установленому ГПК.

Оскільки Вищий господарський суд є касаційною інстанцією, перегляд рішень Вищого арбітражного суду України за нововиявленими обставинами має здійснювати господарський суд міста Києва в порядку, установленому ГПК, а перегляд постанов Вищого арбітражного суду за нововиявленими обставинами має здійснювати господарський суд Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя, який до набуття статусу місцевого господарського суду прийняв рішення зі справи в першій інстанції.

7. Вважати таким, що втратило чинність, роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 28.04.95 № 02-5/310 «Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами».

*Голова Вищого
господарського суду України*

А. І. Дещетя

Навчальне видання

Чернадчук Віктор Дмитрович
Сухонос Віктор Володимирович
Нагребельний Володимир Петрович
Лук'янець Дмитро Миколайович

Господарське процесуальне право України

Підручник

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор І.Ф. Артюшенко
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька, А.О. Литвиненко

Підписано до друку 02.09.2008.

Формат 60х90 ¹/₁₆. Папір газетний. Гарнітура Скулбук.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,6. Обл.-вид. арк. 22,5.
Тираж 1000 прим. Замовлення № 5304.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40030, м. Суми, вул. Кірова, 27, 5-й пов.
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 78-83-57, 78-66-12
E-mail: info@book.sumy.ua

Надруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
у друкарні «Торнадо»
Україна, 61045, м. Харків, вул. Отакара Яроша, 18